ТӘШЛИ ГУРБАНОВ

АРМАНЫМ

Гурбанов Т.
Г 77 Арманым: Повестлер.—А.: Түркменистан, 1984.—
368 с.; 1 м. 40 к.

Биздәң сапалы дурмушымызы ызыгидерли васп эдип, окыжыларың гызгын сөйгүсини газанан зехинли языжымыз Ташли Гурбановың шу китабына онуң «Сары гүл», «Торгай», «Арманым» диен повестлери хем-де бирнәче хекаялары гиризилди. Дүрли йылларда нешир эдилип, талапкәр окыжыларымызың сынагындан гечен бу эсерлерде яшларың арасса сөйгүси, халкымызың оңайлы дәп-дессурлары барада толгундырыжы гүррүң берилйәр.

Г 4702540200—09 / 51—83

ПОВЕСТЛЕР

САРЫ ГҮЛ

I

Гүйзүң дашда дәлдиги мазалы билдирйәрди. Хасылы йыглып, ичи үзүлен бияралар четирешип, үзүм чыбыкларының учлары ене муртларыны товлап үградылар. Дагларың депелерине, селчең әрчалы ялаңач гаяларына йыгнанышян топбак булутлардан, чагаларың үсти-башыны шаллы-шараң эдишип гемирйән тернежиклериңден, бирден-бирден чисңейән совук ягышдан чигрек ысы урярды. Аңырсы-бәрси сесъетим дар жүлгәниң ичинде бусулып отуран дәг обасыны мизан алкымлапды.

Чынәрлылар асла-да бир дашарда ятгыч дәлдилер. Гараз, онда-да томус агшамлары чагаларың гыкувы, җайларың өңүндәки белент секилерден эшидилйән хүмүрдилер, шадыян гүлкүлер гиҗәниң бир вагтына чекерди.

Бу махал велин иңрик гараларына мәхетдел, мал-гараның аладасы я бир чай-нахар хаҗады зерур этмесе, адам барының аягы чекилишерди-де, соңа бака дашарда гәрры чынарларың шабрам япракларының ыгшылдысы билен обаның ортасындан акып ятан ябың шаггылдысындан гайры хич зат эшидилмейәрди.

Инди ак-гөк диймән, гүйзлүк келем-селем болаймаса, экинлериң әхлиси диен ялы йыгналып, колхозчы-

ның мейдан иши-де мазалы бөвшеңләпди. Дайхан бирхова демини-дынжқыны алып, кимси доган-гарындашыныңка ятымлык гезеленже гидйәрди, кимси тоюны тойлаярды.

Бу якымсыз чыглыжа чигрек өмрүниң дуркуны бахыл даг еринде ак экип, мал бакып, ав авлап гечирен-де болса, яшы етмише сер уран Нурлы аганың сыркырашып дуран гарры беденине хас бетерем ёкуш дегйәрди. Гожа бу чакда кәнбир дашда-ичде гөрнүп йөрмейәрди, мыдама оглы Дөвлетиң ички тамында янбашлап, гөк чай сүзер ятарды. Кейпиниң тутан чаглары болса агтыкларыны дашына үйшүрерди-де, я өз өмрүнде гөрен-эшиденлеринден гүррүң эдип берерди, ёгсамам, эдил бир бәш яшлы чага ялы, шолар билен биле гүлшер-ойнар отурарды.

Өз машгаласы-ха бейледе дурсун, гожаны оба сыла-ярды, хер ким тоюнда-ясында оңа сала саларды. Гараз, хай, Нурлы ага обаның яшулусы хасапланып, онуң райыны йыкмага хич кесиң богны ысмаярды.

Хава, кесесинден гөрәймәге гожаның бирҗик аладасы ёк ялы, Чынарлының тарханы ялы гөрүнсе-де, онда өзүне етеси бир үнҗи хем барды.

Дурмадык ики чагасыны хасап этмәниңде-де, бир оглунуң ызындан алты-еди йылы арка атып, Нурлы ага: «Ай, инд-ә перзентден дынчдырын-да» дийип йөркә, яшы элле сер уран Гүлшат эже чынарлыларың әхлисиниң якасына түйкүрдип, жахана ай ялы бир сарымаңызжа гыз индерди. Онуң адына Мелике дакдылар.

Гызжагаз яңы секизини долдурып, мележе гулпакларыны тасадыпжык йөркә, Гүлшат эже тарпа-тайын ёгалды-да, Мелике башы билен гелнежеси Гөвхериң элинде галды.

Маллы-гаралы биргиден хожалык шу бела агырам болса бу даяныклы гелин Гүлшат эжәниң ёклугыны кән күйсетмеди. Гөвхериң тыгшытчыл гайыненесиниң элинде еди-секиз йыллап тербие аландыгынданмы-нәмеми, хер зат эдерди, хем-ә гайынатасы билен адамсы Дөвлетиң гөвнүни тапарды, үстесине-де меллекден я гирдежи пайлашыгындан ломайрак пул дүшәйдиги, Меликәниң букжасына бирдир-ярымдыр халат окларды.

Гыз халкы, билмерсиң нәмесиндендигини велин, түвелеме, деррев гөзе гөрнүберйәр, яңы-яңыларам чагамыка диййәниң, бир гөрсең, даяв машгала өврүләййәр. Мелике-хә, күрт эжесине чекен болара чемели, энтек он-он ики яшында-да обадакы әхли дең-душларындан месе-мәлим сайланярды. Балдызының оңургасының беркешенини аңандан башлап, Гөвхер оны гүнүне гоймады. Меликәниң окувындан гелерине мәхетдел, онуң өңүнде я кешде, я гозак элмыдама тайынды. Кәярым гыз хык-чок эдәйдигем, гелнежеси эдил яззы-маңлайына гелип: «Эли ишсиз гызың арзысы болмаз, Мелике жан, сен бу кәрлериң гадырыны эртеки гүн, өз ишигиңден гирип-чыканыңда билерсиң» диерди-де, гыз ирип я утанып, элине ишини алайянча, гулагыны камата гетирерди. Шондан бәри хем Мелике өңки ялы, дең-душ жораларының янында чыра янянча варсакы уруп, я ябың башында ләлә какып отурмакдан дыныпды. Яшлыгың бу гайталанмажак эшретлеринден жыда дүшмек илки-илкилер агыр дегсе-де, гыз дура-бара өйдечилик билен өвренишипди. Инди оңа дийме герек дәлди, мекдепден гелип, ише япышаймаса, гүни хар гечйән ялыды.

Хер нәме болса-да, Мелике секиз класы тамамлады-да, мекдеби гутаран йылы райондакы интернатда окувыны довам этдирмегиң күйүне дүшди. Ол өз максадыны илден өң гелнежесине айтды, эмма разылык бермегиң дерегине, Гөвхер ыммат да ёк геп-гүррүңлер билен Меликәни дула габап, башына муң күлпетлер ягдырды: «Сен инди гөзе гөрнүп уграпсың. Утанмадың, нәтдиң! Шу боюң-сыратың билен ейүңи-илиңи ташлап, алла-оварраларда ятып-туржакмы? Худай сакласын, о диййән ериңде гызлар деррев харама чыкярмыш. Сен инди, тула, яшының соңунда гарры атаңы әхли Чынарла рысва этжек болярмың? Мениң шу чака ченли сени экләп-сакланымың таңрыялкасынымы шу? Хонха Хыдыр маймын гызыны Ашгабада иберип нәме гөрди: инжигини дурнаң инжиги ялы гызардып, гөз-гүлбан болуп йөрмүш. Инди обаларына-да гелип биленок. Нәме, сениң ондан артык ериң бармы, Мелике жан. Гиден гитсин. Илчиликдир, өзүни дагдан гойберип йөренем бар-да...»

Бу геплерден соң Мелике агасына-да, какасына-да асла хич киме сала салжагам болмады. Района экитмек үчин ызындан гелен мекдеп директорына болса: «Дүйпден окасым геленок, какамам гаррапдыр, мен колхоз ишлежек» дийди. Мекдебиң директоры ялбарды, гахарланыплар чыкды, эмма пейда бермеди: гыз шо бир диенини тутды отурды. Нурлы ага билен Гөвхерден сораса-

ларам, олар: «Хонха гыз, хонха-да интернат, разы эдиңни ийсин» дийдилер. Гараз, Мелике района гитмеди-ховда. Биз, нәме, ишдәси алса, йыланың эти-де окадыбериң. Бизе, нәме, ишдәси алса, йыланың эти-де окадыбериң.

Гевхер Меликәниң окувыны довам эдерин умыдыны дуран еринде богуп ташланына өз-өзүнден монча болуп, балдызыны инди ымыклы элине алыпды. Ол шондан соң, гөвнүне болмаса, Мелика хас абрайлы кәр өвредип башлады: гыз узынлы гүн докманың башындан галман, халы докап уграды. Мелике инди ислән махалы гезмәге-де чыкып билмейәрди: ничикми, кәярым гоңшы-голамларыңка дийип гидәйдигем, Гөвхер хәзир боларды-да, бир болгусыз бахана билен оны ховлуларына дыкарды.

Гепиң түммек ери, Меликәниң даш өрүси шу белент дөрт хаятың ичи болуп галды: асмана серетсе — асман, гапдала серетсе—даг, ере серетсе—ер, онуң бар мыдары ине шулары. Вагт-вагт гызың йүреги гысып, халысрагзындан чыкара гелйәрди, шу белент ховлулары йыкып-юмурсам диййәрди.

«Өңем үстүме шу гара даглаң абаныпi дураны азмы дийсене, сизиңки нәмәниң гергүси?»

Шол себәпденем бу бичәре соңа бака бир хили вас-вас болана дөнәйди. Меликелериң өйлерине ят эркек адам асла гелмейәр дийсегем болҗакды. Онсоңам ким гелсин: Нурлы ага-ха бир сандан галан гоҗа. Дөвлетем мыдама мал үстүнде, сетанда-сейранда геләен гүнлерем эгнине гошасыны атярды-да, кәкилигиң ызында сергездан, гүнде дерелере сиңип гидйәрди.

Гараз, онда-да кәярым делирәк эркек кишә гөзи каклышдыгы, Мелике хем уялып, хем алҗырап, гөтеренинилышдыгы, Мелике хем уялып, хем алҗырап, гөтеренини-гояныны билмезди. Бирденем, ылла диерсиң, аллаҗысы-гояныны билмезди. Бирденем, ылла диерсиң, аллаҗысыны гөрен ялы, угрубир өйлерине күрсәп урарды. Шу ягдайда тегелек ики йыл гечип, гыз он едисини долдурып барярды.

Мелике инди гелҗек гелшигине гелипди. Онуң гыйык гашларының астында мылайым бакышлы, кән гүлмезек, долан ай ялы тегеленип дуран дуры мавы гөзлери барды. Нашыҗа агзына җәхек болуп айланан гызгылт гунча леблери чалаҗа ачылышып дурды. Ол леблериң аңрысында гундуз ялы ап-ак, дүзүм-дүзүм сагдын дишлери чалаҗа җыкларды. Түңңүрәгеде энайы бурны хем бу

агза, солгунрагам болса, җуван ат йүзүне кыбапдашды. Йүзи алтын гыравлы ягты маңлайының ёкарсындан ачылып гайдян билек ялы ики өрүм меле сачы гиң хем йылы дөшүни япдым этсе-де, хонха сайланып дуран тер гөвүслерини ил гөзүнден гизләп билмейәрди.

Мелике о диен боюн аласы гелмесе-де, өзүниң етишендигини билйәрди. Хас бетерем арада гелнеҗесиниң: «Гыз машгаланың яшы он едисинден агыберсе, о говулыгың үстүнден элтмез. Мелике-де, түвелеме, мазалы етишипдир, гиҗелерине дагам укының арасында самрап ятыр» дийип, адамсына айдан сөзлерини төтәнден эшидәли бәри, эрбет ховсала дүшүп уграды, себәби Мелике Гөвхере өз пыгамбери ялы ынанярды: ол онуң хем гелнеҗесиди, хем эҗесиди. Гызың дүнйәниң йүзүнде хәзирәра гелнеҗесинден гайры маслахатчысы ёкды.

Эмма етишенлик дуйгусы калбыны гаплап алан-да болса, соңкы гүнлере ченли гыз эркек адамлары ядына дүшүренде үйшенерди, бирден дагы бири гошарындан япышайса, гөвнүне оны парчалап, йүз-гөзүни перс-ала эдәйҗек ялыды. Муны теӊ-таң гөреси ишем ёк, себәби Меликеде яш машгала махсус иң нәзик, иң җебирли, иң ынҗык дуйгуларың өвезини хәли хич ере сарп эдилмедик уммасыз яшлык гуҗуры хем ярым ябаны гөзеллигиң буйсанҗы тутупды. Шинди пикир берип отурсаң, онуң гүлкүсем манысыз эшидилсе-де, җакгылдысы иниңи чүмшүлдедйән, янгынлы эҗиз гүлкүси барды. Мелике гүленде, йүзи, боюнлары гулакларына ченли гызарып, эндамы дуршы билен сандыраярды. Мелике гүленде, памык ялы гамыш бармаклы эллерини говушгынсыз чарпып, бирденем көйнегини бөвсәйҗек болуп дуран чомуч ялы бутларыны шапбатлап гүлйәрди.

II

«Гадым заманларда Гарачай дерясының кенарында бир оба отурыпмыш» диййәрлер. Ол обаның Гарадайы диен байы болуп, онуң овлак-гузусыны ики саны яшаҗык чопан бакар экен. Шол хусыт байың чопанҗыклары кимкә? Алла билсин, йөне оларың бири-бириндеи бетбагт боландыклары-ха чын. Ол етим огланҗык билен етим гызҗагазың башга ады болупмы-болманмы, ким билйәр? Эмма оларың икиҗигем гараягыз болансоң, огланҗыга Гараоглан, гызҗагаза болса Гарагыз дийипдирлер.

Гарачайың саг кенарында Гараоглан, чеп кенарында Гарагыз, худай гүн берсе, дагдан-дага селпешип, шол ерлерде овлак-гузуларыны отарар йөрер экен. Гүн мабири сувдан ганянча, бейлекиси кенардан берилигине залы гызыбердигем, деряның боюна инермиш. Оларың йүзүп, ёлдашына говушяр экен. Совук сувдан ягшы нансоңлар, чопанҗыклар сыпайы лейлисач талың гасында херси бир тарапа бакып гышарып, салкын шемал япраклары ыгшылдадянча, сүйҗи ука гидйәрмишлер.

Бир сапар чопанҗыкларың херси бир кенарда дуран ерлеринден гүрлешмәге башлапдыр. Ах, болҗакише чәре бармы нәме? Гараоглан лейлисачдан бир чыбык дөвәге-де, энайыҗа җүрлевүк ясапдыр. Ол җүрлевүги бейлеки кенарда дуран Гарагыза оклап, икинҗисини ясамага башланда болса, бармагыны кесдирипдир. Гарагыз часлы зымдырылып акян буз ялы сува-да бакман, бада-бат оглана тарап өзүни оклапдыр. Барыбилдиги, башындакы гара яглыгындан йыртып, огланың бармагыны даңяр.

Гараогланың гөзүне яш айланяр.

— Мениң хасратыма налап, яралы элими яглыгы билен даңара энем ёк, Гарагыз!..

Гызың бу сөзлере йүреги гыйым-гыйым боляр:

— Сенде эне болмаса, менде ата ёк. Сениң элиң дөвүлсе, мениңем ганатларымың гырылдыгыдыр, Гараоглан!..

Аҗы гөзяшлар бу ики етими бири-бирине эдил доган ялы эдипдир. Йөне олар гүрлешенде, дердинишенде, йүзбе-йүз отурсалар-да, бир-бириниң гөзүне середип билмәндир.

Хава, онсоң йыллар эдил гара ел ялы шовлашып гечйәр... Гузулар бир махал гоюн чыкып, чопанҗыклар җуванлыга етишйәр. Оглан мен диен йигиде өврүлен болса, гыз анбар ыслы гырмызы бәгүле огшаяр. Инди олар гүрлешенде-де, бир-бириниң гөзүне гөни середйәр, өзлерем дагдан-дага өңки ялы селпешип йөрмән, деряның боюнда ышкың мейинден ичип гезиберйәр.

Гүнлерде бир гүн Гараоглан гоюнларыны агыла сарылып япяр-да, лейлисачың астына гелип, Гарагыза гарашмага дуряр.

Эй, худай, бу не бела! Гарачай дашыпдыр. Йигит гөрйәр велин, деря ол өңки таныш дерясы дәл. Гарачай дагдан ок ялы инип гелшине, йүзүниң угруна дашлары

сүпүрип, эдил ёлбарс ялы арлап, кимедир азм уряр. Дуран бир кыямат!

Шол бада хем бирден айылганч гөк гүрләп, гүйчли чабга ягяр: апы-тупан туруп, сил даг-дашлары вейран эдйәр. Гараоглан горкусына лейлисачың депесине чыкяр. Онуң әхли ойы-күйи Гарагызда. «Ай, худай бардыр-да, ере дүшәгеде, өзүми сува урайсам нәдеркә?» диййәрем-де, шол вагт хем горкудан яңа гөзүниң өңи гаралып гидйәр. Гараз, хай, Гараоглан тә даң атынча, җебир бары чекйәр, онуң ахы ере сиңип, бир уҗы асмана етйәр, эмма оны эшиден диңе Гарачай болуп, Гарагыз хич зат эшидип билмейәр.

Ахыры гиҗе йүзүниң чадырыны серпип, хова ягтыляр: гара даглар аглаяр, йөне гара сув шол гаралыгына галяр. Гараоглан ашаклыгына середйәр-де, гөзүне гөрүнйәндир өйдйәр: лейлисачың шахалары ашак эглип, чыбыкларында екеҗе-де япрак галмандыр... Бирденем йигидиң йүреги агзындан чыкара гелйәр: гара сувуң йүзүнде алтын тарлар гөрүнйәр — Гарагызың... алтын гулпаклары ялпылдап гидйәр!

«Гарагыз! Гарагыз! Вах, бичәре, сен дәлирән деря өзүңи урупсың, ондан геченем экениң, далда гөзләп, гамыш бармакларың билен лейлисачың шахаларындан япышыпсың. Арман, шахалар ян берип эглипдир, батлы толкунлар сениң гамыш бармакларыңы чыбыклардан сыпдырып, өз холтумына дүйрләпдир...»

Шол гүнден бейләк лейлисач тал хич хачан башыны галдыранок. Дүнйәдәки шондан өнен бейлеки мүңлерче лейлисачларам элмыдам матамда. Олар Гарагызы гөзләп, шахаларыны ере эгйәрлер я-да ол етим чопан гызың алтын сачларыны сыпалап, сувуң йүзүнде шол сүйренишип, ыргын атып отырлар...

Бу роваяты Гүлшат эҗе барып улы гызка, күрт обасына сөвүп дүшен бир пукара дивана түркден эшидипдир, Мелике-де эҗесинден.

Гарагызың бетбагт такдыры, рехимдар лейлисач нәме үчиндир гызың хакыдасындан хич чыкмаярды. Эҗесиниң айдып берен эртекилериниң арасында бу гайгылы роваятың Меликәниң калбында ала-бөле ер аландыгының ене бир себәби барды: хер нәче җебре сезевар болса-да, адам гөз яшыны гөрен еринде дөкүп, өз дурмушы, өз ыкбалы барада мыдама аркайын ойланып билмейәр. Хава, етишен гызың хәли пейвагтына урмага эндик

этмедик йүреги гусса чекйән вагтам, о диен хөвүр ислəп дурмаяр, онуң гызлык мертебеси эрбет басмарланян пурсатлары-да ялңызлык дидарына йүзүни өврйәр. Ол өзүниң гызгын хем сандыраян хасратлы ойларыны дуры асмандан, тәмиз шемалдан, белент дагларданам габанъяр. Шатлык дийлен бейик багтдан бинесип йүрегиң еке-тәк байлыгы, ялңыз сырдашы — гусса. Йөне өзи дуйса-дуймаса-да, адам нәмедир бир зат билен өз гуссасыны пайлашяр, шонуң билен аглашярам, гүлүшйәрем. Ёгса, йүрек дерди алаймазмы ахыры?!.

Меликәниңем йүреги гысып, хəлыс вас-васа дөнен вагтлары, эли сыпынса, барян бир пынхан ери барды.

Мелике өзүни билели бəри, Чынарлының габат илерисиндәки кесе дагың дүйбүнден чыкян чешмәниң боюнда гарры лейлисач отырды. Обаның ортарасындакы хатар өй ялы сетеран болуп, башларыны асмана гөтерен саялы чынарларына гуванян оба адамлары ол ялңыз бичәрәни асла бардырам өйденокдылар. Ек-ярым ёлагчы я чешмә инен мал-гара дийәймесең, ол ере барянам ёк диен ялыды. Мелике үчин велин о тайы мукаддесди. Шол чешмәниң башына баранда, җеңңеле бүренип, гапдалдан акып ятан акарың шаггылдысам гапылярды. Бу чаларан лейлисачы гыз дүнйәниң бар багына бермежекди, себәби ол обадан четдеди, ялңызды, онуң инчеҗик чал япраклары болса мыдама шыбырдашып, шол бир зарын айдымы, Гарагызың кеч ыкбалы хакдакы айдымы хиңленишип отырдылар.

Мелике хер гүн ир билен өйлериниң еңсесиндәки ёрунҗалыгың ичинден кеселәп, җеңңеллигиң дашы билен айланарды-да, чешмәниң башына инерди. Элиндәки бедресини бир гапдала гоюп, сачларының өрүмини еңсесине дүверди-де, ак голларыны чермәп, буз ялыҗак сува ювунарды, лейлисачың эглишип, сувуң йүзүни сыйлып ятан чыбыкларыны, япракларыны эмай билен сыпаларды. Шонда бу агач гыз элиниң дегенини дуйян ялы, бирден-бирден дуршы билен ыгшын атарды. Ек, ёк, җүлгәниң ичинден өзи билен даг отларының хем гүллериниң якымлы ысыны алып гелйән сәхериң шемалына дәл, лейлисач Меликәниң эгер-эгер йыгыртсыз гамыш бармакларыны язып, мәхир билен сыпаланы үчин оянярды. Тал кем-кемден җана гирерди-де, яшаҗык япраклар бир-бирини шапбатлап угрардылар. Мелике муңа хезил эдип йылгырарды. Эртир билен оянан бу тәзе гүне, япракларың вушы-вушуларына, гөзел гызың нәзик гүлкүсине, онуң гиң ак маңлайына хем чекгелерине елмешен меле сачларының тарларындан, ак гар ялы алкымындан, гоша дызына хопба болан ак голларындан сырыгып дамян йылҗак дамҗалара, гүл ыслы сергин шемала чешмеҗигем дәлирәрди-де, бирден-бирден «булк-булк» эдйәрди, гайнаярды, товланан болярды, көпүрҗиклəп, ерден зыгдырылып чыкярды.

Йөне бу чешмәниң Меликеден башга ене-де ики саны экдиси барды. Хер гүн диен ялы сәхер-сәхер илерки кесе дагың депесинден инип, бу ере гоша гөгерчин гонарды. Ол җанаварларың бу махаллар башына йүпек ак өйме өртүлен ялы еңилҗек думан гаплан дагдан ганатларыны пасырдадып иненлерини гөренден, Мелике үркүзәймәйин дийип, лейлисачың аңырсында гизленерди-де, чыбыкларың арасындан җыкламага башлаярды. Кепдерилер энайыҗа боюнларыны, гөзлерини горкы билен ики яна ялтакладышып, гүрсүлдейәни дашынданам билдирип дуран әлемгошар өвүшгинли петекелерине бат берип, чешмәниң башына моймул-моймул эдип барардылар, чүңкҗагазларыны пәкизе сува чүмдүрип чыкарардылар хем келлеҗиклерини силкеләрдилер. Бириниң чүңкүнден сычран дамҗалар бейлекисиниң эндамына дегип, ганатларыны пасыр-пасыр эдерди. Кәярым бу ойны бейлекиси гайталаярды. Бирденем оларың эркеҗиги еңсеҗигини түңңердип, боюнларыны хүжжердип, ганатларыны галдырды-да, гызылҗа аяҗыкларыны пытдылдадып, ёлдашының үстүне: «вук-вук, вукуррук, лүк-лүк, лүкүррик» эдип, лак атан боларды. Ёлдашы гачярды, эркеҗиги ковалан болярды. Ахырында хем ойнап-ойнап, гөвүн солпусындан чыкансоңлар, гушлар, сен-мен ёк, «вас-вас» эдип гелишлери ялам, асмана гөтерилердилер. Олар гөк дагларың аңрысында гизленип гидйәнчәлер, Мелике ичинден: «Вах, менем кепдери болан болсам, бир ерлере учуп гидердим» дийип ызларындан середип-середип галарды.

Гөгерчинлер чешмәниң башындакалар, гыз дүйпден башга адама өврүлйәрди. Пахырҗык шатлыкдан яңа гүлкүсини ювдуп, гөзүни яшардар гидерди. Чыбыкларың арасындан гушлара бакян, дүнйәде әхли зады унудып, булдурап дуран бу гөзлери гөрүп билен адам оңа ынсан машгаласыныңкы дәл-де, энтек авчы гөрмедик тез айрагың назары диерди. Ничикми, чешмәниң башы бошап галдыгы, Мелике ене сусланярды, гөйә өзүне буйрулма-

дык ялы, бу эртир чагы дагларың йүзүне яңы дүшен гүнүң элван чогуна, дуры асмана, тәмиз хова, яп боюндакы ыгшын атян сырдам гамышлара, бу чешмә гыз асла башынам галдырмаярды. Мелике ылла адамкәрчилик гылык-хәсиетинден мүдими махрум-да, йөне бир гөзел гыз кешбине гирен эртекилердәки сув перисине дөнйәрди.

* * *

Гүйзүң башлары болса-да, ол гүн яз гүни ялы ала-бөле мылайымды. Адат эдиниши ялы, Мелике ир билен чешмәниң башына гелди-де, көрпеже гөк чайрың үстүнде гүйлүнип отурды, этегини гиңрәк герип, сачларының өрүмини чөзлешдирди. Онсоң бир өрүмини топбагы билен дишләп хем чалажа хиңленип, бейлеки өрүмини дарамага дурды. Ичинден дарак гечип гидйән мелле сачлар яңы доган гүнүң рөвшен нуруна өвсүп, булар йөне сач дәл-де, акып гиден алтын сувумыка дийдирйәрди. Бу җанлы суратың илде ёк гөзелликдигинден, энтек хич суратчының чоткасына буйрулмадык тапындылыгындан өз иши билен башына гай болуп отуран түркана даг гызы бихабарды. Меликәниң бу чайырлыкда, дәлиҗе булагың башында бейдип яйнап отурмасы адам гөзеллигиниң берлиши ялы өзүни саклап гелйән иң дуры, иң эзиз пурсаты дийдирйәрди.

Мелике тутдан ясалан сары дарагының дишлери сачларыны гырман, аңсат гечсин дийип, бир голуны чешмә узаданы хем шолды велин, эдил голайҗагындан киммдир бириниң:

— Мелике, гургунмысың? — диен мердемси сесини эшитди.

Эшиденденем, ичини эрбет чекип, хасыр-хусур гапдалында ятан тахясына япышды. Бирденем ярсы өрлүп етишилмедик сачы билен япылгы дуран йүзүни горкусына ызына өврди. Онуң эдил болайса бәш-алты әдим бейле янында даяныклы гараягыз бир йигит йылгырып дурды. Эмма бу гырпылдаман, ахмал болсаң, үчҗак ялы болшуп дуран мавы гөзүң назары назарына дикилен бада, йигит үйтгәп гитди, эдил доңайды, иң соңы хем ол бакыша чыдаман, башыны ашак салды-да, чалаҗа:

— Нәме, танамадыңмы? — дийди.

Меликәниң тез марал бакышы дура-бара говшады, онуң чалаҗа җайтарышып дуран кирпиклери гырпылдашып, бүрлен гашлары язылды-да, гыз гөзи мәхрем бакды, геңиргенип отурышына чекилишен бойны рахат тапып, чала бир тарапа гышарды, эдепли йылгырян нәзик лебилериниң арасындан алтын сачларының гысым доллеблериниң арасындан алтын сачларының гысым долдурҗак богдагы согуп сыпды-да, өң этегине, бирян омзуна яйылып гитди. Гыз алҗырап, нәме этҗегинем билмән, чалаҗа ичини чекип, ассаҗа:

— Вий, Арслан гелэйипдир... — дийди.

Йигит хошамай йылгырып, билмедик, я бегенчденми, я утанчдан, бир хили буланҗырап, эмма эдеп билен гыза гаршы гелиберди. Гыз Арсланың бу мейлини аңандан, йүзүни дага тарап өврди-де:

— Ай, оглан, гидевери, башым ачык ахыры — дийди.

Арслан сессиз-үйнсиз, эдил етим токлы ялы, гөвүнсиз ёла дүшди. Ол лейлисачың саясындакы даранып отуран сары гыза гарана-гарана, ахыры ябың боюндакы җеңңеллигиң ичине сиңди.

Мелике бирхаюкдан өзүни дүрсәп: «Вах, доганлар, яңкы хушуммыка бери?» диенини эшитди-де, өз-өзүнден утанды.

Нурлы гоҗаны халыс бибынҗалык гүне салян зат хем ине шу ягшы гөзе гөрнүп угран ялңыз гызының ыкбалыды.

III

Хова совашыбердиги, мейдан иши бирнеме бөвшеңлешсе, оңа дерек мал-гараның азары артып башлаяр. Хас бетерем сагылян гара маллар язда-томусда болшы ялы гойберен еринден бол-телки доюп билмән, обадан энчеме мензил аралыкдакы дерә сүрәймесең, көпленч ятагындан өрүп, ятагындан турярлар.

Колхозың мал фермасы Чынарлыдан хас ачыгракда, ябың җүлгәни сырып сага өврүләге-де, ёлуңам гидип-гидип, ахыры тойнук ялы икә бөлүнйән еринден даш дәлди. Догрусы, ол ерде дүнйәни тутуп дуран, я бир тиртине-сувуна етишмез ялы көп мал болмаса-да, гараз, ады ферма болансоң, үч-дөрт сагымча етерлик сыгыр барды. Түвелеме, иң бәркиси гечен йылкы сатын алнан прибалтика тохумлы гызыл гөлелерем бу салкын даг ховасында өзлерини оңат дуюп, гүн-гүнден токарланып, хасас бир адама иш болярды.

Гүн гушлуга галыпды. Бу махал ферма имисалалык-

ды. Сагымчылар биреййэм эхли ишлерини битирип,
маллар энҝере болан помидорлыга сүрлүпди.

Фермада гелэн аялларың икисем сыгыр ятакларыны
ардып болуп, ховлының бир четинде түссе ыслы ажы
түңче чайыны сүзүп отырды.

Яшы болайса яңы отуза голайлан даяв гарәягыз ге-
лин пампазалы агзыны шапбылдадып, сачына ак гирип
угран гапдалындакы нурана аяла йүзленди-де:

— Ширин эҗе, түвелеме, оглуң-а биргеңси окувыны
гутарып гелэйипдир, гөзүң айдың! — дийип, көп маңылы
йылгырды.

Ширин дайза бу сөзлере монча болды:

— Таңры ялкасын, Хаҗет җан.

Хаҗат ики саны гара монҗук ялы догумлы гөзүни ой-
наклатды:

— Ширин эҗе диййэн-ә, херне, Арслан окап йөрен
еринден бир тыррык балаклыны гутаян-а дәлдир-дә.
Йигидиң гөзүне Чынарлының гыз-гелни герүнмейэн ялы-
-ла. Бизиң-ә саламымызам зордан алды...

Ширин дайза, ылла диерсиң, йүзүне гонҗак болуп
өлүп-өчүп барян арыдан горанян ялы, етишибилдигин-
ден Хаҗада элини келеменледип:

— Гоявери, тула. Бу геплери ниреден тапып йөрсүң?
Арслан җаның асыл огланка-да, көн бир келч-күлчи бол-
манды, инди-хә, нәме, түвелеме, Ашгабат ялы ерде алты
йыл окап, әр чыкыпдыр. Ёгса-да, йигит диениң гөрене
сын эдип, йылҗыраклап йөрмез. Сенден-ә ол кичиди-
рем-ей. Вах, нерессәм, утанан боляндыр—дийди.

Хаҗат түңчәниң иң соңуны шеммеси-зады билен мөй-
лы кәсесине саркырды-да, йылгырып:

— Херне шейле болсун-да... — дийди.

Эмма ол сөзүни соңлап-соңламанка, элем-тас халда
бир ерден фермaның сагымчысы Махмал пейда болды.

Махмал Чынарлыда иң гөрмегей, иң даяныклы, иң
сагдын аялды. Ол безенип, ики чекгесинден товланып ду-
ран зүлплерине, бердашлы гөвресине бат берип, йыл-
җыраклап кечә чыканда, яшы кырка голайлашанам бол-
са, орта яшлылар-а дәл, мен диен җахылларам сессиз
ювдунып галярдылар. Кесесинден середениңде, Махмал
Чынарлының безеги ялыды, вәшиди, гүрлешдигиң, ичи-
ңе-дашыңа гечип барярды. Ол аялларың арасында иң
пәлааныды хем. Бир гелне баш салынса, мен диен аялла-
рам чәшердерди. Махмалың адамсы колхозың чопанчы-

лыгыны эдип, нерессе, дүнйәниң йүзүнде энтек достуна-
-душманына ягшыдан-ямандан гаты-гайрым сөз айтма-
дык гара ер ялы бир түркана адамды. Шонуң үчинем,
догрусы, Махмала онуң бары-ёгы бирди.

Чынарлылар Махмалы гөренде, хер нәче ювдунса-
лар-да, ондан эйменч-хедер хем эдйәрдилер. Ол барып
ятан гыбаткешди, хайярды, мекирди, дава тапса, сатын
алярды. Җуда бир дегнасына деглип, ики дүнйәсини
деңлән болаймаса, гиден. Чынарлыда Махмал билен са-
нашҗак я бардыр, я ёкды-да. Хер ким йөне онуң ырса-
рап угранына аңанындан: «Ямандан боюңы сатын алач
ягшы» диерди-де, мүззерер өтәгидерди. Хас яманам,
онуң билен эрҗешәйдигиң, гөни йүзүңе середерди-де,
бир элини быкынына уруп, бассыр-юссурсыз: «Сеңҗа-
газ, дур бакалы, эдил бәш гүне етирип-етирмән, ейүңи
башыңа юмрарын!» дийип горкузарды. Өзем гең болса-
-да, көпленч гепини гөгердерди. Соңкы үч йылың ичинде
Махмал эйтди-бейтди, мүңде бир мекирлиге йүз урды-
-да, Чынарлыда гүл ялы, әбе-де-җүйҗе болшуп йөрен
ики саны машгаланың гүнүни чайкап, херсини бир җеле-
гайдан чыкарды. Шол зерәрлам гөзи горкан чынарлы-
лар: «Бу пеләкетден хедер эдәймели. Бирден бала-чага-
дан җыда эдер отурыбир» диердилер-де, ондан чеки-
лишибирдилер.

Чынарлыларың аглабасы Махмалы ек йигренип, кәче-
ден гелйәнини гөренлеринде, ишиклерини япса, онуң
бир кемсиз кейпини гөрүп, тарапыны чалянларам ёк
дәлди. Махмалың эхли эшретлерини, пиримлерини, гу-
лакларының эшитгирлигини, дыгысыз геплейән дилини
ери геленинде, өз бәхбиди үчин долы уланянларың бири-
-де колхозың ферма мүдири Недирди.

Ферманың ишине ким дил етирсе я Недириң машгала
дурмушындан ким-де ким мыдырт этсе, Махмал гүнүби-
рин оңа шапыладярды. Недирден арка хем пена тапан
Махмал шоңа байырыныл, ишине-де вепа бермейәрди.
Мунда-да оңа: «Йүзүң үстүнде бурнуң бар» диййэн ёкды.
Ёгса-да, арада бири Махмала хас бетеррәк задам дийип
гөрди. Ярым йыл мундан озал колхоза бир яшаҗык
медсестра иберен экенлер. Ол гыз геле-гелмәше, кәри-
не йүреҗиги билен япышып, ыхласлы ишләп угрварды.
Арада бир айлыкда хем ферма геленде, Махмала: «Дай-
за, гаты гөрме велин, сен индиден бейләк сыгрың ашагы-
на халатсыз гирме» диенинде, Махмал бады-байран Не-

дириң янына ылгады. Бәш гүн гечип-гечмәнкә-де, «Доктор гыз пыланы билен огрынча ятып-туруп йөрмүшин. Ол бир юрт йыкан» диен шум хабар оба яйрады. Бу гепиң яландыгыны, Махмалдан етендигини улы ил билйәрди. Эмма чынарлылар көп тәвелла этселерем, ол гыз бу гыжыда чыдаман, оба Советиниң башлыгы Набат эҗәнином диенине бакман, обаны ташлады. Өзем гөргүлиниң шол гидиши-гидиши болды. Медсестраның гиден гүнүниң эртеси хем Махмал гелер-гелер эдип, өңки ишине барды.

Махмалың бу махалкы хас-хас эдип, тасап гелшини Ширин-де, Хаҗадам халамады. Онуң дерчирән мекир йүзүнде нәме-де болса бир шум хабарың язгыды әшгәрди. Махмал геле-гелмәне, Хаҗадың гапдалындакы халтаның үстүне чөкди-де, ортадакы долы кәсе чайы жыңкытды, элиниң терси билен агзыны сүпүрип, Ширине тиңкесини дикди:

— Ширин дайза диййән-ә, билмедим, сең хабарың бармы я ёкмы, яңы бир бетнамлыгың үстүнден барандырын мен-ә...

— Нәме болды, гыз?.. Нәме гөренем болсаң, мени бир ара гошмавери.

Махмал йылгырып, башыны яйкады.

— Хай, сенми, хабарлыҗасың. Ёгса, аркайын дерләп, чай сүзүп отурмаздың. Эдил ынха яп-яңы, илерки памадорчылыгың гырасына басылан яндакдан туташдырлык алмага баряркам, хол гара чешмәниң башында сең Арсланың билен Нурлы гагарың догман гечени Мелике икисини гөрәйдим. Җан доганлар, якама түйкүрдим. Ол бисини гөрәйдим... Ол бихая тула оглуң билен басалашыпмы-нәмеми, башы ачык, сачларының өрүмем чөзүлги, эдил арвах ялы җырк-сары болуп отыр. Тахясы-задам хонда ятыр. Мен гөремде, оглуң онуң янындан турды. Өзлерем бир зат-бир зат дилуң онуң янындан турды. Өзлерем бир зат-бир зат дийишдилер велин, гапылмыш гулагымың өңкүлиги ёк, аңшырып билмедим. Ай, аманҗа болай, ол ат йитиренлер индики душушҗак вагтларыны беллешдилер-лей...Онсоң оглуң гидендирем, менем дүнъеден бихабар киши болан болуп, Меликәниң янына бардым. Гыз, нәме, мени гөрүп, памадор ялы гызарды. «Яңкы яныңданҗык гиден кимди, сарыҗа маям» дийсем, хакыт йүзүме бакып ялан сөзләйәр: «Яныма хич кимем геленок» дийип, сачыны өрен кишш болуп отыр. Биз-ә тоба эдендирис. «Өлмедик хер заты гөрҗек экен-ов» дийдим.

Махмал ичини соватды-да, ызындан эрбет гүлүп:

— Ширин, гөрйән велин, сең оглуң Ашгабат ялы гызың бол еринден бош чыкып, Чынарла өзүни зордан тебсирәп атайыпдыр өйдйән — дийди.

Ширин дайза бу сөзлериң барына чайдан-сувдан гечип, йөне аңк болуп галайды. Хаҗат: «Тоба!» дийип, агзыны тутды. Ширин дайза бирсалымдан эдил ичян чакан ялы сычрап еринден турды-да аларылып:

— Махмал, мениң оглума мыҗабат этмегин. Бу гепле-риңе ынанман. Киме дегсеңем, маңа дегмегин. Гелени хачан нерессәмиң? Хәъ, дилиңе бисмил чыксын, гуррумсак — дийди-де, Махмалың үстүне дүв-дүв топулып уградды.

Шу ерде ара Хаҗат дүшәймедик болса, Ширин дайза билен Махмал мазалы «сачёлды» ойнаҗакды.

Махмал бейле гаршылыга гарашмадык болара чемели, Шириниң газабындан эрбет хедер эдип, эмедекләп гачып баршына:

— Вах, бу хелей дәлирәпдир, вай, бу хелей мениң ганыма галҗак-лей!..—дийип, эсли ере барды. Онсоң дикелип, ики элини етишибилдигине келеменледип:

— Җаның чыкайсын! Мен-ә шолары гөрдүм. Сең азгын догман бир бендәң гөзүни дикип отуран улы гызына эл урды. Өзүңем асман пайыңы ашак чекәй! Шуш-шу вагтың өзүнде сениң Арсланҗыгыңы Чынарла метги этмесем, Баба чопаның аялы болмадыгым. Меликәни аздыранам сен, хелей. Гөзүңден танян. Хәй, гелмишек дийсе—дийип, мазалы ичини соватды.

Ширин дайза гыбырдыклап ховлудан чыкып гиден Махмалың ызындан нәме алач этҗегини билмән, ярым-яш халда:

— Вай, ил-гүн, бу не геп-гүррүң болды?! Мен инди нениң иле чыкайын. Бу яңкы худай тутан менем, Арслан җанам иле гөз-гүлбан эдер. Хаҗат җан, гелним, ханы бир зат айтсана—дийип, өр уруп галды.

Хаҗат гөргүлем нәме айтсын, бир:

— Элбетде, худай барды-да, Ширин эҗе—дийди оңайды.

IV

Арслан институтда иң укыплы студентлериң бири хасапланярды. Онуң кән келч-күлчи болмазды я-да ёлдашларының кәбириси ялы окува гелен гүнүнден баш-

лап, бойнуна галстук дакынага-да, петекесини гайшардып, гызларың яшаян җайының өңүнде аркайын гезибем билмән, сүмсүнип йөрмезди. Арслан окувындачдашгары госпитал хирургия клиникасында үчүнҗи курсдан башлап нобатчылыгам эдйәрди. Клиниканың профессоры Мырадов бу башарҗаң җаныпкеш яш йигидиң угруна чыксаң, оңат специалист болуп етишҗегини аңды-да, институты тамамладыгы, оны өз клиникасына ординатор эдип алмага сөз берди. Шонуң үчин Арслан хем бу чака ченли студентлериң аглабасы ялы «Элимизе диплом говшурансоңлар, бизи, гөр, нирелерден чыкарарларка?» дийип, үнҗә батып йөренокды. Ол өзүниң гелҗекки дурмушындан яңа аркайынды, онуң үчин ылмың гапысы ачыкды, себәби профессор Мырадовың республиканың хекимлер дүнйәсинде абрайы бичак улуды.

Хава, бар зат ербе-ерди, өзем Арсланы бу райындан гайтарып билҗек хич хили гүйч ёк ялыды.

Йөне институтың ахыркы курсуна баранында, гышкы экзаменлерини берип йөркә, Арслан иң агыр предметлериң бириниден оңат баха алып, кейпи чаг халда яшаян отагына геленинде, өз койкасының үстүнде ятан бир хата гөзи дүшди. Оңа: «Хай диймән, инфекцион клиника гел, обаңыздан бир нәсагы агыр халда гетирдилер» дийип языпдырлар. Арслан хаты өвран-өвран окап, улы иңкисе батды. -«Ким болуп билер, я ...эҗем ялымыка? Ай, ёк-ла. Онсоңам, ким боланда нәме, раст бу ере обаңыздан бирини гетирипдирлерми, бармалы болар ахыры».

Арслан эртирки ачлыгынам ядындан чыкарып, гыссагы өзи билен, он бәш минут гечип-гечмәнкә, инфекцион кеселхананың ховлусына гирди. Бу кеселханада эсли вагт практика гечени үчин, оны оңат танаярдылар. Шейле-де болса, ол өз идеглисини вагты билен тапып билмеди, себәби сыркавың не ады, не-де кесели оңа беллиди. Йөне ахыр-соңы Чынарлыдан бир аял адамының носилкалы 4-нҗи корпуса элтилендигини ол өз таныш медсестрасындан билди. Нәсагың яны билен гелен врач хем «Отлудан гиҗә галян» дийип, көп гарашып билмәндир. Йөне ол нәсага Арсланың гөз-гулак болуп дурарыны хайыш эдип гидипдир.

Кеселлиниң халының агыр боланы себәпли, Арсланы онуң палатасына гойбермедилер. Шонда ол ылгавуна пенҗирәниң өңүне барды. Элегиң гөзи ялы ушак демир торуң аңрысындан койкада ятаны зордан сайгарды. Олмеле сачларының өрүми чөзленип, бадам габаклары юмлуп, өзүни билмән, одуң ичинде ловлап ятан Меликеди.

Гыз шейдип, үч гүн өзүни билмән хорланып ятды. Догторлар хасса укол үстүне укол уруп, дерман барыны берип, зордан өзүне гетирдилер. Йөне энтеклерем гызың халы өверлик дәлди. Шонуң үчинем клиниканың баш врачы хассаның хоссарларының геләйселер кем болмаҗагыны Арслана дуйдурды. Йигит хем угрубир Чынарла, Меликәниң доганы Дөвлете телеграмма иберди. Шол гүнүң эртеси Дөвлет эдил йүреги ярылан ялы, йүзүни ак-там эдип, клиника гелди. Асыл телеграмма баран бада, чынарлылар Меликә эййәм ёгаландыр дийип пикир эдипдирлер. Дөвлетем шоңа боюн алык экени. Эмма өз уясының диридигини эшиденинден, ол улудан бир демини алып, аркасындан гара даг айрылана дөнди.

Клиниканың иң өкде специалистлери гызың җаныны халас этмек үчин он бәш гүнләп гиҗе-гүндиз гөрешдилер. Бу чака ченли Дөвлет билен Арсланам сары-садылла Меликәниң ятан корпусының агзындан айрылмады.

Ахыры докторларыңам, бу ики чынарлының ам азабы говушды: йигрими гүн дийленде, Мелике бәри бакды. Уясы билен йүзбе-йүз гүрлешип, онуң айңалянына гөз етиренсоң Дөвлет Чынарлының дерелеринде гоюп гайдан сүрүсине доланды. Мелике саг-аман оба доланып баренсоңам, той этҗекдигини бегене-бегене Арслана айтды.

Дөвлетиң гиденине, мегерем, бир хепде гечип-гечмәнкә, Арсланы Меликәниң янына гойбердилер. Гыз инди ымыклы бәри бакыпды. Дик отурмага-да ярайарды.

Мелике бу кеселханада әгин-башындан, дүшеге булашып отуранындан утанянам болса, Арсланы башарыбилдигиче мылайым гаршы алды. Бу алдым-бердимли агыр гечен бир айың довамында әрбет хорлананам болса, Мелике өз аҗап кешбини, заннына югрулан мәхремлигини йитирмәнди.

Яшайшың гадырыны билмәге хер киме бир зат себәп боляр. Шол сансыз себәплериң иң ыгтыбарлысы хем өлүмиң бәри янындан гайдып гөрмеклик.

Мелике-де бир өлүп дириленсоң, яшайша башгача гараярды: Онуң марал гөзүне сиңе середен адама төзе, хас тешне ислег гөрүнйәрди. Ол энтек саг-гургун гезип

йөркә, яшайыш, өмүр дийлен зада асла пайхасам эдип гөрмәнди. Гыз диңе даглары гөрйәрди, ирден хөкман доган гүнүң гаяларың йүзүни ягтылдышы ялы, онуңам йүзүни чойярды, эдил дагларың өмри ялы, өзүни хем бакы дуйярды. Мелике хич гөрешип гөрмәнди, барды-гелди, кәвагтлар гөвүн ислегини йыкайсаларам, ол диңе дымарды я-да чете чыкып агларды.

Эмма бу дерман ысла палатада бирнәче гүнләп ажал билен икичәк яка тутушып, индем еңенсоң, Мелике дүнйәде хич задың бакы дәлдигине, шонуң үчинем өмүр дийлен иң гымматлы пайдан пайхаслы пейдаланмалыдыгына, яшайышдан хер әдимден нәгиле болмаз ялы, онуң гадырыны билмелидигине, гөрешмелидигине кем-кем акыл етирди.

Мелике Арсланың гетирен совгатларыны говушгынсыз алып, гапдалдакы тумбочкасының үстүнде гойды. Ол йигидиң өзүни сорамага геленине ичинден жуда бегенйәнем болса, хич зат сыздырмаярды. Йүзүни ашак салып, башга-да нәме этжегини билмән, сачының ужуны ойнап отурышына, гыз иң соңы дил ачды-да:

— Ай оглан, Чынарла хачан баржак? — дийди.

Меликәниң бу сорагына Арслан бирбада нәме жогап бержегини билмеди: гызың сеси чалажа, эмма ыхласлы әхеңде чыкды. Шонуң үчинем Арслан гүмүртиклемекден башга угур тапмады:

— Мелике, энтег-ә белли бир зат айдып билжек дәл. Йөне маңа «шу ердәки кеселханаларың биринде гал» диййәрлер...

Арсланың гөвнүне болмаса, Мелике чалажа тисгинен ялы болды. Хәлиден бәри йүзүни ашак салып отуран гыз ювашлык билен башыны галдырды. Ол гөзлерде йигидиң яңкы жогабына аркайынлык ышнагы бар-да болса, олар бирден-бирден нәгиле ялы, сораг берйән ялыды. Эмма Арслан бу дүшнүксиз гарайшың нәмелер дийжек боляныны сайгарып етишмәнкә, гыз ене йүзүни ашак салды. Хава, гызың акылдан долы интизар ядав гөзи сорaглыды. Йигит халыс дымансоң, гыз йүрегиндәкини дашына чыкарды:

— Биз-ә: «Чынарла өз догторымыз гелер» дийип, бегенип йөрдүк. Хава-ла, онсоңам инди сен бир билимли адам, обаң тозанына гарышып йөресиң ёк-ла...

Арслан гүлүмсирән болуп:

— Ёк, ондан дәл-ле... Йөне мениң окувымы довам этдиресим гелйәр. Мен болмамда-да, Чынарлы докторсыз дәлдир-ле... — дийди.

Йигит хер нәче аркайынсыран болса-да, Меликәниң: «Чынарла өз докторымыз гелер дийип бегенип йөрдүк» диен сөзлери оны хем утандырды, хем улы үнжә гойды: Ол «Маңа, догруданам, гарашяндырлар, баржагыма бегенйәндирлер. Мениң ниетим велин бу ерде галмак. Шол максадым догрумыка берин?..» дийип, оя батып отырка, Мелике бирден гашына ченли чүмре даңылгы ак яглыгыны сыпырды-да, сандыраян додагыны дишләп:

— Ынха... серет! — дийди.

Арслан тисгинип гитди. Меликәниң эдил яззы-маңлайында отлы тыг ярасы гаралып дурды.

Арслан ондан гөзүни айырман:

— Бу нәме болдугы? — дийип сорады.

— Яраман угран вагтым, гелнежем билен Акдереге зыярата гиденимизде, Мамыш тотам элиме-аягыма бакман, әтишгир билен даглады. Шо гүнүң эртесем мени шу ере гетирдилер...

Арслан еринден турды-да, яраның гыраларыны чалажа эллешдирип гөрди. Бирденем ынжыдайдымы-нәтдими, Мелике ювашжа иңләп, гөзүни юмды.

Арслан гызың маңлайындан элини чекди-де:

— Басым гутулар — дийди.

Эмма шундан соң өзүни хер нәче аркайынлыга салса-да, йигидиң хезили болмады: ол өзүни гызың өңүнде шейле бир акмак, гүнәкәр хасаплап башлады, соңабака ол дагы тотам дәл-де, хут өзи басана дөнди. Инди Мелике-де Арсланы чыкгынсыз гүне гояныны, эрбет утандыраныны аңян ялы, гүрлемесини кесди. Диңе Арслан хошлашып туруп угранда, ол ювашжа:

— Ай, оглан, кәвагт гелип дуравери. Эрбет йүрегим гысяр — дийип галды.

Арслан чыкып гиденсоң, Мелике ол йигит билен шейле аркайын дердинишенине өзи гең галды. Мундан озаллар эркек адамлар билен икичәк галмаг-а бейледе дурсун, гайта, олары чоларак ерде гөренинде, эндамы сызлап гидйән болса, бу гүн Мелике өзүни иңңән аркайын дуйды. Я Арсланың хошамайлыгымы, я кеселханадакы мысапырлык ягдайымы, билмедик ончасыны, эмма гыз бу чака ченли эркек огланлар барада эрбет ялңышып гелендигине дүшүнди. Хас бетери, Мелике яңкы чыкып гиден йигиде жаныны ынанмага-да тайынды, онуң билен

Стамбула гитмели дийселерем, икиржиңленмежекди. Иң бәркиси, Арслан онуң маңлайыны эллейәркә хем, ылла диерсиң, езит әтишгириң даглан ызасы-да өчүшйән ялы болды. «Ах, шол йигидиң бармаклары яра япылян эм болан болса, онда оны гиже-гүндиз маңлайымдан айырмаздым...»

Мелике мунуң ялы мылайым хем тәсин ойлара батып отырка, бирден пенжирәниң аңрысындан Арсланың:

— Мелике! Мен бу ерде галжак дәл, Чынарла гитжек. Эшидйәрмиң, өз обамда ишлежек. Мен барамсоң, гайдып хич ким сениң тениңе даг басмаз, эшидйәрмиң? — диен сеси эшидилди.

Мелике зордан еринден турды-да, кровадың гырасындан япышып, пенжирәниң өңүне барды. Яп-яңы сепеләп башлан ёңсуз гар тозгаларының арасындан Арсланың чаларып гиден сачы, делмурып бакян шар-гара гөзи гөрүнди. Мелике ол үчганаклап дуран йигит гөзлерине ичериден мәхирли йылгырып жогап гайтарды.

Гызың бу гиже гөзүне укы гелмеди. Гөвнүне болмаса, дүйпден даянып гиден ялы болды. Арсланың бу гүнки гелип гитмеси оны йүз дүрли гаржашык ой-пикирлере сезевар этсе-де, гыз ахырында дуйдансыз бир улы шатлыклы ачышың үстүнден барды. Өңлер Мелике ким гурплурак болса я жораларының арасында бири гүнде үйтгешик эшик гейсе, «багтлы адам» диерди. Эмма гөрүп отурса, багт дийилйән байлык я эшик билен өлчелйән зат дәл экен. Хакыт, жан доганлар, адамың багты адама баглы болса нәтжек? Адамлар бирек-биреге ынанса, дүшүнишсе, бириниң дертли гүнүнде бейлекиси голласа, бай, оңат боляр экен-ов... Дүнъеде ынама етеси багт ёк экен.

«Арслан мениң жаныгыплар айданыма ынанды. Онуң Чынарла хөкман баржагына, гайдып хич кесиң маңлайының дагланмажагына менем ынанян. Арслан! Мен саңа ынанян! Ай, оглан, эгер чыным, ынанян!..» Мелике даңа голай ука гитди.

Шол гижеден он-он ики гүн геченсоң, Арслан: «Мелике саг-аман гутулды, кимем болса, бири гелип алып гитсин» дийип, Нурлы агалара хабар ёллады. Бу сапар велин Меликәниң ызындан гелнежеси гелди.

Гөвхер өз яны билен балдызының иң оңат эшиклерини-де алып гайдан экен. Ол докторларың таңрыялкасыны берип, Меликәни көчә чыкаранында, Арслан йөне аңк болды галайды. Онуң хакыдасына бада-бат Пырагының: «Меңли ханым голун дишләп, бизден ки уят эйлениң» диен ганатлы сетирлери гелди. Бу гелнежесиниң гапдалындан сүйнүп-саркып барян эгни мавы махмаллы, аягы гүлли жораплы, утанжаң сарымаңыз гыз «Агыр келден яңы айңалды» дийселер, асла ынанар ялы дәлди. Мелике яңы бир сувы сүйжән үзүмиң булдурап дуран тер салкымына огшаярды.

Балдыздыр еңңе икиси шәхерде магазин барыны айланып хем базарлап, ягшы гөвүн солпуларындан чыканларындан соң, агшамара почта отлусына мүнүп, ниредесиң Чынарлы дийди-де, ёла рована болды.

V

Гүн ялпылдап дуранам болса, онуң не якымы барды, не-де ховры. Беланың көрүгем, аңырсына середип отурсаң, ичиңден-багрыңдан гечип барян ёкнасыз шемалданды. Бу «эшек өлдүрен гүнүң» йити чапгыны адам барыны нире ыкышаграк болса, шол тая ковярды.

Бу махал көчәниң угрундакы жайларың бириниң гүнешине йыгнанан алты-еди адам дүнйәден бихабар, гарабашларына гайдылар. Шейле-де болса, энтек гара гөрнүм ерлеринден гелйәркәң, оларың нәме билен гүмрадыгыны сораман билмек болжакды.

— Хай, залыват, гоша дүздүрдиң!..

— Мерет ага, вах, даң ахыры, сыпар...

— Ковалабер, гидере ери болмаз...

— Дүз, бетбагт!

— Я, хе-е-ей, ишин-ә гөрдүң...

— Өз чөпүңи гөч-лайт...

Оларың ёгынлы-инчели чыкян ине шу зейилли галмагаллары үлкәни өрүзйәрди. Өзи хем ойнаянлар үчин-де, оларың дашына эгрилишен кейпине шәриклери үчин-де дүнйәниң бар мазасы шу орталарындакы такыр ере чекилен атанак чызыкларың кесишйән ерлерине жемленипди.

Йөне эртирден бәри шол дынман гидип отуран чекелешикли гызык дөвлерден соң гүнортана голай дүззим жанаварың ердәки ызлары халыс бозулан болара чемели, жайың гыкувлы гүнешине ахыры бирнеме имисалалык аралашды. Чилимлилер чилимине, наскешлер кәдисине япышды.

Чынарлыда забун оюнчыларың бири хасапланян, яшы

инди алтмышдан агып угран күйкүрәге-де ак сакгал яшулы отуран еринден хасасы билен җайың дүйбине тыркылдадып:

— Пәлван диййән-ә, шәхериң-ә белетчилигим ёк велин, шу оба еринде эркек адамының догтор болан болуп йөрмеси хасапмыдыр эйсе? Гөвнүме болмаса, шу затлар биҗай гелшиксиз ялы болуп дурайт — дийди-де, гуршуп гиден аякларыны тайлы гезек геришдирди.

Онуң гаршысында отуран башы гара силкмели даяв пешенели яшулы дүззимиң бозулан ызларыны тәзеден чызмасыны бир мейдан гойды-да, элиндәки гычак дашҗагазы ойнап:

— Әлайт, Мерет ага, сениң шу мүңкүрлигиң эдил гүни хелейиңки ялы, галман гелйәр-ов. Мен о киме какдырып айдяныңы билйән... О нерессәниң ише дуранына хәли бәш гүн геченок ахыры, нәме этҗек пылан зат дийип?!. Ханы говусы, чөплериңи алсана — дийди.

Хәлиден бәри бу икисиниң ойнуны сессиз сынлап отуран орта яшларындакы гараягыз долмач адам чаларак сакавлады:

— Биб... биз-ә, Арслан гелди велин, э... э... эңегимиз д-дынд-ов дийип б-бегенәйдик.

Ызлы-ызына суңшурылан гаршылыклара миессер болансоң, Мерет аганың бирнеме суссы басылды-да, мүйнүргәп, яңкы сакав адама серетди:

— Вах, Алламырат, бегенмесине, иним, бизем бегенмән дурамзок велин, шу түркменчиликде када-ковахада кыбап гелйән зат бар, гелмейән зат бар.

— О нәме дийдигиң болды, Мерет ага?!

Мерет ага еринден гобсунды-да, гара чыныны эдип уграды:

— Ине гөрйәрмиң, шинди, түвелеме, аял-оглан-ушаксыз-а өй ёк. Онсоң адамчылык-да, оларың нәсагланы боляр, зат эдйәр... Шонуң ялы боланда, биҗай кынчылык-да... Әлайт, өзүмиз-ә, догрусы, йүрек эдип, аял-эбтатларымызы эркек адама ынанып билҗек дәл-дә... Хава, зат болмаса болмазам-а велин, гараз, адам пахырың йүрегине чиглик гитҗек-дә...

Үйшмегиң бир четинде чигрек хова сувланан бурнуны сыкып-сыкып, гызыл бурча дөндерен, гөзи шуллы гирденеҗик хорҗа адам чугутдырып отуран еринден бирнеме голай сүйшүп, Мерет аганың тарапыны чалды:

— А-хов, адамлар, шу Мерет агаңка сиз «хә» дийәйиң. Бу эййәмиң догторларында мессеп галмандыр... Сен эркекми, аялмы, олар үчин пархы ёк, хов. Элиңе тикен батса-да, ялаңачлап, кебзәң ики арасына гулагыны гойман сыпдыраноклар... Бу аял машгала диениңем бир тилсим җанавер боляр, гошарындан тутубилдигиң бес, эндамларындакы әхли дамары говшап гидйәр бедибагтларың... — Гирденеҗе үшек адам өз-өзүнден монча болуп, кикир-кикир гүлди...

Гара силкмели яшулының муңа гирре гахары гелди, ол яңка гахарлырак середип:

— Әлайт, Ремезан, боласы, ызың аял-гыздан яңа босгы диййән-ле... Оларың тилсимини өвренен болсаң, онда нә көрүңе бәш йыл бәри дул гезип йөрсүң, бирини-ярымыны алаймазлармы? — дийди.

Адамлар муңа гызыл-гыран гүлүшдилер.

Башлан бадына йити җеделе өврүлҗек болуп дуран бу геп урушмаларың соңы ула язманка, тәзеден дүззим оны гап-билинден дөвди.

Мерет ага-да сесини-үйнүни чыкарман, кисесинден нас кәдисини чыкарып, оңат гөкледи-де, чәкмениниң ере дегйән сыйларыны этегине йыгнап, ойнуң илкинҗи дашыны гойды.

Докторлы гүррүң шунуң билен тамамланып, адамларың барысының ойнуң дашына яңы эгрилишенем шолды велин, оларың бейле янындан эдил гара ел ялы болуп, Махмал гечип гитди. Ойна гызышан адамлар оңа кәнбир питива этмеселер этмездилерем велин, Махмалың бойнундакы шай-сеплери, сачларының уҗундан дакан гыранлары эрбет сес эдип, ылла диерсиң, шол хапа дөкүлен ерде өңүнден шайлы гелин болуп чыкайярмыш дийилйән даңдан арвахыны яда салярды. Адамлар онуң гени обаның ортасына тутдурып баряныны гөрениндеи: «Бир бендәниң-ә башына Хасан-Хүсейиниң гүни инеч болса герек» дийишдилер-де, ене оюн билен болубердилер. Яңкы үшек Ремезан велин Махмал гечип гиденден бейләк, җанына җай тапмады, инди онуң оюн билен гызыгы болмады. Шол зерарлам бир салымдан адамларың хич бирине дуйдурман, дараклыгына басып, яңкы аялың тасап гиден тарапына юмлугды. Бир-ики дөв ойналып-ойналманка хем, ол ене доланып гелди. Ремезаның бу махал өзүнден гөвни хошды, хәлкиси ялы мүззерилмейәрди, экабырланыпды, гыралары гызарып дуран шуллы гөзлери-де йитилешен ялыды.

Ол геле-гелмәше, гара силкмели яшулының гапдалында чоммалды-да, йылҗыраклап:

— Я, валла, Мерет ага икимиз эдил билен ялайт... — дийди.

Гара силкмели адам Ремезана тарап гаңрылып:

— Нәм болдайт? — дийди.

— О Арслан тебиб-ә геле-гелмәне, эййәм бир бендәниң машгаласыны вейран эдипдир...

Адамларың хеммеси бу айылганч сөзлери эшидениниден, ойны-зады унудып, ховсала билен үшеге серетдилер.

Силкме телпекли адам гозгалаңа дүшүп:

— Нәме, нәме? Ремезан саммыкламасана... — дийди.

— Ёк, Пәлван ага, дуз бар, догрымы айдян... О яңы Махмалың гечип гиденин-ә гөрдүңиз... Ине маңа шол айтды...

Адамлар: «Нәмәни-де нәмәни?» болушдылар.

Үшек хык-чок эден болды:

— А-хов, адамлар, мениң-ә шоны айтмага дилимем баранок... Шун, ынха яңы, гүндизиң гүнортаны о Арслан илерки Гарачешмәниң боюнда хол Нурлы агаң гызы билен басалашып дурка, үстүнден барайыпдырлар...

Адамларың кәси ичини чекди, кәси-де: «Тоба-эссагпырылла» дийди.

— Ким олары гөрен? Хай, сениң бир гара... — Пәлван ага лаңңа еринден галды-да, әхли габарасы билен үшегиң үстүне абанды.

Ремезан силкмелиниң режесиниң гең дәлдигини аңып, ене мүззерилди:

— О, неме, Пәлван ага... Менем эшитмиш, хов... О түки Махмалың элин өзи гөрүпдир...

Пәлван ага Ремезандан гөзүни айырман, онуң дөпесине середип дуршуна башыны яйкап:

— Хәй, ене-де эркек дийҗексиң, утанман, шол харамзада ялының гепине ынанып йөрайт — дийди.

Ремезан ягшыдан-ямандан бир нутк-да гайтаргы бермеди. Бир бада асла гүрлән болмады.

Пәлван ага бу шум хабарың үстүне суа сепендирин өйтсе-де, отуранларың херси бир пикирдеди. «Бе, хей, бейле-де бир бихаялык болармы?! Ай, яландыр-ла». «Махмал хер нәче юрт йыканам болса, аслында бир зат болмаса, Меликә дил етирмәге богны ысмаса герек...»

«Бу заманда хич зады гең-таң гөрмели дәл... Даш этсин».

Хава, хер ким бир ойдады, эмма дилленәйип билйәни ёкды, бейле габахат геп-гүррүңден хер адамың дашрак дурасы гелйәди... Гараз, онда-да отуранлардан хәлки сакавланы говушгынсызҗа:

— Белки, ялан болсун-да... Б-бу затлар Чынарлының абрайына-да гок-говы дәл ахыры — дийди.

— Агзыңдан худай эшитсин, Алламырат...

Шондан соң ойнуңам гызыгы гачды, кейпиңем — хер ким даргама билен болды. Салым гечмәнкә-де, эртирден бәри шагалаңдан гөчәйҗек болуп дуран тернавлы җайың гүнеши гугарып, хер ерде-хер ерде чекилен чилимлериң галындысы билен он-он бәш саны аклы-гаралы йылманаҗык дашҗагаз галды.

* * *

Чынарлыларың әхлисини бираякдан сүрүп болмаҗагыны Арслан бу ере гелмезинден өңем билйәрди. «Ер ала, юрт ала» дийлени, обада болуп гечйән хер бир тәзелиге ничелер ягшы ниет билен гараса, ничелер мүңкүр чемелешйәрди. Обада энтек-энтеклерем дога-тумарың, тебиплериң дәри-дерманының йөргүнлидиги бу яш доктопоры үнҗә батырярды. Меликәниң маңлайындакы әтишгириң галдыран дагыны гөренсоң-а, ол асла аркайын ятып-туруп билмейәрди.

Арслан өңем ненеңси эдип обадакы тебип-порхана, молла-муфтә уйян ек-түк надан адамың гөвнүнден туруп боларка дийип йөркә, бу йигренҗи Махмалың зәхерли дилинден чабран габахат хабар эдил пагта от дүшен ялы, ики гүнүң ичинде Чынарлыны чайкады отурыберди. Йигит аркайын ишлемекден гечен, инди ине ниче гүнләп асла иле гөрнүп билмейәрди. Хас яманы хем бу биабрайчылыгы Меликe ненең эдип чекип-чыдап билер диен алада оны халыс гысып-говруп барярды. Чынарлыларың арасында Нурлы аганың иң намысҗаң гаррыдыгы хеммә аянды. Шол зерарлам Арсланың мыртар ховатырланян заты «Гаррының гызыны хеләклеймесе ягшыдыр» диен пикирди.

Шол хабар яйралы бәри, докторхананың хем гапысындан гелйәнлериң аяклары чекилишипди: узынлы гүнде бир я ики нәсаг гара берйәрди, кә гүн-ә Арслан асла ишсиз ичини хүмледип гечирйәрди.

Доктор бу чыкгынсыз ягдайдан нәхили угур тапып

болҗагыны көп өлчерди. Киме маслахат салмалы? Кимден харай ислемели? Ол өз сөйгүли кәриниң илкинҗи гүнлеринден башлап, бейле-бейле бетнамлыга учрарын өйдүп, ятса-турса пикир этмәнди. Яш врач Чынарлысына гелйәркә, йүрегинде иң асыллы арзувлары бесләпди:

«Ынха мен обамыза барарын, хай диймән, гапы-гапы айланып, чынарлыларың әхлисиниң саглыгыны барлашдырып чыкарын... Хер зат эдерин велин, дагдакы янашык үч оба үчин Чынарлыда хич болманда он ерлик кеселханань гурдурҗак боларын. Ёгсам, ничесар чала бир зат болса, район меркезине гатнап дурҗак?!.

Онсоң... Хава, онсоң әхли деӊ-душларымы йыгнап, обамызың арассачылыгы барада-да маслахатлашарыс... Көчәниң угрундан ятаклары, тамдырлары айырдып, җайлары-да екән-екән агардып чыкарыс... Ынха гөрерсиңиз, аңырсы бир йыла етип-етмән, мәхрибан Чынарлым дүйпгөтер үйтгәр, хөкман үйтгәр... Ёгсам, мен алты йыллап шәхерде нәме үчин окадым ахыры?!.»

Хава, Арслан көп затларың башыны агырдыпды. Ол Чынарлыда чага догрулян өй барада, кәрярым чагасы болҗак аялларың ганына галян, өзүниң дин душманы Мамыш тотам ялылар барада хем көп-көп ойланыпды.

Йигит ене бир зады йүрегинде бесләпди: «Даш гитсе, бир йыл-ярым йыл ишләнимден соң, несип болса, өйленерин... Өзүмем Меликеден гайры хич киме йүрегими бермерин... Мелике ялы перизады төрүме гечирсем, эҗемем бегенер...»

Арман, адам оглы башына беланың инҗегини мыдама билип дурмы нәме?!. Бейле-бейле чыкгынсыз гүне душҗегини дуян болса, Арслан асла обаларына гелмезди хем шол Ашгабатда пәкизе ишде алым болҗак болуп дырҗашар йөрмезмиди? Бар, диели, җуда геләймели боланда-да, мәхрибан Меликәни бейле-бейле бетнам ягдая салмаҗак болуп, оны лейлисачың астында гөрен вагты, бәш мензил бейлесинден айланмазмыды?

«Вах, адамлар, сиз бир билйән болсаңыздыңыз, мен Меликәниң элине тикен батмагынам рова гөремок ахыры...»

VI

Арсланың халыс бикарар болмагының җаны барды. Меликәниң бу чака ченли зындана дөнүп, яңы бир аркасыны шемалладан гиң җаханы ене-де даралды. Арслана

учрамазындан озал, гызы ялңызлык гуссасы сары-садылла гүне салан болса, инди хем какасының, хем гелнеҗесиниң, хем ил-гүнүң совук назары билен сесли-у-сессиз нәлетлемеси эдил атагзы ялы, хер тарапдан гысып-говруп барярды.

Шол хабары эшиден гиҗеси, Мелике какасындан әхли зада гарашыпды: иң болманда, уруп-уруп сува салма этҗегини айнада гөрйән ялыды, себәби шинди кәярым кеҗине гайданларында, гоҗа гелни билен чагалы-чугалы Дөвлетем сыламаярды. Эмма гыз хер нәче ховсала дүшүп гарашса-да, гоҗа гара бермеди. Мелике болса Гөвхериң гөзяш гатышыклы иргинсиз иңирдилеринден халыс эсси айылып, гиҗәниң бир вагты гөзи яшлы, йүреги даглы ука гитди.

Нурлы ага велин укланокды. Ол бир аягыны гөре сокансоң, башына инен бу күллетиң әпетлигинден ховул алып хем хедер эдип, телбе гүнде галыпды. Гоҗа элинде барыны эдип, бу масгарачылыгы бойнуна алмаҗак болярды, онуң яландыгына гарры йүрегини ынандырҗак болуп җебир чекйәрди. Онуң гарры пайхасы вагт-вагт дурланайҗагам болярды велин, энесинден догалы, хейкеп эдинип гөтерип йөрен намысы бир ерден чогуп, әхли ягшы умытларыны вес-вайрана дөндерйәрди. Нурлы аганың пайхасы билен даг ялы намысы шейдип көп гезек салшып алды-да, иң соңы даңың өң яны парасатлы гоҗа намысҗаң Нурлының өңүнде амана гелди. Онуң гахар-газапдан яңа петрәп дуран губарлы гөзлерине ган инди, дамарлары таяк ялы болуп, эндам-җаны сандыр-сандыр этди.

«Илки-хә сен илден чыканы, соңунданам ол ит оглуны...» дийип, ювашҗа арланыны гоҗаның өзи-де дуймады.

Нурлы ага эллерини сандырадып, галдырылгы ёрганларың арасыны сермәп башланында, эли пычагың совукгынына дегди-де, аз салым доңан ялы болуп дурды. Бирденем пычагы ёрганың арасындан зарп билен алды-да, җайындан угрубир чыкып гитди. Шол гидишине-де гелни билен гызының ятан җайына гирди.

Мелике бир элини яссык эдинип, душексиз-затсыз йүзүни дивара берип, бир гысым болупҗык ятырды.

Гоҗа гызының башуҗуна барды-да чоммалды. Яңы саз берен даңың илкинҗи чалымтык реңки ичерик чайы-

лып, гызың габарасы, йүз-кешби дура-бара айыл-сайыл болуп уграпды.

Нурлы ага пычагы гыныындан чыкарман, эсли салым гызына середип отурды... Бу махал онуң гөзүниң өңүнден ялңыз сары гунчасының гысга өмрүниң әхли гүнлери эдил алдыраны бар ялы гечип гитди: онуң чагалыкдан етим галаны, энтек гулпаҗыгыны тасадып йөркә, бойнуна бөкүп: «Кака, кака җан, ханы эҗем?» дийип, кәкелән гүнлери, голтуҗагына китап-депдерлерини алып, җоралары билен мекдебе гатнан йыллары, эртирден-агшама ченли гозагың башындан галман отуран вагтлары, өлүм халында маңлайы даглы Ашгабада уградандарында: «Кака җан, бирден өләйсем, разы болгун, эҗем җаның гапдалында җайлагын» диен пышырдысы... иң соңунда-да бу эден бетнамлыгы...

Гоҗа гызының бимәхрем кемала геленине эрбет бозулды, машгаланың ар-намысыны ере чаланына болса дири яныып, бир өлүп билмеди...

Ол шу оя батып отурышына ичериниң мазалы ягтыланыны дуйды-да, пычагыны ювашлык билен гынында согурды. Гоҗаның йүрегини бире баглап, Меликәниң гапдалына сүйшенекләнем шолды велин, гыз эрбет-эрбет иңләп, арканлыгына өврүлди. Гоҗа тисгинип гитди. Инди онуң өңүнде ялңыз гызы әхли аҗап кешбини гүҗеңләп: «Ине мен, кака, өлдүр!» дийййән ялы, гиң гуҗагыны герип ятырды.

Мелике шол бармаша бирден соҗап, вагт-вагт самрап башлады.

Гоҗаның гөзи ахыры гызың... бокурдагына дүшди. Онуң алаҗа багҗыгы чөзүлен, гар ялы дамагы чендан-чендан ювдунярды, гыз дийсең биынҗалыкды... Нурлы ага ахыры бир дызына галып, гызының үстүне мазалы абанды, пычаклы эли болса энтек ыкҗам ере дирелги сандырап дурды. Ол ене бир гезек Меликәниң йүзүне эдил танаҗак ялы чиңерилди. Онуң гиң маңлайы, гыйык гашлары, чала гаңрылышан меле сачлары, агзы-бурны гарра барып-ха бир эййәм өлүп гиден Гүлшадыны ятлатарды-да, гоҗаның бокурдагы долды... Шол середип дурка, бирден Меликәниң гөзлери юмук хем болса, онуң ойтумлары яшдан долуп, бир чекгесине сырыгып гитди, өзем етишибилдигине соҗаярды.

Нурлы ага гызының нурана йүзүне хас голай гелди: хава, Мелике аглаярды, укуда-да болса, чыны билен

аглаярды. Гоҗа мундан артык чыдап билмеди-де, эрбет хамсыкды. «Ёк, бу бичәреде гүнә ёкдур. Нурлың гызы оны этмез... Хей, шу гүя ялы машгала-да намысыны ере чалармы? Гоҗа, акылыңа айлан! Хеем-де, мен эзиз баламың өмрүни кесеринми!

— Мениң Меликәм Херек дагының гарлары ялы пәкдир, эл етмездир...

Нурлы ага соңкы сөзлерини хер нәче юваш айданам болса, өңденем гуш йүрек, биынҗалык Меликәни оярды... Гыз оянандан хем үстүне какасының абанып дураныны гөрен бада дили тутулды.

Нурлы ага ювашлык билен гайра чекилди. Ол элиндәки пычагыны дуйдурман гизлеҗегем болса, Мелике гөзүниң гытагы билен онуң гундуз ялы айылганч ак сапыны гөрди-де, эдил билине урлан йылан ялы, агыр-агыр сүйшенекләп, какасының өңүне барды. Ол ики элини ере дирәп, сачларыны яйып, гөни гоҗаның йүзүне бакды-да, ызалы богук нала билен:

— Ка-ка! Менде язык ёк... Сениң гызың намысыны ере чаланындан өзүни Кейикли дерә окланыны ягшы гөрйәндир. Ондан яңа хатырҗем болгун... Ынанмасаңам, ине мен, чал дамагымы...

Нурлы Меликәниң бу халыны гөрүп, инди хасам өзүнден уялды. Онуң гепләре сөзем галмады, асыл исләенде-де, меҗалы ёкды. Буларың деретине гоҗаның Гүлшат ёгалалы бәри нем чыкармадык чаларан гөзлерине яш инип, дөшүни тутуп дуран җовур-ак сакгалыны эзди.

Ол егшерлип, гапыдан чыкып барярка, зордан бир:
— Ынанян... балам — дийди.

VII

Арслан энчеме гүн ойланып, ахыры хем Махмалы сува салма этмеги йүрегине дүвди. Ол өз өчлүсини бир-ики сапар аңтадам. Йөне оглуның бу матлабыны аңан Ширин дайза өр-гөкден гелип: «Җан балам, акылыңа айланавери... О дейюса элиңи батырдыгың, буҗагаз гүнүмизден дынарыс. Хей, о тетелли биленем деңболарлармы?..» дийди-де, ярым-яш халда Арслана япышды. Диңе шондан соң бу ниетиниң телекдигине Арслан дүшүнди.

Нәме-де болса, бейле масгарачылыгың бир алаҗыны тапмалыды: нәхак ере дөкүлен йигит абрайыңы гайдып алмалыды. Оны-да башармаҗак болсаң, «намартҗа олам-сагҗа олам» дийәге-де, бу обадан чыкып гидибермелиди.

Чынарлыда Арсланың башга-да бир бичак сылаяны барды. Оңа Гутлы ага диердилер. Ол инe он бәш йылдан бәри бир эгне колхоза башлыклык эдип гелйәрди.

Гутлы аганың яшы инди эллиден ягшы аган хем болса, иңңән бердашлы, дийсең эденли адамды. Ол әр өмрүниң әхлисини колхоз хожалыгына ак йүрек билен сарп эден көне большевикди. Гутлы аганың назарындан хич зат сыпмаярды, ол хер хожалыга, хер машгала, хер бир адама әнигине-шәнигине ченли белетди. Үстесине хем ол шу этрапларда өңүне адам гечирмейән белли ызчыды. Серхетчилер хем Гутлы Режебовың көмегине мыдама мәтәч болуп дурды. Яшулының дуйгурлыгы, ёлсуз-ёдасыз даг ерлеринден ыз чалып билши, догрудан-ам, аңк эдйәрди. Гутлы аганың бу хәсиетини гудрат сайып, оба адамлары: «Башлык ёлдашлымыш, мыдама бир отжагаз өңүне дүшүп йөрмүш» дийишердилер. Башлык велин бу гүррүңлере йөне лох-лох гүлер гойберерди.

Бир гезек шейле бир вака болды. Оны чынарлылар шинди-шиндилерем барана гүррүң берип йөрлер.

Мундан барып-ха еди-секиз йыл озал, гыш гүнлериниң биринде, даң атып-атманка, башлыгың янына Гүлжемал атлы бир пукаража кемпир гелйәр-де, өтен гиже кетегиндәки гөзүни дикип отуран алты саны товугының алтыжыгыныңам огурланандыгыны айдяр. Гутлы ага кемпириң арзыны диңләнсоң, эсли салым ойланяр-да, колхозың сакчысыны чагырдып: «Жума хан, иним, зәхмет герме-де хо-ол Анна бурнуң оглы Гандым билен Нуры етими атың өңүне салып, яныма гетир бакалы» диййәр. Шейле юмушлара чулум «Жума гаравул» арадан салым гечмәнкә, габаклары пөкгеришип дуран ики саны даяв пыяданы Гутлы аганың өңүнде дикйәр.

Башлык олары бир салым сессиз сынлаяр-да: «Ене он мүнтден алты товугың алтысам кетегинде болаймаса, менден эйгилиге гарашмаң. Барың, гүмүңизи тапың!» дийип, азм уруп гойберйәр.

Товук огрулары эдил еңселерине шапбат деген ялы өйден сессиз-үйнсиз чыкып гидишлерине, үч товуг-а дирилигине, диңе елеклери галан үчүсиниңем пулуны Гүлжемал эжә элтип бермекден башга алач тапмаярлар.

Бу вакадан соң, инe нәче йылың ичидир, Чынарлыда огрулык дийлен масгарачылыкдан нам-нышан ёкды.

Арслан үчин Гутлы ага диңе башлык я ызчы дәлди-де, хас бетеррәк сарпалыды. Йигит энтек райондакы интернатда он класы гутарып геленинде, Гутлы ага оңа ата ерини тутупды. Ол: «Оглуңы Ашгабада догторчылык окувына иберели» дийип, Ширин дайзаны илкинжи ыран адамды. Арсланы окува települ угратданларында болса башлык: «Оглум, сен хич зады гайгы этмән, аман-саг адам болуп гел. Биз сениң эжеңи хор этмерис» дийип, пата берип гойберипди. Әр кимин ол сөзүнде-де тапылды. Үстесине вагт-вагт Арсланың ызындан пул хем иберди дурды. Гутлы аганың ягшылыгыны Арслан ядындан чыкармаярды.

Меликели гүррүң оба яйран бада, Арсланың хыялы Гутлы аганың янына бармакды. Эмма: «Белки, яшулы хем бу хабара ынанян болса, мен нә йүз билен оңа гөрнерин?» диен ховсала дүшүп йөрди. Йөне башга хер нәче угур гөзлесе-де, әхли ойлар, әхли ёллар оны ене Гутлы аганың гапысына алып барды...

* * *

Башлыгың жайы обаның илери башрагында, Меликелериң габат гүнбатарындады.

Гараңкы мазалы дүшүп, көчеден адамларың аягы чекилишипди. Арслан аз-кем ховсалалы болса-да, ахыры ёла дүшди. Ол өзүниң арассадыгына гөзи етйән хем болса, Меликелере тарап аяклары әдилмежек болярды. Аладалы гидип баршына, шу агшам Меликәни диңе өзүнден дәл, илден-гүнден, ягышдан-ягмырдан горасамдым диен ислег йигидиң калбына гелди. Гызың сессиз мертлиги, дүнйәни гопгуна салып гыгырыбермән, шейле төхмете чыдам эдип билши йигиди хайран галдырдыда, ол гыз дүнйәде иң пәк, иң эзиз адам болуп гөрүнди.

«Сен, гыз, маңа маңлайы даглы саташдың. Сениң сөзлериң, сениң ислегиң, сениң нурана йүзүң, үчурсыз пәклигиң мени Чынарла гетирди. Мениң үчинем ене йүрегиңе даг басылды. Ай, гыз, сен йүрегиңи даглама! Мен инди сениң үчин гөрешерин. Сениң арасса түркмен сөйгүсине мынасып машгаладыгыңы әхли Чынарла аян эдерин, Мелике!»

Арслан шейле ойлар билен йүрегини гопдурып баршына Меликелериң габадына етенини дуйман галды. Өзүне гелендeнем, эндам-жаны говшап, аяклары әдилмежек болды. Ол эркини саклап билмән, хаятдан бойнуны узатды. Ховлының ичинде жеменде ёкды. Жайла-

рың әхлисинде ышык янярды. Шол бармана четки жайың ягты пенжиресинден Меликәниң дяяв сыраты каклышды-да, Арсланың йүреги жиглэп, ол огрулыкда тутулжак горкусы бар ялы ховлудан чекилди...

Арслан дәхедем-дессемләп, ярымгөвүн халда ишиги итенинде, Гутлы янбашлап, агшам чайыны ичип ятырды. Столуң үстүндәки приёмникден багшыларың агшамкы концерти берилйәрди.

Башлыгың бейле янында он еди яшларындакы ягшы етишен гызы Тумар эгни гөк махмаллы, түкге дүшүп, хайсыдыр бир суратлы журналы агтарып ятырды. Арслана гөзи каклышандан, гыз боз-яз болуп, еринден сычрап галды-да ичериден чыкып гитди.

Гутлы ага Арсланың саламыны алды-да, дик отурды.

— Бо-хов, доктор, ери, саглыкмы-ов? Ханы гел-де, гечевери — дийди.

Гутлы аганың йүзүнде-гөзүнде, әхеңинде хич хили гахарың я кинәниң аламаты ёкды. Бу Арсланы аз-кем ынжалтды.

Арслан дүшеге сессиз-үйнсиз гечди-де, Тумарың ташлап гиден журналыны агдармага башлады. Йөне ол бу махал журналың сахыпаларындакы суратлары-да гөренокды, хатлары-да. Онуң калбында биалач утанжаң хем ахмырлы гахарың гүңлеч дуңкүлдисинден гайры хич зат ёкды. Онсоңам улы илиң агзына бир яман атлы болуп дүшениңден соң, гүнәң болмаса-да, иле пәклигиңи ынандырмак жуда четин зат. Онда-да мунуң ялы гыз меселесинде. Шол зерарлам бу геп-гүррүңлериң галатдыгыны Гутлы ага дүшүндирмегиң нәхили алажыны тапжагыны билмән, Арслан йөне алжырап, йүзүни ашак салып отырды.

Гутлы ага ене яссыгына гышарылды-да:

— Тумар жан, гызым, эжеңе «Бир чәйнек чай демле» дийсене — дийип гыгырды.

Арслан чайың өзи үчин буйруланыны аңып:

— Гутлы ага, азара галып дурмасынлар, мениң чай-нахар кемим ёк — дийип, хаңк-хуңк эден болды.

Башлык ичип отуран кәсесиниң үстүни долдурды-да, Арсланың өңүне сүйшүрип:

— Вей, болмаз, оглан. Несип эденден чаям ичерис, нахарам иерис. Пәхей-де велин, Арслан, оглум, йигит башы думансыз болмаз. Бирнеме гиңрәк боларлар. Муңа илчилик диерлер, арасында хер жүреси бардыр. Эсасы зат, оглум, йүрегиң арасса, элиң догры болсун. Бу дүйби чүйрүк геп-гүррүңлер ынха совлар гидер. Мердирәк боларлар, мердирәк.

Бу гүррүңлере Арсланың жаны бираз арам тапды, йүреги сувланды, элиндәки журналың суратлары-да, хатлары-да месе-мәлим айыл-сайыл болуп уграды. — Өз-ә шейледир-ле велин, Гутлы ага, шу гүррүң-ә бижай ёкуш дегйәр. Эгер, валла, нәме этжегими билемок. Мен-ә обадан чыкып гидибермели этдилер.

Башлыгың йүзи бир хили аграсланды, ол гапдалында ятан папиросдан бирини отлады-да, инди башга әхеңде, хас пайхаслы гүрләп уграды.

— Элбетде, ханым, бу гүррүңлер говы гүррүң дәл, хасам оба арасында. Нурлы ага дага яшының соңунда бу затлар бижай агырам дегйәндир. Йөне өзүм-ә ынанып дурамок. Элбетде, яшулы биленем барып, элин гүрлешмели болар-да. Сен, ханым, ишлемели. Ине йылың-йылына ымыклы догторлы болуп билемзок. Билип гой, биз саңа кән гарашдык. Ол: «Обадан чыкжак, гитжек-гойжак» гүррүңиңем гайдып мениң янымда агзыңа алыжы болма. Хонха догторханаңы чаң басып ятыр. Сен эртедагы района гит-де, нәме герек болса, бар-да ал. Оглан, ине ниче ай бәри үсгүлевигиңе-де гиден Чынарлыда дерман тапдыранок ахыры.

Эдил шол махал гапыдан Гутлы аганың аялы Огулгерек дайза эли чәйнекли гирди-де, Арслан билен саглык-аманлык сорашып, чайыны йигидиң өңүнде гойды. Бирденем Арсланың габат өңүне гечип отурды-да:

— Вах, нерессәм, бир гысым болайыпдыр. Дили гурмуш, масгара этдилер-дә... Хәли сува барярка гөрдүм, о Мелике бичәре-де бир гысым болайыпдыр, дүнъе билен сери ёк. Шол петигара азар берйәлермикәнем дийип дурун. Яңы: «Жораңдыр, ягдайыны билип гел» дийип, Тумар жаны ибердим. Элбетде, хер азгын өз худайындан тапар-да — дийип, зейренмәге башлады.

Гутлы ага аялына белетди. Ол бир зада башладымы, вагты билен гоймажагыны билйәрди. Бу махал болса бейле гүррүңи довам этдирмегиң Арслан үчин хасам агыр дегжеги гөрнүп дурды. Шоңа гөрә аялының гүррүңини шу ерде кесдирмеги макул тапды:

— Ханы, Огулгерек, бар, ишиң билен болсана. Ери, шу гүррүңлер нәмә герек ахыры?!

Огулгерек дайза улудан бир демини алды-да: «Хай, боляр-да» дийип, хернә чыкып гитди.

Йөне башлыгың аялының яңкы «Меликәниң дүнъе билен сери ёк, оңа азар берйән болаймасалар» диен геплери Арсланы үнҗә гойды. Онуң йүреги хас бетер гүрсүлдәп уграды, эдил шуш-шу вагт, гөйә диерсиң Меликәниң үстүне какасы эли гамчылы абанып дуран ялы, гелнеҗеси болса онуң сачларыны түйдүберен ялы болуп гөрүнди-де, йигит эрбет хопукды.

Арслан гөвүнли-гөвүнсиз бир-ики кәсе чай ичди-де, турма билен болды.

— Мен нахар биширтҗек болуп отырын ахыры — дийип, башлык оны саклаҗак болды.

Эмма Арслан эртирден бәри оңлы дуз датмадыгам болса, «Мен док» дийип сыпды.

— Боляр-да онда. Мен-ә райкомың секретары «Эртир ирден гелҗек» дийипди, шонуң билен мал үстүне айланмага дага гитҗек. Сенем онда яңкы диенлерим билен болубер. Өзүңем хич зады гайгы этме.

Арслан ене-де бирсалым отурансоң, туруп ишиге барды-да, бираз сәгинди. Онсоң йүзүни галдырман:

— Гутлы ага, мениң бирҗе хайышым бар. Меликә зат диймесинлер. Ким шол гызың гөвнүне дегсе я элини батырса, онсоң менден хич зады гаты гөрмесин. Мелике пәк гыз — дийди-де, җогаба хем гарашман, алңасак чыкып гитди.

Гутлы ага бираз диңширгенди, бирбада Арсланың соңкы сөзлерине нәхили дүшүнҗегини билмән, иң соңам йылгырып: «Бе, шулар, догруданам, халашып йөрен болмасынлар» дийди-де, ене өзи-өзүне «Белки, шейле болаяды-да» дийип җогап берди. Башлык эртире, гойман, хут шу гиҗе Нурлы ага билен гүрлешмели диен нетиҗә гелди.

VIII

Сөртүкден дийсең ёкнасыз совук шемалың өвсүп угранына Арслан башлыгыңкыдан чыкан бадына дуйды. Шол бармана-да онуң эллерине, йүзүне буз ялы дамҗалар дамып башлады. Айсыз гиҗе болса-да, асман чаларып дурды. Белент чынарларың башына җемленен гаргалар кәярым пасырдап, кәярым ысгынсыз гагылдашярдылар. Совук йигидиң юка пенҗегинден гечип, галпылдадып уграды. Арслан ичинден «Гар гүпүләймесе ягшыдыр» дийди-де, газыга-пазыга бүдрәймәйин ховлы билен көчә сересаплы дүшди.

Онуң чала сыкылык атып гидип отурышына, Меликелериң ховлусының гайра башындакы үзүмчилиге етенем шолды велин, гапдалында кимдир бириниң пейда боланыны аңып тисгинди. Йигит бираз әтияч эдип, бейлерәк совулыберҗек боланда, бир найынҗар сес эшидилди:

— Ай, оглан, дурсана...

Арслан сакга дурды, даш-төверегине гаранҗаклады. Дел гараның ёкдугыны аңанданам галпылдап, чалаҗа сесленип:

— Мелике? Сен бу гиҗәниң бир вагты нәме ишләп йөрсүң? — дийди.

Гыз йигидиң эдил алкымына геләйип билмеди-де, соҗап:

— Арслан, мен иле масгара болдум-ла... Инди нәтсемкәм? — дийди.

Арслан гызың янына юваш барды-да, эмай билен элини онуң эгнине гойды:

— Мелике, сен бираз мердирәк болҗак бол... Гайрат эт, хеммеси дүзелер. Шол бихая Махмалы сениң өңүңе гетирип, «Тоба» дийдиҗерин...

— Мениң үчин инди бары бир... Мен бир багты гара экеним...

Мелике чыдап билмән аглады-да, бирден хырра өврүлип, башыны йигидиң дөшүне гойды. — Арслан, мен инди халыс чыдамок, ине мен, өзүң нәтсең, шоны эт... Бары бир, мен Ашгабатдакам, саңа йүрегими гоюп гайдыпдым ахыры...

Арсланың гөвнүне болмаса, бирден яңкы гараңкы гиҗе оварра гидип, әлем-җахан ягтылан ялы болды. Ол нәме үчиндир, гызың бу айданларыны геңем гөрмеди. Диңе бир зада акыл етирди: бу махал онуң гуҗагына дүнйәниң бар байлыгы долуп, гуванчдан яңа йүреги агзындан чыкайҗак болярды.

Арслан эййәм соҗамасыны хем кесен Меликәниң башыны эмай билен галдырды. Шу гараңкы гиҗеде-де гызың йүзи ай ялы ялпылдап дурды. Йигит Меликәниң сөйги яшына яп-яңы ювулгы булдураян уллакан мавы гөзүнден тайлы гезек өпди-де: — Айым сен, саңа дөнейин, Мелике! Сен мениңки боларсың... Сенден башга маңа-да хич ким герек дәл. Йөне аз-кем сабыр эт. Мен сизе эҗеми иберерин — дийди.

Мелике хич задам диймеди-де, йылгырып, башыны атды.

Олар ховул-хара хошлашанларында, ягыш оңат җыбарлап башлапды.

IX

Гызларың дурмушында шейле бир вагт пейда боляр: энтек он үч-он дөрт яшларындака, ким оңат гейнип билсе, ким мекир хем дилевар болса, галанларам шоңа майыл ялы гөрүнйәр. Ничикми, оларың яшы он еди-он секизе баранында, гыз йүрегиниң герчек йигитлериң гиң гуҗагындан, учганаклаян гөзүнден, боюндан-сыратындан арам агтарып, агып-дөнйән вагты түркмениң оба ерлеринде хәли хем довам эдйәр: көне күлпетиң «Хер кимиң язгыт ёргуды» дийлен тарханлык сатыҗы еринде, йүрек ислеглерини гаррыларың гөзлериниң өңүнде аян эдип билмән, гайыбана якан ышк чыраглaрына бир өзләри чоюняркалар, йигитсумакларам өзлериндeн билип, әр кишә махсус мертлиге салып, адатың гөзе илмейән душагыны үзеге-де, мәхрем гөрен сөйгүлилерине лак атмагың дерегине, лал болуп йөрселер, гызлар үчин хәлки эгин-эшик-де, дилеварлык-да оварра сумат боляр. Әхли зат диңе гөрк-гөрмекде ялы болуп гөрүнйәр, онсоң шол сөйги дийлен дердесери шу сайланан гөзелиң аркасындан бир гөрүп галалы диййәрлер-де, шонуң дашына хүмерленәййәрлер. Бу хадыса хер ким бириниң дулуны элән гүнүнден сабының көпүрҗиги ялы йитибем гидйәр-ле велин, машгала яшайшының босагасындан әтлеҗек болуп дуран гызлар үчин ол хәзир-энтек берк кануны. Догры, гызларың арасында хер хилиси боляр. Өмрүнде товугына ток дийилмән, эдени эден еринде галып, бал ийип, йүпегиң ичинде улалып, ләлик сакланаңлар онуң билен разылашмак ислемейәрлер. Олар обадаң оңат гыз хакда сөз ачыланда, сеңригини йыгрып гүрлейәрлер, башарсалар, бири-бириниң кём ерини агтарярлар, хас гөриплери болса гыссаныпп, ялан-яшрык гептер йыгнаярлар. Оны дийсең, буларың ичинде дүйпден терсине болуп чыкянлары-да бар. Кә гыз пукарадан гелен гөрмексиз боляр, йөне олар дийсең асыллы, пайхаслы, ягшы-ямана дүшүнйән, кесекиниң ыкбалына ак гөвүн билен дуйгудашлык эдйән, эрбеди эрбет, гөзели гөзел сайян түйс зәхметкеш машгаласы болуп етишйәрлер. Мегерем, олар овадан хем даяныклы гыз болуп етишмәндиклерине өз янларындан кемсинйәндирлерем. Адамзадың гурлушы шейле, йөне бейле гызлар шол вагтың өзүнде-де җорасының гөркүне гуваняр, кәярым дагы кесекиниң гөрки оларың йүрегини сувландыряр, бейле гызлар йүрекдеш боляр, җорасының багтының ачык болмагыны ислейәр, элинден гелен көмегини эдйәр, ёвуз гүнде мәхрибан сырдаш боляр.

Гызларың ичинде ене бирлери боляр, оларың саңа не яманлыгы бар, не ягшылыгы, бар дерди өз ыкбалы. Олар ялысы дертли гүнүңде гөвнүң үчин гөзден яшам дөкен боляр, башларынам яйкаяр, шатлананда, кикир-кикир гүлйәлерем. Йөне олар шатлыгынам, гүлкүсинем угрубир уңудярлар, өйлерине баран батларына, айнаның өңүне гечeнлеринде, ене өз дердине гүмра болярлар.

Чынарлыда йигит барының гөвнүни алдап биләйҗек гөзе гөрнен еди гыз болуп, олардан Мелике ала-бөле сайланян аҗайып җемалды. Бу салыкатлы, мазалы гелшигине гелен машгала гызларың үйшмегинде пейда болса, билмерсиң нәмедендигини, бойдашларының әхлиси онуң ягты роюна майыл болуп, ислесeлер-ислемеселер, оны найбашы сайярдылар. Оларың гадам басышы шонуңка кыбапдаш узланярды, соңа бака геп-гүррүңлерини, гүлкүлерини-де олар Меликәниңкә чалымдаш этмәге мейилленйәрдилер.

* * *

Арсланың гелен агшамы, Огулгерек эҗе: «Меликәниң халыны сорап гел» дийип, гызыны иберенем болса, Тумар җорасының янында көп эгленмән, өйлерине доланып гелди. Ол какасы билен Арсланың арасында нәме гүррүң гиден болса, барыны дашкы җайда отурып, җик-ме-җик диңледи. Шол гиҗе хем даңдана ченли чиркем этмеди.

Тумар хорлук я мәтәчлик дийлен затларың нәмедигини энтек билмейәрди. Гутлы ага хем ала-бөле шу гызыны эзиз гөрүп, онуң райыны йыканокды: нәме ислесе, алып берерди, нәме дийсе, гаңрышына гайтман разылашярды. Асла-да бойы бирнеме песрәк диймесең, Тумарың долмач гөвреси, нар ялы гызарышып дуран тер яңаклары, ойнаклаян ала гөзлери өзүни алдырмазча-да дәлди.

Тумарың секиз класы гутарынына ики йыл гечип, шу йыл райондакы мекдеп-интернада гирмәге ахыры сөз

берипди. Окувларың башланына эсли вагт болупды, ол эрте-биригүн района чемеданыны алып гитмелиди.

Тумарың өзүнден шейле бир гөвнүхошды велин, бу пичака ченли Чынарлыда өңүне адам гечер диййип асла пикир этмейәрди. Иң бәркиси какасының башлык болмагы-да гызы көп затларда буйсандырярды.

Йөне ол хич кесиң янында ягшыдан-ямандан бир сөз айтмаса-да, эдил яззы-маңлайларындакы ховлуда гүн-гүнден дурланып, байдак ялы парлап гидип барян Меликәни өз янындан габаның башлады. Арслан ара дүшели бәри-хә, ол түйс ода-көзе дүшүп уграпды, себәби күлли Чынарлыда ол йигиде тәк өзүнден гайры мынасып гыз бардыр өйдүп, Тумар асла пикирем эденокды. Ол Арсланың Мелике билен Ашгабатдакы душушыгындан, диңе Меликәниң сөзи үчин Чынарла гелендигинден бихабарды. Шонуң үчинем Махмалың сен-мен ёк, яйрадан гүррүңине ынанмадыкларың илкинҗиси Тумар болды. Ол өз ичинден: «Арслан Меликәни башына урсунмы?» диййип йөрди. Йөне шол агшам Арсланың гитҗек боландакы ишикде дуруп, какасына айдан сөзлери гызың йүрегине даг болуп басылыпды.

Тумар намыс эдйәрди, Тумар габанярды... Гөйә диерсиң, какасы угруна чыкып, окува иберип, ызындан көмек берип, адам эденсоң, ол йигидиң өзүнден гайры хич кесе гөвүн бермәге хетди болмаҗак ялы, Арсланың бу соңкы этмиши дөнүклик ялы болуп гөрүнди. Хава, Арсланың бейтмеси Тумарың йүрегинде китүв галдырды-да, бу намысдан чыкмак үчин ол хер эдип-хесип эдип, Мелике билен докторың арасына чөп атмагы, ахырында-да йигиди өзи элемеги ымыклы йүрегине дүвди.

Арсланың Гутлы аганың янына гелип-гиден агшамсының эртеси ир билен Тумар дага, мал янына хыялланып отуран какасының үстүни басды. Гутлы ага эрте чайындан соң дийсең кейплиди. Ол асла хер нәче ядавам болса, гахары гелип дурса-да, Тумары мылайым гаршыларды.

Бу махалам башлык:

— Хә, Тумар җан, гел, гызым — диййип, ак йүрек билен гаршылады.

Тумар какасының гапдалына гечди-де, халының гөлүни сессиз-үйнсүз дырмаламага отурды. Гутлы ага иң соңкы кәсе чайыны ичип отуран еринден гызыны гөзүниң

гыйтагы билен ягшы сынлады-да, онуң агландыгыны, укудан галандыгыны дуйды.

— Гызым, габакларың гызарана меңзейәр-ле —диййип, Гутлы ага ювашлык билен Тумарың маңлайыны галдырды — Хава, шейлайт. Асыл йүзүң-гөзүңем елленипдир. Ери, саңа нәме болды, гызым?

Тумар аңырдан гелйән агы гатышыклы гахарының өңүни алҗак болуп, хырчыны дишледи, яшдан долан гыййык гөзлерини пенҗирә дикди. Иң соңам зордан:

— Кака, мен... окува гитҗек дәл... — дийди.

Гутлы ага өр-гөкден гелди.

— Вей, бу нәме дийдигиң болды? Гитҗек диййип дуран өзүң дәлмидиң нәме? Я эҗең бир зат дийдими, гызым?

— Ёк, кака, эҗем хич задам диенок. Районда яшамалыдыгым ядыма дүшенде, шу вагтдан йүрегим агзымдан чыкып баряр. Мен сизсиз о ерде екеҗе гүнем яшап билмен.

— Вей, Тумар җан, мунуң-а болмаз.

— Ёк, кака, ёк... Мени якма... Мени говы гөрйәниң чының болса, шо ере иберме — дийди-де, Тумар хоркулдап, какасының эгнине йүзүни берди.

Гутлы ага бу болша нәме алач этҗегини билмән, бир бада гызыны көшешдирмекден гайры чәре тапмады:

— Боляр, гызым, боляр. Ханы гой, хоркулдың нәме? Сени шу вагт алып гидип барян ёк ахыры. Ханы бар эҗең янына, чайыңы-задыңы бир ич.

Шол вагт хем гапыдан Огулгерек эҗе гирди-де, бу хадысаның аныгына етенден:

— Вах, Гутлы, менем Тумар җандан айра дүшмәге разы дәлдим-ле, йөне сен аяк дикип дураңсоң, сессиз ичими хүмледип гезип йөрдүм. Вах, гөргүлиҗигимиң бир гүнем бизден ябан ятып билмеҗегини билйәрдим-ле — дийди.

Ол ене-де бир топар затлар айдып, йүрегинде әхли гемре баглан сөзлерини бирин-бирин дөкҗекди велин, әриниң гахарлы назарындан хедер этди-де, гызының голундан тутуп, чыкып гитмеден башга алач тапмады.

Гутлы ага нәмәниң нәмедигине хич дүшүнибилмән, йөне ики эгнини йыгырды галайды. Онянча-да дашардан райкомың секретарының машынының гугулдысы гелип, эгнине гошасыны атды-да, даш чыкды. Огулгерек эҗә-

ниң тайынлап гоян бир челек сувуны, түңчесини хеммә чай-чөрегини алып, машына тарап уграды.

Тумарың йүрегине дүвен ниетине етмек үчин гурая илкинҗи пирими ине шейледи.

X

— Ай, оглан, о дүшеклери нирә гаршы алып баряң?

Недир аялына ылла бармысыңам диймән, хер голтугына бир халыны алып, өйден чыкып уграды.

— Вай, тоба-эссапырылла, бу адама не худай урдука?!. Саңа диййән, бу нәме, ичериңи тоздурма хыялың бармыды?!. Өңем олары нә гүнлүк билен эдиндик ахыры...

Недир секиниң аңрыбашына етди-де, гаңрылып, аялына аларылды.

— А-хов, хелей, «Мениң эдйән ишлериме гошулмагын» диййип, саңа нәче гезек табшырдым. Хайт, сениң гара бир... — дийди-де, ол халылары гапыда дуран мотоциклетиниң сыртына басмага башлады.

Нурбиби адамсының голайына бармага богны ысман, йөне етишибилдигине «Тоба, тоба!..» диййип, дашкы ишикде якасыны тутуп галды.

Ол бичәре тоба этмез ялам болмады. Онуң он бәш йыллап гүл ялы яшашып йөрен адамсы тәзеден бәри дүйпден башга адама өврүлди отурыберди. Недириң шу чака ченли, догруданам, бар аладасы машгаласыды. Нурбиби шейле меникли, дийсең ярашыклы ере душаныңа бегенип, гөрениң янында: «Алла көп гөрмесин, адамымың эгер-эгер хык-чокы болмаз. Өзем элине бәш шайы дүшсе, үбтүгини үйтгетмән гетирип дур» диййип, гөвнүни хошлар йөрерди.

Нурбибиниң бейле магтанмасыныңам җаны барды: Чынарлыда иң беземен ичериниң шуларыңкыдыгыны улы ил боюн алыкды. Нурбиби гөргүлем ичерисине шейле бир ракыпды велин, адамсы ферма мүдирлигине гечели бәри, «билагырым бар» баханасы билен колхоз ишинденем галып, инди бир эли сүбсели, бейлекиси өл эсгили мыдама өйүни сырып-сүпүрип, тимарлар йөрерди. Оларың онуны долдуран еке огуллары Дурдымыратҗыгыңам, түвелеме, адама азары етмейәрди.

Дашындан гөрәймәге Недириң докузы дүзүв ялыды. Йөне онуң бу чака ченли етибилмән гелйән бирҗе арзувы барды: ол хем әхли Чынарлыда өзүне деңи-тайы болмадык шаңлап дуран кашаң ак җайды. Какасы пахырдан мирас галан япының йүзүндәки шиндики даш җайҗагазы оңа соңабака халыс дарлык эдип уграды. Дарлыгынданам бетер бу үстүнден пыланча йылларың ягыш-ягмыры гечен көнеҗе күлбе ичериниң тәзе гошголамларына-да, онуң төрүнде ятып-туряның ферма мүдири диен везипесине-де, галыберсе хем, обада үрч эдилип тутулян «Недир хан» адына-да лайык дәлди. Шол зерарлам Недир ферма гечен йылы өзүниң меллек ерини ашакдан, ябың боюндан бөлдүрип алды-да, хай диймәнем, дөрт отаглы тәзе, планлы җайың дүйбүни тутдурды.

Недириң асылкы ниети җайыны ымыклы битирйәнчә, тәзе юрда гечмезликди. Шонуң үчинем оларың өйүнде энтек-энтеклер гөчҗек-гонҗак гүррүңи ёкды.

Йөне бир-ики айдан бәри Недир от-элек болуп, отагларың ики санысыны битирмегиң күл-күлүне дүшди. Аялы гөргүли хем бу ховлукмачлыгың себәбини хер агшам өзелениплер сораса-да, адамсындан белли бир җогап алып билмейәрди. Соңкы вагтларам Недириң дура-бара бир гәби азмак азды велин, Нурбибиниң гөзүне тозап гидип барян ичерисем гөрүнмән, өз җаныны сакласа разыды. Билмерсиң ол адама не дөв чаланыны, иң бәркиси, өңлер өңүнде нәме гоюлса, сессиз ялмап отуран халына, инди Нурбибиниң биширйән бал ялы нахарларына-да ат дакманы чыкарды. Үстесине-де дуршы билен иңирди болды галайды. Хазан урмуш, гүл ялы оңшуп йөрен адамың азса, өзүңи дүйпден йитирәер экениң. Өйүнде Недир пейда болдугы, Нурбиби гөргүли алҗырап, нәмәни алып, нәмәни гойяныңам хакыдасындан чыкарярды. Диңе адамсы дарап-дарап, ише гиден вагты, ол өзбашына налыш эдип ичини совадарды: «Эй, гурбаны болдугым, бу не хекаят болды? Я бизи гөз-дил урдумы? Ким ер ювдан шуҗагаз гүнүни көп гөрдүкә?!. Кимем болса, алласындан тапсын...» диййип, Нурбиби өз башына инен кыяматы кимдир бир бинурбатдан гөрйәрди.

Недир гыш дүшүберенде, җайының ики отагыны ахыры болдум эдип, ичерисиниң гошуны дең пайлашды. «Яза-томса гарашман, не бейле ода-көзе дүшүп йөрсүң?» диенлере-де: «Шәхерден я районддан мыхман-ме-

диван геленде, абрайлы гаршы алара жай герек ахыры» дийип, бахана тапярды.

Ине инди хем он-йигрими гүнүң ичидир, ол өйүне асла бармаяр дийсегем болжакды, галапын тәзе жайында ятып-турярды.

Нурбиби адамсының гайдып эл бермежегини, юрдуны ымыклы тәзеләндигини онуң шол гүн дулдан асылгы гоша халыны мотора басып гиденде дуйды. Ол бирден-бирден бу бетнамлыга янса, бирденем иргинсиз иңирдилерден дынанына бегенйәрди.

Эмма Недириң йүрегине дүвен нияти Нурбибиниң-де, әхли Чынарлының-да, хич кимиң ятса-турса оюна-күйүне гелжек зат дәлди.

Недириң тәзе жайда өйүнден ябан ятып йөрен агшамларының бири, гижәниң бир вагты, пенжирәниң айнасы ювашжа тыркылдады. Недир гаргынжырап еринден турды-да, ассырынлык билен пенжирәни ачды. Ичерик ызындан ягы ковалаян ялы хаслап, Махмал гирди. Гиренденем, Недири гарса гужаклады-да, онуң йүз-гөзүнден өпүп уграды. Недир дызап-дызап, ахыры ол аялың гүйчли хем тебсирән гужагындан сыпды-да, гахарлы пышырды билен:

— Тентек, нәме, мениң багтымы ятыржак болярмың? Ким саңа «Бу ере гел» дийди? Соңрак, ил ятансоң, памадорчылыга бар диймедимми нәме? — дийди.

— Ери, горкмасана. Жуда шорсурап өләендирем өйтме... Мен тәзе хабар билен гелдим — дийди.

— Бейдип дурма-да, басымрак айт. Бирден Нурбиби ялакы аңтап йөрен болмасын?!.

Махмал етишибилдигине пышырдап:

— Хәли бир хабар эшитдим велин, элиңде барыны эдәймесең-ә, о Арслан чынырга дан борлы.

— О нәме дийдигиң?

— Арслан Меликәни алжакмыш. Эййәм Гутлы ага-да сала салыпдыр.

— Сен бу гүррүңлери кимден эшидип йөрсүң?

— Вах, элинҗе ерден эшитдим. Башлыгың гызы Тумар гүррүң берди. Хәли магазинден гелйәркә, саташдым велин, бирден өзи дилленәйди. Өзем хакыйт Арсланы Меликеден габаныл йөрен болса нәтжек?!

Недир бирбада бейле тәзеликлере ынанмазлык этди. Ол Махмалы гөтерди-де, кровада оклап гойберди.

— Сен, хелей, мениң башымы айлажак болма!.. Мен саңа эрни сувлы Арсланжыгың дәлдирин — Недир оны гыжыклап уграды.

Махмал кикир-кикир яглы гүлкүсиниң арасындан:

— Эгер дуз бар, Недир жан, хей, менем саңа ялан зат айдарынмы? — дийди.

Недир кровадың үстүнде лаңңа отурды-да, бир чилим отлады. Эсли вагтлап оларың хичисинден седа чыкмады. Тәзе-тәзе агыр ойлар Недири чар тарапдан гысып уграды:

«Шейле, шейле... Булашяр дийсене... Ёк, Арслан хан, сен сөйшүпжик, ожагаз сарыжа гүли алмакчысың велин, о пикириң баша бармаз... Маңа Недир диерлер. Эдил гаядан гайдан ялы эдерин. Бу ерде саңа Ашгабадың мугт гызлары ёкдур».

Ол бирден серлип ятан Махмалың үстүне гышарылды-да:

— Сен яңы «Башлыгың гызы Арсланы Меликеден габаняр» дийдиңми? — дийип сорады.

Махмал оңат геринди-де, ятан еринден гозганман:

— Вах, габаныл-дагы эдип, онда-да не габанма? Бичәре гөзүнде окы болса атжак-ла... Бай, хәли Меликәни яманлама яманлады-хов, о гергүлини ите беримсиз эдип ташлады...

— Ери, бу гүррүңлер Меликәң гелнежесине-де етендир. Сен дүнъден хабарлысың ахыры, о нәме диййәркә?

Махмал дикелди-де, инди мазалы өзүне гелип:

— Нәмеси ёк. Олам, Нурлы гагарам гызларыны шу махал абрайы барка, бир ере елмәп билселер болдугы... Аракы гүррүңден соң олара сөзайдыжы бярянларың әхлисиниң аягы чекилипдир. Вах, илиң дилине яман атлы болуп дүшенсоң, ондан дыныбилселер разыдырлар-ла... Гөрйән велин, Недир сениң Меликәң күл-күлүне дүшениң гара чыпың-ов...

Гөйә диерсиң, Меликәни эййәм дулуна гечирен дек аркайын гернип, Недир гөзүни сүзди-де:

— Вах, чыным-ла, Махмал жан, чыным-ла... Ёгса мен шейдип машгаламы ташлап, гышың ичинде шу гараңкы жайда ябан ятар йөрермидим? Сен, ак маям, шу юмшумам битирип берсең, өлинчәң, йүпек гейдирип, бал ийдирин — дийип, Махмалы багрына басды.

Махмал чыгылжырап, онуң гужагындан сыпжак ялам этди-де, ене говшап агламжырады:

— Йүпегиңи башыма япайынмы?!. Сен о күрти дулу-

ңа гечиреңсоң, мениң йүзүме-де серетмерсиң... Вах, гуры өз элим билен өзүми яканым галар... Недир җан, мени ядыңдан чыкармарсың герек! «Чыкарман» дийсене!..

— Чыкарман, маям, чыкарман...

Ол икисиниң хүмүрдиси соң-соңларам ятмады. Чынарлының илкинҗи хоразы гыгырып, тәзе догҗак гүнүң етип гелйәндигини хабар беренде болса, Махмал шол гирен пенҗиресинден дашарык сырылып дүшди.

XI

Гутлы аганың пайхаслы аталык маслахаты, Меликәниң нурана гөзлериндәки пәк сөйгиниң учгунлары Арсланың йүрегинде тассанам чыкгынсыз нәумытлыга өврүлҗек болан ынанч чырагыны тәзеден якды. Әхли затдан элисовашып, Чынарлыдан баш алып гитмеги йүрегине дүвен йигит өзүниң сөйгүли кәрине ыхлас билен япышды. Бу чака ченли чаң басып ятан докторхананы ики ай гечип-гечмәнкә, танар ялы болмады. Җайың ичи-дашы бир геңси агардылып, пенҗирелериниң өңүнде ак гар ялы тутулар пейда болды. Гутлы ага Арслана бахана гоймады, ол хатда гөзүни юмуп, докторхананың гапдалындакы гурчук тутулян гиң җайы-да оңат ремонт этдирип, врача берди. Ол җайда инди үч саны ёрган-дүшекли кроват дурды.

Докторың ак простынлы столуның үсти йүз дүрли дерманлы чүйшеҗиклерден хем чынарлылар үчин нәтаныш демирҗиклерден долуп дурды. Гараз, районда бир дерман бар болса, оларың әхлиси Чынарлыда-да тапдырярды.

Вагт диениң бир тапылгысыз зат болар экен, Арслан билен Меликәни гөз-гүлбан эден гүррүңлерем дура-бара ятышып, чынарлыларың галапыны дертли гүнүнде өз докторларының райына йыкылып уградьы. Эйсем-де болса, «ер ала-юрт ала» дийлени, хәли-хәли докторы ек гөрүп йөрен ниетиказаларам ёк дәлди.

Агшамаралары. Арслан докторханасыны бу гүнлүк япдым эдип, эгнинден халадыны яңы чыкарыпды. Эдип шол вагт он бәш-он алты яшлы бир гыз бады-байран халда гапыда пейда болды-да:

— Арслан, етевери... Гелнеҗем өлүп баря-ла — дийди.

Доктор өр-гөкден гелди.

— Оңа нәме болды?..

— Ики гүн бәри җигим болҗак боляр велин, өйленден бәри халыс өзүнден гидип гутарып баряр... Вай, йөрсене!..

Арсланың гыссагы өзи билен, герек-ярак дәри-дерманларыны чемеданҗыгына салышдырды-да, ылгавуны язман диен ялы ёла дүшди.

Буларың бармалы җайы обаның иң илери башрагындады. Арслан ол машгала белетди. Өйүң хожайыны, болҗак чаганың атасы Чынарлыда гарасөймез хасап эдилйән бир адамды. Оңа Рахманберди диердилер. Ол колхозың ишине җүрем болса, кәнбир мәрекеде-затда гөрүнмәни халамаян, «элипден» шерменде таквасумакды.

Рахманбердиниң машгаласам өзи писинт, чала бир зат болса, өвлйәден өвлйә, молладан молла йыкылап йөрерди. Не Рахманбердиниң өзи, не-де аял-оглан-ушакларындан бири дагысы шу чака ченли докторың гапысындан гарапдыр. Оларың өйлериниң экдиси Мамыш тотам билен Гулмырат молладьы.

Доктор Рахманбердиниң бу гыз җигисини яшулулардан хич бириниң ибермәндигини ач-ачан билйән-де болса, ёлда хасанаклап барян гыздан:

— Сени агаң ибердими? — дийип сорады.

— Хич кимем иберенок, өзүм гайтдым. Рахманбердә дүйн бир: «Сени чагыраялы» дийип ятлатдым велин, ал петимден алды.

Бу җогапдан соң Арслан аз-кем иңкисе гитди: «Маңа ол ерде гарашян ёк. Белки... дава-җенҗелиңем турайма-гы мүмкин. Йөне хут өлшәймели болса-да, мен ызыма дөнмен... Ол ерде маңа бирем дәл, ики адамының җаны гарашяр...»

Раханбердиниң җайының агзы мәрекелиди. Бир топар аял гыңаҗының уҗы билен гөзяшларыны сүпүришип дурды, Рахманберди болса пенҗирәниң өңүнде башга адам билен бир зат хакда гүрлешйәрди.

Арсланың гелйәнини гөренлеринден, гапының агзындакы аяллар сессиз-үйнсүз бир гыра чекилдилер. Доктор эдил гөзи ёк ялы гапа тарап йөнелди. Йөне ишигиниң агзына баранында, Рахманбердиниң даяв гөвреси онуң өңүне гермев болды. Өй зеси сандырап, ёгын сесини эдип: эдип:

— Доктор, бу ичерде ишиң ёк — дийди.

Арслан янгынлы назарыны бу багты ятып йөрен телбәниң назарына дикди-де, гахарлы:

— Агам, чекил... Мениң ишиме пәсгел берме! — дийди.

— Чекилмен! Шу ичерик аягыңы секдигиң әрдигиңи билейин...

Эдил шол вагт өйүң ичинден чагасы болҗак аялың йүрек-багрыңы гыйып барян чиркин-чиркин наласы эшидилди.

Арслан бар гүйҗи билен Рахманбердиниң гапа диренип дуран бир голуны силкди-де:

— Утан, хая эт. Ганхор! — дийип, ичерик гирмек иследи. Гапының ичинден килтлидигини аңандан хем, ишиги депип уграды:

— Ачың гапыны, ачың! Адамлар, нәме бейдип дурсуңыз? Гелиң, көмеклешиң ахыры!..

Эмма аялларың хичисинден далда болмады. Оңа дерек Рахманбердиниң гуҗурлы голлары чепиксиҗе докторы хонда пызып гойберди.

Эдил шол вагт «Хыдыр ата» ялы, бир ерден яны ики адамлы Гутлы ага пейда болмадык болса, ики уҗуны деңлән Рахманберди доктора эйгердәйҗек хем дәлди. Эмма башлыга гөзи дүшенинден, ол бираз ювашады. Гутлы ага нәмелер гопяныны аңан бадына, ишигиң агзына гелип, азмлы гыгырып уграды.

— А-хов, кимем болсаң, ханы угрубир ачың гапыны! Пәхей-де велин, ягшы-да бир иш эдйәңиз, бихаялар!

Бу сесиң кимиңкидигини аңан батларына, ичердәкилер илгенчеги яздырдылар. Башлык даш ишикде дуран еринден гозганман, докторы янына чагырып:

— Арслан, гел, гир-де, нәме дерманың болса эдибер — дийди.

Арслан эгнине халадыны атып, ичерик гирип барярка, Рахманберди сандыр-сандыр эдип:

— Шол ичерик гирдигиң, өйдәкини өзүң аял эдинерсиң...— дийди-де, дуран еринде хырчыны дишләп, ашак чөкди.

Арслан оңа дийҗәрсиңем диймеди-де, гөни ичерик гирип гитди. Шол бада хем өйүң ичинден гөзүни элек-челек эдип, Мамыш тотам билен ене бир аял чыкды.

Гутлы аганың тотама гөзи дүшенден, эрбет гахары гелди-де:

— Тотам, сенем инди халыс гөзе-баша дүшүп йөрсүң-ов — дийди.

Мамыш тотам гыбырдыклап, мәрекеден сайланып баршына:

— Тоба, тоба, худайыңыздан тапавериң — дийип, җайың аңрысына өврүлип гитди.

Арсланың ичерик гиренине эсли салым гечди. Диңе нәсаг аялың көте эшидилйән айылганч сеси диймәмесең, бу махал хич кимден седа чыканокды. Улудан кичи — әхли адам бу затларың соңы нәме билен гутарарка, Рахманбердиниң аялы дири галармыка диен алададады.

Бир хаюкдан җайың ичинден дүнйә тәзе инен чагаҗыгың җәгилдиси эшидилди-де, адамлар улудан бир демини алдылар. Онуң ызысүре-де элини пагта билен сүпүрип, ичерден Арслан чыкды.

Ол оҗагың янында гөзүни мөлердип чоммалып отуран Рахманбердиниң гапдалында бир сәгинди-де:

— Чагаң энесине гөз-гулак болуң! О гөргүли тас өлен экен — дийип, йүзүнем галдырман, ёла дүшди.

Рахманберди онуң ызындан бир зат дийип гыгырҗак ялы этди-де, ене богны ысман, йөне элини далдалады галайды.

* * *

Шол вакадан соң, мегерем, он бәш гүн дагы гечәен болса герек, гүнортанлар Арслан өзүниң нәсаглары кабул эдйән җайында дерманларың тәзе гелен тапгырыны айыл-сайыл эдип отырка, онуң янына дәхедем-дессемләп, Рахманберди гөвүнли-гөвүнсиз гелди.

Арслан оны гөренинден, эдип отуран ишини гоюп, аграс саламлашды-да:

— Бай-бо-ов, Рахманберди ага, сизем бу ерлерде гөрме бар экен-ов. Хабарыңызы берип отурың — дийди.

Рахманберди шол эден этмишинден уялан ялы, дуран еринде ыранҗырап ардынҗырады-да, мүйнли әхеңде:

— Арслан, иним, яныңа-ха өңрәк гелҗекдим-де, шу чака ченли хич башармадым. Шол гүн бир болгусызлыгымызы эдипдирис велин, хернә гөвнүңе алып йөрен дәлсиң-дә? — дийди.

Арслан гөвүнли-гөвүнсиз йылгыран болды:

— Ай, ёк-ла...

— Иним, биз билен бир деӊ болмавергин... Эесиз, шу дил-ёл билмезлигиң этдирип йөрен зады-да булар... Болар-болмаз акылларың гепине гидиләййәр-дә... — Онуң сеси толгунмадан яңа сандырап чыкярды.

— Рахманберди ага, ине шоңа гөз етирен болсаңыз боляр... Индикиңизе бек болуң.

— Худай сакласын-а велин, ирде-гичде машгаламдан бири нәсаглайса, инди этҗегими билйән-ле... Йөне, иним, шу гезек велин агаң гүнәсини геч... Хава, онсоңам шу агшам бир огул тойҗагазыны эдйән, зәхмет гөрмән баравери... Сен бармасаң, менем, огланларың эҗесем гаты гөрҗекдирис... Өзал-а худайдыр велин, галыберсе-де, оглумыз билен аялымың саг-аман галанына өзүң себәпкәрсиң, иним... Болҗак онда, мен сениң ишиңи бөкдендирмейән... Ене бир топар айтмалы еримем бар — дийди-де, Рахманберди ювашлык билен чыкып гитди.

Арслан «Хөкман барарын» дийип, онуң ызындан хошамай йылгырып галды.

XII

Гыш аяклаберенинде, Арсланы Ашгабада ай ярымлык курса чагырдылар. Йигит гидйәндигини Меликә шу бела дуйдурҗак болса-да, хич баша бармады. Ол гызы аңтап, үч-дөрт гайра оларың янындан гечсе-де, Меликәни дашда-ичде гөрүп билмеди. Өйлерине бармага-да хедер этди. Шонуң үчинем доктор сөйгүли яры билен хошлашып билмән, Ашгабада арманлы гитмели болды. Докторың, сен-мен ёк, Чынарлыдан гүрүм-җүрүм болмагыны хер ким бир зада ёрды. Ол хас бетерем Тумарың ахмырлы йүрегине бәхбитли болды.

Бир агшам, колхозың клубунда кино болҗак болуп дурка, Арсландан гүррүң ачыланда, гызларың бири:

— А гызлар, ёгсамам, ол шу чакда гөрненок-ла? Оңа нәме болдука? — дийип геңиргенди.

Шонда Тумар шу сорага өңден гарашып отуран ялы, эгер-эгер йүзүни-гөзүни бирҗик-де үйтгетмән:

— А гызлар, менем-ә эшитмиш велин, Арсланың асыл Ашгабатда чагалы-чугалы аялы бармыш, шоны гөчүрип гетирмәге гидипдир — дийди.

Гызлар бу тәзе хабара ерли-ерден ичини чекишдилер.

— А-хе-ей, шейледир-ле, гең-таңам гөрдүк-ле, онуң алты йыл окап Ашгабатдан бош гелшини...

— Ширин эҗәң-ә багры янандыр, гөргүлиң...

— Вах, бир Ширин эҗе болса оваррам-ла, ене бири эт галандыр дийсене...

— А гыз, Сурай, оны киме какдырып айдяң, гыз?

— Ханы «Мелике Арслана гачҗакмыш» диййәрдилер-ле...

— Ондана-ха хабарымыз ёк велин, сөйүшйәнлер-ә догрумыш...

— Тумар, сен Меликәң җан ялы гоңшусы, билйәнсиң ахыры...

Тумар якан одуның кем-кем туташянына ичинден бегенсе-де, кән сыр бермеди:

— Мениңем илден артык билйән задым-а ёк, кәвагт янына барамда, Арсланың адыны тутдугым, гөргүли памадор ялы гызарыберйәр. Йөне Арсланың Меликәни алмаҗагыны билйән...

Гызларың ичинде Сурай дийилйәни гөвнүетмезек әхеңде эрнини йыгрып:

— А-хе-ей, Меликәни башына урсунмы, Ашгабатда културный аялы барка — дийди.

Сен-мен ёк, башланан кино оларың гүррүңини тапба кесди. Тумар ичинден: «Янып өләймезмикәң, Меликеҗик?» дийди...

* * *

...Арсланың дуйдурман-зат этмән, бейле узак вагтлап обадан йитирим болмасы Меликәни, догруданам, улы иңкисе гоюпды.

Оны хас бетерем чыкгынсыз гүне салян зат бир-ики хепде бәри гелнеҗесиниң янына Махмалың гатнамасы болды. Гөвхерден болса шол Арсланлы гүррүңден бәри өзүне кән йүз болмансоң, ол аялың өйлерине нәме үчин гелйәнини-де сорамага богны ысанокды.

Түркмениң әхли обаларында болшы ялы, йүң гыңач Чынарлыда-да чөлди. Кәярым аялларың йыгнагы-зады болуп пайланмаса, оны элден алҗак болсаң, дүнйәниң пулуны дөкмелиди. Гөвхериң хем эдил өзи ялы безенмеги халаяндыгыны, бир гөк йүң гыңач дийип, көпден бәри кәкеләп йөренини көпи гөрен Махмал билйәрди. Шонуң үчинем ол Меликәниң гелнеҗеси билен гатнашыгыны эдил шол гөзүңи алып барян гөк йүң яглыкдан башлады. Махмал:

— Вах, Гөвхер җан, сениң шо бир гезек «Ашгабада-дага гидениңде, гөги гөзүңде болсун» диениң гулагымдан гиденокды — дийип уграндан, Гөвхер кеерҗеклөп, мыхманына тарап илери-илери сүйшүп урады.

— Махмал, шол кәкеләп йөршүмдир. Хазан уран,

өзүмем баяк Мелике кеселханадака, Ашгабада барыбам гайтдым велин, шәхере кән белетчилигим болмансоң, хич угур-дерек тапман, бошҗа гайтдым-да.

Ол сөзүни соңлап-соңламанка, Махмал голтугындакы елйыртан дүвүнчеги чөзди-де, ичинден энтек магазин ысы-да гитмедик ики саны гөк яглыгы чыкарып, Гөвхериң өңүне оклап гойберди. Меликәниң гелнеҗеси олары гөренден, гарбап алды-да, сыпалашдырып:

— Вай, җан доган, буларың говудыгыны. Өзем түйс шол мениң арзув эдип йөрен гүллим экен-дә... А гыз, Махмал, сен булара нирeде душуп йөрсүң? — дийди.

Махмал агзындакы набады шапбылдадып, өңүндәки чайдан овуртлады-да:

— Гөвхер, хич кимиң янында сесиңи чыкараймагын, бу бир дүшәен зат. Өңкүси гүн районда аялларың йыгнагы болупдыр...

— Хава, он-а менем эшитдим.

— Эшиден болсаң, шо йыгнага баранларың эркегини-аялыны гойман, херсине хөкүмет бахасы билен бир яглыкдан пайлапдырлар. Олары үлешдирйәнем пермамыз Недириң җан ялы досты экен-дә, о түки хем-ә сагымчыларың херсине бирини алыпдыр, бир-ики-үч санысынам ялбарып-якарып, дашындан элләпдир.

— Ери, булар маңа ненеңси етйәр?

— Вах, о нерессе бир гызыл ялы адам-ла... Чоларак ерде душамда, оңа арада «Гөвхерем өзеленип йөрди, хей, бирдир ярымыны тапып билмезмиң?» дийсем, нерессе йөрите ишини ташлап, шу икисини алды геләйди. «Бирин-ә Гөвхере бер, бейлекисинем Меликә, оларам бир өз чопанымызың машгаласы, даңынсынлар» дийди. Менем ынха сыгырларымың янына-да совулман, гөни алдым геләйдим.

Гөвхер бу айдыланлара хем аңк болуп, хем бегенип, гөзүниң яшараныны дуйман галды-да:

— Вах, адамыны дашындан гөрениң ялы болмаз экен. Недирден-дагыдан, җан доган, эгер-эгер шейдер өйдүп, ятсам-турсам пикир этҗек дәл-дә. Саңа-да таңры ялкасын, Махмал, Недириңем дөвлети артсын. Вах, мен буларың бахаҗыгыны бир берейин-ле — дийип, еринден сычрап туранындан, Махмал оны бада-бат саклады.

— Гөвхер, соң бир элиң гиңән чагы берер йөрерсиң-дә, гыз... Түвелеме, Недириң дүнйәде зар зады ёк-ла...

Гөвхер онда-да Махмалың диенини этмән:

— Ёк, гыз, зар боланда-болманда, барыбир, бермели ахыры... Вах, шейле-де мугт болдугы-ла — дийип, шкафына йөнелди.

— Гөвхер, шу вагт, говусы, шо пулы маңа берме... Өзүмем ише барян, бирден йитиринми-нәдеринми? Хо-ол ёлда-ызда душанда бормы я өйүне элтермисиң, Недириң өзүне таңрыялкасыны биленҗик элин говшурарсың-да, гыз...

— Хейлеми, шейдәерин-дә онда — дийди-де, Гөвхер ерине гечип отурды.

Йөне шондан соң бу икисиниң бар гүррүңи Недир болды.

Инди Махмал җүпүне дүшҗек геплери тапҗак болуп, аррыгыны гынап хем отурмады, Недирли гүррүңи Гөвхериң өзи башлады:

— А гыз, тәзе җайында Недириң бир өзи яшаяр велин, аялы-дагысы билен айрылышан-а дәлдир. Хәли Нурбибини гөрдүм велин, бир гысым болайыпдыр. «Атам өйүме барян» дийип, гайракы чатрыкда дуран экен. Менем хил бир тәзе җайларыны гутлайманмы, ол ал-петимден алды: «Җаям гурсун, Недирем гурсун» дийип аглаберди. Янында-да эли эсли дүвүнчекли огулҗыгы дур... Ай, онсоң менем гайдып хич задам диймедим. Онянча-да бир машын гелди, о-да оглы билен шоңа мүнүп гитди...

Махмала гереги-де шуды, хелей өз гураян хилесиниң шейле оңат башлананына бегенип, ики болуп биленокды. Ол улы бир алада батан адам ялы, йүз-гөзүни эгшидип геп уруп башлады:

— Хай, Гөвхер җан, сен шинди дүнъеден бихабар. Алла сакласын, Нурбиби ялы хелей тохумыңда-да бирине саташмасын. Мен оңа белет, ол түйс бир еринден гелмедир. Бу Недир нерессе-хә эдил бир оглан ялы, шиндем бу чака ченли шол чыдап гелди. Пермамыз болансоң, иш үстүнде боляр, зат эдйәр, көп гүрлешйәс онуң билен... Менден-ә «Махмал дайза» дийип, кәнбир бассыр-юссурам ёк. Җан доган, мусурман болсаң, ынан, арада душанда, аялындан бир янмак янды вели-и, нересәме дөзмән, агым тутуберҗек болды.

Гөвхер Махмалың бу гүррүңлерине гара чыны билен аңк болуп, агзыны тутуп галды.

— Серетсене оңа... Шол икисиниң арасында тов бардыр өйдүп, ятсам-турсам пикир этҗек дәл-дә... О Недир

көшк ялы җаям салдырды-ла, гыз... Биз-ә җайы дашындан гөренимизде, йүзүмизе сылып йөрүс.. Элбетде, буюрмаҗагыдыр-да... Ери, алланәме болшуп яшаберселер болмаярмы дийсене...

— Ах, Гөвхер хан, түркмениң айтмадыгы бармы нәме: «Меслиги бир гоюн гөтәр, гойнуңам гарасы» дийип, о хелейиң билсе, хан ялы гүни барды. Түвелеме, Недириң газанҗы белли, бизиң әрлеримизиңки ялам дәл, хелейиниң элини совук сува урдурмады, нәме дийсе, гетирди дурды. Шинди сен онуң өйүни гөрен дәлсиң, шу гөзүңи алып барян эл халыларам дүнйә сыганок ахыры...

— Бармасамам, «Ичерси гуратмыш» дийип эшидйән.

— Вах, элли ики гурат боланында нәме, ичеринде оңшук болмаса, нерессе: «Махмал дайза, зат гөзүме гөрненок, хей, бу гүнүмден дынма бармыка?» дийип янар йөрерди. О хелей пәлине җызар болды, хонха инди әхли задыны гүе ийип ятыр, эесиз галды...

Махмалың бу айданларына о диен дүшүнмедик болара чемели, Гөвхер хас илери сүйшүп:

— А гыз, инди Нурбибиң гитдиги гитдиги болайдымыка? — дийди.

Махмал бу сорага чигит ялҗагам мүйнүргемән, аркайын җогап берди:

— Бай-бо-ов, Гөвхер җан, сен ниреде гезйәң, гитдиги болман, Недир инди, ханы гөрейин, бир ай-дагы бәри Нурбиби билен яшашанок ахыры... Түвелеме, тәзе җайыны бир беземек бәзәпдир, эдил гүл пүркүлен ялы.. Нурбибә герегем шол-да...

Бу махабаты етирилйән байлыкларың, гөзел-гөзел халыларың, чал гүберчекли кашаң ак җайың эесиз галмагы өмрүниң дуркуна өй хоҗалыгындан гайры зат гөрмедик, ичерисиниң гуратдан гурат болмагыны мыдама арзув эдип йөрен меникли Гөвхери гозгалаңа салман дурмады, Недириң ичерисиниң эесиз галанына онуң бир рехими инсе, бир-де агзы суварды. Гөвнүне болмаса, ол бай ичери, талаңа дүшен үзүмли хаят, ол дүшевүнтли ферма мүдири сакчысыз галып, ондан хакыны гидериберене дөнди. Хас бетер-де Недириң «Өз чопанымызың машгаласыдырлар» дийип, улы илден илери тутуп, ики саны йүң яглык иберени үчин, инди ол адам өз бирек-биреклери ялы, онуң гелҗекки машгала ёргуды чезүленде, хут өзүниңем гатнашмага долы хакы бар ялы болуп башлады.

— Махмал диййән-ә, Недир дагы энтек гаррардан ирдир-ле?

Махмал ер-гөкден гелен болды.

— Гоявери, гыз, гаррама нирәң гүррүңи, түйс меч диен вагты. Неме-дә, шинди отуз алтың ичинде дийди-дә...

Гөвхер бир зады ойланян ялы, йүзүни ашак салды-да:

— Эркек киши отуз алты-дагы болса, мен диен җахыл дийсеңем болҗак-ла... Ынха өзүмизем шу ичерә геленимиз яңымыка дийсек, эййәм отуза барайыпдырыс — дийди.

Махмал гүррүңиң гызышянына бегенйәрди, йөне йүрегине дүвен максадының шол төверегинде айланып йөрмекден, бу бош такаллардан халыс ирди-де, Гөвхериңем әхли дамарларының мазалы говшаныны дуюп, гөнүмел гүрләп уграды:

— Нерессәң, арман, гүл өмри күл болды-да... Оңа бир ягшы-ямана дүшүп дуран, ичерисине ракып мусурман машгала герек. Аял машгаласы болмадык ичерем, нәме, тозап гидиберер экен.

Гөвхер Махмалың бу айданлары билен долы разылашып, башыны атды-да:

— Вах, нәсини айдяң, Махмал, шинди өвүндигим дәл, өзүм-дагым болмасам, шу ичерде өйләнлигем тапылҗак дәл ахыры... Икимиздәки әр дийлен хазанлаңңам йөне әр-ады бар: айда-йылда бир гөрүнйәрлер — дийип, апай хелей болан болды.

— Шиндем сенде, түвелеме, Мелике ялы балдыз бар...

Муңа Гөвхериң җаны янан болара чемели, элини салгап гойберди-де:

— А-хе-ей, Махмал, сен гиң ериң гүррүңини эдйәң... Мелике бир киши машгаласы, бу гүн гитмесе, эрте гитҗек. Гайта, шонам абрайы билен бир ере ерлешдирип, башымдан совуп билсем, мүң-де бир разы...

Эдил шол вагт ичерик Мелике гирди. Ол Махмала илки бир йигренч билен әңеден ялы этдем-де, ене Гөвхере йүзленди:

— Гелнеҗе, сары йүпегим баяды велин, хей, сенде галан зат ёкмы? — дийди.

Махмал оны башдан-аяк оңат сынлап:

— Аманмы, Мелике җан, аман-саглыкмы? — дийди.

Мелике йүзүни галдырман, ювашҗа:

— Шүкүр — дийди.

Гөвхер гапдалында ятан яглыкларың бирини алдыда:

— А гыз, Махмал дайзаң ынха икимизе-де яглык гетирәйипдир. Шол Ашгабатдакы гөзләнимиз ялы — дийди-де, Мелика узатды.

Мелике яглыгы элине алып, өр-боюна дуран еринден язды-да, бирнеме ачылышып:

— Гүллериниң говудыгыны. Тумарда гөремде, ымсыныл йөрдүм — дийди.

Махмал гызың диллененине монча болуп:

— Реңкем дүшүмлидир. О Тумардака мен белет, ол өң көп даңыныландыр, сениңкиң-дагың энтек петем гиден дәлдир, Мелике җан — дийди.

Мелике яглыклы боланына чага ялы йылҗыраклады-да:

— Таңры ялкасын, Махмал дайза — дийип, чыкып гитди.

Гөвхер онуң ызындан:

—А гыз, Мелике, йүпек диениңи бир алып гит-дә... — дийип галды. Мелике велин эййәм Тумарлара етип барярды.

— Түвелеме, Мелике инди мазалы етишипдир... Шо сениң яңкы абрай билен ерлешдирсем дийййәниңем җаны бар, Гөвхер — дийип, Махмал гуршуп гиден аякларыны узын салды: — Гелип гидйән-ә, түвелеме, көпдүр-ле?

Гөвхер бу сорага илки нәме гайтаргы берҗегини билмеди. Ол сөзайдыҗыларың аягының кесиленине эсасан Махмалың аракы яйрадан гүррүңиниң себәп боландыгыны билйәрди. Шонуң үчинем әхли йүрегиңдәкини дөкмәгиң, Махмалың өз машгаласына эден әхли этмишини йүзүне басмагың түйс пурсатының гелендигине гөз етирсе-де, арзылы мыхманының гөвнүне дегмек ислемеди. Йөне шонда-да ол бираз какдырып:

— Ай, хава, гелйәнем ёк дәл. Өңлер-ә үстүмиз хасам босгуды велин, шо ер чекен Арслан оба гелели, оларыңам бирнеме аягы чекилишипдир — дийди.

Махмал гүл ялы оңуна гидип отуран гүррүңиң терс ёла, өзүне бәхбитсиз угра гөнүгйәндигини бада-бат аңып, алҗыраман:

— Вий, ёгса-да, гыз, мен сениң яныңа өңрәк гелҗекдим. Шол гелмән гечене янап, Мелике ялы абрайлы машгаланы тас иле гүлбан эдипдилер... Сен о гүррүңи бирден менден чыкандыр өйдәймегин — дийди.

— Ай, худай билсин, Махмал, кимден чыканын-а билемок велин, масгаралар-а болдук...

Махмал гөйә диерсиң айтҗак затларыны бир дел адам эшидәйҗек ялы, гапа тарап гөзүни айлап:

— Гөвхер җан, хич киме айдамокдым велин, инди саңа дуйдураяйын. О Арсланың ичинден ялын гечен энеси бар, Ширин. Ине шонуң тапып йөрен гүррүңлери бу... Бир гүн, Арсланың бейледен геләен учурлары хол Аман семизиң гелни Хаҗат үчимиз пермада чай ичип отыркак, яңкы Ширин йүзүне гараны чекип: «Оглумың Ашгабатда гүл ялы аялының бардыгыны билсе-де, Нурлың гызы Арслан җаның бойнуна бөкүп, гүн-мыдар беренокмыш» дийип, тосаң-тосаң эдиберди. Хаҗат икимиз: «Тоба» дийип, якамыза түйкүрдик... Мен-ә, догрусы, ынанман, шол ерде ал петинден алдым хелейиң: «Утанмадың, нәтдиң, сачыңа ак гирипдир. Хей, бир бендәниң гүл ялы машгаласынам бейдип вежера этме болармы?» дийдим. Вах, Мелике-дага аяк битип угралы бәри, мен белет ахыры... Өлдүренде, шоны этҗек машгаламыдыр бу? — дийди.

— Вах, хава-ла, гөргүли көн дашда-ичде-де гөрнүп йөрен дәлдир-ле...

— Хава, онсоң шол гүнем аракы гүррүң чыкды. О харам хелейми, гөр ахыры, өз-ә агзына геленини дийип, улы илиң янында-да мени гепледип йөрүпдир... Худай сакласын, онуң ялылардан хер зат чыкҗак дийдим мен-ә... Шонуң үчинем, Гөвхер җан, менден яңа хатырҗем болгун... Кимиң гүррүңини этсемем, сизиңкини этмен. Мен сизден нәме яманлык гөрүпдирин, гыбатыңызы эдер ялы?!.

Гөвхер Махмалың шейле җаныгыплар айданына гүп ынанды-да, етишибилдигине Ширине гаргап уграды.

Махмал эртирден бәри отурышына гүн ягшы өйледен аган учурлары турма билен болды. Гөвхер оны ховлының дашына ченли угратды. Олар иң соңкы гезек хошлашмазларының өң яны, хүмүрдешип дуркалар, гапалларындан дор атыны сәпҗидип, эдеп билен салам берип, башлыгың өйүне тарап Недир гечип гитди. Онуң балык ялы дор алашаның үстүнде оңат орнашан даявдан гелшикли гөвреси бу ики аялың сөзүни кесип, тә атдан дүшүп, Гутлы аганың өйүне гирйәнчә серетдирди.

Махмал ене гүррүң гозгады-да, бәлчиклиге салан болуп:

— Гөвхер диййән-ә, өзүм-ә Мелике ялы балдызым болса, шу йигиди элден гидермездим — дийди.

Гөвхер хем эдил Махмалың әхеңини эдип, маңылы йылгырды-да:

— Ай, Махмал, пылан зат дийип болмаз, гыз диениң өз несибелисиниңки болар — дийди.

XIII

Махмалың дынгысыз гелим-гидимлеринден соң Гөвхер ахыры балдызыны Недире бермеги ымыклы йүрегине дүвди. Онуң шейле нетиҗә гелмегине Недириң гыз үчин гечирҗек агыр галыңынданам бетер, башга бир ваканың йүзе чыкмагы себәп болды. Ил арасына соңкы гүнлер: «Мелике Арслана гачҗакмыш, докторың Ашгабатдан гелерине гарашып йөрмүш» диен мыш яйрады. Бу хабар болса адамсы Дөвлет билен гыш дүшели, хасам угры гачан Нурлы агаңы ырмак үчин Гөвхере тутарык болды. Дөвлет: «Ер чекен, өңем иле чыкар ялы этмеди, бер-де, башыңы гутар» дийсе, Нурлы ага-да: «Гелин Меликәни өзүң эне ерини тутуп кемала гетирдиң, мениңем инди бәримден аңрым якын. Хонха гыз, бу затлары өзүңҗик дүзедишдирибер» дийди.

Гезек Меликә гелипди. Гөвхер үчин гызың өзүни разы этмек дервайысды, себәби соңкы гүн бир ерден Нурбиби ялакы пейда болага-да, түпген турузыберенде, четрәк дураныны, диңе юмшогланы болуп гөрүнмеклиги раст билди.

Хер нәме-де болса, ол бир агшам Мелике билен чай ичишип, икичәк отырка, Недириң сөзайдыҗы иберендигини гыза сыздырды. Мелике бирбада бу хабара өр-гөкден гелди, гөзүнден боюр-боюр яш дөкүп: «Шоңа баранымдан асылар өләрин» дийди. Гөвхер балдызы билен кежелешип хем отурмады-да, шол агшам диңе: «Гөр-дә, Мелике җан, менем-ә бу меселәни энчеме сапар өлчерендирин, агаң билен какаң разылыгыны аламсоң, өз яныңда агзайдым... Гелнеҗең сең багтыңа бадак атҗак боляндыр-а өйтмегин» дийип шумҗарды.

Мелике узын гиҗе улы иңкисе гитди. Арсланың сырдам кешби, онуң билен иң соңкы сапар душушан агшамсы йигиде өзүни хедүрләни гөзүниң өңүне шу дынман гелди дурды. Шол вагтың өзүнде-де докторың Ашгабатда бейле узак эгленмеги онуң йүрегини галагоплуга салды: йүз дүрли ой-пикирлер бейнисине гелип-гечди.

«Бейле Ашгабатда дүшеги юмшады велин, о ерде бирден аялы-дагысы бар болаймасын? Ай, ким билйәр, болса болуберер-дә, онуң ялы затлары маңа айтҗак гүманы бармы нәме!..» Ине шу ой-пикирлер калбындан айрылманам, гыз ука гитди.

Меликәни үнҗә гоян бу көр мүңкүрлик хәлә галман, эртеси ир билен өзүни аян этди. Узын гиҗе уклап билмедик гыз чала ыраң атып, эли бедрели яба тарап барярка, онуң өңүнден кеерҗекләп, Тумар чыкды-да, олар эсли салым гүрлешип дурдулар. Угурлы-угурсыз килчик геплериниң арасында Тумар, сен-мен ёк:

— А гыз, Арсланың Ашгабатда нәме үчин көп эглененини билйәрмиң? — дийип сорады.

Мелике эгер-эгер Арсланлы гүррүңи өзүне дахыллы ери ёк ялы, сыр билдирмән:

— Мен нәбилермишим? Иши чыкяндыр, эгленйәндир-дә... — дийди.

Тумар Меликәниң алкымына хас голай гелип:

— Җан доган, оюңа-күйүңе гелҗек зат дәл, онуң Ашгабатда ики чагалы аялы бар экен — диенден, Меликәниң элиндәки ики бедресем шакырдап ере гачды-да, эсси айылып гитди.

Меликәниң йүзүниң ак-там боланыны гөрди-де, Тумар айданына өкүнип:

— Мелике, саңа нәме болды, айтсана... Менем эшитмиш, о гүррүң яландыр-ла, яландыр... — дийди.

Мелике өзүне зор берип, непесини дүрседи-де, бедрелерини элине алып:

— Болшуң нәхили, гыз Тумар? Ялан болды, чын болды, маңа нәме?!. Дүнйәде аял алян гытмы? — дийди-де, яба бакан ыргылдап уграды.

Меликәниң араны ачып, гүзере иненини гөренсоң, Тумар өзүнден гөвни хош халда агзыны тутуп, пыңкырып гойберди.

Тумарың эшитдирен айылганч хабары Меликәниң йүрегине ханҗар болуп санҗылды. Достуны-душманыны яңы айыл-сайыл эдип угран бу гыз үчин дүнйәде.еке-тәк ынамдар эзиз адам барды: Арслан. Ол бу сыпайы йигит билен йүрегини йүрегине берип яшашҗак дурмушында өз гелҗекки өмрүниң ягты ёлуны ёрярды. Хава, Мелике гырлан ганатлары битип, гөк асмана гөтерилҗек болуп дуран кепдерини ядыңа салярды. Ол өз багты үчин, эзиз Арсланына говушмак үчин иң соңкы демине

ченли гөрешмәге өзүни тайынлапды. Ине бирденем онуң багтына бадак атдылар... Өзүнем, гел-гел, Арслан... Меликәниң бирҗе гүнүң ичинде ынха шейдип әхли ягты умытлары, ислег-арзувлары вейран болды, хыялында керпичме-керпич салан багт көшги пагш-пара эреди, дөвүклери битип, бой алан гундуз ялы пер ганатлары гырылды.

Меликәниң узын гүнләп дүнйә билен сери болмады, не ягшы, не яман, хич зат хошуна гелмеди. Сувдан гелшине дулларындакы йүзи гүлли шкафың өңүнде гышарылды-да, гайдып ериңден галмады. Гелнеҗеси: «Нәме бейдип, иймән-ичмән ятырсың?» дийсе-де, «Келләм агыряр, совуклайыпдырын өйдйән» дийди.

«Мен бу масгарачылыга чыдап билмерин... Бу дүнйәде арзысыз яшанымдан эдил өленимем говы гөрйән... Арслан мениң йүзүми гара этди... Ол бинамыс индем геленсоң, «Пылан этдим, писмидан этдим» дийип, иле масгара этмәге-де ялтанмаз... Ёк, бейле гүнлере дүшенимден, Недире дийййәрмиң, ите барып дынсаңам оңат болар... Арслан геленде, онуң өңүнде арзысыз болуб-а гөрүнмерин-дә...»

Шол гүнүң агшамсы хем Мелике гелнеҗеси билен какасына:

«Өзүңиз нәме дийсеңиз, менем шоңа разы» дийди.

Махмал билен Гөвхер икиси: «Бу дүнъелериң үйтгәп дуршы билен, билип болмаз, ара ене бир нәсазлык дүшәймесин?!» дийшип, ур-тут, гызың чыкмалы гүнүниң сәхедини белледилер.

Эмма гызың чыкҗагыны Чынарлыда оларың өзлеринден башга ики аяклы билмели дәлди. Әхли зат гизлин болмалыды. Недириң табшырышы ялы, ол гүн Чынарлыда не башлыкдан, не оба Советден, не-де Арсландан — хичиси болмалы дәлди. Бейле гүн үчин болса Недириң хасабына гөрә, песинден ики хепде-дагы герекди.

XIV

Ала гарлы Херегиң илкинҗи бахар еллери өвсүп угранда, Арслан Чынарла гайдып гелди.

Ол гоңшы оба гидйән ёлуң чатрыгында машындан дүшенде, гүн яңы гушлуга галыпды. Гыш укусындан ояныпдарайы лыбасыны читип угран гаялар, яп боюндакы яңы пынтык урҗак болшуп башлан бөврүсленлер билен йылгынлар, алдыгына илерлигине гаршы гөч тутушып барян

асмандакы ак булутлар, берекет ысы бурнуңа уруп дуран сүрүлги пеллер, чекилен хатар-хатар җоялар — буларың барысы ай ярымлык шәхер дурмушындан соң йигит үчин хас эзиз хем ракып гөрүнйәрди.

Доктор өз ызында болуп гечен вежералыклардан бихабар, бу махал Чынарлының гөзел кешбине гуваныпябың гырасындакы ёда билен сыкылык атып гелйәрди.

Арслан энтек обаның четинденем гирмәнкә, оңа илкинҗи саташан Тумар болды.

Тумар яңы аяк битен сарыҗа гөлеҗиги идип, мал фермасына гаршы барярды. Арслан гызың бу болуп гелшини гөрен бада, өз яныңдан: «Җанавериң энеси алмаян болара чемели» диен нетиҗә гелди. Ол чала йөрәп гелйән Тумарың өңүни габатлап, ёдадан совулды-да, улы ёла чыкды. Йигидиң ниети гыздан обаң ягдайыны, Гутлы аганы сорамакды. Йөне Тумар эдил бир еди ядына саташан ялы, эгер-эгер, йүзүни-гөзүни галдырман, йигидиң гапдалындан гечиберди. Онда-да Арслан:

— Тумар, гургунмысың? — дийип, аяк чекди.

Тумар велин дийййәсиңем диймеди. Гызың бу болшуны Арслан халамаса-да, гараз ене:

— Бе, Тумар, бу саңа нәме болды, салам-задам алаңок-ла?!. Я хениз укуданам ачылаңокмы? — дийип, бәлчирән болды.

Тумар бирден сакга дурды-да, гаӊрылып, йигиде ахмырлы назарыны дикди:

— Гидиберсене өз ёлуң билен! Сең саламыңы алып, итим үйрүпми?!.

Бу сөзлере Арслан өр-гөкден гелип, эндам-җаны говшап гитди. «Бе, валла, мен муңа нәме этдимкәм?! Я үйтгәп йөрмүкә?..» дийип, улы иңкисе гитди. Ол алҗырап, нәме дийҗегинем билмеди-де, йөне:

— А гыз, болшуң-дагың нәхили? Тумар, белки, мен бир ерде сениң гөвнүңе дегендирин, айтсана! — дийип, онуң өңүне гечди.

Гызың йүзи бу махал чым-гызыл болупды, ол гөлесиниң багыны овкалап, оврам-оврам эдәйҗек болярды, ала гөзүне болса яш инипди. Тумар бирденем хамсыкды-да, начарлап уграды:

— Утанаңогам, эдил гарагың гапылан ялы... Айрыл ёлумдан! Бар, гит-де, хол эзиз гөрйән Меликәң ёлуны сакла...

— Тумар, сен нәме үчин маңа бей дийййәң?!

— Арслан!.. Сен Чынарла доланып гелмесең болмаярмы?. Сени дүйбүнден танамаян болсам болмаярмы?!.
Арслан Тумарың эдил алкымына дыкылып барды:
— А гыз, мен саңа нәме этдим? Тумар, мен сени өз җигим дийип йөрүн ахыры...
Гыз аглап дуршуна йүзүни бир гапдала совды:
— Мени... халамаяныңам билйән, Арслан... Онда-да, эесиз галмыш, өзүме хич эрк эдип билемок... Ятсам-турсам, мыдама гөзүмиң өңүнден сениң сыратың айрыласанок... Ай, оглан, ханы ёлумдан айрылсана!.. Мени мундан артык гүрлетме...
Арслан нәме дийҗегини билмән, сессиз-үйнсүз, бир гыра совулды-да, ювашлык билен:
— Багышла, җигим... Мен билмәндирин... Йөне... бир йүрегиң бир гереги боляр, нәдейин? — дийди.
Тумар вагт-вагт соҗап, сарыҗа гөлесини ызына тиркеди-де, өз ёлуна рована болды.
Бу осланмадык душушыкдан соң өйлерине барянча, Арсланың кейпи болмады. Оглуның хезилиниң ёкдугыны аңандан, Ширин дайза оңа хере-көше этмәге башлады.
— Арслан җан, йүзүң салык-ла, оглум?.. Ёңлап-зат эден-ә дәлсиң?.. Мен хай диймән, саңа гатыклы унаш биширейин... Алабахарда мыдама шейле боля-да, балам.
Арслан диванда аркан ятышына гозганман:
— Эҗе, мениң җаным саг... Аш-зат үчин азара галма...— дийди-де, бирденем дик отурды.— Эҗе, мен... шу вагта ченли саңа бир зады айдыбилмән гелйән...
Ширин оглуның бу сөзлерине өр-гөкден гелди. Ол дызанаклап диен ялы оглуның алкымына дыкылды-да, эллерини далдаладып:
— Ёг-ей, ёг-ей, ынанман, балам, шоны бир диймәвери! — дийди.
Арслан эҗесиниң бу болшуна дүшүнмән эгилди-де:
— Эҗе, болшуң-дагың нәхили?!. Мен саңа энтек хич зат айдамок ахыры — дийди. — Мениң нәме айтҗагымы нә билйәң?
Ширин дайза гөзяш эдип:
— Айтмасаңам, эшитдим... Хей, юмрук ялы энеңденем зат яшырарлармы, балам? — дийди.
— Ханы, эҗе, түркүлесене. Хей, менем сенден зат яшырарынмы?

— Мен билмесемем, о хабар әхли Чынарла-ха ёл болупдыр...
— О нәхили хабар эҗе?
— Гүмансырадан болма, Ашгабатда чагалы-чугалы аялың бармыш... О хабары эшидип, ызыңда бир өлүп билмедим, балам!
Арслан эҗесиниң эгнине бир элини атды-да, хезил эдип гүлди:
— Ха-ха-ха... Шу чынарлылаң менден башга-да иши бармыка? Онсоң, эҗе, сенем шоңа ынандыңмы?
— Вах, балам, ынанман, бу эййәмде эне-ата сала салынямы нәме, алсаң, алып йөренсиң-дә...
Арслан инди ягшы өзүне гелип, аркайын гүрледи:
— Ёк, дүнъеде бар мыдарым сенсиң, эҗе җан!.. Арслан хич хачан сениң гөвнүңи йыкмаз... Сенден идинсиз, сениң разычылыгың болмаса, мен хич киме өйленмен...
Ширин дайза хем аглап, хем гүлүп, Арсланың маңлайына дөкүлен сачларыны сыпалады:
— Галың-галың худайындан тапмышларың еке балама янамаян затлары ёк... Вах, балам, о геплериң яландыгыны билйәнем-ле велин, ене улы ил говур этсе, адам пахыр мүңкүр болайяр...
Арслан җүбүсинден эл яглыгыны чыкарды-да, эҗесиниң җоя баглап угран яңагына сырыган гөзяшларыны сүпүрип:
— Эҗе, бу аглап-эңрәп, сен мениң айтҗак задымама-а айтдырмадың — дийди.
— Вах, айдыбер, балам, ики гулагым сенде-ле.
Арслан бираз икирҗиңләп, ахыры:
— Айтсам, эҗе, мениң халаян гызым шу обада — дийди.
— Вах, шейледир-ле, ким ол, оглум? — дийип, Ширин дайза оглуна үшерилди.
— ...Мелике, Нурлы агаң гызы.
Ширин дайза ене-де өр-гөкден гелди:
— Ва-ей, оварра гитсин-ей... Җырк-сары эдип, нәмәмизе ярадалы оны? Өңем шу тулаң гүррүңинден яңы дындык...
Арслан эҗесинден бейле сөзлере гарашманды: асла Мелике барада бу чака ченли Чынарлыда Махмал ялы юрт йыкан болаймаса, эрбет пикирли адам ёкдур өйдйәрди. Гөрүп отурса, олар ялысы-да бар экен. Шол ада-

мыныңам, гел-гел, өз мәхрибан эҗеси болуп чыкмагы йигиде бижай ёкуш дегди-де, ол эсли салым сус отурды. Ахыры хем әхли кейпине палта урлансоң, ядав халда өр галды-да:

— Хай, эҗе, сенем шей дийәйдиң-ә... Багрым-а якдың, кәбәм — дийди.

Арслана бирден ичерлери дар гөрүнди, күкреги дуршы билен гатап, далҗыгып уграды. Ол бу ерде мүндан артык дурса, өзүни саклап билҗек дәлди: хут аглаҗакды. Шонуң үчинем чай-чөрекден гечип, даш чыкды-да, гөни докторханасына барды.

Ширин дайза оглуның гөвнүни эрбет йыканыны бирхаюкдан соң аңды-да: «Җан доганлар, мен нәтсемкәм?» дийип аглап галды.

XV

Докторхана баранам шолды велин, Арсланың янына Недир гелди. Ол саглык-аманлык сорашып-сорашманка, гыссанмач халда:

— Арслан, «Илерде чопанларымызың бири агыр ятыр» диен хабар етирдилер. Иним, шонуң ызындан машын алып, дервайыс гидиләймесе-хә, болҗак дәл — дийди.

— Нәме, оны бу ере ашырып болмадымыка?

— Ай, ёк, шол сув дашаян машына-ха мүнүп билмәндир, халыс меҗалы ёк болара чемели... «Бир ерине элиңи урдугың, чиркин-чиркин гыгырып ятыр» дийййәр... Вах, менем сениң билен гидәйсем болҗак велин, бу фермадакы гөлелеримизем учдантутма бир кеселе ёлугыпдыр, бедибагтлар! Райондан мал докторының гелерине гарашян...

Арслан бираз ойланды-да:

— Боляр, Недир ага, оңа хай диймән өтәгидерис... Йөне Гутлы агадан машының гурадрагыны өзүң әберерсиң-дә — дийди.

— Башлык билен оба Совет Набат икиси-хә хәли ирден района ятымлык гидипди. Бу гүн-ә исполкомың сессиясы, эртирем райкомың пленумымы, гараз, хай, машының бир зады болар-ла... Ынха мен контора барар-да табшыраярын... Йөне сең гидендигиңи билип аркайын болсам боляр...

Арслан еринден турды-да:

— Боляр, мен ынха өе барып, йылырак гейиндигим, ёла дүшуберерин... — дийди.

— Берекет тап, иним. Гайрат эт-дә... гараз... — дийди-де, Недир Арслан билен хошлашып чыкып гитди.

Илерки дагдә чопанлардан бириниң ярамаяндыгы, Недириң айдышы ялы бейле өлүм халында болмаса-да, чынды. Ол хабары өтен агшам сув дашаян машының шофёры оба етирипди.

Арсланың хер нәче гыссагы өзи билен болса-да, машына гарашып, бир эгленди, ёл шайыны тутуп, бир эгленди, кәкилик-сәкилик душайса, урар ялы ок гөзләп, бир эгленди, гараз хай, гүн ягшы өйледен агансоң, ёла дүшди.

Хай, Недириң гараша-гараша, садылла болан арзылы гүни ахыры гелип етди. Инди нәзенин Меликәниң ак хем йылы гуҗагы Недире мынасып болаймалымы? Яңы учурым болан акҗа кепдеримиң ганатлары гырлаймалы болдумы? Эзиз Арсланымың шу гиҗе айы яшармыка эйсе?

Хава, мен хем шу гиҗе мәхрибан Чынарлым, онуң адамлары билен хошлашян... Йөне хошлашмаздан өң, ене саңа айдылман галан бир гүррүңим бар.

Хер бир ериң өз беласы болар экен: чөлде сувсузлык хорласа, даг еринде сил хорлаяр. Чынарлыда болса о пеләкет хас бетерем яз паслы хәли-шинди болуп дурды. Адамлар сил билен өвренишикли болса-да, гараз, шол гелдиги, обада ятув-турува ер галман, җеменде бары аяк үстүндеди. Ол энтек гелип етмәнкә, онуң алыслан эшидилйән айылганч гүввүлдиси-де иниңи чүмшүлдедйәрди.

Арсланың дага гидип, Недириң Меликәни йыгнамалы гүни, гиҗара хова бирден булашды. Бир салым эрбет гара ел туруп, онуң ызысүре-де гүйчли чабга гелди.

Недир бу харасатың гопанына илки бир бегенмәнем дурмады: мунуң ялы чапгында адам бары өйүнден чыкмазак боляр. Оңа болса герегем шолды. Йөне ягыш кем-кемден гүйҗәп, гояр ерде гоймандан соң, Недир ховсала дүшүп уграды: реҗеси сил гелерлиди. Сил гелдигем, Чынарлының ерден йөрәни элине панусыны алып, дашары чыкярды. Шонуң үчинем ол хайдан-хай Махмалы Нурлулара уgratды-да, Меликәниң гелерине гарашмага дурды.

Махмал Гөвхери хер нәче алңасатса-да, гараз, чыкҗак гызың хысырдысы кән боляр: Мелике букҗаларыны екән-екән барлап гөрди, бир эгин-эшигини чалшырды,

эндамына сув алды, сачыны дарады, какасы билен хошлашмалы болды. Буларың барысы хем песинден ики-үч сагада чекди.

Ничикми, гызың әкидилмели пурсады геленде болса, Херек тайдан эйменч гүввүлди эшидилип, көчеден адамларың: «Хай, сил гелйәр! Сил гелйәр!» диен ховсалалы сеслери эшидилип уграды.

Махмалың бу махал гызы әкитмәге йүреги этмеди-де, сил совулянча, гарашмагы макул тапды. Гараз, онда-да өйүң яшулусы, гызың атасы болмансоң, Нурлы ага сала салдылар. Гожа Махмалың сил совулянча гарашҗак диенини халамады, себәби бу галагоплукда гоңшы-голамларың я пил дилəп, я чыра дийип, хәли-шинди геләймеги мүмкинди. Өз өйүнде бу гиҗәниң ичинде Махмалың чай сүзүп отураныны ил гөрсе, хөкман шүбхе дөретҗекдигини Нурлы ага айнада гөрен ялыды. Шонуң үчинем ол мыхманыны уגратды-да: «Бар-да, Недире айт, даңданам болса, шу бела совулдыгы, гызы гелнеҗеси элтип гайдар» дийди. Махмалың нәлер багры түтесе-де, налач бош гитмели болды.

Мелике хем гарашярды, хем өңүнде нәмелериң болҗагыны билмән горкярды. Шол гиҗе гөзүни чирим этмән, Мелике гарашярды. Хава, онуң думанлы башы хич зады сайгарман, такдырың өзи үчин ничик меламатлары тайярлап гоянына акыл етирип билмән, йөне алачсыз, ялңыз хем отсуз-ховурсыз умыт билен гарашярды.

Гыз шол гиҗе гөзүне чирим этмән, обаны ымыклы зелән силиң шаггылдысына диң салып ятырды. Өзем мүң дүрли ойдады.

Арсланың оба гелениндеп, дага гаршы гидениндеп Мелике бихабарды. Шол себәпденем докторы ядына дүшүренде-де, ол Чынарла аялыны алып гелмезден өң, ёк болуп, Недире чыкып гитмегиң арзувындады. Гыз өзүни эрбет алданан хасаплап, гөвнүни берен йигидини бивепа сайярды. Хас бетер-де бу махал Мелике шо-ол агшам Арслана өзүни хөдүрләнине янып, бир өлүп биленокды, Недире барып дынмагы болса шол намысың астындан чыкмак дийип дүшүнйәрди.

Гыз шунуң ялы ойлара батып ятырка, бирден пенҗирәниң айнасы тыркылдады.

Мелике гапдалында ятан Гөвхери ыралады-да:

— Гелнеҗе, ай, гелнеҗе, бири айнаны какя-ла?.. — дийди.

Гөвхер «әх» дийип оянды-да:

— Мелике, бир салым гөзүң авусыны алсаң болмадымы? — дийди.

Айна онянча ене тыркылдады.

— Бири айнамызы какя диййән.

Гөвхер ховсала дүшүп:

— Кимсиң? — дийип гыгырды.

Дашардан бир аял адамың:

— Гөвхер, гапыңы ачсана!.. — диен говушгынсыз сеси эшидилди.

Гөвхер «Махмал ялымыка?» дийди-де, «хык-чок» эдип, ишигиң килдини яздырды. Гапы ачыланданам: «Вай-ей, Нурбиби-ле, гыз, бу» дийип, ызына серпикди. «Нурбиби» сесини эшиденден, Меликәниңем зәхреси ярылан ялы болуп, ёрганыны башына бүренип, эрбет галпылдап уграды.

Ички ишикде башы ачык, үсти-башы сүллүмбай Нурбиби гөзүнден боюр-боюр яш дөкүп, эдил өзи ялы ягша буян огулҗыгының элинден тутуп дурды. Начар аял бир затлар дийҗек болярды-да, сүңңүнден ягыш мазалы гечeнсоң, буюп эңеги шакырдап, айтҗагыны айдып билмейәрди. Ол иң соңы зордан бир:

— Ме... Мелике җа-җан!.. Ме... Мениң... саңа... нәме... я-яманлыгым барды... гызым?.. — дийди.

Шахы ёрганың астындан: «Вай, эҗе җан-ей» диен гүңлеч хем найынҗар пыган эшидилди.

Гөвхер бу болша халыс чыдам эдип билмән:

— Нурбиби, бейдип дурма-да, гит шу ерден!.. Гызың йүрегини ярң — дийип, еринден турды.

Йылы ичерде бирнеме галпылдысы ятышансоң, бу гезек Нурбибиниң сеси дүрсрәк чыкды:

— Мен гидерин... Йөне, Мелике, саңа бир дийҗегим бар: мениң шу гүнүм сениңем башыңа дүшмесе, худайдан разы дәлдирин... Мен начардырын, начарың дилегем иру-гич говшар...

Ол шондан соң сесини-үйнүни чыкарман, оглуны өңүне салып, чыкып гитди. Мелике велин шиндем ёрганың ашагында аглап ятырды.

— Ери, мерт бол-ла, гыз... Хич зады гөвнүңе гетирме. Яңкы ялы талагы берлен бинамысыңам бир гепи бормы?!. Хо-ол увлап гитди, дадыны нирә етирсе етирберсин... Яңкы үчин дагы гөзүңден яш дөкмегин, Мелике

жан... бир кәсе аҗыжа чай ичерис велин, ачылышар өтәгидерсиң...

Гөвхер пежиң үстүнде хәлиден бәри гайнап дуран китирден бир чәйнек чай демледи.

Мелике бирнеме өзүне гелип, дөкүлен яшлардан яңа йүз-гөзүни шалпы-шараң эдип:

— Гелнежe, эрбет йүрегим гыся-ла... Зәхмет гөрмесең, Тумары чагырсана — дийди.

Гөвхер балдызының ал-петинден алды:

— Гоявери, гыз, индиден соңам Тумар бормы?!.

Эмма Мелике оңа ян бермеди:

— Жан гелнеже, шужагаз дилегими битирәйсене! Адыңа дөнейин, бейтме!..

Балдызы өзеленип дурансоң, Гөвхер ахбетин говшады, иң соңам гитмезден өң:

— Чагырайын велин, бирден дагы сыр берәймегин, масгара боларыс — дийип, берк табшырды.

— Бор, гелнеже... — дийип, Мелике дик отурды.

Тумарам силден горкусына хениз укламан экен. Ол «Мелике чагыряр» диенлеринден, илки бада улы иңкисе гитди. Гызың өлер ялы горкан ерем бирден Арслана «аялы бар» дийип эден мыжабатының үсти ачыландыр өйтди.

Йөне Гөвхер: «Бедибагт, силден горкян, эрбет йүрегим гысяр, гелнеже, Тумары чагырсана дийип халыс гоймады» диенсоң, бираз йүреги дүшүшди. Гараз, шейле-де болса, ол геле-гелмәше:

— А гыз, нәме үчин чагырдың, бу махал гижәң бир вагты-ла? — дийип, жаныны барлап гөрди.

Мелике ысгынсызжа йылгырды-да:

— Ай, сеңңем шу түпгенде укламадыгыңы билдимде, гөресим гелип чагырдайдым — дийди.

Онянча-да ички тамда хатар болшуп ятан чагаларың иң кичиси дүйшүргедими-нәмеми, эрбет вәгирип турды. Онуң сесине Гөвхер эдил йүреги ярылан ялы ылгады-да, чагажыгың гапдалында гышарып, эмдирмәге башлады. Шол ятышына-да, узынлы гүнки хысырдылардан яңа халыс етдирен болара чемели, хай диймән, сүйжи ука гитди.

Бу ики жораның нәме үчиндир вагты билен гүррүңи алышмасы гелди. Тумарың-а хәли эртирки Арсланың өңүнде намартланы бирсыхлы ядына дүшүп, бар күйи

шол вака гиципп дурды, Мелике-ниңем өз дерди башындан агдыкды.

Олар шейдип гөвүнли-гөвүнсиз хүмүрдешип отыркалар, бирден силиң гүйжейәндиги месе-мәлим эшидилди-де, Тумар бир салым диңширгәп:

— Гөр, шу вагт илериде Арслан дагы нәдйәркә? Кыямат-а шолаң башында бардыр — дийди.

Мелике бир бада хич зада дүшүнмеди, бирденем өргөкден гелип:

— О гелипмиди асыл? — дийди.

— Вай, бу гызы, эйсем хабарың ёкмы? — Шу гүн ир билен гелдем, эййәм машынлы дага-да гитди. «Чопанлаң бири агыр ятырмышын» диййәрлер.

Мелике: «Аялынам алып гелипми?» диййжек болдам-да, ене зордан сакланайды. «Говусы, эшитмәйинем, гөрмәйинем» дийди. Ол шондан соң кән гүрлемән, эсли салым гусса батып отурды-да, бирден:

— Тумар, сен чыкарылжагыңы өңүнден маңа дуйдурармыдың?! — дийип диканлады.

Тумар бу осланмадык совала бир алжыран ялы этдем-де, ене сыр бермән гүлди-де:

— Дуйдурма-ха бейледе дурсун, «Жора жан» дийип, узын гижеләп гужаклашып агларды мам — дийди.

Ол сөзүни соңлап-соңламанка, Мелике аңырдан жошуп гелен агысыны саклап билмән, чалажа хоркулдамага башлады.

Тумар хич зада дүшүнмеди:

— А гыз, саңа нәме болды. Бирден хоркулдабердиң-ле!

Мелике еринден турды-да, гелнежесиниң ятан жайының гапысыны япып, Тумарың дызының үстүне диен ялы чөкди.

— Мелике, а гыз, саңа нәме боляр, айтсана?..

Мелике агысыны кесмән, найынжар жыңңылдады:

— Мени... шу гиже чыкарярлар...

Тумар бир эрбет тисгинип гитди. Ол гөзүни петредип:

— Киме? — дийди.

— Недире, жан доган...

— Хий, гоявери! Оюн этмесене, гыз, тас йүрегими ярыпдың-ла?..

Меликеден налышдан гайры жогап эшидилмеди.

Тумар жорасының чыныдыгыны билди-де, бирден:

— Мелике, онда Арслан нәдер? — диенини дуйман
галды.
Тумар шу гүн эртир билен Арслана душмазындан
өң, Меликәниң гаршысына гурян әхли пиримлеринден
гөвни хошды. Онда Арсланың йүрегини авларын диен
умыт шол пурсада ченли калбыны баглапды. Меликәни
ёлдан совсам, онда доктор хич ере сыпмаз диен тамада-
ды. Йөне Арсланың: «Бир йүрегиң бир гереги боляр»
диен сөзлери Тумарың халыс лапыны кеч этди, йигидиң
Меликәни җуда говы гөрйәндигине ымыклы гөз етирди,
сөйүлмесең, сөйгиниң хардыгыны дуйды. Шондан бәри
хем онуң башында йүз харасат гопярды: Меликәниң
гаршысына гурлан бу габахат хилесиниң иру-гич үстү-
ниң ачылҗагы оны отлара салярды. Ине инди хем диңә
өзүниң ымматда ёк хайынлыгы зерарлы элван йүпек
ялы бир аҗап гызың башына харасат дүшенде, «Җорам»
дийип янына чагыран Меликәниң өзүни ода оклаянына
хем уялды, хем намыс этди. Тумарам улы гызды ахыры.
Меликәниң соңкы айданларына онуң тас йүреги агзын-
дан чыкыпды. Ол аглады, аглабам, шейле дийди:

— Вай, Мелике, мен нәдәйипдирин? Асыл сени элим
билен якан экеним... Җора җан, о диййәнлериң әхлиси
ялан... Арсланың аялам ёк, чагасам... Вах, онуң дүнъеде
бар гереги сен ахыры...

Мелике агламасыны тапба кесди-де, җорасының
гөзүне диканлап серетди. Тумар бу махал Меликәниң
эдил хүвиңкә дөнен окара ялы мавы гөзлерине узак
әңедип билмән, йүзүни совды-да, чалаҗа:

— Ине мени нәтсең эт... Йөне менем сенден хич за-
ды яшырҗак дәл. О гүррүңлери тапан мен... — дийди.

— Нәме бейтдиң, Тумар? — Бу онуң энеден догуп,
илкинҗи сапар азмлы гүрлешиди.

— Арсланы сенден совҗак болдум... Багышла ме-
ни...

Мелике бирден бир элини тутды-да, эрбет гаг-
шап:

— Җан доганлар, ил-гүн, инди мен нәтсемкәм?..
Тумар, бир зат дийсене... Йүрегим согрулды-ла, вай-
-ей! — дийип, эссинден гидип, җорасының гуҗагына гы-
шарылды.

Тумар етишибилдигине онуң йүз-гөзүнден огшашды-
рып, сыпалап, бираз непесини дүрсәнини аңды-да:

— Башга задың-а билемок, йөне Недире барайды-

гың, өлинчәм ахмырлы галарын... Хас яманы, Арслан
янып өлер... Җан җора, бу пәлиңден гайт!

Мелике зордан дикелди-де, кәседе совап дуран чайы
дуршы билен галпылдап җыңкытды:

— Мениң шондан башга гидере угрум галмады.

— Ялңышяң, Мелике җан, бей диймесене, угур та-
пылар-ла...

— Ери, мен нирә гидейин, сил совулдыгам, гелнеҗем
Недириң янына элтип гайтҗакдыр... Гич инди.

— Ёк, гич дәл. Сен Арсланың янына гит.

Мелике титир-титир этди:

— Шу махалмы? Ёг-ей...

— Хава, эдил шу махал.

Мелике ювашҗа:

— Нәдип? — дийди.

Тумар бирсалым ойланды-да:

— Билдим. Вай, Мелике җан, шол түйс болҗак — ди-
йип, бегенҗине будуна шапбатлады: — Ятакда какамың
аты дур. Шоны мүн-де, гөзүң ёк ялы, гөни эңибер. Горк-
ма, какамың Гыры гоюн ялыдыр. Язлага нәче гезек ябы-
лы гидипдик, ядыңа дүшйәрми?!.

Меликәни бирден ховсала гаплап алды:

— Тумар, какам дуйса, өлдүрер мени...

— Аркайын бол, дуйсалар, «Сатялар дийип, района
арза гитди» диерин-де, терс ёлы салгы берәерин...

Мелике икирҗиңледи:

— Вай, җан доган, мен бу чапгының ичинде Арсланы
ниреден тапарын?

Тумар гүррүңиң узага чекйәндигини аңды-да:

— Ханы махмалыңы гей-де, өңүме дүш!.. Вах, өзүм
дагы Арслан ялы йигиди Стамбылда болса-да, гуш бо-
луп учардым велин, тапардым — дийип, Меликәни сил-
терләп гыссады.

Олар шондан соң эгленмән, дашарык чыкдылар.
Гөвхерден сес-үйн ёкды.

Буларың багтына, бу вагт ягыш хем бирнеме говша-
шан экен. Йөне чар төверекден акян силиң сеси хени-
зем кесилмәнди.

Тумар Меликәни ховлуларының дашында гойды-да,
ара салым салман, Гыр аты дашарык идип чыкарды.
Хошлашмаздан өңем, чопанларың болайҗак ерини сал-
гы берди:

— Сен маңа пугта гулак ас. Өтен агшам сув дашаян

машының шопуры чопаның нәсагланыны илки гелип, кака айтды. Ол ниреде болмалы дийсене, шо-ол еке чынарың дик-илерисинде бугдай экилйән Душагың мейданы дийилйән җүлге ёкмы нәме?!.

Мелике бир бада хакыдасына гетирип билмән:

— Хайсы, гыз, о Душагың мейданы?

— Вай, бу гызың пекгедигини, хо-ол гоюнлаң үстүне нәче гезек язлага гитдик, ядыңа дүшенокмы? Ене эҗем күртем дийҗекдир...

Мелике бирден:

— Вий, вий, вий, шо тайда йөрите салнан агылам бардыр... Еркүме-де?

— Эдил өзи. Сен какамың соңкы салдыран ёлундан чыкма-да гидибер, гөни шо ере элтер... Ахыры Арслана говушаныңы бил... Бар, алла ярың — дийди-де, Тумар гоп берип, Меликәни ата атарды.

Мелике атың үстүнден эглип:

— Тумар җан, таңры ялкасын! — дийди-де, Гыра гамчы чалды. Узын гүнләп аягының елини алып билмән дуран ат җанавар эдил түвелей ялы гопды.

Тумар гараңкының ичинде чаларып йитип барян атлы җорасының ызындан хем бегенип, хем гөзи гидип, ювашҗа:

— Багтың ачык болсун, Мелике! — дийип галды.

ТОРГАЙ

УКУСЫЗ ГИҖЕ

Айлының бөлек-бүчек агачлардан гурнан чаламыдар тапчаны гымылдадыгың җыгылдап, дуршы билен ала-зензеле болярды, шол себәпденем Огулнур гөзлерине укы гелмесе-де, гапдалында серлишип ятан гызларыны бимаза этмеҗек болуп, ине-гана агып-дөнүбем билмейәрди. Үсти гүберилишип дуран бүдүр-сүдүр тапчаның азары дүшекчеденем гечип, соңабака бир бөврүни халыс овара гетиренсоң, нәдип арканлыгына өврүлени онуң өзем дуйман галды. Җаны бирхова арам тапан Огулнур өз янындан: «Вах, хәлден шейдип аркан ятсам болмаярмы» дийди.

Бу махал бүтин әлем-җахан, гөйә диерсиң, үйтгешик бир улы той тутян дек, асман гүммезинде ал-яшыл өвүсйән йылдызлардан яңа бармак басара бош ер ёкды. Йүреги гысанда я герденине алада ининде гиҗе асманының аҗап җемалы, уч-гыраксыз гиңлиги, сансыз йылдызларың тәсин йылпылдысы Огулнура мыдама-да теселли болярды, әлем оңа, гөйә: «Гызым, гам чекме, йүрегиңи ынҗытма, мениң йылдызларыма меңзеҗек бол, олар мыдам шадыян» дийип, несихат берйән ялыды.

Догрудан хем асмана сыны отурдыгыча, онуң йүреги гиңәп, гам-гуссасы көшешйәрди, ахырында-да йылдызлары сынлап ятышына рахат ука гидйәрди...

Эмма бу гиҗе вели Огулнура асмандан-да, йылдызлардан-да делалат етмеди. Кем-кем бу сансыз йылдызларың дерегине бүтин асманың йүзүни Айлының нурана кешби тутды-да, Огулнуруң бокурдагы долды.

— ...Эҗе! Ай эҗе!

— Нәме, Айлы җан?

— Сен нәме үчин ятаңок? Я мениң ясап берен тапчаным бияңжалык эдйәрми?

— Ёк-ла, балам, мен эдил пер дүшекчәниң үстүнде ятан ялы... Бияңжалык этме нәме ишлесин.

— Онда укла-да, сен ишиңе ир гитмели ахыры...

— Сени алада эдйән, шоң үчинем уклап билемок...

— Ана, сен ене мең гөвнүме дегҗек боляң, эҗе. Икимиз гүрлешдик ахыры. Мен инди оглан-огланҗык дәл, маңа хич дөвем чалмаз.

— Хай, нәбилейин-дә, балам, Ашгабат ялы улы юртда сен җүвлүклере шам болаймасаң.

— Ха, ха, ха, ха...

Огулнур нәдип дик отураныны дуйман галды. «Тоба, худайым, мен үйтгәп йөрмүкәм — дийип паллады. — Айлы җан саг-аман барандыр, хезил эдипҗик уклап ятандыр. Эртире чыкдыгымыз телеграммасы гелер. Эншалла, окува-да ерлешер. Хемме зат гүлала-гүллүк болар». Ол шейдип, өзүне гөвүнлик берип отурышына, башуҗундан елйыртан яглыгыны тапды. Маңлайына ченли бүрәп, берк даңды. Онсоң бирянлыгына гышарып, гапдалында дүнйәни билмән ятан көрпе гызыны багрына басды. Гөзелҗик укусының бимаза эдиленине илки бир хык-чок этсе-де, эҗесиниң мыдама эчилип дурмаян йылы гуҗагында үйтгешик рахатлык тапып, деррев меймиреди.

Огулнур хер нәче аркайынсырап, гөвнүни гиң тутҗак болса-да, чирим эдип билмән, ене шол Айлыны ятлап ятырды. Ол укламадан гечен, гайта өз оглуның кешбине, боюна-сыратына гуванып, гайта онуң билен гүрлешеси гелйәрди.

— ...Эҗе! Ай, эҗе!

— Нәме, көшеҗигим?

— Торгая нәме үчин ала-бөле «молла торгай» диййәрлер, хә?

— Себәби, оглум, гушларыңам эдил адамларыңкы ялы, өз молласы болмалымыш.

— Эҗе, сен мени ойнаҗак боляң, мен оны сең гөзүңден билйән. Шейле герек?

— Тоба, худайым, сизиң тохумыңызда энтек мүңкүр адам болмандыр диййәрлер, бу сен нәме, ала-бөле бейле догдуңкаң?

— Эҗе, айдайсана, сен билйәң ахыры? Җан эҗе, айдай-да?!.

— «Молла» дийилйәниниң себәби, торгай җүррүлдәп, ал-асмана галанда, худайың мүң бир адыны санап башлаярмышын, йөне ол хер гезек мүңүсини санап, бирини ядындан чыкарармыш. Шонуң үчинем гайдып ене ере гонярмыш. Инди ыңжалдың герек?

— Эҗе, ол худайың мүң бир адының әхлисини санап чыкайса, нәме боларка, хә?

— Онда ол ере гонмалы дәлмиш-де, җеннете учуп гитмелимиш.

— Эҗе, ол җеннет дийилйән ер ниредекә?

— Җеннетми? Ол гаты ёкарда, еди гат асманыңам аңырсындамыш...

Огулнур оглуның дил битенден бейләк сораг барыны ягдырып, элмыдама берилйән җогаплардан нәгиле боляныны ятлады. Ол Айлының бейле хәсиетини мүңкүрлик кеселиниң аламаты хасаплап, майыны тапса, онуң иргинсиз совалларындан гача дураныны кем гөрмейәрди. Эмма оглуның бу хәсиетиниң хич хили мүңкүрлигем дәл-де, акыл-пайхасы сагдын өсүп гидип отуран чаганың билесигелиҗиликдигинден ол бихабарды. Йөне онуң хут шейледигине Огулнур өзүниң гөз-дил дегмесин дийип, догалап саклаймалы гүл ялы яшайшының эдил җорта билинден омурлан гүни ымыклы гөз етирди...

Какасыны эйменч енҗип, тултук эдип өйлерине гетиренлеринде Айлының бары-ёгы он яшы барды. Бу ахвалат хич хили делиллер билен дүшүндирип болмаҗак, шейле элхенч, йүрекяргыч рехимсизликди. Айлының какасына каст эденлериң оны ирде-гичде аяк үстүне галсын дийип енчмәндиклери хеммелере әшгәрди, шол себәпденем өе йыгнанан адамларың өйли-өйүне даргамага богунлары ысмаярды: олар сессиз башларыны яйкашып, җайың төверегинден айрылышып билмән, гезмелешип йөрдүлер.

Адамларың чак эдиши ялы хем болупды — Айлының какасы өзүне гелип билмәнем җан берди...

Ине, шол яшайшының бошлуга өврүлен гиҗеси хем Айлы эҗесине биргиден сораглары берипди. Олар шин-ди-шинди хем Огулнурың гулагындан гиденок:

«— Эҗе! Ай, эҗе!

— Нәме, балам!

— Мең какамы ким өлдүрдикә? Хә?

— Ганхорлар өлдүрди, ганхорлар.

— Ганхорлар дийәниң душманлармы?

— Хава, душманлар.

— Душманлары какам дагы энтек мен болманкам еңипдир ахыры?

— Вах, оглум, оң тапавуды нәме, бигүнә бендәни өлдүрйәнлериң мыдама-да душмандан тапавуды ёкдур.

— Какамың пистолети барды ахыры, о нәме үчин шол душманлары атышдырмадыка?

— Какаңы постундака гапыллыкда урупдырлар.

— Эҗе, ай эҗе!

— Нәме?

— Какамы өлдүрен ганхорлары атарлар герек?

— Ят, оглум, атарлар, хөкман атарлар.

— Эҗе, ай эҗе?

— Нәме, оглум?

— Эгер олары шу вагт атмасалар, улаламсоң мен атарын, болямы?

— Боля, оглум, боля... Ханы инди ятсана, мең кел-ләм агыряр.

— Эҗе, ай эҗе?

— Ери, нәме-ле?..

— Сен инди дул аял болдуң герек? Хә?

— Нәме-е?.. Оны саңа хайсы харамзада айтды? Җогап бер, эщек?»

Шонда Огулнур оглуны сува салма енҗип, йүреги-ни ярҗак болуп дуран гахар-газабыны шол нересе чагадан чыкарыпды. Соңабака иргинсиз ургулардан яңа Айлының агламага-да меҗалы галман, диңе зарын-зарын иңләп ятырды. Ол бирхаюкдан соң өзүне гелип, хоркулдап аглап отуран Огулнура зордан: «Эҗе, кака-мы өлдүренлер түйс ганхордыгына инди ынандым» дийди. Шондан соң Огулнур гайдып оглуна бармагы-нам батырмады...

«Элим кесилсин, мен нәме үчин шо гезек балама бейле каст этдимкә... Эйсем, сең дул галаның яланмы дийсене...»

Огулнур шейдип, гечен гүнлерини ятлап ятырка, үс-түне улы гызы Җемалың ховсалалы абанып дураныны гөрди.

— Эҗе! Ай, эҗе! Йөне самрап ятырсың-ла? Яссы-гыңы бейиграк гой, дүйшүргейәң. Эшидйәңми, дүйшүр-гейәң диййән.

—Хә, Җемал җан, бу сенми? Нәме болды?

— Самрап ятырсың диййән, яссыгыңы дүзет.

— Вий, шейлеми? Дүйшүргәйдиммикә? Боля, гы-зым, боля, ынха дүзедйән... Ят, гызым, ят.

Җемал ене ерине гечип ятды. Огулнур дашындан гызына хич хили сыр бермедиксирән болса-да, бу улы басга дүшүп ятышындан өз-өзи уялды. Ол гайдып Ай-лының аладасыны этмәйин дийип, бейлесине өврүлди. Онянча ховлының бир четиндәки мал ятагында даңыл-гы дуран гөләниң чалаҗа молан сеси, Огулнуруң гөв-нүне болмаса, хемишекисинден гырыграк эшидилен ялы болды. Ол еринден зөвве тураныны дуйман галды. Огулнур сермешдирип, тапчаның ашагындан шыпбы-гыны тапды-да, ылгап диен ялы ятага барды. Хернә, Айлының сарыҗа гөлесине хич дөвем чалман экен, гайта ол беззат эесиниң бараныны дуян бада от-сув хантама болуп, Огулнуруң эллерини етишибилдигине ялашдырмага башлады. Огулнур гөлеҗигиң өңүне бир гысым ёрунҗа дөкди-де, ынҗалып, еңилҗек геринди, асмана сер салды. Ол бу гиҗе укусының харама дөне-нине ымыклы гөз етиренсоң, басымрак ховаң ягтылая-ныны кем гөрмеди. Даң йылдызының эййәм гәдикден бир сере ёкары галандыгыны гөренде болса, оны нәме үчиндир бирден укы басмарлап уграды.

Огулнур доланып ерине геленде, Җемалың дик оту-раныны гөрүп, гызының укусының бозанына бир хили утанды. Шонуң үчинем гиҗәниң бир вагты бейдип, сәхне ялы болуп йөршүни акламак нието билен:

— Харам өлмүш, тас богулан экен ахыры, саг-аман бир эте-гана геләйдиги боля, оварра эдип, сүрә гоша-рын — дийип, хүңүрдән болды.

Эмма Җемал эҗесине белетди. Онуң бу айдянлары-ның хеммесиниң кичи дилден бәрдедигини, ол сарыҗа гөләниң хич хачан, хич хили сүрә гошулмаҗакдыгыны, себәби ол җанавери Айлының эзиз гөрени үчин, диңе

шонуң үчин эҗесиниң эдил өз чагаларының бири ялы хасаплаяндыгыны ол билйәрди.

Хава, Җемал инди ол өңки гулпаҗыгыны тасадып йөрен «шейтан гызҗагаз» дәлди, ягшы билен ямана парх гоюп билйән, гөрмегей ат йүзүне, отурып-туршуна асыл нуры чайылан, эдепли машгалады. Хут эдепли боланы үчинем еке огла гөз дикилип отурылан машгаларың аглабасында болшы ялы, Җемалың хем йүрегинде өз кинеси барды.

Ол өзүни билип башландан бу машгалада әхли задың диңе Айлының өмрүниң ровачланмагының, гайгысыз-аладасыз яшамагының ёлуна гурбан эдилйәндигине гөз етирипди. Эмма Җемал бейлеки гызлар ялы дәлди, онуң бигүнә чага йүреги бу адалатсызлык билен разылашып билмейәрди. Ол огул билен гызың ала тутулмагына гаршы мыдама гөрешип гелди. Йөне эҗеси Айлының тарапында болансоң, ол галапын еңлип, өз гахар-газабыны чола тамда аҗы гөзяшлары билен ювутмалы болярды.

Эмма йыллар гечип, чагалар дура-бара огланлыкдан сайланды, Огулнурың сачларында ак гөрүнди. Инди оларың машгаласында өңки ясама дүзгүнлер, гечиримлилик ёкды. Айлы ләликсиредилип кемала гетирилениие бакман, херне Огулнурың багтына меникли, илхалар йигит болуп етишди. Ол он класы тамамлап, тас ики йыллап диен ялы колхозың гурлушык бригадасында ишледи. Гошун гуллугында болуп гелди. Йигит гиҗе-гүндиз ичериниң телекеси билен гүмрады. Көп ишлейәрди, аз ятярды, эмма эҗесиниң я гыз җигисиниң янында еке гезегем я зейренип, я йүзүни чытан вагты болманды. Айлыны хорлаян зат башгады.

Огулнур оглуны өермегиң күл-күлүне дүшди. Эне газананҗаларыны диш-дырнак йыгнап уграды. Айлы ишден ядап гелип, өңүне чай алса-да, я телевизорың башына гечсе-де, Огулнур оңа ичерик бир «мусурмач машгаланың» несип эдерини бирсыхлы ятладярды. Ол шейдип, оглуның өзүниңем дил ярарыны ислейәрди, онуң разычылыгына гарашярды.

Эмма Айлы нетиказалыгына тутуп, эҗеси гелинли гүррүңе башладыгы я бир бахана билен туруп гидйәрди, җуда онуң-да эбетейини тапмаса, дулдакы асылгы дуран дутарыны габындан чыкарып, ядына дүшен хеңлерини чалмага дурярды.

Догры, машгаланың докузы дүзүвди, оларың кем зады ёкды, эллерини нирә узатсалар, етйәрди. Хут шонуң үчин хем, эҗеси билен җигилериниң инди хорлук гөрмеҗекдиклерине ымыклы гөзи етени себәпли, Айлы ёкары окув җайында окап, белли бир кәри өвренмеги ниетине ымыклы дүвүпди. Эгер өйленәйдиги велин бу арзувының эдил даша гачан гүлли кәсе ялы дыр-пытрак болҗакдыгыны хем билйәрди. Шол себәпденем Огулнур гелин меселесини яңзыдып уграндан, Айлы хем соңабака окув меселесини гозгап башлады. Кесесинден сынласаң, энели-оглуң болшы эдил бир айлава гойберилен бәсдеш чапыксуварлары ядыңа салярды. Олар бир-биринден кем галмаҗак болуп, херси өз чапып барян атыны етишибилдигине сайгылаярды.

Огулнур оглы үчин сайлап-сечен гызының адыны тутса, оглы гирҗек институтының адыны тутярды, эҗеси пылан вагт той тутарыс дийсе, оглы о вагтлар окувда болҗагыны ятладярды.

Иң соңунда Айлы эҗесиниң догруданам тәзе кейнекдир элленмедик симли гыңаҗыны атынып, гыз гөзлегине чыканыны эшидип, бу гизленпечек ойнуны бес этмеги йүрегине дүвди.

— Эҗе? Ай, эҗе?

— Нәме, Айлы җан?

— Сен мениң багтлы болмагымы ислейәңми?

— Вах, хавала, балам... Хей эне-де өз оглуның багтлы болмагыны ислемезми?

— Онда, эҗе, сен хәзирликче шу гелин гөзлемәңи бес эт. Мениң окаҗагым чыным.

— Вах, Айлы җан, мен саңа окама диемок, мен бир сени гөзли-башлы эдейин, окувың болса онсоң өтәгит.

— Ёк, эҗе, сен ялңышяң... Бейдип окап болмаз. Бейле дүзгүн маңа-да кын дүшер, бу өе гелҗек гелне-де... Ёк ерден айралык ясамак нәмә герек, эҗе? Дөрт-бәш йыл диениң деррев гечер, ине шондан соң мен сениң долы ыгтыярыңда боларын.

— Хай, огул, гиң ериң гүррүңини эдйәң, ынха гөрерис еке доланмарсың. Ызыңа бир бела-бетери тиркәп гелерсиңем, мең башыма мусаллат боларсыңыз.

— Ёк, эҗе, хей мен шу чака ченли сең диениңден чыкдыммы, хей кеҗиңе гайдан ерим болдумы?..

— Ёк. Сен мыдама диеними эдйәдиң.

— Мен шиндем, ене бәш йылданам, он йылданам,

шол өңки оглуңдырын, шонлугыма-да галарын. Эҗе жан, кәбәм, гел икимиз достлугымызы бозмалы. Менем өз дең-душларымдан кем галмайын, менем окайын. Бу дурмуш үчин герек, мең үчин, сең үчин, уяларым үчин, бизиң гелҗегимиз үчин герек. Эҗе, сен маңа мыдама дүшүнйәдиң.

— Вах, дүшүнйән-ле. Шол дүшүнемсоң сени яным-дан айырасым геленок-да.

— Мен элим сыпындыгы гелер дурарын, эҗе, сени интизар этмен.

— Ай, боля-да, балам... Бу затлары өзүң менден говы билйәң ахыры... Мен бир аслында җебир үчин, айралык үчин доглан адам, айбы ёк, бу айралыга-да чыдарын. Сереси юрт абаданчылыгы. Ниреде гезсең ем, оглум, сагдыгыңы эшидип дурсам боля...

Шейдип, Айлы гитди. Өйде болса зерли раманың ичинде биргеңси йылгырып отуран уллакан сураты галды.

Айлының ичерден башыны алып гитмеги диңе Огулнура дәл, эйсем, Җемала-да ёкуш дегди. Ол гиден диңе бир онуң доганы болман, бу ичериниң ар-намысының горагчысыды, машгаланың эесиди, гуванҗыды. Инди узак вагтлап бу өйде эркек адамының сеси эшидилҗек дәлди, эркек адамының ювулгы геймлери ховлудакы йүпде серилҗек дәлди. Шонуң үчинем Җемал бу махал, даңданың үмүш-тамшында эҗеси билен җигисиниң башуҗунда дик отырка өзлериниң хоссарсыз галан-дыкларыны илкинҗи гезек дуйды. Бу оны эймендирмән дурмады. Эмма ол эҗесиниң чекйән җебирлерини гөрүп, өзүниң билини берк гушап, иңңән мерт дурмалы-дыгына акыл етирди. Эгер оны башарман, өзем эҗиз-лиге ёл берәйсе, онда ишлериниң пыррыкдыгы месе--мәлимди. Шонуң үчинем Җемал ёк ерден бокурдагына долан дүвүни зорлук билен ювудып, башардыгыча ар-кайын гүрледи:

— Эҗе, саңа догруданам, нәме боля? Сен узынлы гиҗәни йөне ах чекип гечирдиң-ле... Нәме, Айлыны алада эдйәңми? Гитсе, гидиберсин, яныңда мен бар ахыры.

Җемалың инди ялңыз маслахатчысы, хем оглы хем гызы болуп галандыгыны Огулнур диңе шу ерде дуюп галды. Гызының шейле аркайын, шейле кесгитли айдан бу сөзлери энәни бада-бат өзүне гетирди.

Огулнур вагты билен гызына җогап гайтармады. Догрусы, нәме дийҗегинем билмейәрди. Эмма Җемалың эне ынамыны хут онуң өз агзындан эшидеси гелйән ялы, ятман шол дик отураныны гөрүп, ол тирсегине галды-да:

— Саңа дөнейин, балам. Мен оны сен болаңсоң ибердим ахыры — дийди.

Диңе шондан соң энели-гызың җанлары арам тапып, олар кем-кемден даңданың сүйҗи укусына гарк болдулар...

СЕРГЕЗДАН ЙИГИТ

Айлыны Ашгабат чытык йүз билен гаршы алды. Самолётың моторлары тогтап, трап берилйәнчә эййәм сүллүмбай болан йигит люк ачылан бада ере ылгап диен ялы дүшди.

Июлың җокрама ыссысындан яңа ховур алып дуран асфальт, эдил ары бар ялы, йүз-гөзүңи рехимсиз дала-ярды. Ёлагчылар гирере дешик болса, сүмүлип, тиз вагтдан соң портуң дашы чоларып галды. Хәлиден бәри агзы кепәп дурансоң, Айлы чемеданы гелйәнчә сув ичмеги йүрегине дүвди. Йөне велин, сув ичилйән автоматларың өңи өзи ялы тебсирешип дуранлардан яңа ат гайтарымды. Шонуң үчинем ол бу мейлини диңе гурап гидип барян түйкүлиги билен биле ювутмалы болды. Ахыры багаж хем гелди. Өйли-өйүне етмәге ховлуган мәреке йүклериң үстүне эдил ары чозан ялы болуп топулды. Айлы гошларың арасындан гулпы болса-да, эҗесиниң әтияч үчин билини салланчак багы билен даңан гараҗа чемеданының тутаваҗына ахыры элини илдирип, дызап-дызап, дер ыслы дыкнышыкдан зордан сыпды. Ол диңе такси билен гитмеги йүрегине дүвди. Себәби, Ашгабады гөрмәнине он йыл дагы гечени үчин шәхери ине-гана сынласы гелди. Такси дуралгасына хайдап барярка, Айлының гөвнүне алыс мензиллерден гелен ёлагчыларың хызматына гарашып, таксилер хатарланышып дуран ялыды. Эмма йигидиң бу эден чакы-да чыкмады. Дуралгада бары-ёгы үч саны такси дурды, оларыңам үсти улы урушды. Айлы бейле «сачёлды» ойнуна гарышмазлыгы макул билип, бир гыра чекилди-де, бу тәсин томашаны сынламага дурды. Дуран таксилериң үчүсем ахыры зордан ёла дүшди. Мәреке болса говзар ялы дәлди. Кәярым пейда болян

машынлара хем өврүмден гарасыны гөркездиклери адам бары жанындан гечип, өңүни габалап саклаярды. Шонда мәрәке айратын зензеле турузярды. Ыссы болса эдил эссиңи айып барярды.

Айлы бейдип бир гырада мүззерип дурса вагты билен бармалы ерине етмежегине гөз етиренсоң, йүрегини бире баглап, дура-бара көпелип гидип отуран мәрекәниң өңүне дыкылып барды. Эмма баран бадына семизлигинден яңа ягы билен дери эгинлерине чыкан пил ялы бир аял онуң чигинлеринден пенжеләп, бир гапдала пызып гойберди. Айлы зыңлып гитди. Ол зарбына элинден сыпан чемеданыны гарбап алды-да, хер бири келле ялы чишик юмрукларыны инди быкынына уруп дуран хырсыз аяла:

— Болшуң нәхилай, дайза? Утанаңокмы? — дийди.

Нәтаныш аял даг ялы эгинлери билен улудан демини алды, уллакан чап-чал гөзлерини хасам петретди:

— Оварра бол шу ерден, башга адама гүйжүм етмесе-де, сең ялы үтүлен торгайжыга-ха етйәр, акмак.

Бу аяла нәме дийжегини билмән, гайта онуң «торгай» диенини бир хили гең гөрүп, йигит эдил бурны дешилен ялы болупжык, гөни голайдакы автобус дуралгасына тарап юмлугайды...

Ёлагчылардан яңа ичи хырын-дыкын автобус нәтаныш көчелерден айланып, оны ахыры шәхериң меркезине гетирди. Айлы итинип-итинип, машындан зордан дүшди... Ол ерден болса пыядалап гитди.

Университетиң агзы Айлының өзи ялы оглан-гызлардан яна хүмерди. Ысса чыдаман, басганчакларда йүзлерини елпешип отуранлары хайсы, топар тутушып бир-бирине нәмедир бир затлары жаныгып субут этжек болянлары хайсы, бу гайда-гаймалашык асла ёк ялы, гыра чекилип, китап окап дуранлары хайсы, гараз, хер ким бир шуше мүбтелады.

Айлы басганчакда гөзлерини бир нокада дикип күйленип отуран сарыягыз гызың янына барды-да:

— А гыз, кын гөрмесең, шу чемеданыма бәшже минут гөз-гулак болсана — дийип хайыш этди.

Гыз Айлының йүзүне серетмән, шол бир доңуп отурышына:

— Гояй — дийди. Айлы илкинжи экзамениң хачан башлаяндыгыны, өзүниң хайсы группададыгыны билип, догрудан хем, тиз вагтдан доланып гелди-де гыза:

— Саг бол — дийип, чемеданыны алды.

Гыз Айла ягшыдан-ямандан хич зат жогап гайтармады. Йигит бу болшы халамаса-да, гызың бейле бихал ягдайыны онуң текепбирлигиниң дәл-де, башына дүшен хайсыдыр бир ахвалатың нетижеси хасаплап:

— А гыз, саңа бир зат болярмы? Белки, мең көмегим дегер? — дийди. Гыз ювашлык билен башыны галдырып, Айлыны бойдан-баша сынлап чыкды-да:

— Бар, өз ёлуң билен гидиберсене — дийди. Айлы диңе шонда ол гызың овадан гөзлеринде хич хили ахвалатың ёкдугыны гөрүп галды. Эмма ол хер нәче биэдеп болса-да, гыз машгала билен дең болмагы өзүне кичилик сайып, сесини-үйнүни чыкарман университетиң умумы яшайыш жайына тарап йөнелди.

Айлы аслында-да бир даргурсак йигит дәлди, нә зейилли кынчылык хем болса, алжыраман чекип чыдаярды. Йөне велин әден әдиминде йүзи алнып, пүчеклемип дурлансоң ол соңабака халыс чыдамады.

Университетиң умумы яшайыш жайының комендантьы жай бермеден-ә гечен, гайта йүзүни алып гойберенде Айлының өңем дыңзап дуран гахары бада-бат депесине урды-да, бу хырсыз адама:

— Сен адаммы я итми? Хәй жайыңам гурсун, өзүңем — дийип, өзүнден бетер ажысыны пүркүп, чыкып гитди.

Айлы вагты билен көшешип билмеди. Ол университетиң ховлусындакы акып ятан крандан деми тутулянча ичип билен сувуны ичди. Өзем дынман саңңылдаярды. Йөне багың ашагындакы скамейка чөкүп, эсли салым өвхүлләнсоң ахыры непесини дүрседи-де, огланларың биринден голайракдакы микрорайоның салгыны алып, жай гөзлегине чыкды.

АЛЫМЫҢ АЙ ГЫЗЫ

Профессор Жума Аманлыеви алымлар дүнйәсинде танамаян аз-азды. Ол китапдыр кагызлардан яңа бөвсүлжек болуп дуран сары портфелини гөтерип өйүнден чыкып угранындан тә института етйәнчә иргинсиз баш атып бармалы болярды. Профессор бу ягдая шейле бир эндик болупды велин, соңабака таныш-нәтаныша парх гойман, өңүнден ким чыкса, сессиз агыр келлесини дешүниң үстүне гойберйәрди. Жума Аманлыевиң ёлбашчылык эдйән институтының ачыланына хәли бир йылам

болманды. Институт йөрите социологик барлаглар гечирмек үчин ниетленипди. Бу ылымда, умуман, тәзе угур боланы себәпли ылмы-барлаг ишлериниң хайсы принциплерде гурулмалыдыгыны кәнбир билйәнем ёкды. Оны, догрусы, Җума Аманлыевиң өзем билип баранокды. Шонуң үчинем ине, инди ярым йылданам гowрак вагт бәри профессор институты ылмы кадрлар, стол-стуллар билен үпҗүн этмек хем-де бейлеки гурамачылык меселелерине гүмрады. Хас такыгы ол бу ишлере-де умумы ёлбашчылык эдйәрди. Институты гөс-гөни йөредип отуран болса, Аманлыевиң ылмы ишлер боюнча орунбасары ылымларың кандидаты, яш философ Магтым Исаевичди.

Профессор өмрүниң көпүсини университетде илки мугаллым, соңра хем кафедра мүдири болуп гечиренсоң бада-бат институтың ченден аша тукат хем йүрекгысгынч администраторчылык дүзгүни билен өврениşип билмеди. Вагт-вагт доммарып чай ичип отурмадан яңа халыс ирип, онуң йүреги довул алярды-да, чыкып гидип, өңки ишлән университетиниң ишигинде нәдип пейда боланыны өзем дуйман галярды. Ол студентлериң шадыян галмагалыны, гүлер йүзлерини күйсейәрди хем-де института гечмәге разылык берен гүнүни нәлетлейәрди.

Эмма бу ягдай узага чекмеди. Институтың ишгәрлериниң оны үйтгешик хорматламагы, хәли-шинди дабаралы йыгнаклара чагырылып дурулмагы, оңат айлык, еңил машын, эдил бәгүл ялы мыдам бурк уруп дуран ал яңак, гара гөзли секретарь гелниң хызматында болмагы, галыберсе-де, академияның корреспондент-членлигине сайланмак арзувының бу везипесинде хас ир высал болаймак мүмкинчилиги Аманлыеви көшешдирди. Инди ол өз арзылы везипесини отдан-сувдан, гөзден-дилден горамага башлапды. Профессор өз гылык-хәсиетинде, яшайшында болуп гечен бу өзгеришлере етерлик философики делиллер хем дөредипди. Ол шейле пикир эдйәрди. «Асла адам яшамак үчин ярадылыпдыр. Мен гөрешдим, еңдим, еңилдим, гараз, яшадым. Йөне велин, ол не яшайыш. Мен ирде-гичде аркайынам яшамалы ахыры. Шу чака ченли улы илиң чагасыны адам этҗек болуп, хут өз машгаламы башымдан айлап зыңдым. Ине-гана аялымы сөймедим, еке гызыма аталык мәхрини сиңдирмедим. Эйсем, ил

үчин өз мәхрибанларыңы гурбан этмек растмыдыр? Ек, бесдир. Өмрүм гидип баряр, мен социологики барлагы өз аялымдан хемем ялңыз Айҗамдан башламалы. Оларың түйс хоссары болмалы...»

Җума Аманлыев кәнбир келле дөвмән, китап гатларыны ачман дөреден бу философиясыны диңе өз йүрегине багыш эдип, ондан диңе өзи леззет алярды, себәби, җемгыетиң өсүш канунларындан, тебигатың хем яшайшың диалектикасындан баш чыкарян профессор бейле дурмуш йөрелгесини көпчүлигиң оңламаҗакдыгыны, гайта эрбет язгарҗакдыгыны иңңән оңат билйәрди. Шонуң үчинем ил йүзүне ол үйтгешик сахабатлы, өмрүни халкың ровачланмагы үчин гурбан эдйән җепакеш адам болмага чалышярды.

Профессорың гылык-хәсиетиндәки пейда болан тәсин үйтгешиклиги илки билен онуң аялы Абат дуйды. Мундан озал мыдам гөрсең етешиксиз гүнде өз иши билен башына гай болуп гечен адамсының сен-мен ёк машгаласының аладасыны эдип, ичериниң ишине гатышып башламагы Абады илки бада, нәме үчиндир-де, бегендирмеди. Машгаланың дерди хер нәче азаплы, хер нәче агырам болса, ол онуң өз дердиди. Абат үчин өз ичерсинден, өз кераматлы машгаласындан гайры дүнъе ёкды, шонуң үчинем, хут даш ишиклеринде болуп гечйән дурмуш вакалары-да оны асла гызыкландырмаярды. Ол бу еке-тәк ханлык сатян өз мүлкүне хич кимиң гошулмагыны ислемейәрди, өз хекемлигини хатда адамсы билен ялңыз гызынданам габанярды. Озал башдан Җума Аманлыев машгала яшайшына ыхласлы япышанда, мегерем, бейле болмаса болмаздам. Эмма бу «ылмың садык перзенди» шу чака ченли өз ичериси билен оңат хызмат эдилйән мыхманханасының ара тапавудыны билмән диен ялы гечипди. Себәби ол өзүни мыдама ил оглы хасаплап, философияның мизимейән белент категорияларындан өзге зада кән питива бермән, ир вагтда газанан алымлык дереҗесинден ховаланып, төверегини гуршап алан, хер гүн тәзе-тәзе алададан хем шатлыкдан долы чылшырымлы, тәсин ынсан яшайшының эшретинден бир эййәм дашлашыпды. Аманлыев өз идеяларына хем-де белент принциплерине шейле бир югрулыпды велин, онуң гөвнүне өзи хем эдил материя ялы йитмеҗек ялыды. Ол адамларың уйян динини, ынанян худайыны терк эдип, өзүнден өзи

үчин худай дөредипди. Эмма профессор пикир эдиши ялы о диен багты чүвен адам дәлдигини диңе өмрүниң көпүсини арка атып, элли яша голайлашан махалы дуюп галды хем-де ур-тут яшайшындакы бу бошлугың өвезини долдурмага гиришди.

Җума Аманлыевиң өйүнде ёкары класлы отеллериң галапын гулплы дуран люкс номерлериндәкә чалымдаш, тәмиз хова дегмейән, сүннәленен, бимәхрем эшрете югрулан дүзгүн барды. Бу дүзгүн дашкы ишикдәки хич хачан кепемейән халтадан башлап, хер бир отаг үчин йөрите ниетленилен сиңек уруляна ченли барып етйәрди. Мыдама пенҗирелери тутулы алагараңкы отаглар дымыкды, ичериниң әхли гош-голамы өз гойлан ерине эдил чүйленен ялы хич хачан үйтгемейәрди. Дүшеклериң ашагына чала киршен сиңсе аңян Абадың дуйгур калбы өйде иңңәниң ужы ялы зат ериндеи гозганайдыгы бада-бат аңярды. Бу ичерде адамлардан башлап, әхли зат гөз туссагына өврүлипди. Профессорың өйи аслыетинде өли музейи ядыңа салярды. Мундан он-йигрими йыл озал алнан халылары, гарнитурлары аркайын мебель магазинине элтип сатыбермелиди. Олар шейле бир тәмиз сакланыпды велин, гөйә бу ичерде җанлы җеменделер дәл-де, оларың рухы яшаярмыка дийдирйәрди.

Җума Аманлыев өз машгаласындакы бу доңаклыгың соңуна чыкмагы, ичериниң ховасыны тәзелемеги нәмеден башлаҗагыны билмән эсли вагт хорланып гезди. Ахырында-да, гүнлериң биринде, сен-мен ёк, өз кровадыны Абадың отагына гечирди, соңра гиң кабинетини ёк-погуна бакман гызына берип, өз столуны Айҗаханың даражык җайына элтди. Пенҗирелериң агыр тутуларыны сырышдырды, телевизорыны тәзеледи, магнитофон сатын алды, гиҗелерине кабинетини ичинден гулплап ишлемесини кесди.

Йөне велин, аялының хем-де гызының бу үйтгешиклиги иңңән совукганлылык билен кабул этмеги оны бижай геңиргендирди. Профессор шу затлардан соң өз машгала яшайшында хас мәхрем ыснышык аралашар дийип пикир эдипди, аслыетинде велин биржик-де үйтгән зат ёкды. Шол суслук, шол музей асудалыгы... Гүлйәнем ёкды, хиңленйәнем ёкды... Бу өйде бүтин гүнүң довамында бары-ёгы он-он бәш агыз геп айдылярды. Олар хем асла айдылманда-да оңуп болҗак ысгынсыз сөзлерди.

Эмма бу ичерде яшайшың гиң хем тәсин деңзинде йүзмеги, гара-ягша дөшүни гермеги, җак-җаклап гүлмеги, хоркулдап агламагы, сөймеги, сөйүлмеги, адамларың гүлер йүзлерини, чылшырымлы дүнйәсини телвас эдйән сагдын бир йүрек урярды. Ол хем профессор Җума Аманлыевиң инди он докуз дагы яшап йөрен ялңыз гызы Айҗаханың җуван йүрегиди.

* * *

Тутуш микрорайонда җай гөзләп, Айлының ол гүн какмадык гапысы галмады. Эмма оларың хич бириндеием хош сөз эшитмеди. Өй эелериниң кәси сыпайычылык билен угратса, кәбирлери оны җай баханалап яман ниет билен айланып йөрендир дийип пикир этди. Йигидиң соңабака лапыкеч болуп, бу пишеден эл чекмеги йүрегине дүвди, эмма халыс гидере ери болмансоң, чолаҗа кафеде аз-кем гарбанып, ене гапы барыны какып уграды. Шоларың бири хем профессор Җума Аманлыевиң ховлусы болды.

Заңың ызлы-ызына яңланан батлы сеси диванда китап окап отуран еринде яңы ымызганан Айҗаханы бада-бат өзүне гетирди. Ол шейле рахат укусының бозуланына аз-кем гатырганып, ичинден «Бу гүнортаның түп ыссысында ыгып йөрен кимкә» дийди-де, чыкып гапыны ачды. Эмма ачан бадына-да аз-кем эйменип, ыза чекилди. Онуң өңүнде эли чаңңарып гиден чемеданлы, гүне янып гара-өрт болан даяныклы йигит нәхилидир бир делалат ислейән ялы натуван гөзлерини дикип дурды. Олар шол сөмелип дурушларына эсли салым дымдылар. Эмма, хер нәме-де болса, Айҗахан өй эесиди, шонуң үчинем ол Айла гөрә хас аркайынды хем өзүни азат дуйярды. Ол башга нәме дийҗегини билмеди-де:

— Сизе нәме герек? — дийди.

Йигит гызың говушгынсыз эшидилен о диен гелшиксиз сорагыны чигит ялам гаты гөрмеди, себәби узын гүнүң довамында ол хас бетеррәк сөзлерем эшидипди. Ол дуран еринден гозганман:

— Салавмалейким — дийди.

— Салам.

— Сиз мени багышлаң, нәтаныш шәхерде, танамаян адамларың гапысыны какып йөрмек маңа-да еңил дәл велин, башга алаҗым ёк. Мен университетиң юридики

факультетине окува гирмэге гелдим. Йөне экзамен берйәнчәм яшара ерим ёк, вагтлайынча бир җай гөзлейән.

Айҗахан яй ялы гыйылып дуран гашларыны тәсин герип:

— Җай? О нэхили җай? — дийди.

Айлы бу гыз биленем гүрлешмегиң өзүне еңил дүшмежегини дуйды-да, бир хили бойнуны буруп:

— Хей совук сувуңыз-а ёкдур? — дийди.

— Сув! Хәзир, хәзир, тапарыс — дийип, Айҗахан җая тарап гитди. Хай диймәнем эли бир чүйше борҗомили гелди.

— Сиз дашарда бейдип дурмаң-да өе гириң. Сувы аркайын, ине-гана ичиң. Ядандыгыңыз йүзүңизденем билдирип дур.

Айҗахан йигидиң ёк-погуна бакман, оны өе салды-да, гиң зала элтип, юмшак креслоларың биринде отурмагы мүрәхет этди. Бу Айлының Ашгабада гелип, илкинҗи аяк басан ичерисиди. Ол өйүң ичине бирлай гөз гездирип гитди. Ялпылдап дуран сервантдакы хрустал вазалар, үйтгешик гүлли чәйнеклер, тутушлыгына алтын чайылан тылла кәселер хем-де ене биргиден овнуҗак гымматбахалы статуяҗыклар оны айратын бенди эдипди.

Айҗахан йигидиң инди эсли вагт бәри сервантдан гөзүни айырман отураныны гөрүп:

— Сиз нәме сув ичеңзок? — дийди.

Айлы гөзеллик дүнйәсине бенди болуп отурышына гызың сорагына тисгинип гитди.

— Вий, хә, багышлаң... Догрымы айтсам, хол шкафдакы овадан гап-гачлара аңкарайыпдырын.

—Нәме, сиз булар ялы серванты илкинҗи гезек гөрйәңизми?

— Хава, илкинҗи гезек.

— Халадыңызмы? — Айҗахан еринден еңиллик билен туруп, сервантың өңүне барды-да, онуң үстүнде эдил әлемгошар ялы хер дүрли өвүшгин берип дуран хрустал вазаны гөркезди. — Мен айратынам шу вазаны говы гөрйән. Шуңа серетсем бир хили гөвнүм ачылыберйәр. Муны маңа какам Чехословакиядан совгат гетирди.

— Эгер какаңыз дашары юртлара гидип йөрен болса, онда ол улы адам боларлы.

— Какам профессор, философ. Эгер сиз философия билен иш салышян болсаңыз, оны хөкман танамалы. Какама Җума Аманлыев диййәрлер.

Айлы философия биленем иш салышмаярды, бу гызың какасының адыны-да илкинҗи гезек эшидйәрди. Эмма ол оңа дерек башга бир зада ымыклы гөз етирди: өзүне гөвни етйән профессорларың хич бири-де энтәп йөрен абитуриенте өйүниң төрүнден ер бермежеги хакды. Онда-да мунуң ялы гызы болан профессор. Шонуң үчинем ол бу нәзенин гызың өз какасына болан чәксиз буйсанҗыны песелтмезлик үчин:

— Җума Аманлыевиң адыны көп эшидйәрдим. Мен сизиң какаңызы телевизорда-да бирки гайра гөрәйдим ейдйән — дийип, чемини тапса, бу довзах ялы янып дуран микрорайонық ичиндәки җеннетиң бир бурчуны ятладян өйден гиденини кем гөрмеди.

Эмма оны о диен алңасатдырмаян бир себәп барды. Ол өз өмрүнде шундан озал етишен гыз машгала билен бир җайда икичәк галмаг-а бейле-де дурсун, асла аркайын гүрлешибем гөрмәнди. Онда көпленч оба тербиесини алан огланлара махсус болан йигитлигиң ахлак йыгралыгы хем-де хич хачан доланып гелмеҗек, мыдама ахмыр билен ятланылян җуванлыгың әхли гөркүни гачырян эркеклик текепбирлиги барды. Мунуң бейле болмагына етишен оба гызларының галапын өз дараҗык дүнйәсине бусулып, «несибелисине» саташайянча эркек адамларың җымгыетинден мыдама четде дурянлыклары-да эсли көмек берйәрди. Кимде-ким шу недыклары-да эсли көмек берйәрди. Кимде-ким шу неденлери силден-кесле гечип гелйән дүзгүни бозса, көпленч ол ягырнишлигине «хаясыз» диен яманы елмейәрди. Адам гатнашыкларының шейле ховасында тербие алып, кемала гелен Айлы үчин бу гызың эгер-эгер хич затдан бичекинмән, төтәнден ёлы дүшен нәтаныш бир йигит билен аркайын гүрлешип отурмагы хем гең, хем-де толгундырыҗы вакады. Йөне вели, хер нәме-де болса, ол бу ерден гитмелиди. Айҗахан гөйә онуң бу хыялыны аңан ялы:

— Эгер бу җай мениңки болан болса, онда хөкман бир отагыны сизе берердим... Мен оны эҗем-какамдан идинсиз башарып билҗек дәл. Йөне оларам разы болмазлармыкан диййән — дийди.

Айлы сувдан гандырып, гүлер йүз билен кабул эденгиги үчин Айҗахана саг болсун айдып, еринден турдиги үчин Айҗахана саг болсун айдып, еринден турмакчы боланда, ички отагың гапысындакы агыр туты

серпилип, залда эгни япон парчасындан тикилен халатлы, энтек ак сепелемедик сачларыны йүзүниң угруна депесине оранан, гөвүслек бир семиз аял пейда болды. Ол Айжаханың эжеси Абатды. Абат Айлыны гөренден ятып-турандан соң елленен ап-ак габакларыны гырпылдадып, йигиде бир салым ховатырлы назарыны дикди. Айлы эдил шу ягдайда турҗагынам билмеди, еринде галҗагынам. Онсоң хер зат-да болса, сыпайычылык билен:

— Салавмалейким — дийди.

Абат йигидиң салам беренине асла питива-да этмән, гырылҗак сеси билен гызына гахарлы йүзленди:

— Айжа, бу ким? — Бирденем гапының агзындакы дуран чемедана гөзи дүшүп, өр-гөкден гелди-де: — Хих, бу чемедан нәме?— дийип, юмругы билен агзыны тутды.

Айлы ол аялың йүз-гөзүниң эрбет үйтгәнини гөрүп, ынха хай диймән гелип якасындан эбшитләп тутар өйтди, эмма эдил шу ерде Айжаханың будуны шапбатлап хезил эдип гүлмеги оны аз-кем ынҗалдырды.

— Бу чемедан нәме диййән? Асла бу ичерде нәмелер гопуп йөр?

Айжахан гүлүп, ягшы көшешди-де:

— Бай, эже, бу сең болшуң нәхили? Нәме, инди шу адамлар өз сөйгүли ярыны гош-голамы билен өйүне гетирәендир дийип пикир этдиңми? Аркайын бол, мен сизе хич хачан йүк болман — дийди.

Эмма Абат эйгердер ялы дәлди, ол ики элини быкынына уруп, шол гахарлы әхеңини үйтгетмән:

— Сен бейдип мени утандырарын өйтмегин... Бу сизденми, хер хайсысы чыкар — дийди.

— Ынамың үчин көп саг бол, эже. Йөне бу йигид-ә бир җай гөзләп йөрен абитуриент. Мен онуң иң бәркиси адынам билемок... Сувсан экен, менем сув бердим. Ине, индем гитҗек болуп отыр. Ынҗалдың герек?

Гызы шейле диенсоң, догруданам Абат бирнеме ынҗалды. Ол бадыны гөз-гөртеле говшатды-да, бурны готазлыҗа, йүзүне зер чекилен хапгыртсыз шыпбыгыны шырп-шырп эдип, тулкулдап дуран агыр гөвресини креслоларың бирине гойберди. Инди онуң йүзүне нәхилидир бирхили мылайымлык нуры чайылып, габагының астындан сынлап отуран Айлының гөзүне хакыкатданам Айжахана чалым эдип ýгрáды.

Бу утанҗырап, гара дере батан йигитден окара ялы мавы гөзлерини айырман отуран Абадың сеси рехимдар хем мылайым эшидилди:

— Җиги, нирели боларсың?

Айлы чалаҗа тисгинип гитди.

— Мен Көнеүргенчден гелдим, дайза.

— Хә, шей дийсене. Бу Көнеүргенч боланда нирәкде боля?

— Дашховуз областының демиргазыгында, дайза.

Абат ене гең галып, агзыны тутды:

— Бу-ув, шо ерден шү ерик окува дийип гайдыбердиңми? Энең-атаң бери бир бармы, җиги?

— Какам ёк, эҗем бар.

— Нәме, о гөргүлини еке гоюп гайдыбердиңми?

— Оң янында ики саны гыз җигим бар, дайза. Эҗем екесирәр ялы дәл-ле, түвелеме.

Абат бирден, гөйә бу дүнйәниң әхли йүки өз башына инен адам ялы бичак аграс гөрнүше гелип:

— Ай, гараз, нәбилейин-дә велин, улудан-кичи бар адамың йүзи Ашгабада, ылла диерсиң бу ерде бир үлешик бар ялы — дийди-де, зордан еринден туруп, хошлашман зат этмән, ички отага гирип гитди.

Айжахан Айлы билен хошлашмаздан озал йылгырып:

— Сиз эҗемиң болшуны гаты гөрмәң, онуң йүрегинде хич зат ёкдур — дийди.

— Ёк-ла, гаты гөрме нәме ишлесин. Эден хызматыңыза ене бир гезек таңрыялкасын. Хош, саг болуң.

Айлы чемеданыны алып чыкып угранда Айжахан онуң ызындан:

— Адыңызы бери айдып гидиң ахыры — дийди.

Айлы ызына гаңрылып, Айжаханың гүлүп дуран мәхирли гөзлерини ене бир гезек ыхлас билен сынладыда:

— Айлы — дийди.

Айжахан айратын нәзиргейән гөрнүшде боюнҗыгыны бир яна гышардып:

— А фамилияңыз? — дийди.

— Фамилиям Перманов. Хош саг болуң.

Айлы ювашлык билен басганчаклардан дүшүп угранда Айжахан ишигиң агзында дуран еринден ювашҗа, эмма дийсең мәхирли:

— Мен сизи хөкман тапарын, гелҗекки юрист — дийип галды.

Шу сөзлерден соң Айлы йүрегиниң гүрсүлдисине гошулып басганчаклардан нәдип ылгап дүшенинем билмеди. Инди оңа гүнортаның якып барян ыссысам тәсир эденокды, асла Ашгабадың көчелерем гиңән ялы, адамларам мәхремленен ялы болуп гөрүнди.

Йигит гуш болуп учайҗак болярды.

ХАЙЫН «ПЕНАКӘР»

Айҗаханлардан чыкып гиденде Айлы инди ишиниң ровач алҗагына бирҗик-де икирҗиңленмейәрди. Ол хатда якын гелҗекки дурмушының айдың кешбини хыялында гөз өңүне гетирйәрди. «Җайың тапылҗагы-ха асла икучсыз-ла. Эсасы меселе экзаменлер. Хер зат этмели велин, экзаменлерден герекли баллары топлап, окува гирмели. Мен онйыллыгы гутарып, колхозда-да ики йыла голай ишледим ахыры. Шоны хөкман гөз өңүнде тутарлар. Несип болса, биринҗи сентябрда түркмен дөвлет университетиниң юридики факультетиниң биринҗи курсуның студенти болуп окува башларын. Айҗахан билен танышлыгымы кесмели дәл, ол овадан гыз, үстесине-де гөвначык. Түйс мең халаян гызым... Ол нәме үчин «сизи хөкман тапарын» дийдикә? Я җай гөзләп энтәп йөренимe дөзмән, гөвнүм үчин айдайдымыка? Ай, ёк, Айҗаханың гөзлери ялан сөзлеҗек адамың гөзлерине меңзәнок. Ол мени тапар. Мен оңа ынанян. Ери, тапдам-да. Онсоң нәме?»

Мундан артык гөвүн йүврүтмәге Айлының богны ысмады. Себәби хәзир онуң өңүнде иң йөнекей, эмма иң дервайыс меселе дурды: онуң бу гиҗе ятара ери ёкды. Ол шол гүн ене җай барыны айланып, гүнүни яшырды, эмма барыбир бош чыкды.

Нәме этмели? Нирә гитмели? Адамлар нәме себәпден бейле рехимсизкә? Олар агыр гүнүнде бирек-биреге хемаят этмели ахыры? — Айлы хер нәче делмурып, рехим-шепагат гөзлесе-де, гөвнүни гиң тутҗак болса-да, онуң әхли сораглары җогапсыз галярды.

Шу чыкгынсыз ягдайда ахыры иңрик гаралып, гараңкы дүшди. Көчелерде, бир-бирине меңзеш җайларың сансыз пенҗирелеринде чыралар янды. Кем-кемден хованың хем ховры өчүшип, бираз салкынлык аралашды. Айлы диңе шу ерде эрбет аҗыганыны дуюп галды-да, магазинлериң бирине гирип, бирки йүз грам колбаса билен чөрек алды, чоларак көчелериң бирине барып, бир чүйше лимонада янап нахарланды. Шондан соң бирнеме непесини дүрседи, йүрегине аз-кем гиңлик аралашды.

Йигит айланып доланып ене университетиң умумы яшайыш җайына барды. Ол бу вагта ченли мәреке бирнеме бөвшеңлешендир, гараз, бир рехим эден тапылар, көчеде галдырмазлар-ла дийип, пикир эдйәрди. Эмма барып гөрсе дыкнышык, гыкув өңкүденем бетерди. Оңа асла бармысыңам диен болмады. Айлы алач тапман, көчедәки скамейкаларың бирини бошайсаң боля дийип, пейләп дурка, онуң янына гөзлери ойнаклап дуран, буйра сачлы бир гараягыз йигит гелди-де:

— Хә, шепе, нәме бейдип мысапырсырап дурсуң, нәме, җай етмедими? — дийди.

Айлы аңка-таңка болды.

— Мең җайсыздыгымы ниреден билйәң?

— Орсларда: «Балыкчы балыкчыны алысдан танаяр» диен накыл бар. Сеңем эдил мең ялы өйсүз-өвзарсыздыгыңы мүззерип дуршуңдан аңдым.

— Җайсыз галаным-а чын, гардаш. Узынлы гүн гапы барыны кака-кака халыс лүтүм чыкды. Хич зат тапмадым.

— Вах, шепе, адың нәмедир-ә?..

— Айлы.

— Маңа Рахман диййәрлер. Айлы җан, бү шәхерлилере гүнүң галмасын. Өлҗегиңи билселерем, агзыңа бир дамҗа сув дамдырмазлар. Йөне сен хич зады гайгы этме, хеммесиниң алаҗы болар.

Бу тötәнден «Хыдыр ата» болуп инен йигит, нәме үчиндир, Айлының хошуна гелмеди. Гөвнүне болмаса, онуң өзүни алып барышында, гепинде-сөзүнде ясамалык дуюлярды. Эмма угур-дерек тапман халыс эҗизләнсоң, ол бу йигитден делалат гөзләп:

— Ери, инди нәме эдерис!— дийип, маслахат салды.

Рахман эдил гөвнүбир ялы аркайын:

— Хай, Айлы җан, нәтмеден алла сакласын дийипдирлер. Гидерис шундан аэровокзала-да, ятарыс. Мен ики гүн бәри шол ерде ятып турян.

Рахманың бу теклиби бирхили гелшиксиз хем гараңкы гөрүнсе-де, гараз, көчеде галмак масгарачылы-

гындан кән абрайлыды. Шонуң үчинем Айлы инди бу йигиди сыпдырмазлыгы йүрегине дүвди-де:

— О ерден коваянокլармы? — дийди.

Рахман хонданбәрси болан болуп:

— Хер задың өз угруны тапмалы, Айлы дост. Мениң шү Ашгабатда яшап йөрениме бир хепде-де геченок велин, эййәм шәхер дүзгүниниң ягшы абыны-табыны алдым. Шо аэровокзалда чемеданыңы голтуклап ятсаң, ёлагчыдыр өйдүп адыңы-соруңы тутян ёк, ек-ярым ишсиз милиционер сораянда-да даңданкы учян самолётларың рейсини айдып гойбермели. Вессалам.

— Гардаш, бейле болса, менем яның билен әкитсене... Догрымдан гелсем, эдил көчеде ятыбермелидирин.

— Җаның саг болсун, Рахманың бар еринде хич зады гайгы этмегин. Ятара-да ер тапарыс, экзаменлерденем гөзүне гүл басып гечерис.

Шондан соң Рахман ара салым бермән бир машыны саклады-да, олар гөни аэропорта сүрдүлер.

Курорт сезонының түйс гызгалаңлы дөври боланы себәпли бу гүнлер аэровокзалың мәхеллесиниң эгсилйән вагты ёкды. Порт самолёт берип етишибилсе, шонча-да ёлагчы көпелйәрди. Хәзирем агшам дүшүп, сагат бир чене баран-да болса, вокзалың дашы-ичи дийміән гош басып ятан адамлардан яңа хүмерди.

Айлы хем тәзе тапынан пенакәриниң сыныны сыпдырман шол ёлагчыларың арасына гошулды. Гүнузынкы сергезданлыкдан соң ол эрбет ядандыгыны хас бетерем шу ере геленде дуюп уградь. Онуң аяклары сызлашып, дызындан ашагы өзүниңки дәл ялыды. Шонуң үчинем бир ерде чөкдүги хезил эдип уклаҗагы гүмансызды. Эмма, ичиңи якайын диен ялы, екеҗе-де бош ер ёкды. Бу ягдая Рахман чигит ялам дарыкмады. Ол:

— Айлы җан, менде бир дөвлетли маслахат бар — дийди-де, Айлының гарнына бармагыны дүртүп гойберди. — Бай-бо-ов, сеңем ичиң эдил меңки ялы элҗук диййип дуран экен. Гел, икимиз бейдип дурмалы-да, шү ёкардакы ресторана барып нахарланалы. Нәхили гөрйәң?

Айлы говушгынсызрага-да ёк-пок дийсе-де, нахар сеси оңа-да кем ярамады.

Рахман онуң эгнине какып:

— Шү мен саңа бир маслахат берейин. Студент бол-

җагың чының болса, ол обадакы сыпайычылыгыңы гойгун. Шәхер еринде сыпайычылык эдәйдигиң авуңы алдыран ериң көп болар, йөр, Айлы җан — дийип, өңе дүшүп уграды.

Четки столларың биринде олары монҗугы ядыңа салян гараҗа гөзлери ойнаклап дуран, ал яңак нашыҗа официант гыз гүлер йүз билен гаршы алды. Рахман Айлыдан:

— Нәме иерис? — дийип сорады.

Айлы шу меселеде гөмүкдигини, ресторан дийилйән ери өмрүнде илкинҗи гезек гөрйәндигини айтды.

— Бейле болса, мениң эдениме разы бол — дийип, Рахман официант гыз билен русчалап гүрлешип башлады.

Айлы өз пенакәриниң русча геп уршуна йөне аңклар болуп галайды. Ол ичинден: «менем-ә обамызда өзүми орсчаны говы билйәнлең биримикәм диййәрдим велин, бу залуват орсчаны эдил өзи ясан ялай» дийип, лап этди.

Бир салымдан официант гыз йүзүнден шол бир мылайым йылгырмасыны айырман межимәни долдурып, иймек-ичмек алып гелди. Рахман нахарлары ягшы өңүне алансоңлар, графинден рюмкалара арак гуюшдырды-да:

— Ханы онда, Айлы җан, ал, муны танышлык үчин ичели. Агыр гүнде саташан достдан эзиз зат болмаз, гөтер! — дийди.

Айлы ичмекден боюн гачырды:

— Рахман, мен өмрүмде агзыма арак алып гөремок, индем ичмәйин. Сен чекинме-де аркайын ичибер.

Айлының бу болшуна Рахман гөзүни тегеләп:

— Худай бар, мен өмрүмде арак ичемок диййән адама биринҗи гезек душушян. Ханы оюн этме-де ичсенай. Аркайын бол, хич зат болмаз, мен яныңда ахыры.

Айлы нәме алач этҗегини билмеди.

— Нәме, йүз грам ичениң билен алкаш боларын өйдйәңми? Я намаз окайян-а дәлсиң. Онсоңам билип гой, медениет дийилйән зат биргиден тилсимҗиклерден дүзүлйәндир. Шү ерде бәш йыллап окаҗак болсаң, сен окувдан дашгары шоларам билмелисиң. Ине, шейле тилсимлериң бирем шү авулыкдыр. Кәвагт муны этмесең, яныңда дост дурмаз, абрайыңам болмаз. Йөне өңде бир шахырың айдышы ялы, ниреде, хайсы вагтда,

нәче хемем ким билен ичмелидигиңи билмели. Ханы, болсанай, нахары буза дөндердиңлай.

Айлыны пенакәриниң бу варсакылары халыс ириздиде, ичип дынаймаса онуң гүнүне гоймаҗагына гөз етирди. Ол өлсем-өлейин дийди-де, өңүндәки дуран рюмканы гөзүни юмуп ичди. Ичен бадына-да деми тутулып, ики яна элеврәп үграды. Рахман сув хөдүрлеметиң дерегине онуң бу болшуна гүлүп хезил эдинди. Айлы бир салымдан ягшы өзүни дүрсәп:

— Инди өләйсемем ичмен — дийип, нахар иймәге башлады.

Рахман онуң яңкы болшуна шиндем гүлүп:

— Яък, хей, сен-ә томаша экениңай... Боля, инди зорламайын, галаныны өзүм бир зат эдерин — дийдиде, ене бир рюмканы җыңкытды.

Айлы пенакәриниң янында отурып, хер минутдан ол хакда тәзе бир ачыш эдйәрди. Эдил яп-яңы онуң русча сайрайшыны гең гөрен болса, инди арагы эдил сув ялы аркайын, йүзүни задыны чытман ичип отурышына хайран галып, нахарыны нәдип иениңем билмеди. Рахман болса ичдигиче ала-яз ялы ачылып, етишибилдигинден өз дурмушындан, дүнйәде адалатың гытдыгындан, адамларың бири-биринден бихабардыгындан гүррүң берйәрди.

— Айлы җан, сен шү мең айдянларыма «хә» дий-де отыр. Сен бир энтек чөлүң торгайҗыгы, өз колхозыңдан, өз обаңдан башга гөрен ериң, билйән задың ёк. Эмма мен вели, достум, сен мең яшыма серетме... Мен сең билен деңдуш ялыдырынам велин, сенден кән гөрендирин. Гаты кән гөрендирин. Өзем ягшылыга гаранда яманлыгы кән гөрендирин. Билип гой, ислесең блокнотыңа яз: бу дүнъеде бар-а, достуң бир болса, душманың хөкман икидир. Достуң ики я үч болса, шоларың бирем ирү-гич саңа душман болмалыдыр. Ине иң бәркиси, мең ызымда ики саны оглум галды. Ики саны. Ынанмарсың, эмма шоларам бир-бирине ганым. Вот, шоң үчинем хич киме ичиңем берме, голайыңа-да гетирме. Өз җаның рахадыны бил... Башарсаң, бу дүнйәни сүрмелидир, хич хор болмалы дәлдир.

Пенакәриниң бу бидерек яңрамалары соңабака Айлының халыс йүрегине дүшүп, эсси айылып үграды. Эсасы задам яңкыҗа ичен арагы бейнисине уруп, укы халыс алып-гидип барярды. Эмма Рахманың сөзүни бөлүп, нәдип туруп гитҗегиниң эбетейини тапман, өзүне зорлук берип чыдаҗак болярды.

Хернә Рахманың йындамлыгы графиндәки арак гутарянча экен. Ол иң соңкы рюмкасыны хуршсуз-затсыз башына чекди-де, гапдалдакы столуң үстүни йыгнашдырып дуран шол официантка гызы чагырды.

Айлы официант гыз гелйәнчә өз янындан: «Бу пеләкет акыл өвреден болуп мени халыс пүчеге чыкарды, гүррүңде еңилсемем, җомартлыкда бир шунуң өңүнде дилим гысга болмасын» дийип, ийилип-ичилен затлар үчин өзи хасаплашмагы йүрегине дүвди. Шейтҗегини айданда болса Рахман сыпайычылык үчинем гаршы чыкмады.

Олар бош ер болса-да, залың ичини дымык гөрүп, дашарда, багың ашагындакы скамейкаларың бирини эеледилер. Рахман шондан соңам ызлы-ызына чилим чекип, вагты билен ятмады. Айлы велин чөкенлеринден чемеданыны яссык эдинип, хай диймән гурт ялы болуп ука гитди...

«...Айлы шаңлап ятан ша ёлуң гырасында чемеданының үстүнде отыр. Гүн ялбырап дуранам болса, көчәниң угрундакы чыралар яняр. Эмма Айлы оны гең гөренок. Ол бир ере гитмели. Даш бир ере гитмели. Йөне нәче гарашса-да, оюндан-чындан еке машынам геченок. Асла төверек гум-гуклук. Алыс бир ерлерде гатбар-гатбар ак җайлар салгым атяр. Айлы шол җайларың биринде Айҗаханың яшаяндыгыны билйәр. Ол шол җайлара тарап йөреҗек боляр, эмма аяклары эдил душакланан ялы. Бирденем гапдалында бир адам пейда боляр. Айлы оны тананок. Эмма ол адам элиндәки сумкасындан бир чүйше боржоми чыкарып: «Ал ич» диенде, онуң Айҗахандыгыны билйәр. Айлы буз ялы сувы башына чекйәр. Эмма ганмаяр. Айҗахан ене бир чүйше сув узадяр. Айлы оны хем ичйәр, эмма ене гананок... Шол вагт хем гүррүлдиси ери-гөги сарсдырып, әпет йүк машыны пейда боляр. Оны сүрйән Рахман. Машын гөни Айлының үстүне сүрүнип гелйәр. Айлы чемеданыны задыны ташлап гачяр. Бирденем гөрсе не машын бар, не Айҗахан бар, не-де чемедан бар. Ене өңки гум-гуклук...»

Айлы тисгинип гөзүни ачанда мазалы даң атып, оны бир даяв милиционер ыралап дурды. Учуша тайярла-

ныл, барланян самолётларың моторларының гүррүлдисинден яңа болса үйн алышар ялы дәлди.

Милиционер Айлының эгнини силтерләп:

— Эй, йигит, укыңдан ачыл. Рейсиңден галайма — дийип гыгырды.

Эмма укудан ачылан бада Айлының ысгыны гачып, эндамына совук дер инди. Онуң янында Рахманам ёкды, билине салланчак багы даңылгы гара чемеданам...

БЕТБАГТЛЫК ЯНЫНЫҢ ХӨВРИ БИЛЕН ГЕЛЙӘР

«Пенакәриниң» бу габахат иши Айла бижай агыр дегди. Ол ичи чалшырынар ялы эгин-эшикли көне чемеданың гиденине гатыбир гынанмаярды. Хеләк эдйән зат башгады. Себәби шол чемеданың яны билен ол энчеме йылларың довамында гызылың гырындысы ялы таплапжык яңы кемала гетирен иң эсасы байлыгыны — адамлара ынамыны алдырыпды. Шол айылганч вакадан соң хәли гаймагы бозулмадык бу сада оба йигидиниң йүрегиниң бир бөлеги гопуп айрылана дөнәйди. Ол илки бада азда-кәнде мүңкүрлик эденем болса, ики чаганың атасыдыгына гөз етиренсоң Рахмана ынаныпды, ондан хемаят гөзләпди. «Пенакәри» болса оңа гапыл ятырка шейле хайынлык этди. Йигит шол хайынлыгы хич хачан ядындан чыкарып билжек дәлди. Себәби ол шол иң айылганч бела билен илкинҗи гезек душушыпды.

Догры, Айлы хемме адамларың Рахман ялы йигренҗи дәлдигини, оларың ек-түкдүгини билйәрди. Шонуң үчинем ол ягшылык диен зада ынамыны асла йитирмәнди, гайта онуң гадыр-гымматыны өңкүденем бетер билип башлады. Эмма өз яш өмрүнде болуп гечен шол вакадан соң дурмушда ягшылыгың гапдалында габахатлыгың хем яшаяндыгыны ол билип гойды. Бу онуң өз бүтин өмрүниң довамында этжек ачышларының иң эсасыларының бири болҗакдыгына, габахатлыга гаршы гөрешмелидигине, оны душан еринде паш этмелидигине, диңе шейденинде адамларың яшайшының өңкүден-де говы болҗакдыгына Айлы хас соң дүшүнер хем-де ягшылыгың хатырасы угрунда ганҗарышянча гөрешер. Эмма бу махал ол габахатлыкдан диңе горанып, «яманданын боюңы сатын алмаклыгы» өзи үчин иң ыгтыбарлы йөрелге эдинмеги йүрегине дүвүпди. Шол себәпденем

ол инди хер этжек әдимини, хер айтжак сөзүни иңңән хүшгәрлик билен өлчерип башлапды.

Йөне вели, бетбагтлык мыдама янының хөври билен гелйәр диййәрлер, дурмушың ургусы Айлы үчин диңе Рахманың дөнүклиги билен гутармады. Ол илкинҗи экзаменинден вежара болуп йыкылды. Ине, шу ургы вели йигиди галмаз ялы эдипди.

Айлы инди Ашгабат биленем бирнеме өвренишипди, яшар ялы җаям тапыпды. Эмма окува гирерин ниетинден ымыклы эл үзенден соң тапан җайының рахатлыгам, Ашгабадың гөзел агшамларам, асла яшайшың манысам онуң үчин оҗакдан галып, асманда даргап гиден чалҗа түсседен энайы дәлди. Айлыны халыс гысып-говурян хем-де отлара салян ене бир зат барды. Ол нә йүз билен обасына, өйлерине доланҗагыны, нәдип эҗесиниң, җигилериниң гөзлерине гөрүнҗегини билмейәрди. Догрусы, Огулнур эҗе еке оглуның мыдама янында боланыны, бир өйден гирип-чыканыны говы гөрйәрди. Ол Айлының окува гитмегине шү чака ченли кес-келлә гаршы чыкыпды. Эмма оглы халыс өзелениплер дурансоң ахыры биалач гөвнүни бире баглап разылашыпды. Бу ягдай Айлыны айратын хеләклейәрди. Эгер оны эҗеси хич хили гаршылыксыз, ил ялы гайта улы хөвес билен окува ёллан болса, онда эдил бейле агыр дегмесе дегмезди хем. Нәме, экзаменден йыкылып барян азмы? Олар галапын эдил гөвүнлери бир ялы, ене колхозда аркайын ишлешип йөрлер. Онсоң гелен йыл ене сынанышярлар, бир энтег-ә яны билен хоссарларынам алып гайдярлар. Таныш-билишлерини гөзлейәрлер, өзлеринде гепи өтйән гарындашлары болмаса, эйдип-бейдип, дүрли ёллар билен экзаменатор мугаллымларың диен эдйәнини гөзлейәрлер. Оларың кәбири габадына гелсе, берим-гоюмданам гайданоклар. Эмма Айлыныңкы башга. Ол шу сынанышыкдан соң индики йылам, соңкы йылам окув дийип, бу ере гайтмаҗагыны оңат билйәрди. Догры, эгер ызында даг ялы какасы диренип дуранлыгында, сынанса-да сынанарды, эмма өңем гаты кынлык билен алыс обада үч саны начары галдырып гайданына ол хем дең-душларындан, хем өз-өзүнден уялярды.

Эйсем инди онуң әхли умыт-арзувларының көйдүги болайдымыка? Бу булашык ягдайдан хей чыкалга ёкмука? Инди шол энчеме йыллап етсем, яшасам, окасам

дийип арзув эден гөзел Ашгабадыны ол шейдип ташлап гидибермели болармыка?

Айлы шейле агыр күйлере батып, университетиң өңүндәки багчылыгың ичинде, скамейкада ичини хүмледип отырка, онуң эдил гапдалында бир гыз пейда болды.

Айлы башыны ашак салып отурышына илки ол гызың акҗа босоножкасыны, энайыҗа аякларыны, соңра гызыл нокатҗыклар басылан ак йүпек көйнегиниң этегини гөрди. Бирденем башыны галдырандан йүреги җиглəп гитди. Гүрлеҗек болды, эмма бокурдагына хәлден бәри дөмен бир гаты дүвүн гүрлетмеди-де, ол диңе кынлык билен ювдуныл оңайды. Бу шемала зүлплерини үлпүлдедип дуран гыз Айҗаханды.

— Салам, Айлы!

Айлы еринден сычрап турды-да, Айҗаханың өзүне тарап узан нәзиҗек ап-ак элини тагашыксыз эллериниң икиси биленем гысды.

Айҗахан мылайым йылгырды-да:

— Яныңызда отурмак болярмы? — дийип, җогаба гарашман Айлының гапдалына гечди. — Инди шейдип «гөк йыкылды башыма» эдип отырмысыңыз?

Айлының йүзи чапады ялы гызарып, ол башыны ашак саллады-да чалаҗа:

— Эййәм сизем эшитдиңизми? — дийди.

Айҗаханың йүзүнден йылгырышың чырайы, өвүшгүни бада-бат өчүп, гызың гашлары чытылды:

— Мен муңа бижай гынанян, Айлы, ынаняңызмы?

Айлы, себәбини билмесе-де, бу гыздан эдил шу сөзлере гарашярды. Йөне гарашмак бир айры, олары онуң өз агзындан эшитмек бир айры. Гызың небсагырыҗылык билен айдан сөзлеринден соң йигидиң дерди бирнеме еңлән ялы болды. Диймек, ол бу нәтаныш, әпет шәхерде еке дәл экен. Онуң халына рехими инип, хасратыны деӊ пайлашҗак башга-да адам бар экен. Шонуң үчинем Айҗаханың йүреҗигинден сыздырып айдан сөзлери йигиде хүвди ялы болуп эшидилди.

— Ынанян, Айҗахан, ынанян. Сизиң мени тапаныңыза-да бегенйән.

Айҗахан шундан артык Айлының дердини дөрҗелемели дәлдигини, болҗак иш болундан соң, соңкы герекмеҗек ахмырларың асла чигит ялы хем пейда бермейәндигини билйәрди. Бу махал бу йигидиң пикирини

нәме-де болса башга, онуң яшайыш аладаларына дегишсиз бир зада совмалыды. Шонуң үчин хем ол сен-мен ёк, экезленди-де:

— Сиз йүзүп билйәңизми? — дийди.

Айлы бу гарашылмадык сорага аңк-таңк болды:

— Билйән, хә нәме?

— Менде бир пикир бар, гелиң көле сува дүшмәге гиделиң.

Айлы Ашгабадың гырасында бир ерде көл бардыгыны, ол ерде ашгабатлыларың дынч аляндыгыны эшидипди. Эмма хәли оны гөрмек миессер этмәнди. Асла ол ядына-да дүшмәнди.

— Нәме дымярсыңыз? Ери, нәдйәс, гидерисми? — Айҗахан бу махал тавусыңкы ялы гелшиклиҗе бойнуны гышардып, хөтҗетлик билен Айлының гамдан ачылышып барян гөзлерине середйәрди. — Айлы, гам чекмекден пейда ёк, ол адамыны диңе хорлаяр. Онсоңам оды сув билен сөндүрйәндирлер. Ханы бейдишип гам чекишип отурмалы, гиделиң.

Догрусы, Айлы нәлер гидерменди, шу вагт совуҗак сува чүмүп чыкса, дердиниң еңләйҗекдигинем билип дурды. Эмма ол өмрүнде гыз машгала билен биле сува дүшмәг-ә бейледе дурсун, гайта обадакы япда гызларың сува дүшйән сеслерини эшиденде еди мензил дашларындан айланып гечйәрди. Айҗаханың вели, эдил гөвнүбир ялы өзи хөвесекди. Хер нәме-де болса, Айлы гөвнүндәкини дашына чыкарды:

— Айҗахан диййән-ә, икимиз гүндүзиң гүнортаны сува дүшүп йөрсек гелшиксиз болмазмы?

Айҗахан йигидиң бу сөзлерине догруданам гең галып, биргеңси гөзлерини мөлердди-де;

— Гаты гелшикли болар. Балыкларам еке йүзенок ахыры. Нәме, инди биз балыкча-да ёкмы?..— дийди.

Гызың бу сөзлеринден соң Айлы өз-өзүнден уялды. Себәби ол өз өңүнде диңе онуң агыр халына гынаныл дердини пайлашан адам дәл-де, йүреги памыкдан-да пәк, эдил чага ялы арасса түркмен гызының отурандыгына икирҗиңленмән гөз етирди.

— Йөр, Айҗахан, мен сиз билен өзүми ода урмага-да тайын.

Айҗахан элиндәки акҗа сумкасыны Айлының элине тутдурды-да:

— Оды соң гөрүберерис, хәзирликче сува урсаңызам разы-ла — дийди.

КӨЛДЕ

Автобус олары Гуртлы көлүниң гырасына элтип дүшүренде гүн гүнорта болуп, хова мазалы гызып ограпды. Хепдәниң адаты иш гүни хем-де экзаменлериң түйс гызгалаңлы вагты боланы үчин көлүң адамсы бу махал хемишекисинден селчеңди. Айҗахан муңа бегенмәнем дурмады. Айлы үчин вели шү хер ерде-хер ерде гүне серлишип ятанларам етерликди. Ол пляж дийилйән ери мундан озал диңе телевизорда хем суратларда гөрүпди. Шол себәпденем оңа әхли зат геңди, гызыклыды. Айлы бу чөлүң ичинде адамың гудраты билен эмеле гелен тәсин көлүң айна ялы йүзүне, хезил эдинишип сува дүшйәнлере хем-де сувуң гырасындакы бутларыны гызардышып сүйнүп ятанлара аңкарып дуршуна Айҗаханың янындан гиденинем дуймады. Диңе эсли салымдан соң гызың:

— Айлы, нәме бейдип дурсуңыз, гелиң сизем чыкарның ахыры — диен сесини эшидип, сес гелйән тарапа гаңрылды.

Гаңрылан бада-да эндам-җаны пагыш-пара болды. Айлының бәш-алты әдим бейлерәгинде, көмелек гөрнүшли ала-мула саяваның пенасында Айҗахан хайсыдыр бир җады билен хут чөлүң тешне маралына өврүлип, кееҗеклөп дурды. Йигит гызың сагдын тәмиз аякларына, балык ялы бутларына, гысымыңа сыгҗак инче билине, узын бойнуна, алтының сувуна чүмдүрилип чыкарылан ялы меле сачларына, гүнүң ховруна аз--кем гаралан йүзүни хасам овадан гөркезйән мавы гөзлерине аңк болуп галыпды. Айҗахан шейле бир гөзелди велин, середип дояр ялы дәлди. Ол Айлының тешне назарына чыдап билмән аңырсыны бакды. Йигит бейдип аңкарып дурмасының гелшиксизликдигини диңе шонда дуюп галды-да, дәхедем-дессемләп гызың янына барды.

Айҗахан онуң шиндем дащ-төверегине ялтаклап сәгинйәнини аңып:

— Ханы бейдип дурмалың, йөрүң сува дүшелиң--дә — дийип гыссады.

Эмма эгниндәки майкасының кирлидиги, аягында болса иллериңки ялы сува дүшүленде гейилйән йөрите

плавкиниң дерегине гонҗы дызына етип дуран трусиси болдугы ядына дүшенде Айлы утанҗына гарадер болды. Ол башга-да бир бахана тапман:

— Айҗахан, мен сува дүшмәйин, сиз нәче дүшсеңиз дүшүң, мен эшиклериңизи саклап берәейин — дийди.

— Нәме йүзүп билеңзокмы?

— Ай, хава, оңлы йүзүбем билемок, үстесине бираз совуклапдырынам.

Айҗахан йигидиң бу затлары кичи дилден бәрде айдяныны сызды-да, аз-кем гөвүн-кине эдип йүзүни ашак салды:

— Эгер бейтҗегиңизи билен болсам, гелмездим. Мен бу ере диңе сизиң гөвнүңиз ачылсын дийип гайтдым ахыры. Сиз дүшмесеңиз, менем дүшҗек дәл.

Айлы ене бир салым икирҗиңленди-де, Айҗаханың хем әхли кейпини гачыранына уялып:

— Ай, нәме болса, шол болсун, ханы онда аңрыңызы бакың — дийди.

— Ине, инди эркек адама меңзедиңиз...

Көлүң мылайым сувы догрудан хем җаныңа тенекарды. Деряның товланҗырап акян гүйчли сувунда аркайын йүзүп гөрмәни өвренен Айлы үчин бу парахат көл обаның ортасындакы ята ябың чуңлугындан энайы дәлди. Шол себәпденем ол келлесиниң гызгынына шол йүзүп гидип баршына алловаррадан чыканыны диңе Айҗаханың:

— Айлы, гайт ызыңа, гайт ызыңа — дийип, ховсалалы гыгыран сесини эшиденинде дуюп галды.

Йигит кенара геленде эййәм сувуң гырасында чәге ойнап отуран Айҗаханың кейпиниң ёкдугыны бада-бат аңан-да болса, онуң себәпкәриниң өзүдигине акыл етирип билмеди. Ол ядав халда өзүни гызың гапдалына гойберди-де:

— Айҗахан, нәме үчин бейле сусландың? Я бири гөвнүңе дегәйдими?— дийип, гара чыны билен сорады.

Айҗахан ашаклыкдан йигиде серетди: гызың овадан мавы гөзлеринде гахарың хем кинәниң аламатлары учганаклаярды. Айлы бу гырпылмаян янгынлы бакышдан эйменмәнем дурмады. Айҗахан гахарыны сындырман:

— Сен мениң мыхманым. Шонуң үчинем өзбашдак хокга чыкарма. Болямы? — дийди.

Йигит аңка-таңка болды:

— Багышла вели, мен нәхили хокга чыкарыпдырын... Мен саңа дүшүнип билемок?..

— Гарк болармыкаң дийип гара җаным галмады. Инди мең янымдан айрылма, болямы.

Айлы нәмәниң нәмедигине, гызы ховсала саланың өзүдигине диңе шу ерде дүшүнди-де, эдил гүнәсиниң үстүнде тутулан огланҗык ялы:

— Багышла, мен келләмиң гызгынына өтерәк гидәйипдирин — дийди.

— Сен, Айлы, говы йүзүп билйәниңе байырынма, бу көл мен диен йүзгүч адамларам гарк эдйәр.

Айлы гыза хич зат җогап берип билмән йүзүни ашак салды. Олар шейдип эсли салым дымышып отурдылар.

Ара дүшен үмсүмлиги ене-де Айҗаханың өзи бозды. Ол еңиллик билен еринден гопды-да:

— Билйәмиң нәме, сизиң обаларыңызда нәхили дүзгүн бардыгын-а билҗек дәл велин, бу ерде-хә гыз йигидиң аладасыны этмән, йигит гыза яранып гүн гөрйәндир.

Айлының аркасындан агыр йүк сырылана дөнди-де, ол хем еринден товса бөкүп:

— Гуллугыңа тайяр, Айҗахан! — дийди.

— Онуң ялы болса, илки билен-ә мен хем аҗыгян, хемем сувсаян, икинҗиденем, инди сува дүшмәни бес эдели-де, станциядан гайык алалы. Сен гайык күреклэп билйәңми?

— Билйән.

Гыз бирден үйтгешик мылайым гөрнүше гелди. Инди онуң гөзлери өзүниң якып-яндырып барян одуны сакласа-да, сых-сых кирпиклери гырпылдашып, мәхремленипди:

— Сен-ә гайык сүрерсиң, мен болса ятан еримден асмана середип, арзув эдерин.

— Арзув?!. О нәмәң арзувы?

Айлының түйс билесигелиҗилик билен берен бу сада сорагы гыз үчин дүйпден ерликсиз эшидилсе-де, ол мылайым йылгырды:

— Тапавуды нәме. Иң болманда бир махал капасадан учуп гиден яшыл петекели гушҗагазымы ятларын.

Айҗаханың нирәдир алыс бир ерлере середип айдан бу гүмүртик хем дүшнүксиз сөзлерине Айлы нәме җогап берҗегини билмән:

— Ханы, ниреде нахарланарыс? — дийди.

Олар буфетден оҗук-буҗук гарбаныпп, гайык берилйән станция тарап барярькалар, бирден Айлының бүтин эндамындан ток гечен ялы болуп, ол дуран еринде донуп галды. Айҗахан йигидиң йүзүниң эрбет үйтгәнини гөрүп, ховсала билен:

— Айлы, саңа нәме болды? — дийди.

Айлының он-он бәш әдим бейлерәгиндәки саяваның көлегесинде онуң «пенакәри» Рахман бир гөрмегей гызың гапдалында гышарып, дүнъеден бихабар карт ойнап ятырды. Оңа тарап нәдип йөрәп угранын Айлының өзем дуймады. Айҗахан энтегем хич затдан бихабар, эмма бир болмасы ишиң гопҗагыны аңып, ылгап Айлының голундан япышды.

— Нәме болды? Нирә баряң?— Айлы эмай билен гызың элини голундан айырды-да, сандырап:

— Айҗахан, сен бираз гараш, мен хәзир гелҗек. Бир таншыма душдум — дийди.

Айҗахан сессиз ыза чекилди.

Айлы бара-бармана кесерип ятан «пенакәриниң» сыртына батлы депди-де ювашҗадан:

— Тур! — дийди.

Ургының зарбына Рахманың элиндәки картлар пайрап гитди. Ол аңк-таңк болуп Айлының йүзүне серетди-де, ериндек сычрап турды. Эмма Айлының май бермән бөврүнден салан юмругы оны дуран еринде букди-де, ол эҗизлемәге башлады:

— Ялбарян, шу вагт мени масгара этме. Бу гыз мениң гелинлигим... Бар гит... Барыбир мен саңа бу вагт эл гайтарман...

Айлының гулагы хич зат эшитмейәрди, эшидеенде-де онуң гахар-газапдан яңа ярылара гелен бейнисинде ар алмалы диен пикирден башга хич хили зат ёкды. Ол сесини-үйнүни чыкарман Рахманың чем гелен ерине енҗип уграды. Шол вагт Рахманың янындакы гыз бирден:

— Ил-гүн, көмек эдиң! Ол муны өлдүрди-ле. Көмеге! — дийип, чиркин гыгырып башлады.

Диңе шондан соң бу томашаны хәлиден бәри сессиз сынлап дуранларың арасындан үч-дөрт саны йигит олары аралады. Рахман сыпанына мәхетдел, сесини-үйнүни чыкарман гөни сува уруп гитди, Айлы Рахманың «гелинлигиниң» етишибилдигине гаргаянына питива-да эт-

мән, ики эли билен агзыны тутуп, бир гысым болуп дуран Айҗаханың янына доланып гелди.

Айлы эсли вагтлап өзүни дүрсәп билмеди, ол гызың бир зат диерине гарашярды. Эмма Айҗахан гең галмакдан яңа дилден-агыздан галып, окара ялы мавы гөзлерини йигиде дикип шол доңуп дурды.

— Ханы онда гайык алмага гиделиң-дә — дийип, Айлы иң соңы дилленди.

Айҗахан гахардан хем ахмырдан яңа галпылдап, сандыраян найынҗар сеси билен:

— Сен утанман шу затлардан соң маңа гайык хөдүрлейәңми, инди мен шу адамлаң гөзүниң алнында сең билен бир гайыга мүнеринми?! Мен гайтҗак — дийди-де, бийгтыяр гөзлерине инен гызгын яшлары бу йигиде гөркезмеги-де өзүне кичилик билип, пырра аңырсына өврүлди.

Рахмандан арыны аланына йүреги ынҗалып, бирнеме йүреги дүшүшен Айлы ол нәкес билен юмруга гирип, Айҗаханың гөвнүне дегендигине диңе шу ерде дүшүнип галды.

Айҗахан оңа саташанына ахмыр эдйән ялы йүзүни ашак салып, хырчыны дишләп, автобус дуралгасына тарап йөрәп ууграды. Айлы сесини чыкарман онуң ызына дүшди. Ол Рахманың кимдигини, нәме себәпден ондан ар аландыгыны гыза диңе автобуса мүненлеринден соң гүррүң берди. Айлының гөвнүне Айҗахан шундан соң әхли зада гөз етирип, онуң өйке-кинеси языландыр дийип пикир этди, эмма гыз онуң җаныгып берйән гүррүңлерини ылла диерсиң эшитмейән ялы, йүзүни айнадан айырман, дүнйә гуссалы назар билен сер салып отырды. Гүррүңине ягшыдан-ямандан җогап болмансоң иң соңы Айлам дымды. Йөне гыз нәме хакда пикир эдйән болса-да, Айлы өзүни чигит ялам гүнәкәр хасапламаярды, ол эркеклик намысыны дүнйәде әхли затдан белент сайярды, оны хатда Айҗаханың йыкылан гөвнүни сейиклемек үчинем гурбан эдип билмеҗекди. Шол себәпденем ол инди гызың гөзүне габахатлыга өврүлен өз этмишини ювмарлаҗак болуп азара галмады.

Олар автобус шәхериң меркезине гелип тогтаянча гайдып гүрлешмедилер. Айҗахан машындан өң дүшди. Айлы болса нәме үчиндир-де дүшмәге ховлукмаярды, ол гызың гидерини ислейәрди.

Эмма Айҗахан гидерли дәлди. Ол көчәниң бурчундакы уллакан агаҗың көлегесинде аңрысыны бакып дурды. Ол Айла гарашярды.

Айлы әхли ёлагчылар чыкансоңам эсли салым дүшмән отураны үчин шофердан оңатҗа алмытыны алып, иң соңы дүшди. Бир салым Айҗаханың өйкели кешбине сын этди хем-де бирден бокурдагы долды. «Бу гызың маңа хич хили бергиси ёк, мең өңүмде борчлы дәл, эмма агыр гүнде маңа хоссар болды, йыкылан гөвнүми гөтерди. Мен велин, улы-илиң гөзүниң алнында Рахман билен урушдым. Эдил ит ялы урушдым. Мен ол езитден арымы соңам, икичәк душушан махалымам алып билердим ахыры. Догруданам мен Айҗаханың гөвнүне нәхак дегипдирин. Маңа эшек диерлер... Айлы шейле ойлар билен барып Айҗаханың эгнине элини атанынам дуйман галды. Айҗахан хич зат диймән гаңрылып Айлының йүзүне серетди-де, онуң гөзлериниң овасының булдурап дураныны гөрүп:

— Саңа нәме боля? — дийди. Айлы шиндем бокурдагыны гысып дуран дүвүни кынлык билен ювдуп, эмелсизҗе йылгырды:

— Хич зат. Сен мени багышла, Айҗахан, мен догруданам бейтмели дәл экеним.

Айҗахан эмай билен Айлының элини эгнинден айырды-да, сен-мен ёк шол өңки шадыян гөрнүше гирди.

— Нәмәни? Дүшнүклирәк айтсана?

— Ай, шолар ялы юртйыкан билен дең болмалы дәл экеним. Мен шол нәкес үчин гуры сең гөвнүңе дегдим.

— Айлы, маңа догры дүшүн, мен саңа «намартҗа олам — сагҗа олам» болуп яша диемок. Хер өңъетене эркек киши болуп арыңы көйдүрип йөрүп болмаз. Йөне... Ай, гел, говусы шу гүррүңи гоялы-ла. Мени бу махал башга зат бийынҗалык эдйәр.

— Нәме, Айҗахан? Бир зат болдумы?

Гызың йүзүне алада көлегеси чайылып, дийсең аграсланды-да, ол ювашҗа:

— Ери, инди сен нәме этмекчи? — дийди.

Нәче юваш айдылан хем болса, асуда гүнде гөчен түпеңиң сеси ялы болуп эшидилен бу чыкгынсыз совала алҗырап, Айлы бирбада нәме дийҗегинем билмеди. Эсли салым мүйнли дымды, ахырында-да гыз эшидер-эшитмез:

— Обамыза-ха доланып барман... — дийди.

Айлының бу жогабы Айжахана тәзелик дәлди, шонуң үчинем оңа асла геңиргенмеди. Экзаменлерден йыкылян я-да пес бахалар алып окува гирип билмән галянларың аглабасының илки-илкилер, ар-намыс елгини көшешйәнчә, эсасы гачыбаталгасы шол сөзлерди. Эмма янлары билен алып гайдан харжыларыны ымыклы ерләп, шу йыл окува гирерин диен умыдың иң соңкужа учгуны өченсоң хем-де яшайышда хич хили гудратың ёкдугына ымыклы гөз етирип, олар соңабака гөзлерине дийсең тукат, хатда аз-кем рехимсиз гөрнүп башлан улы шәхери ташлап, обаларына гайдярлар. Өйлерине барыбам хич ерде адалатың, деңлигиң ёкдугы барадакы өз пейдаларына тослан роваятларыны өңүнден чыкана айдып берйәрдилер. Элбетде, Айлының хем шолардан үйтгешик ери ёкды, онуң хем иң соңкы гүнлериң биринде, иң арзан бахалы вагоның билине басып, догдук меканына тарап рована болжагы икучсызды.

Эмма Айжаханың бу йигиде саташан гүнүнден бейләк гозгалаңа дүшен йүреги оны исләнокды, Айлыны йитирмек гыз үчин өвезини долдурып болмажак йитгә өврүлжек ялыды. Йигит онуң гыз йүрегине эдил далжыкдырып барян петиш ховада өвсен салкын шемал кимин күрсәп гирипди. Мунуң нәме үчин бейле болландыгына, бу төтәнден душан дуйбүнден нәтаныш адама болан гатнашыгының нәме себәпден шейле дережә барып етендигине Айжахан душүнип билмейәрди. Ол онуң акылына сыгмаярды. Йөне гыз өз калбында оянан бу тәсин дуйгының әхли дуйгулардан үйтгешикдигини, нәзикдигини хем-де мукаддесдигини аңярды. Шонуң үчинем ол бу дуйгыны үркүзәймәйин дийип, өз акымына гойберипди, онуң гаймагыны бозмага-да чекинйәрди.

Айжахан йигидиң намудлыкдан хем-де чыкгынсызлыкдан яңа берен жогабының аңрысында хич хили делилиң ёкдугыны билсе-де, бир яндан осмакладып, бир янданам бәлчиклиге салып:

— Эйсем саңа ол ерде сөйгүли гызың гарашанокмы? — дийди.

Айлы онуң берен сорагының оюндыгына я чындыгына бирбада дүшүнип билмесе-де, аз-кем гаты гөрди. Ол гызың мекирлик билен йылгырып дуранына серетмән, өйкесини йүзүне чыкарып:

— Маңа эжем билен жигилерим гарашяр — дийди.

Өз берен сорагыны йигидиң чыны билен гаты гөрмеги Айжаханы бегендирди, себәби Айлының хич хили сөйүшйән гызының ёкдугы, хатда ол хакда биринжи гезек эшидйәндиги онуң өйкели назарынданам месе-мәлим билдирип дурды. Шонуң үчинем ол өзи үчин дийсең герекли ачышына гуваняндыгыны гизләп, сыпайычылык этди:

— Сен мени багышла, бирден дилиме гелди-де айдайдым. Йөне сен бу ерде нәме ишлемекчи, шоны бери билмек болямы?!

Айлы сессиз ики эгнини гысып:

— Энтег-ә билемок. Ач өлесим ёк. Бир ере ише гирерин-дә — дийди?

— Меселем, нирә?

— Шу гүн документлерими ызына алмага барнымда өзүм ялы экзаменден йыкылан бир оглан Ашгабатда иш көп, айратынам гурлушыкда көп дийди. Оң дайысы прораб болуп ишлейәрмиш. Менем шолар ялы гурлушыклаң бирине ерлешерин-дә. Агшамына-да окарын. Нәхили гөрйәң?

Айжахан яп-яңам дийсең чыкгынсыз гөрнен агыр ягдайдан Айлының шейле аркайын, шейле еңиллик билен ёл тапып билшине гең галды хем-де шу меселеде кимдир бириниң хоссар болмагына, медет бермегине онуң асла мәтәч дәлдигине гөз етирип, бир хили уялды. Себәби ол өзүни йигидиң еке-тәк ховандары хасаплаярды.

Айлы гөйә диерсиң онуң бу ягдайыны аңан ялы:

— Айжахан, мен чагалыкдан атасыз галдым, шоң үчинем хер хили агыр ишем болса өврендикли. Ынха гөрерсиң, мен говы ишләрин, сениң маңа эден әхли ягшылыгың үчин, эжем үчин говы ишләрин. Мен хор болман. Ынансаң, еке галан вагтларым, догры, алжыражак болян, йөне... сең яныңда вели мен хол илерки дагы гопармага-да тайын. Сен мени ядыңдан чыкармарсың герек?

Айжаханың бирден дүнъеси гиңәп гитди. Ол Айла биргиден мәхирли сөзлери айдып, йүрегинде гөмик баглан тәсин дуйгуларыны аян эдеси гелди. Эмма эжап этди, я хая-шер, я башга бир гүйч оны саклады. Шонуң үчинем ол бу ислегини кынлык билен ювдуп, гүррүңи Айлының иш меселесине совды:

— Билйәңми нәме, сең хор болмажагыңам, гараз бир иш тапжагыңам билйән. Йөне сен бу шәхерде тәзе

адам, кәнбир угур-дерегем билйән дәлсиң. Белли бир өвренен кәриң болмаса, ише ерлешмек аңсат дәлдир. Ол яңкы диййән огланың дайысы прораб болансоң, шоңа аркаланып, аркайын гүрлейәндир. Айлы, эгер гаршы болмасаң, мен агшам какам билен маслахатлашайын. Онуң танышлары гаты кән, ол саңа хөкман көмек эдер.

Айлы гызың гарашылмадык ерден айдан бу хош хабарына нәме дийжегини билмән дымды.

— Ери, нәхили гөрйәң?! Нәме сесиңи чыкараңок?

— Ай, мениң үчин бери какаңы азара гоюп йөрмесене, өзүм бир алаҗыны эдерин.

Айҗахан онуң бу айданларыны халамады.

— Сен менден гаты гөрме, Айлы... Йөне сен бу махалкы ягдайыңда текепбирлик эден болмагың чигит ялам хайры ёкмука дийййән. Меңкә диймек, галанынам өзүң бил.

— Бай, Айҗахан, сен дийсең ынҗык экениң. Текепбирлик нәме ишлесин... Мен сең айданыңа ики эллэп разы-ла, йөне... мең үчин юмуш буюряныңы какаң халаман, гайта саңа ёкмазыны айдармыка дийип горкян.

Айҗахан сүем бармаҗыгыны эмай билен йигидиң дерчирәп дуран бурнунуң уҗуна дегирди-де:

— Ол сең ишиң дәл. Ёгсамам какамың бегенҗине танс этмеҗегини билйән. Нәтҗек, башыма дүшүпсиң, эҗирини чекмели боларын-да — дийди.

МАГТЫМ ИСАЕВИЧИҢ СҮЙҖИ АРЗУВЛАРЫ

Ылымлар академиясының улы алымлар Советиниң меҗлисинде гаралҗак меселәниң бири Җума Аманлыевиң ёлбашчылык эдйән ылмы-барлаг институтының ишиди.

Профессор өмрүниң көпүсини дүрли-дүрли йыгнакларда гечирен-де болса, бу гезек онуң ягдайы тайярлыксыз экзамене гирҗек студентиңкиден энайы дәлди. Аманлыевиң улы басга дүшмегиниң өзүне етерлик себәби хем барды. Ниреде гечиримлилик эдилсе-де, Улы Советден рехим-шепагата гарашмагың хайры ёкды. Советиң членлериниң әхлиси ылмың ёлуна башыны гоян белли-белли алымларды. Олар диңлейән адамсының нәме дийҗек болняныны онуң гөзлерине середенде билйәрдилер. Иң есер ери-де, ол алымлары институтың

гурамачылык я кадрлар ягдайы кәнбир гызыкландырмаярды, олара илки билен институтың битирен ылмы-барлаг ишлериниң анык мазмуны, өңде дуран проблемалара директорың нәхили дүшүнйәндиги, ол меселелери хайсы ёллар аркалы чөзҗекдиги герекди. Меселе болса кәнди, битирилен иш азды. Шол себәпден-де профессор Җума Аманлыев узак йылларың довамында университетде ишләп топланҗа ат-абрайына, өзүниң теория тайдан тайярлыгына о диен байырыныпбилмеҗекди. Бу ерде иш барада анык гүрлемелиди. Ол шү гүнки меҗлисден аман-саг сыпып, Улы Советиң членлеринде өзи барада оңат пикир галдырып билсе, онда енесинден ики-үч йыллап бөври бүкгүлдисиз, рахат яшаҗагыны билйәрди. Йөне ол өз ёлбашчылык эдйән институтындан эдилйән талабың гүйчлүдигини, социология ылмына адамларың иңңән дыкгатлы, иңңән билесигелиҗиликли гараяндыкларыны хем-де җемгыет яшайшындакы энчеме чылшырымлы сорагларың җогабына хут шу институтдан гарашяндыкларыны оңат билйәрди. Эмма профессор институтың ылмы ишлерине шу чака ченли йүзлей чемелешип, оны башы билен диен ялы өз орунбасары Магтым Исаевич Аннаевиң үстүне йүкләпди. Шол себәпденем хәзир әхли зат Магтым Исаевичиң тайынлан докладына баглыды.

Профессор кабинетине хич кими гойберман үч гүнләп орунбасарының тайярлан материалыны чинтгәп-чинтгәп өвренди, онуң эсасы тезислерини өвран-өвран ятдан гайталап гөрди. Эмма велин өз йүрегинден чыкмадык сөзи, өз калбында бишишмедик пикири хер нәче гайталасаң-да, ол мыдама чиг эт иен ялы боляр. Кесекиниң пикири адамыны эҗизледйәр, әхли дөредиҗилик мүмкинчиликлерини богуп ташлаяр. Хакыкатдан-да улы алым Җума Аманлыев дашындан сыр бермесе-де, шол кабинетини ичинден гулплап, илиң пикирини янҗап яшан үч гүнүниң довамында института гелен вагтындан башлап галапын икинҗи дереҗели овнук-ушак ишлер билен уршуп гечиренине, эсасы меселәниң — ылмы-барлаг ишлерине болса асла имринмән яшандыгына дүшүнди-де, бу эден этмишине гөзлери яшарянча өкүнип, аңырсына чыкып билмеди.

«Мен нәме үчин шү дереҗә барып етдимкәм? Маңа тутуш бир институтың ыкбалы ынанылыпдыр, мен велин, иң бәркиси, кабинетими беземек үчинем тутуш бир

йылымы сарп этдим. Догры, гечирилен ылмы барлаглар аз дәл, огланлар ики элини бурнуна сокуп отурмандыр, ишләпдирлер, эмма мениң ол ишлере дахыллы ерим ёк диен ялы. Маңа нәхили темми берселерем, мен оны гаты гөрмели дәл, хатда везипәмден айырсаларам... Ёк, бейле дәл, менде энтек гужур-гайрат бар, мен энтек кимдигими ылым дүнйәсине гөркезерин. Хер зат этмели, Советиң пенҗесинден бир ериңи ганатман, абрайлы сыпмалы. Башга хич хили гүррүң болуп билмез. Эсасы зат алҗырамалы дәл, гөвнүңи гиң тутмалы... Хава, Җума, диңе шейтмели...»

Ине, шу ой-пикирлери биленем Җума Аманлыев Советиң меҗлислер залындакы кафедраның меммерине мүнди.

Эмма ягдай профессорың чак эдишинден бүс-бүтин башгача болуп чыкды.

Ол бирнеме толгунып, ылмы хасабатына башлады. Советиң членлери гүррүңиң нәме хакда баряндыгына ягшы дүшүнишйәнчәлер сеслерини чыкарман үшерилишип отырдылар. Йөне велин аңырсы бәш-он минут гечип-гечмәнкә айратын хем Академияның диңе йыгнакларына гатнашян яшулы алымлар вышы-да-вышы болшуп, бир-бирине чавуш чакмага башладылар. Җума Аманлыев доклады билен башына гай ялы болса-да, залда кимиң нәме билен мешгулдыгыны гөрйәрди. Бу онуң онларча йылларың довамында мугаллымчылык кәринде газанан профессионал эндигиди. Эгер шу вагт бу алымлар Советиниң меҗлислер залы дәл-де, университетиң актлар залы боланлыгында ол этҗегини билйәрди, йөне хәзирки ягдайда биалачды. Шонуң үчинем профессор Советиң башлыгындан пена гөзледи, ол өз членлерине хай-күш эдер, биэдеплерини угрыбир ёла гетирер дийип пикир этди. Эмма башлыкдан хич хили зовал ёкдугына гөзлери етен алымлар соңабака аркайын хүмүрдешип уградылар. Олар Җума Аманлыеве бармысыңам диенокдылар. Чыкасы гелен гидип чилим чекип гелйәрди, гиреси гелен гирйәрди. Алымларың хас яшраклары болса ач-ачан гүрлешип отурмагы гелшиксиз хасаплап, эмма халыпаларындан, гараз, кем галмаҗак болшуп, етишибилдиклерине хат үсти билен гүрлешйәрдилер.

Алымларың өзлерини шейле бипервай алып барышларына Җума Аманлыевиң җаны янып, ол хут саңңылдап зордан аяк үстүнде дурды. Эгер профессор өзүни мүйнли сайман, бу меммере тайярлыклы чыкан болса, ол бейле бигадыр гүне дүшенден өленинем говы гөрерди, өзүни җиннек ялам гүнәли хасапламан, залы ташлап гидерди. Эмма ол хер зат этмели велин, гелҗекде аркайын ишләп, аркайын яшамагың хатырасына шу гүн әхли зады — кәйинҗи, хатда азда-кәнде кемсидилмеги-де чекип-чыдамагы өзүне пент эдипди.

Хава, профессорың ягдайы шейле гөзгыныды, йөне онуң орунбасары Магтым Исаевич Аннаев велин меселәниң хут шу зейилли чөзгүдине, залдакы хөкүм сүрйән бипервайлыга бегенип ики болуп биленокды. Ол өз башлыгының дүшен ягдайына, онуң йүрегинде нәхили харасатларың гопяндыгына бу отуранларың әхлисине-де белетди. Магтым Исаевич бу махал кафедрада профессорың дили билен хут өз акылының гүрлейәндигине аз-кем буйсанса-да, докладдан соң энчеме сорагларың ягҗакдыгыны, гөрәймәге бипервай ялы болсалар-да, отуран алымларың арасында социология билен иңңән ичгин гызыкланянларының бардыгыны билйәрди. Эмма шол берилҗек анык хем чылшырымлы сорагларлардан профессорың вели ненеңси баш алып чыкҗагыны асла гөз өңүне гетирип биленокды. Шонуң үчинем ол чапува гойберилҗек ат ялы иңңән ыкҗамланып отырды.

Магтым Исаевичиң чак эдиши ялы хем болуп чыкды. Профессор ылмы хабарыны болдум эдип, дерини сүпүрмәге етишмәнкә яшы бир чене баранлыгына гарамаздан даяныгыны хем-де гужур-кувватыны саклан академик Нобатов башлыкдан ругсат алып, илкинҗи сорагы берди.

— Хорматлы профессор, сиз бизе институтың гечирен ылмы-барлаг ишлери барада иңңән гызыклы маглуматлар бердиңиз, онуң үчин биз сизе миннетдар. Йөне мениң бир сорагым бар: сизиң хут өзүңиз институтың директоры хөкмүнде дәл-де, проблема билен гызыкланян алым хөкмүнде республиканың хайсы еринде социологики барлага ёлбашчылык этдиңиз?

Залда гөйә бир җадылы гүйҗүң деми берлен ялы бада-бат ими-салалык аралашды. Профессор сорагы гыссанмач кагыза язып, гөдекси ардынҗырады-да, гырыграк сеси билен:

— Ёлдаш башлык, мен сорага шу вагт җогап бермелими? — дийди.

Советиң башлыгы башыны атып, макуллайҗы ышараты этди.

Профессор элини сандырадып, стакандакы сувы башына чекди-де:

— Мерет Нобатович, билшиңиз ялы, бизиң институтымыз тәзе институт. Биз әхли зады тарпдан башламалы болдук. Шонуң үчинем мениң өзүм эсасан кадрлар хем-де гурамачылык меселелери билен мүбтела болдум. Ылмы-барлаг ишлерине болса көпленч орунбасарым Магтым Исаевич Аннаев ёлбашчылык этди. Элбетде, мен бейле диймек билен өзүми аклаҗак боламок. Алым үчин ылмы ишиң әхли затдан илери болмалыдыгына-да дүшүнйән. Йөне хакыкаты айтмак мениң борҗум.

Башлык академик Нобатова йүзленип:

— Мерет Нобатович, профессорың җогабы сизи канагатландырдымы? — дийди.

Академик ягшыдан-ямандан хич зат диймән, нәгиле гөрнүшде эгнини гысды.

Советиң башлыгы профессор Аманлыевиң ягдайының хас-да булашҗагыны аңдымы-нәмеми, алымлара йүзленип:

— Ёлдашлар, эгер гаршы болмасаңыз, институтың директорының ылмы-барлаг ишлер боюнча орунбасары, философия ылымларының кандидаты Магтым Исаевич Аннаеви диңләлиң диен теклип бар?— дийди.

Алымлар бу теклибе нәгилелик билен сессиз разылашдылар. Советиң башлыгы Магтым Исаевиче эсасы эдилен хем эдилҗек ишлери гысгача гүррүң бермеги хайыш этди. Профессор Җума Аманлыевиң герденинден даг айрылана дөнди, бегенҗине башы айланып, отурғыҗына зордан өзүни атды.

Магтым Исаевич институтың ылмы-барлаг ишлерини ара алып маслахатлашяндыгы үчин Улы Советиң членлерине миннетдарлык билдирмеги профессора янҗап-янҗап табшыран-да болса, Җума Аманлыев: «Мен бу ерде диссертация горамок, институтың адындан хасабат берйән. Шонуң үчинем бидерек ере ялым-юлум этмәң гереги ёк» дийип, орунбасарының теклибине кес-келле гаршы чыкды. Дийши ялы хем хич киме хич хили миннетдарлык билдирмеди. Башлыгының бу гойберен «улы ялңышлыгыны» дүзетмеги Магтым Исаевич өзүниң мукаддес борҗы хасаплап, меммере чыкан бадына:

— Улы алымлар Советиниң хорматлы башлыгы, Советиң хорматлы членлери, бизиң яш, эмма гелҗеги улы болан ылмы-барлаг институтымызың ишини республикамызың иң абрайлы алымларының өз гызылдан гымматлы вагтларыны сарп эдип советде диңлемеклерини өрән ерликли хасаплаярын хем-де институтың агзыбир коллективиниң адындан шу белент трибунадан сизе улы миннетдарлык билдирйәрин — дийип башлады.

Чәксиз гуванч хем миннетдарлык дуйгусына югрулан, адаҗа хем-де мылайым әхең билен айдылан шу сөзлер тәсир этдими-нәмеми, Советиң членлериниң уч-дантутма әхлиси чынлакай гөрнүше гелип, эдил буйрук берлен ялы йүзлерини кафедра тарап өврүдилер. Магтым Исаевич максадының турувбашдан өз пейлән нышанасына дегендигине бегенип, аркайынланды-да, өңден тайын эден язгысыны гөз астындан айырман институтың битирен ишлерини гүррүң бермәге башлады. Догрусы, ол галапын профессорың айданларыны гайталаярды, эмма онуң өз диййәнлерине белетдиги, шонуң үчинем сөзлериниң иңңән перт хем-де ынамлы чыкянлыгы үчин Советиң членлери оны гара чынларыны эдип диңлейәрдилер, хатда вагт-вагт макуллап башларыны атярдылар. Магтым Исаевич социологики барлагларың иң ыгтыбарлы, иң нетиҗели ёлуның зәхмет коллективлериниң үстүнден гечйәндигини, адамларың җемгыетчилик сыясы хем-де ахлак йүзүни эсасан зәхметде, оларың зәхмет процесиндәки бир-бирине гатнашыкларында долулыгына ачып боляндыгына оңат дүшүнйәрди. Шонуң үчин-де ол чыкышының соңуны хут шол меселә сырыкдырды.

— Ёлдашлар, зәхмет коллективи җемгыетиң эсасы өйҗүги хөкмүнде өңе сайланяр, ол тутуш дөвлетиң хем-де хер бир айры-айры адамың бәхбидини өзүнде җемлейәр. Шонуң үчин-де бизиң институтымызың эсасы везипелериниң бири хут зәхмет коллективлериниң дурмушыны ичгин өвренмекден ыбаратдыр, себәби зәхмет коллективинде планларың, борчнамаларың ыкбалы чөзүлйәр, мадды хем-де рухы байлыклар дөредилйәр, зәхметкешлериң тәзе социалистик хәсиетлери кемала гелйәр, адам идея хем ахлак тайдан тапланяр. Бизи ай-

ратын-да республиканың оба зәхметкешлериниң социал кәмиллигиниң дережеси, оларың дурмушындакы тәзе мораль хем-де ахлак сыпатлар гызыкландыряр. Шоны назарда тутуп, бизиң коллективимиз жемгыетчилик гурамаларың көмеги билен якын вагтда бирнәче оба зәхмет коллективлеринде: «Ылмы-техники революцияның оба илатының социал структурасындакы үйтгемелере эдйән тәсири», «Дайханларың социал хем-де рухы кешбиниң өзгермеги» диен проблемалар боюнча ылмы барлаглар гечирмекчи болярыс.

Ёлдашлар, бу айдыланлардан башга-да бизиң институтымыз...

Советиң башлыгы шу ерде элини галдырып, Магтым Исаевичиң сөзүни бөлди:

— Ёлдаш Аннаев, багышлаң, сиз эййәм ярым сагат гүрлейәрсиңиз — дийди-де, башлык еринден туруп советиң членлерине йүзленди: — Ёлдашлар, мениң пикиримче, Магтым Исаевич институтың ягдайы хем-де коллективиң индики этмели ишлери барада өрән анык, өрән тәсирли гүррүң берди. Шонуң үчинем чыкып геплемелере гечәйсек диен теклип бар — дийди.

Советиң членлери бу теклибе ерли-ерден «боля-да-боля» болушдылар.

Соңра академияның жемгыетчилик ылымлар боюнча бөлүминиң алым секретары сөз алды, иң соңунда хем советиң башлыгы гаралан меселәни гысгажык жемләп, махласы институтың алып барян ылмы-барлаг ишлерини хем-де гелжекки планларыны канагатланарлы дийип кесгитледи.

Профессор хәлиден бәри капаса өврүлен залы ташлап дашарык чыканда, томсуң ыссы ховасам жанына тенекар болуп гөрүнди. Ол академияның президиумының ерлешйән жайының басганчагында дуруп, эдил агыр укудан оянан ялы, янындакы адамлардан утанман хезил эдип геринди, жүбүсинден өл-мыжжык болан яглыгыны чыкарып, боюнларының, маңлайының дерини сүпүрди хем-де ёлдашлары билен хошлашып, Магтым Исаевичи бир гыра чекди:

— Магтым диййән-ә, бу гүн-ә бир Абат гелнежең жүйжели палавыны аркайын иерлик эдиндик өйдйән.

Магтым Исаевич чына беримсиз йылжыраклады.

— Вий, ёгса-да, Жума Аманлыевич, бегенжиме аңкамам ашыпдыр, гутлаян, саг-аман абрай билен улы сынагдан гечдик.

— Ёк, Магтым, бу илки билен сең еңшиң. Эгер сен соңундан алып чыкмадык болсаң, мен масгара болядым. Шоң үчинем мен сениң өңүңде бергидар, шоны билип гой.

— Нәдәйдиңиз, Жума Аманлыевич, бу затлар сизиң гөвнүңизедир. Нәме, сиз шол Советде отуранларың хайсы бириңден пес. Йөне нәме, формал тарапдан сиз олара хасабат бермели-дә. Онсоңам сизиң абрайыңызы горап сакламак мең боржум ахыры. Мен диңе өз боржумы ерине етирмек иследим.

Бу сөзлери Магтым Исаевич шейле бир пукарасырап айтды велин, профессор буйсанчдан хем миннетдарлыкдан яңа тас бозулыпды. Ол янында дуран орунбасары дәл-де, ылла диерсиң өз оглы ялы ниредендир бир ерден пейда болан аталык мәхри билен Магтым Исаевичиң аркасыны сыпалап:

— Ери, боля, бейдишип сувжарышып дурмалы. Мен шундан базара совулып, кәшир-пәшир алып, өе гитжек. Сенем бир салым дем-дынжыңы ал-да, сагат едилере өе гел. Икимизден башга хич ким болмаз. Бу гүнки чекен азабымызың хөзирини гөрели ахыры — дийди.

Магтым Исаевич товланжырады:

— Мен сизи азара гоймайын, машгалаңыз билен өзүңизжик дынч алайың.

— Ёк, ёк, хей оңам азары болармы. Нәме сен мең машгаламы шу гүн танамалы дәл ахыры. Абадам, Айжаханам сениң бараныңа бегенерлер. Биз сени өз бирек-бирегимизден айры гөремзок. Дүшүнклими?

— Дүшүнкли, Жума Аманлыевич, хөкман барарын.

Бу чакылыкдан соң Магтым Исаевичиң непеси хас-да дурланып, өкжеси еңләп гитди. Жума Аманлыевиң: «Биз сени өз бирек-бирегимизден айры гөремзок» диен сөзлерине ол гуванып, ылла диерсиң асмандан арзылы йылдызыны гопарып алана дөнүпди. Профессор билен хошлашып, өйүне барярка-да, ине бу махал, ювнуп-ардынып, иң оңат гөрйән эгин-эшиклерини гейнип, гүнүң яшып барян чагы айратын гөрнүше гирен айна ялы Азатлык проспектиниң угрундан таксили чакылыга барярка-да онуң калбыны диңе бир пикир, диңе бир умыт гаплап алыпды. Айжахан! Гашлары гыйлып дуран ол меле гулпак шадыян гызың гүл меңзи инди

ярым йыл бәри гиҗе-гүндиз онуң гөзүниң өңүнден айрылмаярды. Магтым Исаевич таксиниң ызкы отургыҗының бурчунда чугутдырып отурышына шол гыз билен тәсин дүйш ялы болуп хакыдасына берк орнашан илкинҗи душушыгыны биалач ене бир гезек ятлады...

Гышың ортакы айларыды. Ерде юкаҗык гар ятырды. Магтым Исаевич агыр дүмевден сабап, ишине илкинҗи чыкан гүнүди. Ол энтек дүмевлеменкә республикан журналларың бирине ниетләп язан макаласыны машинистка бермезден озал ене бир гезек гөзден гечирип отырды. Шол вагт кимдир бири ызлы-ызына ювашҗа гапыны какды. Магтым Исаевич макаласына башы билен гүмра болуп отурышына илки бада оны аңшырмады. Эмма тыркылды бу сапар хас батлырак эшидиленсоң, ол өңүндәки кагызлардан башыны галдырман: «Гириберң!» дийди.

— Мүмкинми?

Бу мылайым сесе Магтым Исаевич бада-бат башыны галдырды.

Онуң өңүнде кирпикмен мавы гөзлерине хем-де ылла диерсиң ювулан айна ялы ягты салян ап-ак меңзине нәхилидир үйтгешик мәхир чайылан даяныклы машгала мылайым йылгырып дурды. Магтым Исаевич бу гелени окувының дашындан еңилрәк иш гөзләп йөрен студент гызларың биридир дийип чак этди. Йөне иш гөзләп гелйәнлер көпленч утанышып, кәнбир йүзлеринем галдырып билмейәрдилер, бу гызың велин шейле аркайын йылгырып дуршы олара асла меңземейәрди. Хер нәме-де болса гызың өзи хабарыны берәййәнчә Магтым Исаевич канагаты элден бермеди-де, оңа отургыҗы гөркезди:

— Отурың.

Гыз шол бир йылгырмасыны яздырман:

— Саг болуң, мен отурҗак дәл. Маңа Жума Аманлыевич герек. Мениң сизиң эдараңыза биринҗи сапар гелшим — дийди.

Магтым Исаевичиң нәме үчиндир-де бу гыз билен көпрәк гүрлешеси гелди. Онуң гөвнүне эгер ол шу вагт чыкып гитдиги, гайдып оны хич хачан гөрүп билмеҗек ялыды.

— Ери, нәхили, бизиң эдарамыз сизе ярадымы?

Гыз эркана гүлүп гойберди:

— Ярап-яраман эдара эдарадыр-да, ол дынч алынян санаторий дәл ахыры.

Магтым Исаевич гызың бу сөзлерине йылгырач болса-да, өз янындан: «Бай-бо-ов, Магтым, ахмал болма» дийип, пикир этди.

— Бей диймәң, адамлар мыдама санаторилерде дынч алып йөрсе болмаз ахыры; ишлемегем герек. Хады, сиз бейдип дурмаңда, отурсаңызлаң. Мен-ә эркек ни, сиз бейдип дурмаңда, отурсаңызлаң. Мен-ә эркек киши халыма отырын, сизем дик дурсуңыз. Бу бир хили гелшиксиз боляр.

Магтым Исаевич бойнунда җай дуран овадан галстугыны дүзетҗек болуп, гайта гышартды-да, еринден туруп, тагзым билен ене отургыҗы гөркезди. Бу пәкизе, гейнүвли, кичиҗик гөзлери ойнаклап, бокурдагы тамшаншып дуран гараягыз адамың хөтҗетлик билен отургыч хөдүрләп дурмагыны Айҗахан халамады. Ол онуң шелайынлыгында, отурып-туршунда нәхилидир бир батныксыз ясамалыгың бардыгыны аңды-да гитме билен болды:

— Саг болуң, мен алңасаян. Сиз маңа Аманлыеви нәдип тапмалыдыгынам айтмадыңыз.

— Вий, хә, профессормы? Ол хәзир институтда ёк. Йөне... — Магтым Исаевич гошарындакы ялпылдавук билезикли үйтгешик сагадыны гиҗеңлейән ялы еңини герегинден хас артык чекди. — Хәзир он ики битмәге он минут бар, диймек, профессор аңырсы ярым сагада талып-галман гелмели. Мөхүм ишиңиз болса, гарашың, мен хәзир чай, ислесеңизем кофәниң аладасына чыкайын.

Айҗахан улудан демини алды-да:

— Ёк, азара галмаң, мен ховлукмач. Вагтыңызы аланым үчин багышлаң. Саг болуң — дийип, гапа тарап йөнелди.

— Саг болуң, саг болуң. Ә... Багышлаң, мен професора ким гелип гитди диейин?

Айҗахан гапының тутаваҗындан элини айырман ызына гаңрылды.

— Гызың сорады дийәйиң.

Магтым Исаевич эдил депесине юмрук билен урлан ялы, креслосына чөкенини дуйман галды. Эсли вагтлап өңүндәки макаласынам унудып, сессиз башыны яйкап отурды. «Ятсам-турсам, профессорың шунуң ялы гызы бардыр өйдемокдым. Ненеңси аҗайып машгала. Эй,

хо-ов, онуң гөзлериниң янайшыны. Өзлерем дуршуна акылдан долы. Бойы-сыраты, фигурасы, аяклары... Эй, худай, бейледе бир режеленип ясалаян машгала бор огушя... Профессор-а мең ялы гараягыз, гөзлерем шар гара. Диймек, яңкы гыз эжесине чекен боларлы. Хей, Магтым, Магтым, хер зат дийселерем сен «акыллыдан акыллы догар» диен философияң көпленч догры болуп чыкяр. — Бирденем ол бир затдан зәхреси ярылан ялы лагшап гитди:— Хернә мени худай саклапдыр. Билмән бир чылкасызымы атан болсам, о-да какасына айдан болса, ине бир масгаралык. Йөне велин үйтгешик машгала экен. Пери дий-де гояй...».

Ине хут шу ерде-де Магтым Исаевичиң ёк ерден ода дүшен калбында азда-кәнде хатарлырагам болса, дийсең албайлы, дийсең сахабатлы пикир пейда болды, нәме үчин ол яңкы ай ялы гызы сыпдырмалымышын, нәме үчин ол багтыны сынап гөрмели дәлмишин. Ол яңы отуз бәш яшады... Отуз бәш яш эркек кишиниң мен диен вагты дәлми нәме. Яңкы гызам песинден йигрим-ә яшандыр. Бардыр, йигрими бардыр, профессор инди гарташан адам ахыры. Бары-ёгы он бәш йыл тапавут дәлми. Хон-ха алымлаң арасында өз гызы ялылара өйленип йөренлерем гыт дәл.

Магтым Исаевич өз янындан болсады экип, өз-өзүнден гөвни хош болуп, ол гыза эййәм өйленене дөнүпди. «Несибе дийлен зады гөзләп тапып болмаз экен. Онуң өзи үстүңе гелйән болса нәтжек. Хей, Магтым, ховлукма-да оңат ойлан... Алңасасаң багт гушуңы үркүзерсиң. Ол учар гидер, сенем гулкунып галарсың. Диймек, мен профессор Жума Аманлыевиң гиевси... Онуң яңкы гыздан башга чагасы ёк. Онда мен хем гиевси, хем оглы болян-да. Медениетли машгалада мунуң хич хили геңлиги ёк.

Хава, «ягшы ниет — ярым дөвлет» дийипдирлер. Ылмы-барлаг институтының директорының орунбасары, профессорың гиевси, аңырсы үч-дөрт йылдан философия ылымларының докторы... Эй, худай, мениң гележегимиң гөзъетими шейле гиң, шейле айдың... Ол ерден тәзе гүн догяр... Ол гүн өз мәхри билен мени чояр... Ай гыз, адыңы билмесемем, мен сениң садагаң болайын...»

Магтым Исаевич профессорың гызы билен илкинжи душушан гүнүни хер гезек ятланда соңабака болкурдагы долуп, бозулярды. Бу гезегем шейле болды. Ол Жума Аманлыевлериң жайының өңүнде таксиден дүшди-де, непесини дүрсәп, йүрегиндәки тамакинлик оды ягшы өчүшйәнчә ики яна гезмеледи.

КЫН ГҮРРҮҢ

Айжахан нәлер ислесе-де, Айлылы меселәни гозгамагың тей эбетейини тапып билмән хеләк болярды. Элбетде, ол гыза аңсат хем дәлди. Шү ичерде өзүни билип башландан бейләк эжесиниң я какасының кимем болса бирине ягшылык эдени Айжаханың ядына дүшмейәрди. Хайыр-ыхсан олара ятды. Бу бабатда профессор Аманлыевиң энчеме йылларың довамында ганына орнап гиден өз пелсепеси хем барды. Ол шейле диййәрди: раст жемгыетимиз адама яшамак үчин әхли мүмкинчилиги эчилен болса, онда адам хич кимден миннетсиз гүн гөрүп, өз башыны өзи чарамалыдыр. Адамың өз башарян ишини башга бириниң эдип бермеги ол адама хайыр дәл-де, зыян етирйәр, оны яшайышда өз орнуны тапмак угрундакы гөрешден алып галяр, ялта хем эмелсиз эдйәр. Эгер адам хакыкы шахсыет болжак болса, онда онуң хич хачан аркайын яшамага хакы ёкдур, аркайын яшамаклыгың иң ыгтыбарлы ёлы хем өз башыңы өзүң чарамакдыр.

Профессор шу пелсепесине вепалылыгы зерарлы университетде ишлән йыллары хут өз студентлеринден «Доңйүрек» лакамына мынасып болупды.

Аманлыевиң «дурмушда хер ким өз башыны өзи чарамалыдыр» диен йөрелгесини илки билен аялы Абат алып гөтерди-де оны өз билдигинден уланмага башлады. Ол чатынжа гүнден дынып, эли узадан ерине етип башландан илки гоңшы-голамларының, кем-кемденем дең-душ жоралары пукарараклары билен гелим-гидимини кесди. Соңабака Абадың йыгы-йыгыдан тутян «чакызасы» зерарлы Аманлыевиң гапысы гыравлап, ол өз доган-гарындашлары үчинем япылыпды. Инди булара гелип-гидйәнлери бармак басып санаймалыды. Оларам я Аманлыевиң ек-түк абрайлы ишдеш ёлдашларыды, я Абадың сыр алып — сыр беришйән өзи ялы «чакызалы» жоралары ды. Шол себәпденем Айжаханың йүрегине дүвен ниети, какасындан бу гүнки этжек хайышы шол доңаклыга урулжак илкинжи зарба болмалыды.

Онсоңам, Айжахан бу өйүң ялңыз «алтын ашыгы-

ды». Аманлыев билен Абат икиси гызларының гөзлериниң алнында байдак ялы даяв машгала болуп етишенине дашындан сыр бермеселерем, өз янларындан гынанярдылар, гөвүнлерине гүн гечдиги сайы еке балаларындан айра дүшерис ховпы бирсыхлы үстлерине абанып гидип отуран ялыды. Инди оларың Айжахана сөйгүси хем-де мәхри ховсалалы габанжаңлыга языпды. Шол себәпденем сен-мен ёк, бир ят йигиде арка чыкып, үстесине-де какасындан делалат гөзлемегиң еңил-елпай иш дәлдигине Айжахан иңңән оңат дүшүнйәрди. Эмма ол йүрегиндәкини хөкман аян этмелиди, Айлының, белки-де өзүниңем гелжеги үчин аян этмелиди. Айратынам шу агшам, какасының улы сынагдан абрай билен сыпып, шәхдиниң ачык чагы, эжесиниң чакызасы ядындан чыкып, кухняда палавың угрунда хысырдап йөрен вагты аян этмелиди.

«Мен инди чага дәл. Онсоңам бу ерде утанып я горкуп отурасы иш ёк: мен какамдан бары-ёгы башына иш дүшен бир оңат адама делалат этмегини соражак ахыры. Эйсем ол шейле акыллы болуп маңа дүшүнмезми? Дүшүнер, ол хөкман дүшүнмели...»

Айжахан эйвандакы столуң үстүне дөкүлен түвини арассалап дуршуна шунуң ялы пикир эдйәрди. Гызың гапдалында болса профессор эндам-жаны жыгылдап дуран өрме креслосында транзистордан, чем гелен станциялары тутуп, гүйменип отырды.

— Кака!..

Профессор эшитмеди.

— Кака! — Айжаханың сеси бу сапар хас батлырак чыкды.

Профессор шол бада транзисторыны япып, Айжахана тарап гаңрылды:

— Нәме, гызым?

— Сен мени говы гөрйәңми?

— Вей, вей, бу нәме дийдигиң болды, гызым?! Сен шоны шу чака ченли дуяңокмы?

— Кака, мең сенден бир хайышым бар, айдайынмы?

— Ери бакалы? Айдыбер, Айжахан, айдыбер.

— Кака, маңа сең көмегиң герек.

— Саңа? Мең көмегим? Башым үстүне.

Айжахан нәме дийжегини билмән эсли яйданды, иң соңунда-да йүрегини бире баглап:

— М-мм... догрусы, маңа дәл-де, мең оңат танаян адамым-а. Мен оңа сен көмек берерсиң дийип сөз бердим, дүшүнйәңми...

Жума Аманлыев эдил гоп берилен ялы креслодан лаңңа туранын дуйман галды:

— Дүшүнемок. Сен менден идинсиз киме сөз берип йөрсүң? Ким ол сең оңат танаян адамың?

Гая-гопуз ёк ерден какасының өр-гөкден гелип, мүңкүр болмагы Айжахана бижай ёкуш дегди. Бирденем ынха хай диймән мыхманың гелжекдигине, онсоңам бу өйде иңңән сейрек болян дабаралы агшамы буламалы дәлдигине акыл етирди-де ол өзүне зор берип йылгыран болды:

— Хм, вай, бу какамы, мен сени йөне сынап гөрдүм. Аркайын отурыбер, хич киме-де сөз беремок.

Айжахан хер нәче мекирсирән болса-да өзүни диңе философ дәл, эйсем дуйгур психолог хасаплаян Жума Аманлыев гызының гамгын хем нәгиле гөзлеринден, агының ысы гелип дуран сесинден бир сыры гизлейәндигини аңды. Ол гелип, ярты гөвресини столуң үстүне атды-да, Айжахан билен биле түви сайлашан киши болды.

— Кака сен отур, дынжыңы ал, өзүм арассаларын... — Эмма эдил шу ерде Айжаханың яңагындан биалач сырыган гызгын яш дамжасы клеёнкаң үстүне даш гачан ялы патлап дамды. Шол бивепа дамжа хем профессора икиржиңленере ер гоймады. Ол агач эт түйлек элини гызының эгнине атып, башарыбилшине мәхремлендн-де:

— Айжам — дийди. — Сен менден хич зат гизлемели дәлсиң... Мен сең какаң ахыры... Чекинме, гызым, айт какаңа. Онсоңам билип гой, менем сыр сакламагы башаряндырын.

Какасындан шу зейилли ракыплылыгы бу чакда гөрмедик Айжаханың нәзик йүреги эрәп, калбына нәхилидир бир рахатлык аралашды:

— Кака, сен бир оглана ише ерлешмәге көмеклешсене?! Сен гөвнүңе хич зат гетирме, ол говы оглан. Мен онуң билен тәзеликде таныш болдум. Ол университетете гирип билмәндир, индем өе гитмәге йүзүм ёк, ише ерлешип, гайыбана окажак диййәр.

Жума Аманлыев бирбада нәме дийжегини билмән эсли салым дымды.

— Кака, бизем өмрүмизде бир гезек согап газаналы ахыры.

— Ә-ә, мен оны танамокмы?

— Ёк, сен ол огланы танаян дәлсиң, ол Көнеүргенчден гелипдир.

— Көнеүргенчден? Асыл шәхерлем дәл дийсене.

— Вий, какамы, онуң нирели боланының тапавуды нәме?..

Профессор эдил шу ерде телеграк гүрләнини аңып, бадабат өзүни акламага дурды:

— Хава-ла, оң тапавуды ёк-ла. Ай, йөне, шәхер огланы болса, какасыны дагысыны танаярмыкам дийип айдайшым болды. Оңа нәхили иш герекка?

— Гурлушыкда ишләйсем диййә...

Аталы-гызың яңы ёла дүшүп угран гүррүңини Абадың моймуллап гелмеси бозды:

— Айжа, шиндем болаңокмы? Чорбам гайнап гутарды-ла.

Айжахан көп эгилип дурансоң ядан бойнуны дикелдип, ики яна товлады-да:

— Болуп барян, эже — дийди. Бирденем Айлыны эжесиниң гөрендиги гүпбе ядына дүшди: — Вий, кака, ол диййән огланымы эжемем гөрүпди.

Абадың «оглан» сөзүни эшиденден зәхреси ярылара гелип, гөзлери ханасындан чыкайжак болды:

— О нирәң огланы? Мен кими гөрүпмишим? Асыл сиз вушы-вушы эдишип, менден бир зат гизлейән болайманң? Ким ол оглан? Ким?

Айжахан эжесини арка тутунмак исләп, гайта әхли зады булашдырандыгына дүшүнен-де болса, инди йүп сырыгып тойнукдан гечипди. Шол себәпденем ол әжизлемән, эжесиниң отлуклы назарының өңүнде басга дүшмән, гайта онуң үстүне сүрүнмеги йүрегине дүвди:

— Сизиң болшуңыз нәхили? Нәме үчин мен бир зат дийсем ер-гөкден гелшип, йөне ал-петимден алып дурсуңыз?! Мен нәме эдипмишим?

Эмма Абат ең берерли дәлди, гызының жаныгыплар айдан бу сөзлери онуң бир гулагындан гирип, шол бада бейлекисинден чыкыпды:

— Сен, гызым, бейдип мени утандырарын я эймендирерин өйтмегин. Ким ол оглан?

Айжаханың жаны яныл, агысы тутжак болды, йөне ене өзүне зор берип, аркайынлыга салды:

— Эже, сен оны танаяң ахыры... Хол, арада бири жай гөзләп гелмедими нәме? Абитуриент оглан. Сен оң чемеданынданам горкдуң, ядыңа дүшдүми?

Абат гүррүң адам хакда дәл-де, ылла диерсиң бир болгусыз овнужак зат барада барян ялы сеңригини йыгырды:

— Хә, ахмал, хава, хава... Оңа бир зат болупмы?..

— Экзаменден йыкылыпдыр.

— Сен оны нireден билип йөрсүң?

— Төтәнден көчеде душайдым.

Абат кинаялы гүлүмсиреди:

— «Төтәнден көчеде душайдым» дийсене.

— Нәме ынанмазлык эдйәң?

— Йыкылса йыкылыпдыр-да.

Жума Аманлыев креслосына гечип отурды-да:

— Абат, сенем йөне өз диениңи тутуп дурма, бейле доң йүрек болма ахыры... Ол оглана ише ерлешмәге көмек бермели... Мен Айжам билен разылашян... Догруданам, ол йигидиң ягдайы агырдыр... кындыр — дийди.

— Жума, саңа-да дүшүнер ялы болмандыр... Мундан озал-а өз жан ялы гарындашларыңа-да делалатың етенокды, бу гүнем бир энтәп йөрен өйсүз-өвзарсыз еди яда хоссар чыкан боляң...

Профессор аялына гайтаргы бермеди, себәби Абадың айдянлары хакыкатды. Эмма оңа дерек Айжахан чыдап билмән ярылды:

— Эже, сен нәме үчин бейле затлар диййәң? Айлы өйсүз-өвзарсыз гедай дәл. Онуң эжеси бар, жигилери бар. Ол Ашгабадың көчелеринде гүнде үйтгешик костюм гейип, титирешип йөрен йигитсумаклаң хичисинденем кем дәл. Айлы окамага гелипдир, адам болмагы арзув эдйәр.

Абат гайнап гутарып барян палав чорбасынам, вагты билен арассаланмадык түвүнем, хай диймән гапыдан гелмели Магтым Исаевичем бүс-бүтин унудып, сессиз адамсына гоп берип, онуң креслосында аркайын жайлашыпды.

— Вах, гызым, энтежик чага боляң-ов. Мен о тетеллилере белетдирин. Ол ханжагазың йүрегиниң күйсейән зады көпдүр... Бу гүн адам боласым гелйә диер, эрте-де ене башга зады ислейән диер... Сен бир гыз машгала, шоны хергиз унутмагын...

Айжаханың гахары етжек хетдине етип, гөзлеринден боюр-боюр яш акды:

— Эже, бесдир, йүрегме дүшме. Ики гепиң биринде «сен гызсың» дийип, масгара эдйәң. Нәме, гыз болуп доганым үчин мен гүнәкәрми? Онсоңам, эйсе сен өмрүңде гыз болуп яшаманмыдың? Я шол вагтам сең йүрегиң дашмыды?

Абат отуран еринден бутнамаса-да, хаслап алян деминден гахарының жошяндыгы билдирйәрди:

— Гызкам сең ялы хер өңъетени дилиме алып, көчеде душана хоссар болжак болубам-а йөремокдым. Ягшы-да бир геп тапдың.

Энели-гызың даваны дура-бара улудан тутуп башландыкларыны аңан Жума Аманлыев олары көшешдирмеги өзүниң мукаддес борҗы хасаплады-да, янларына гелип:

— Ханы бейдишип дурмаң. Хич зат ёк еринден бир-бириңизиң жаныңызы якмаң ахыры. Бидерек саммылдыңызы бес эдиң-де, тизрәк нахар тайярлаң. Ынха хай диймән мыхман гелмели.

Айжаханың йүрегиндәки узак вагтың довамында чишип дуран бөвет ярылыпды, инди ол бөведи иң болманда какасының шу гүнки шатлыгыны бозмазлыгың хатырасына сакламага-да эрки галманды. Ол ярым-яш халда жаныгыплар зейренйәрди:

— Кака, сизе диңе рахатлык герек. Сизе ягшыдан-ямандан хич ким азар бермели дәл. Шонуң үчинем гапымыздан гелйән ёк диен ялы. Әхли гарындашларымыз, гоңшыларымыз бизден бизар. Хачана ченли бейдип яшап болар. Хей-де адам адамсыз яшап билерми?.. Бизиң өйүмиз эдил ясхана ялы, шол доңңара даш болуп, бир-бириң йүзүне середип отурмалы. Гүлсем гүлкими кесйәңиз гатырак гүрлесем, сесими кесйәңиз. Мен сизе догрымы айтжак, Айла рехимим инип, я дөзмән хоссар чыкжак боламок. Мен ол огланы говы гөрйән. Себәби ол биз ялы дәл, Айлы сада, мерт, ол овадан... Мен дийжегими дийдим, инди өлдүрсеңизем жаным-а хезил этди.

Айжахан шейдип хоссарларының йүзүне гелип билшине хем гең галып, хем эрбет уялып, гысымында саклап дуран түвүсини дөкмегем унутды-да ур-тут ичерик күрсәп урды. Аманлыев аялы билен дуран-дуран ерде чөкүп галдылар, оларың ак эсгә дөнен йүзлери эн-

тек өңки каддына гелип етишмәнкә-де гапы какылды.

Абат хайдан-хай түвүсини йыгнады, ичинден: «Хайран галмыш, шу вагт мыхман нәмәниң гөргүси дийсене» дийип, кухня гитди. Жума Аманлыев эдил яга депҗек ялы йайданып, кынлык билен еринден галды-да, гапа тарап йөнелди.

АЖЫ ПАЛАВ

Профессорың өйүнде бу махал үйтгешик бир шадыянлыгың хөкүм сүрйәндиги барада Магтым Исаевич асла икирҗиңленмейәрди. Онуң чак эдишине гөрә, ховлының гапысы ачылан бада өзүни өйдәкилериң әхлиси гүлер йүз билен гаршы алып, оңа ерли-ерден мәхире хем хормата югрулан сүйҗи сөзлери айтмалыдылар. Себәби профессор Магтым Исаевичиң оны Улы алымлар советинде гөни гелен масгарачылыкдан халас эдендиги барада өйдәкилере эййәм жикме-жик гүррүң берендир дийип, ол пикир эдйәрди. Магтым өзүни бу гүнки машгала дабарасының баш гахрыманы хасаплаярды. Профессорам профессор вели, онуң аялы Абадың хем-де Айжаханың калбында мәхрем дуйгулар оярып, олара өзүни алдырмагың Магтым Исаевич үчин белли бахасы ёкды. Ол булар ялы дурмушың гыкувлы, кәте шадыян, кәте-де хасратлы, чылшырымлы акымындан гырак четде бусуп отуран текепбир машгаланың ынамына гирмек үчин илки билен өзүң хакда оңат пикир дөретмелидигини, шол пикир хем эдил йүзи зерли парчадан тикилен дон ялы сениң сынаңдакы әхли етмез ерлериңи япжакдыгыны оңат билйәрди. Шу гүнки гөркезен эдерменлиги билен шол арзылы серпайы эййәм профессорың хут өзүне бичдирендигине болса ол аз бегенмейәрди. Эмма ягдай дүйбүнден терсине болуп чыкды.

Магтым Исаевич озал гөрен-де болса, профессор оны өйүне чагырмаздан өңүрти ховлусына айлап чыкды. Ол ховлукман хер дүйп бәгүлиң, хер дүйп үзүмиң, хер дүйп агаҗың янында сәгинип, өзүниң багбанчылык усссатлыгы барада иргинсиз гүррүң берйәрди. Бу гүррүңлер нәлер ёкмаса-да, ол биалач баш атып, башлыгың айданларыны макуллаярды. Вагт-вагт хем гөз астындан эйвана середйәрди. Ол ерде жанлы жеменде гөрүнмәнсоң, ол ене улудан демини алып, профессорың бәгүллериң дүрли гөрнүшлери барадакы бу ерликсиз лекция-

сыны диңлейәрди. Эмма онуң гөзүне бу парча-парча ал-элван бәгүллериң, биргеңси баг-бакҗаларың хичиси-дә гөрүнмейәрди, ол бу гүллери дәл-де, анбар ысыны саçян өз махмал бәгүлини — Айҗаханыны күйсейәрди. Иң соңы эли ики чәйнекли Абадың эйванда пейда болуп, чая чагырмагы Магтым Исаевичи бу җебирден халас этди.

Йөне Абадың гетирен гөк чайы-да, эйвандакы рахат креслолар-да, бирнеме салкынлап угран хова-да бу ховлудакы хөкүм сүрйән суслугы ачып билмеди. Профессорың кейпи ёкды. Магтым Исаевич даш-төверегини сессиз сынлап отурышына хатда Җума Аманлыевиң кәсесине чай гуйян элиниң сандыраяндыгыны хем гөрди.

Ичерден эли сүйҗиданлы Абат чыкды. Магтым Исаевич оны гөрен бада отуран еринден башыны эгип;

— Абат гелнеҗе, салавмалейким — дийди.

Мундан озал мыдама хошгылав, сүйҗи сөзли, саглыгы, иши барада биргиден сораглары ягдырян Абат бу гезек диңе гөвүнли-гөвүнсиз йылгырды-да:

— Магтым Исаевич, гургунмысыңыз!.. — дийип оңайды.

Магтым Исаевич булара илкинҗи гезек яны совгатлы гелипди. Эмма бу аласармык ягдайда Абада говшурмагың эбетейини тапман, оны хас аматлы пурсата гоймагы макул билди. Ол бу өйде нәме болса бир нәсазлыгың болуп гечендигини аңярды, шол себәпденем оларың бу доңаклыгың мыхманы чыкгынсыз ягдая салярныны аңып, өзлери ачылышянча айратын эдепли болмалыдыгыны, бу махал дилинден сыпан хер бир гепиң җаны янып дуран өй эелери үчин батныксыз болуп эшидилмегиниң икучсыздыгыны дуйярды. Эмма бу машгала оңа герекди, бу өйден шол анбар ыслы өз бәгүлини согурып алянча ол буларың әхли текепбирлигине, бимәхремлигине, башга бир халатларда башыңы алып гачып гитмели бидөвлет када-канунларына дилини дишләп кайыл болмалыды.

Профессор кән гүрлемейәрди. Магтым Исаевич диңе кәвагт хәсини берәййә дийәймесең, өзүнден хич зат гошмаярды. Оңа бу гызыксыз чай ичишлиги хут бир йыла чекене дөнүпди.

Ахыры Абат чәйнек-кәселери йыгнашдырып:

— Нахар-а бишип баря. Элиңизи ювубериң — дийди.

Хәлиден бәри Магтым Исаевичиң өңүнде өзүни мүйнли хасаплап, эмма бу ара дүшен бисерешгенлиги нәдип язҗагыны билмән отуран профессор гүлүмсиреди-де, аялына йүзленди. Ол:

— Абат, сен шү берекетли маслахатыңы хәлирәкден тапаймазлармы. Ёгсам Магтым Исаевичи тас укладыпдык — дийди.

Магтым Исаевичиң бирнеме дериси гиңәп, мысса йылгырды, кухня тарап моймуллап угран Абадың:

— Айҗа, ай Айҗа, ханы гел, гызым, көмеклешсене! — диен сөзлерини эшиденде болса, бегенҗине бирден бокурдагы долды.

Олар язынышып-ювунып гелйәнчә эдил яп-яңам чаңап дуран столуң үстүндәки наз-ныгматлары гөрмәге гөз герекди. Бу ерде гөк отларың дүрли гөрнүши, булдурашып дуран алмалар, нарлар ичине редиска дограпан чекизе чалы, реҗеленип кесилен сырдыр колбасалар, дуза ятырылан хыярдыр помидор, гараз, гөвнүң ислән зады барды. Столуң бир четинде дашы гыравлап дуран коньяк, шампан, боржоми чүйшелериниң өзлерини гүҗеңләп отурышы молланам аздырҗакды. Магтым Исаевич ил гөзүне эдеплисирән болса-да, бу наз-ныгматларың башында отуранына, оларың илки билен өзүне ниетлененлдигине, профессорың өйүнде шейле хормат-хеззете мынасып боланына бегенйәрди.

Профессор Җума Аманлыев яшының әллә етип йөренине гарамаздан, дийсең сүңңи сагат адамды. Ол кәбир өзүни иргөзинден кеселе басдырып, берхиз тутуп йөренлерден дәлди. Ишдәси сопыңкы ялыды. Дүнйәни сув-сил алса-да, профессор дамагына вепалыды. Ол «адам гүнде эт иймесе, бейниси ишлемез» диййәрди. Ичги меселесинде-де Җума Аманлыев ишдәсини якып, өзүни ымсындырып йөренокды. Арак-шерап профессор үчин хич хачан зерурыетлиге өврүлмән, ол онуң саглыгының хем-де рухы шатлыгының хемрасыды. Бу гүн хем Айҗаханың яңкы айдан тәзелиги дийәймесең, ол шадыянды үстесине-де онуң өйүне халасгәри Магтым Исаевич гелипди.

Профессор мыхманының бир хили сусланып отураныны аңды-да, коньяк чүйшелериниң бирини ачды:

— Магтым Исаевич, менде бир маслахат бар, Абат гелнеҗең палавыны гетирйәнчә бир рюмка урайсак нәдйә?

Магтым Исаевич йылгырып, эгинлерини гысды-да:

— Маслахат, профессор, сиз нәме дийсеңиз, шоны эдәймели болар — дийди.

— Диймек, уряс. Гел онда шу булгуры шу гүнки апы-тупандан аман-саг сыпанымыз үчин ичели. Ненең гөрйәң?

— Болубилйә, профессор. Менем шол хакда пикир эдип отырдым.

Палав гелйәнчә олар ене ики рюмка ичдилер. Профессорың кейпи кем-кемден дүзүлен дутара дөнүп, ол биргеңси сайрап уграды:

— Магтым, сен хәли советде бир ягдайы аңдыңмы? Академик Нобатовың сорагының дүйп манысына дүшүндиңми?

— Мең пикиримче-хә, профессор, ол институтың ягдайындан бихабар адамың ерликсиз сорагы болмалы я-да шол адам өзүниң көп билйән кишидигини гөркезмек иследи.

Профессор тарелкадакы дөвүлги хоз маңзындан эслини агзына атды:

— Сең айдянлаң догры. Йөне бу ерде ене бир зат бар, белки, сен оны билйәнем дәлсиң. Нобатов дийилйән адам дөврүмизиң иң чылшырымлы шахсыетлериниң биридир. Ол адама хич хачан бил багламак болмаз. Шинди оны философияның сувуны ичен гүйчли алым дийип хасап эдйәндирлер. Элбетде, философияның чылшырымлы канунларыны диңе окув китабындан билйән алымсумаклар үчин онуң шейле болуп гөрүнмеги-де мүмкин, йөне вели, мен ол адамың нәхили философдыгыны билйән ахыры. Мен онуң билен көп ишледим. Нобатов көчеде душанда, отуршыкда я бейлекиде гөрсең бир шәхдачык адамдыр велин, ери геленде хөкман авусыны пүркйәндир. Өзем гаррадыгыча онуң гәби азяр. Ине, шү гүнем ол кимдигини гөркезди. Онуң сорагы гойшуна үнс бердиңми: «Сен институтың директоры хөкмүнде дәл-де, проблема билен гызыкланян алым хөкмүнде республикаң хайсы еринде социологики барлага ёлбашчылык этдиң?» Нәхили эйменч сораг. Шейле дәлми?

Магтым Исаевич академигиң берен сорагының иңңән ерликлидигини, кануныдыгыны, институтың алып барян ылмы ишиниң хәсиетине бап гелйәндигини билсе-де, хич хачан, бу махал-а асла-да, профессорың яландан-чындан терсине гитмәге богны ысмаярды. Ондан-да бетер, бу махал профессоры диңе угруна сүрмелидигини билйәрди:

— Догры айдяңыз, профессор, эйменч кеми ёк. Гөвнүме болмаса, Нобатовың ол сорагында бирхили гышарма әхеңи бар ялы болды дурды.

Профессор шунуң ялы тапылгысыз райдашлыга бегенҗинден яңа орунбасарына голуны узадып:

— Бер элиңи! — дийди. — Йүрегим бол-а, Магтым. Берекелла, аңан экениң. Вах, провокацион гышарманы-ҹам барып ятаны дийсене. Ери боля, Нобатовам оварра гитсин, бейлекисем. Маңа яманлык эден байнамаз. Иру-гич бир еринден баш болуп дөмер. Онуң хич гүррүңи болмаз. Гел, говусы шу рюмканы сениң йүрекдешлигиң үчин гөтерели.

Магтым Исаевич профессорың аясына какды-да:

— Профессор, гаты гассаняңмы? Белки палава гарашарыс — дийди.

— Палав геленсоңам ичерис, какмач геленсоңам ичерис, гаты гидиберсе шоколад биленем, асла закускасызам ичәймеҗигим бардыр. Шу гүн ичмән, хачан ичели — дийди, Җума Аманлыев рюмкалара коньяк гуймага дурды.

Йөне вели, херни олар бу баданы гөтерип етишмәнкәлер, эйванда эли бир табак бугарып дуран палавлы Айҗахан пейда болды.

— Ине, сең палавыңам гелди. Гетир, гызым. Мең шу гызым болмадык болса нәдердимкәм?— дийип, профессор рюмканы ичмән еринде гойды.

Айҗаханы бу махал гөрмәге гөз герекди. Аз-кем өйкелидиги билдирсе-де, онуң йүзи нурңнады, неписди, нәзлиди. Эгниндәки сырлашып дуран мелевше крепдешин көйнеги гызың сагат тениниң суратыны гизлемән, гайта месе-мәлим сайгардярды.

Айҗахан эдил долан ай ялы ялпылдап столуң башына гелди. Эдеп билен мыхмана салам берди. Соңра элиндәки табагы гоймак үчин мазалы столуң үстүне эгилди. Өңем сери думанлап дуран Магтым Исаевич гызың депесине режеләп чугдамланан меле сачындан, ак гар ялы алкымындан бурк урян овуз сүйдүне гарышан бахар гүллериниң мелул эдиҗи ысына тасдан өзүнден гидипди. Ол еринден лаңңа галып, гапдалында дуран совгадыны гыза нәдип узаданыны хем дуйман галды:

— Айжахан, шужагаз совгатжыгы алсана.

Гыз аңк-таңк болды, эмма хер зат-да болса гүлүмсиреди:

— О нәхили совгат? Маңа совгат? Маңа совгат герек дәл. Бу гүн сизиң тоюңыз, совгадымыз болса гайта сизе бермели...

Магтым Исаевич элини серип дуршуна:

— Алайсана! Ак йүрегимден ниет эденже задым. Алмасаң гаты гөрерин — дийип өзеленди.

Айжахан нәтжегини билмән, делмурып, какасына серетди.

Профессор бу ерде хич хили үйтгешик бир задың ёкдугыны тассыклаян ялы, палавың үстүне үйшүп дуран этлери дограмчалап отурышына аркайын:

— Алай, гызым! — дийди. Хей оңам утанжы боларммы? Хемме адама совгат берлип йөрүлйәнем дәлдир... Онсоңам, Магтым Исаевич ят адам дәл, ол сениң агаң ахыры...

Магтым Исаевичиң хәзирки дүшен ягдайы хер нәче алжыраң болса-да, ол ичинден: «Шонуң агасы болайшыны» диймәге етишди.

Какасының бу айдышдыран сөзлеринден соң Айжахана совгады кабул этмекден башга алач галмады.

Эмма шу кагыза долангыжа сырлы совгатдан башлап Магтым Исаевич билен багланышыклы энчеме хупбатларың башына дүшжекдигинден хем-де ол хупбатлары еңип гечмек үчин әхли гуҗур-гайратыны, акыл-пайхасыны, мертлигини тиҗемели болҗаклыгындан Айжахан бу махал бихабарды.

Гыз совгат долангы кагызы мыхманың янында ачмагы өзүне услып билмән, гөни эҗесиниң янына барды. Абат гызындан өйкели болса-да, совгат сесини эшиденден бүс-бүтин үйтгәп, Айжаханың яп-яңыжа даглан дузлы сөзлеринем унудыпды.

— Ханы, гызым, ач, Магтым Исаевич нәме совгат этдикә? — дийип, ол гызың өзүнден бетер ховлукды.

Ол ичинден зер гечен, гөзүңи алып барян гөк йүң яглык билен бир гап үйтгешик шоколадды.

Абат яглыгы язып гөрди, бирсыхлы сыпалаплар чыкды, нәме үчиндир-де ызлы-ызына ысгашдырды:

— Хакыйт японыңкы-да. Бу тапдыранок ахыры. Вай, муң реңкини дийсене. Ай, гүли-задам үйтгешик, бизиңкилер ялы дәл.

Ол соңра яглыгы башына атынып, эдил гөрүмсиз яш гелин ялы аркайынсырап:

— Ханы серет, гелишйәрми? — дийди.

Айжахан йылгырды:

— Шу вагт какам гөрәйсе-хә сени танамазмыка-да диййән. Яш гөркезйәр.

— Вах гелишйәндир-ле... Хей-де мунуң ялы зат гелишмезми — дийди-де, Абат бирхили кемсинйән гөрнүшде яглыгы хасыр-хусур башындан сыпырды: — Ал, несип этсин!...

Айжахан эҗесиниң бу болшуна гең галып:

— Эҗе, муны сен атынай. Мең яглыгым кән ахыры — дийди.

— Ёг-ей, гызым. Бир бенде йөрите ниет эдип саңа гетирипдир. Өз несибәңи өзүңҗик ал. Ханы йөр, бизем инди столуң башына баралы. Бирден Магтым Исаевич гаты гөрәймесин.

Айжаханың столуң башына аягы чекмейәрди. Себәбини билмесе-де ол Магтым Исаевич дийилйән адамдан бир хили эйменйәрди. Онуң ченденаша мылайымсырап, өзүни учурсыз медениетли хем акыллы алып баршында ясамалыгың бардыгыны дуйярды. Айратынам Магтым Исаевичиң кичиҗик йити гөзлери гызың хошуна гелмейәрди: гөвнүне болмаса, ол гөзлер мыдама эменип дуран ялыды.

— Эҗе, сең өзүң барайсана. Мен-ә бир хили утанян. Шу ерде нахарланайжак...

Абат гызының хык-чок эденине бакман, голтугындан тутуп, өз яны билен столуң башына алып барды.

Җума Аманлыевиң кейпи бу махал етҗек дереҗесине етипди. Ол палава эл уруп башлалы бәри нәме үчиндир-де бәри-бәрде дурман, Хиндистандакы дагларың говагында яшап йөрен йоглары, оларың философиясыны етишибилдигине танкытлап отырды.

— Магтым җан, сен бир пикир эдип гөр ахыры... Ол бетбагтларың теркидүнйәлигем җәхеннем велин, үстесине олара эт иймегем, яглы-йүзли зады иймегем дүйпден гадаган. Хакыкы йог болҗак болсаң өйленмегем боланокмыш, өйүң-ишигиңем болмалы дәлмиш. Ине, шу вагт маңа «Җума, сен философ болҗаклыгың чының болса, онда шу Абадың биширйән палавындан, шу бал ялы коньяклардан бинесип болмалы» дийселер, дуз

бар, хон-ха философияңыз, хонха-да профессорлыгыңыз дийәйжек. Нәхили гөрйәң?

— Догры айдяңыз, профессор, догры айдяңыз. Бу дүнъеде иймежек болсаң, ичмежек болсаң... Ә... сөймежек болсаң, догрусы, яшап отурасы ишем ёк.

— Йүрегим бол-а, Магтым җан...

Эйванда Абат билен Айҗахан пейда болды. Абат аңырдан гелшине:

— Өзүңизден билиб-ә чагырмадыңыз, онсоң энелигыз болуп йүзүмизе гараны чекип өзүмиз геләйдик — дийди.

Профессор ягы саркып дуран элини галгадып гырылҗак сеси билен Магтымгулыдан тутды:

— Дүнъе сөзи меңзәр дузсуз тагама,
Сөз ичинде гелин-гыз хем болмаса...

Магтым Исаевич хезил эдип элини чарпды. Эмма Абат гайдып олара май бермеди-де:

— Ери боля-да, шу вагт бизиң-ә гошгы ядымыза дүшенок. Гүнортанкы иен бир дөвүм чөрегимиз — дийип, отурандан нахарланма билен болды.

Җума Аманлыев аялының ягдайына белетди. Абат шу столуң үстүни безеҗек болуп узынлы гүнүни хысырдап гечирипди. Үстесине-де Айҗаханың хәлки болшы оны халыс иңкисе салыпды. Бу махал ол ягшы нахарланып непесини дүрсәййәнчә диңе угруна ковмасаң, «чакызасының» тутага-да, шейле шадыян, сахабатлы агшамың ичине соган дограймагы гаты әхтималды. Шол себәпден-де, профессор «сесиңи чыкарма» диен маныда Магтым Исаевиче гөзүни гыпды-да, шампан чүйшесини ачып, аялы билен гызының булгурыны долдурды. Соңра ол рюмкаларына коньяк гуйды-да, дийсең шадыян әхеңде:

— Магтым Исаевич, сенем шу айтҗагыма разы болармыкаң диййән, мен шу тосты мениң шейле ат-абрая етмегим үчин бүтин өмрүни, ыхласыны гайгырман җан чекен әзиз Абадымың арамызда саг-аман гезип йөрмеги үчин ичҗек — дийди.

Магтым Исаевич мунуң ялы тапылгысыз пурсатдан пейдаланмазлыгы өзи үчин дири самсыклык хасапланы-да, булгурыны гөтерип дуршуна ериндеи галды:

— Профессор, Абат гелнеҗе, эгер ругсат болса мениң яңкы айдылан аҗайып сөзлериң үстүне өз йүрегимдәкини гошмакчы — дийди.

Профессор агзына етирҗек болуп дуран булгурыны саклап:

— Айдыбер, Магтым җан, ругсатдыр. Мен сени аркайын йүрегимизи дөкүшели дийип чагырдым ахыры — дийди.

Айҗахан угурлы-угурсыз чүмүш-чүмүш эдип отуран еринден чала габагыны галдырды-да, Магтым Исаевичиң гөзлериниң гөни өзүне тарап дикилендигини гөрди: «Мен нәме үчин шу адамың яңкы совгадыны алдымкам? Бейле гыммат зады кейпине совгат бермеййәрлер ахыры. Ынха ол инди хөкман сувҗарып, бу ики ара мени гошар. Шейтҗегини онуң гөзлеринденем аңян. Хер задам болса чыдамалы. Ол бу махал бизиң мыхманымыз... Мениң башга алаҗым ёк...».

Айҗаханың дуйгусы оны алдаманды. Магтым Исаевич ардынҗырады-да, башардыгындан мылайымсырап нутык айтды:

— Мен Абат гелнеҗемиң ине шу отурышыгымызы безәп отуран Айҗахан ялы акыллы, гөрмегей машгаланы тербиеләп етишдиренлиги үчин, Айҗахан, сениңем өз йүрегиңде беслән арзувларың высал болуп, гелҗегиң багтлы, сансыз ягты гүнлерден долы болмагы үчин шу тосты гөтерйән.

Магтым Исаевич эгилип, булгурлы элини илки билен Айҗахана узатды. Эмма гыз йүзүни ашак салып, сарсман отырды.

Җума Аманлыев мыхманы бу гелшиксиз ягдайдан халас этмек үчин азмлырак гүрледи:

— Гызым, Магтым Исаевич саңа биргиден хошниетли затлары арзув этди. Ханы фуҗериңи элиңе ал, бейдип отурмак айп болмазмы...

Эмма Айҗахан какасының гөвни үчинем фуҗерине элини етирмеди. Онуң агзына салан дишлем чөрегинем ювдуп билмән, шол бир йүзүни галдырман отурышыды. Профессор улудан демини алды. Мунуң нәмәни аңладяныны дуян Абат адамсы хас бетеррәк якмаз задыны оклар горкусына бада-бат гүррүңе гошулды:

— Гөрүп дурсуңыз, Айҗам утаняр ахыры... Магтым Исаевич, чакышдыран ялы гөрүң-де, аркайын ийип-ичип, отурың. Мениң гызым асылам утанҗаңдыр. Әхли

айдан хошниетлериңиз үчин көп сағ болуң. Гелиң, ынха, мениң билен чакышдырайың...

Магтым Исаевич гөвнүни гиңлиге салып, хер нәче сыр бермедиксиресе-де, онуң әхли кейпи гачыпды. Ол бирден ачылып, асла хич зат ичмедик ялы болупды. Яп-яңы хезиллер эдип ийип отуран палавыныңам тагамы бүс-бүтин үйтгәп, агзының ичине мисли зәк атылана дөнүпди.

Бир салымдан Айҗахан болдум эдип, хич кимден ругсат хем сораман, столуң башындан туруп гитди.

Профессор дымярды. Магтым Исаевичиң болса инди бу столуң башында отурмага җиннек ялы-да хөвеси галманды. Себәби Айҗахан туруп гиденден соң гызың бошап галан отургыҗына середип отурмак оңа зулумды.

Эмма кесесинден середениңде гөвнибир ялы ийипичип отуран Абады калбында эдил шу ерде оянан тәзе бир пикир отлара салярды.

Айҗахан бу гүн өмрүнде илкинҗи гезек эҗесиниң хем какасының йүзүне гелди. Профессор оны әййәм ядындан чыкарыпды. Йөне Абат унуданокды. Айратын хем гызының: «Мен ол огланы говы гөрйән... Айлы сада, мерт, ол овадан...» диен сөзлери йүрегине даг болуп басылыпды. Ол буларың гахарыңа айдылян сөзлер дәлдигини, Айҗаханың хич хачан ялан затлары дилинден чыкармаҗагыны билйәрди. Хут шонуң үчинем Абат ода дүшйәрди. Гарашылмадык ерден башларындан инен шол агыр меламатың ненеңси өңүни алып боларка дийип отырка-да, Магтым Исаевичиң саллахдыгы, шунуң ялы гиевиниң гүндиз чыралы гөзләбем тапылмаҗакдыгы ядына дүшүп, бу төтәнден эден ачышына толгунан йүреги эрбет уруп башлады. Бирденем ичинден зер гечен гымматбахалы япон яглыгы гөз өңүне гелди-де:

— Айҗама гетирен совгадың үчин таңры ялкасын. Йөне бейле гыммат зады алмасаңызам боларды ахыры... Айҗа җан оңа бегенип ики болуп биленок. Яңкы утаныпотуранам шондан. Мен энтек бейле гыммат совгада мынасып дәл диййәр чагаҗыгым...

Айҗахан туруп гидели бәри мүззерип отуран Магтым Исаевич бу сөзлерден соң ене экезленип уграды:

— Яьк-хе-ей,. бу Абат гелнеҗемиң эдйән гүррүңини... Меңә шол совгат әййәм ядымданам чыкыпдыр... О хич-ле. Эсасы зат шол Айҗахана ярап ери боля... Вий, онсоңам, Абат гелнеҗе, кәбир магазинлерде тапдырмаян оҗук-буҗук, көйнеклик диен ялы, яглык диен ялы герек задыңыз болса, профессоры бимаза эдип дурман, гөни маңа айдайың. Сөвда угруңдан бәшдир-үчдүр сөзүм гечйән достларым бардыр. Профессор, сиз мең шу теклибиме гаршы дәл герек?

Җума Аманлыев эгилип, орунбасарының эгнине какды-да, лох-лох гүлди:

— Вах, Магтым җан, ики эллә разы... Мени шуларың «оны тапып бер — муны тапып бер» диен иргинсиз игенчлериңден дындырсаң той бермәге-де разы-ла... Шу аяллара зат тапмага гезек геленде, дуз бар, дуран ерим-дир... Магтым җан, бүче боланына гөрә, мениң саңа этҗек ене бир уллакан хайышым бар?

— Айдыбериң, профессор.

— М-м, ә-ә... Сениң, хей, бү, гурлушык эдараларында ишлейәнлерден танаяның ёкмы?

Абат адамсының нәме дийҗек болияныны бада-бат аңды-да, ол меселәни машгаланың чәгинден дашары чыкармагың гереги ёкдугыны дуйдурып ювашҗа, эмма азмлы:

— Җума! Нәмә герек? — дийди.

Магтым Исаевич әр-аялың арасындакы болуп гечйән затлара асла питива этмән, гара чыны билен ойланярды. Бирденем кимдир-де бири гүпбе ядына дүшдүми-нәмеми, ачылып:

— Тапдым, профессор... Бир таныш оглан болмалы. Тәзеки дөредилен «Центрстройда» бөлүм мүдири болуп ишлейәр. Ол сизе нәме үчин герек?

Догрудан-да сериниң сағ вагты боланлыгында профессор Айлылы меселәни өз орунбасарының янында гозгамаса гозгамазды хем велин, бу махал ол өзүне эрк эдерден эҗизди. Шол себәпденем аялының чыны билен гөзүни алардып, херрелен болмасам, гызының абрайына шикес етәймек ховпам хич зат болуп гөрүнди-де, ол башлан гүррүңини соңламагы зерур хасаплады.

— Магтым, ол мениң өзүме герек дәл-де, Айҗахана герек. Дүшүнйәңми? Бу мениң гызымың хайышы.

Магтым Исаевич геңң галып, гөзлерини тегеледи:

— Айҗаханың? Багышлаң велин, Айҗахана гурлушыкчы нәме үчин герек болдука?

Абат мундан артык чыдап билмән ериндеи туруп:

— Ә-ай, саммылдар отыр-да... — дийди-де, адамсына ахмырлы назарыны дикди: — Сениң ичерлигиң бармы дийсене. Тоба худайым, биз-ә мыхманына юмуш буйруп отураны өмрүмизде гөрмәндик. Магтым жан, сенем мунуң әхли диенлерине гулак асып отурма. Бу махал ол нәме гүрлейәнинем биленок ахыры... Сен пьян!

Профессор аялының бу айданларына гахарланмады, гайта хас аркайын гөрнүше гелип, үстлерине диренип дуран аялына:

— Абат жан, сен нахарланып болан болсаң кән, бизиң гүррүңимизе гарышма-да, говусы бизе бирки чәйнек ажы гөк чай бер... Бар, бар, шейдәй — дийди.

Абат эдил тулум ялы чишип, эмма нәме дийжегини билмән, кухня тарап гитди.

Профессор болса бу ики арада хич хили зат болмадык ялы мыхманына йүзленди:

— Магтым жан, сен мениң өзүмки болаңсоң инди догружамы айдаяйын. Яңкы Айжа, мениң жан ялжак гызым, не эжесине, не маңа, хичимизе дуйдурман бир йигит билен таныш болупдыр.

— Нәме?! — Ичян чаканда-да Магтым Исаевич бейле авунманды. Ол лаңңа еринден галшына эдил ал какан ялы доңуп галыпды.

Профессор мыхманының бирден эрбет үйтгәнине дүшүнип билмән, онуң йүзүне гең галып серетди:

— Магтым, саңа нәме болды?

Бу сораг Магтым Исаевичи бирнеме өзүне гетирди: «Эй худай, болшум нәхили? Магтым, хетдиңи бил. Сыр берме». Ол улудан демини алды, өзүне жебир эдип йылгырды-да, ерине чөкди:

— Багышлаң, профессор, мен, догруданам, агдыграк ичәйипдирин өйдйән...

Эмма Магтым Исаевичиң сен-мен ёк еринден лаңңа галмагы, сесиниң айылганч чыкмагы профессор үчин дүшнүксиз бир гең хадысады.

— Магтым, бу нәме үчин бирден өр-гөкден геләйдиң? Я мен саңа якмаз бир үйтгешик зат айдайдыммы?

Магтым Исаевичиң бейниси шу пурсат эдил сагат ялы ишлейәрди. Ол өзүниң әхли угуртапыжылык укыбыны, мекирлигини, хатда о диен ынанмаян худайынам хәзир көмеге чагырыпды. Ол эллерини сандырадып

чүйшеден фужере боржоми гуйды-да, эдил ажы көлүң овлагы ялы оны бир демде башына чекди.

— Яьк, профессор, йүрегими ярдыңызай... Мен ол йигит диййәниңиз шол «Центрстройда» ишлейән таншыммыка дийип өр-гөкден гелдим. Себәби мен онуң үчдөрт чагасының бардыгыны билйән...

Профессор ынжалды. Йүрегинде мүңкүрликден киршенем галмады.

— Еклай, чага ниреде, зат ниреде... Мениң диййәним экзамен берип билмән йыкылан, индем обасына бармага утанып йөрен бир яш оглан-ла...

— Шейледирлай, геңем гөрдүм-ле... Ай, нәме, профессор, мен ханы бир гүрлешип гөрейин. Белки бир зат чыкаяды-да... Өң-ә диенимi эдйәрди, йөне инди начальник дережесине етенсоң үйтгәп йөрен болмаса...

Профессор Магтым Исаевичиң әхеңинден онуң яйданжыраяндыгыны, гызының танышы барада дүшнүксиз мүңкүрлик эдйәндигини аңып, бада-бат Айжаханың абрайыны горамак билен болды:

— Магтым, таныш болупдыр дийсем, сен оларың арасында бир зат бардыр өйдәйме. Ёк, ёк, мениң гызым бейле затлары пикир эдерден белентдир. Онуң диңе шол оглана дөзмән эдип йөрен иши. Айжаханың мыдама-да хәсиети шейле — ол юка йүрек. Хава, ине шонуң ялы ягдай.

Бейнисини чепбе чөвүрен бу тәзеликден соң Магтым Исаевичиң дүнъәси даралып, ол бу гиң эйванда капаса дүшен гуша дөнүпди. Онуң бу ховлыны, еке гызына буйруп билмейән налажедейин адамлары, асла Ашгабады ташлап, нирәдир үмдүзүне чыкып гидип, улили билен гыгырасы гелйәрди. Магтым Исаевич соңабака ичен коньякларындан яңа халыс мелул болуп, гапдалында биргеңси сынчгырып отуран жан ялы профессорыны хем йигренип уграды: «Ери, бу адама нәме дийип, нәме айдарсың. Эгер-эгер яландан-чындан мүйнүргәногамай! Маңа-ха палав ийдирип, коньяк ичирен боля, бу ичериниң жаныңа тенекар иң сүйжи ныгматынам бир ер уруп — ерде галан абитуриентиң агзына тутуп берйәр. Ай, сең халалың болсун, профессор! Вах, мени өлдүрмели, мен дири самсык! Шу тетелли принципсиз адамы горажак болуп не дердиң дийсене? Ёк ерден жикжерен болуп, гайта академик Нобатов ялы худайың назар салан адамсына өзүми йигрендирдим. Ине-де

алмытың. Көр бол, Магтым! Йөне вели, мәхрибан профессор, мен сениң буҗагаз ойнуңы баша бардырман. Ол перипейкери ит-гушуң өңүне оклатман. Айҗахан мениңки болар. Ол гыз мениң язгыдым, тобам, выжданым, сарыҗа бәгүлим... Хәзирликче хош, мәхрибан профессор!..»

Магтым Исаевич шу ойлардан соң инди башыны дөшүне саллап хор чекип башлан профессоры эйванда еке галдырып, кухняда гап-чанак ювуп дуран Абат билен башардыгындан мәхрем хошлашды-да, ховлудан чыкып гитди.

Бу махал шәхере агшам салкыны аралашыпды.

ШӘГИРТ

Ашгабадың гүнорта-гүндогар тарапыны җәхекләп отуран байырлыкларың этегинде гурулян микрорайон Айлыны ызы үзүлмән ики яна гатнаян самосвалларың, тутуш блоклары ал-асманда гайдырып, җайларың үстүне галдырян әпет кранларың гүввүлдиси хем-де машынларың сесине бәс гелип билмән богазына сыгдыгына гыгырып гүрлешйән ишчилериң гыкувы билен гаршы алды. Йигит бу әпет гурлушык мейданына аралашдыгыча өзүниң өңкүсинден хас кичелйәндигини, йүрегиниң болса эдил тилкини гөрен товшаныңкы ялы биҗай чалт уруп башландыгыны месе-мәлим дуюп үграды. Шейле болмазча-да дәлди. Колхозара гурлушык бригадасында ики йыл төвереги ишлән дөврлери онуң гуран «биналарының» иң хайбатлысы обаның четиндәки гушчулык фермасының чаклаңҗа җайыды. Шонда колхоз башлыгының җая гөвни етендигини айданда Айлы өзүни хут ынҗык патышаның көшгүни гуран уссатдан пес сайманды. Оба адамлары ярым дегишме әхеңиндеми я гара чынлары биленми, адыны «Айлы усса» дийип тутуп угранларында болса ол хонданбәрсирәп, догрудан-нам җай салмагың әхли тилсимини алан усса болуп етишендирин өйдйәрди.

Ине хәзирем оңа хут пайтагтың тәзе микрорайонының гурлушыгына гатнашмагы ынанҗаклар. Бу Айлы үчин бир гөрсең тапылгысыз үйтгешик багт ялыды, бирденем горкунч гөрүнйәрди. «Шиндем гич дәл. Обамыза гайтмалы, маңа эҗем гарашяр» дийәйсем, бу адам маңа ынанар-ла. Бейле җайлары гурмак үчин йөрите билим, улы теҗрибе герек. Мениң велин товук кетегинден өзге салып гөрен задым ёк. Йөне вели гурлушыкда ишлеҗек дийип, мен Айҗахана сөз бердим ахыры... Онсоңам эгер гидәйсем мен Айҗахансыз нәдип яшап билеркәм? Олам мениң шу ерде галанымы говы гөрйәр. Ёк, мен нәме-де болса башымдакыны гөрмели болярын... Мен гара чыным билен ишләрин, ай, шу ишлешип йөренлерем гурлушыкчы болуп дүнйә инәен дәлдир-ле...».

Айлы прорабың ызына дүшүп баршына оны шунуң ялы булашык ой-аладалар гаплап алыпды. Прораб Айлының шол университетден документлерини ызына алып дурка саташан йигидиниң дайысыды. Оңа Мейдан Гурбанлыев диййәрдилер. Ол гүне янан йүзи кокашып дуран даяв адамды. Айлы эдил гөзи ёк ялы чаркандаклардан уруп барян бу әпет адамың ызына зордан эйгерйәрди. Мейдан Гурбанлыев йигидиң ызда мүззерип гелйәндигини гөрди-де, эдил онуң ичини билен ялы аяк чекип:

— Ери-ов, халыпа, не бейле бойнуңы саллаяң я горкуп башладыңмы? — дийди. — Гурлушыкчы болмак эҗизиң пишеси-хә дәлдир. Бу ерде билҗагазыңы иңңән берк гушамасаң, майрыланыңы дуйман галарсың.

Айлы керпичлериң, үйшүшип ятан демир-семирлериң үстүнден тасанаклап бөкүп баршына ол адама ягшыдан-ямандан хич хили җогап бермеди. Онуң илки бир: «Гөвнүңизедир, эҗизлеме нәме ишлесин» диесем гелди-де, ене гөз-гөртеле ялан сөзлемәге богны ысмады. Оңа дерек гайта прорабың үстүне өзи хүҗүм эден киши болды:

— Ханы, бу сизиң ол егениңизем гелҗек дийди-де, я горкайдымыка?

— Какасы ругсат бермәндир, «Он йыл окабам палчыга булашып йөрҗек болсаң, ондан кәр болмаз» дийипдир. Шу гүн ир билен отла мүндүрип гойбердим. Ай, өзи билсин, мен-ә шонуң болманына гайта бегенмәнем дурамок. Өзүңкиң бир яны иңирдили боляр. Шейле дәлми?..

— О диениңиз-ә догрыла велин, билеҗе ишләйсек говы боларды-да.

Мейдан Гурбанлыев әдимини хаяллатман, Айлының эгнине какды:

— Зыяны ёк, онуң үчин кемсинме. Мен сени, халыпа, тапылгысыз бир оңат адам билен танышдырарын

велин, шонуң янында ишләп башлаңсоң хич кими күйсемерсиң.

Айлы прорабың бу хош сөзлерине монча болса-да, ичинден: «Бу адам Айжаханы күйсежегимден бихабар-да» дийди.

Мейдан Гурбанлыев оны микрорайоның эдил ортарасында гурулян жая элтди-де:

— Ине, гөр, сен шу объектде ишләрсиң. Гелжек йыл бу жая адамлар гөчүп гелмели — дийди.

Бир салымдан оларың янына яшы элләр сер уран, дуп-дуры мавы гөзли, дөшлери гапак ялы чигинлек бир адам гелди. Ол буларың икиси биленем эллешип чыкды-да:

— Мейдан, гелениң говы болайды, яныңа өзүм гитжек болуп дурдым — дийди.

Мейдан Гурбанлыев бир гапдалда йүзүни саллап дуран Айлының чигнинден тутуп, янына гетирди:

— Андрей Матвеевич, мен ынха сең бригадаңа шәгирт гетирдим. Бу йигиде Айлы Перманов диййәрлер. Экзаменден йыкылыпдыр. Обама доланып бармага йүзүм ёк, гурлушыкчы болайжак диййәр. Нәхили гөрйәң? Сынла, дишлерини барлап гөр. Шу йигит тутушлыгына сең ыгтыярыңда.

Андрей Матвеевич прорабың айданларына питива-да этмейән ялы, Айла бармысыңам диймән, гайта эллерини булайлап:

— Я валла, Мейдан, сең ядыңа шу вагт шәгирт дүшйәр, маңа шәгирт деркар дәл, раствор герек, говы раствор... дүшүнйәңми?..— дийди. — Дүйн өйләнки иберенлериниңем бир машыныны ызына гайтардым. Йөне шораланып дур, сув билен чәге-дә. Мен-ә шоңа йүрек эдип керпич өрүп билжек дәл. Инди айда-айда халыс дилимем гурады. Огланларам маңа игенйәр, ярым гүнләп диен ялы бош отурдылар. Мейдан, нирә йүз тутмалы болса гит-де, чыныңы эт, гардаш. Растворлы меселәмиз гүнүң-гүнүне бетерлешип гидип отыр. Масгаралык-лай!

Прораб яшулыны үнс берип диңледи, аграсланып гашларыны чытды, нәмедир бир зады хакыдасына гетирмекчи болян ялы додакларыны дишләп, ики яна гезмеледи.

Андрей Матвеевич өңки айданларынам аз гөрйән ялы хас гызды:

— Онсоңам сен управленийә бар-да дүшүндир: биз товук кетегини саламзок, яшайыш жайыны гуряс. Бу ерде йүзләп адам яшамалы, биз шоларың шатысына чыдар ялы жай салмалы. Бизи женаята итеклемесинлер.

— Вах, билйән-ле, Андрей Матвеевич, растворың хилинден зейренйән диңе сен дәл, башга-да кән. Эртир сагат үчде управлениеде йөрите растворың хили барадакы меселә серетжеклер. Сенем шол йыгнага гатнашайсаң-а хас говы болжак. Бизем-ә диймесине диерис-ле велин, растворадан көсенйән өзүңиз, шонуң үчинем сизиң делиллериңиз мениңкә гөрә хас ерликли болармыкан өйдйән. Нәхили гөрйәң?

— Барарын, нәме барман. Барарынам, нәхили раствор гармалыдыгыны олара мазалы гөркезеринем. Сен мени танаяң ахыры.

— Оны этжегиң-ә билйән-ле вели, йөне, Андрей Матвеевич, бу йигидем-ә алып галмалы боларсың... Ёк, герек дәлдиги чының болса-да, оныңы айт. Менде-дә үйшүп ятан шәгирт ёк, Айлы ялы герчек йигиде бу микрорайонда хырыдар чыкжак кәндир. — Мейдан Гурбанлыев соңкы сөзлерини дегшибрәгеде, йылгырып айтды.

Мал сарайына салнан етим токлы ялы мүззерип дуран Айлының бу дүшүп йөрен гүнүнден яңа ичи-багры отды. Ол соңабака прорабың Андрей Матвеевич билен нәмелер гүрлешйәнинем эшитмеди. Бу сөвдалашып дуран адамларың гөдегрәк геп урушлары дәл-де, хут өзүниң әжиз хем чыкгынсыз ягдая дүшендиги оны хорлаярды. Эдил шу ерде, нәме үчиндир, бирден какасы ядына дүшди, онуң йүз кешби чап-чал үмүрликден гөрүнйән ялы судур болуп гөзүниң өңүне гелди. Ол: «Кака, сен дири болан болсаң, мен бу ягдая дүшмездим» дийип кемсинди. Ёк ерден бокурдагына дөмен гаты дүвүни шу бела өзүне зор салса-да, ювдуп билмеди, онсоң немленен гөзлерини биалач гапдала совды.

Айлы шейдип эрбет бозулып дурка-да, эгнине кимдир бириниң элини атандыгыны дуюп, йүзүни галдырды.

Ол Андрей Матвеевичди.

Яшулы Айлының овалары ажы яшдан долан отлуклы гөзлерини хүшгәрлик билен сынлап, башыны яйкады:

— Мейдан диййән-ә, серетле муңа, намысжаң йигит

экен. Ишлемәге гезек геленде-де шейле намыслы болайса-ха говы зат. Ханы, йөр, мен сени бригадам билен танышдырайын.

Усса билен шәгирт үйшмек-үйшмек керпичлериң аңырсында мазалы гөзден йитйәнчәлер Мейдан Гурбанлыев ызларындан середип галды хем-де өз ичинден: «Бар, Айлы Перманов, мен бу гүн сени онуң Алы хезретлери ишчилер сынпының хатарына гошян. Ёлуң ак болсун!» дийди.

* * *

Андрей Зотов кырк секизинҗи йылың ер титремесиниң ызысүре өз йүрегиниң эмри билен Ашгабада гелен вагты яңы йигрими яшап йөрен мен диен йигитди. Андрей шонда аңырсы ики-үч йылда шәхери дикелдип, ене мәхрибан Брянскиме доланарын дийип пикир эдйәрди. Ол ерде онуң эҗеси, сөйгүли гызы Галина гарашярды. Эмма самолётың трапындан дүшүп, шәхере аралашан бадына Андрей эҗеси билен Галина берен сөзүни унуданыны-да дуйман галды. Бу рус йигидиниң өңүнде тутуш бир халкың гапыллыкда башындан инен айылганч трагедиясы иңләп отырды. Андрейиң чагалыкдан гөрсем дийип арзув эдип йөрен шәхери, шахырларың йүрегинде тимарланан, гүндогарың ыссы мәхремлигини хем-де сыпайы гөзеллигини өзүнде җемлән мавы гиҗели Ашгабат ёкды. Ашгабада дерек хер бир ашгабатлының йүрегине салнан агыр яра ятырды. Нирә серетсең харабалык, нирә сер салсаң немли гөзлер. Эмма шол харабалыкларың арасындакы гезип йөрен адамларың назарында Андрей еңилендигини боюн алмадык гайдувсыз адамларың мертлигини гөрди.

Шейле-де болса, бу айылганч томашады. Андрей он үч он дөрт яшлы огланка Брянскиниң токайларында партизан отрядына гошулып, душмана гаршы эли яраглы сөвешипди. Йөне вели хер нәче ёвуз, хер нәче агырам болса, ол урушды. Урушда сөвешмәге, ар алмага, герек еринде ыза чекилмәге май барды. Эмма бу ердәки бела-бетер, хич хили када-кануна габат гелмейән ёвузлык, рехимсизлик йигидиң ынсан пайхасы билен бир ере сыгышмаярды. Адама чөрек билен бәгүл берйән эне ер өз перзентлериндеи рехимсиз өч алярды.

Андрей шонда шейле бетбагтлыга учран халкың белент рухуны, яшайша сөйгүсини гайтарып бермек үчин оңа диңе мәхрибан Ашгабадыны өңкүсинденем хас гөзел эдип дикелтмелидигине ымыклы гөз етирди, хем-де шу мукаддес борҗуның ёлуна тутуш өмрүни гурбан этмели болса-да гайгырмаҗагына касам этди.

Шондан бәрем, тас отуз йыллап диен ялы Андрей Зотовың өз касамына бивепалык этмән, ашгабатлылара эзиз шәхерини гайтарып берип йөршүди. Асла Ашгабат бир эййәм онуң өзүниң хем икинҗи ватанына өврүлипди.

Гурлушыкчылык кәрине Андрей Матвеевичиң өз хусусы гарайшы барды. Ол оны бейлеки кәрлерден илери я ала тутмаярды, эмма гурмаклыгың айратын җогапкәрчиликдигини, адамдан онуң әхли укыбыны, ыхласыны талап эдйәндигини, өрйән хер бир керпиҗиңе мәхриңи сиңдирмелидигини велин өз шәгиртлерине хәли-шинди үндейәрди. Андрей Матвеевич гурян җайларыны художнигиң дөредйән эсери билен деңешдирйәрди, ол: «Мен гурян җайларымың хер биринде йүрегимиң бир бөлеҗигини галдырян» диййәрди.

Ине, Айлы Перманов шунуң ялы уссаның бригадасына шәгирт болуп гошулыпды.

ЧАКНЫШЫК

Микрорайоның гурулян ери көне обачылык болансоң, илат гөчүп гитсе-де, онуң эдил гайрасындакы ачыклыкда ики саны гарры тораңңы галыпды. Шол агачларың астында гурналан узын стол гурлушыкчыларың томус гүнлери галапын чай-нахар эдинип, дем-дынч алян ериди.

Андрей Матвеевич Айлыны ызына дүшүрип баранда ол ере эййәм бригаданың әхли членлери диен ялы йыгнаныпды. Оларың кимси өз янлары билен гетирен затларыны, ене бирлери шу ердәки йөрите гурлушыкчылар үчин ачылан азык дүканҗыгындан алан овкатларыны столуң үстүне яйрадып, гүлшүшип, бирек-биреге ёмак атышып, гарбанып отырдылар. Эмма бригадириң нәтаныш бир йигиди яны билен алып гелмеги оларың бадыны говшадып, херси гәвүшәп отуран еринден Айлыны сессиз сынламага башлады.

Андрей Матвеевич столуң башына гечип отурмаздан өңүнчә:

— Огланлар, бизе шәгирт иберипдирлер. Бу йигиде Айлы Перманов диййәрлер! Кабул эдйәсми? — дийди.

Отуранлардан бири пыңкырып гойберди. Онсузам утанып нәтҗегини билмән дуран Айлының тутуш эндамына дер инип, йүзи гызып гитди. Онуң гөвнүне яңагына кимдир бириниң шарпыгы деген ялы болды.

— Ери-ов, Шүкүр, нәмә пыңкырдың, я гөвнүң етмедими?— дийип, Андрей Матвеевич азгырылыбрак гүрледи.

Гелели бәри йүзүни ашак салып дуран Айлы чала габагыны галдырып отуранлара серетди.

— Ёк, Андрей Матвеевич, терсине, халыпачылык херекетини бизиң бригадамызам голдамалы ахыры. Йөне бу йигидиң өзи яшам болса фамилиясы хайбатлы экен-де, шоңа йылгырайдым. Багышлаң.

Айлы бу гүрлән адамы оңат сынлады. Шүкүр дийилйән гөзлери дәлиниңки ялы мөлерәге-де чекгелериндәки бакенбардларына ченли буйра гара сачлы, бурунлак гараягыз даяв йигитди. Ол гүрләнде алтындан салнан алын дишлери эдил чыра ялы ялпылдап гидйәрди. Гарлаваҗың гуйругына чалым эдйән гараҗа муртлары Шүкүриң өзүнден җуда гөвнүхошдыгындан хабар берип, оларың хер гымылдысы яшайышда шү керпичлер билен палчыкдан башга хас гызыклы, хас якымлы затларам бар дийййән ялыды.

Айлы бу адамы хәли якындан танамаса-да, Шүкүриң сүңңүнден хем-де калбында нәхилидир бир эгсилмейән якымсыз гүйҗүң, эйлеми етмедик ябаны гуҗурың сакланяндыгыны аңып, онуң гөзлеринден бирхили эйменди.

Андрей Матвеевич столуң башына гечип отурды, үм билен Айлыны янына чагырды. Соңра элиндәки гара сумкасындан үч саны помидоры, бирки саны хыяры, кагыза доланан ики саны котлет бутерброды чыкардыда Айлының эгнине какды:

— Ал, утанма-да, етдигинден сенем ийип отыр. Эртирден башлап өз ийҗегиңи өзүң гетирмерсиң.

Айлы утана-утана элини зордан бир помидора узатды. Эдил шол вагт ене яңкы Шүкүриң сеси эшидилди:

— Андрей Матвеевич диййән-ә, бү шәгирдимиз экзаменден йыкылаян-а дәлдир-дә?

Айлы элиндәки помидорыны ере нәдип гачыраныныда дуйман галды. Ол ичинден: «Бе, бу адам мени гүнүме гойҗак дәл-ов. Нәдип боларка?» дийип, пикир этди.

— Болуп отуршың нәтеңедай, Шүкүр? Утанмаяңмы?

Бу гүрлән чигинлериниң мышцалары даш ялы юмралышып дуран, эдил гуйлан кенек ялы ыкҗам, сарыягыз йигитди. Оңа Равил Нигматуллин диййәрдилер.

Шүкүр ене-де ёкнасыз пыңкырды-да:

— Вий, комсомол, асыл сенем бармыдың? Багышлавери — дийди.

Равил улудан демини алды-да, Шүкүре йигренч билен гөзүни алардып, ене нахары билен болды.

Андрей Матвеевич алҗырап, нәтҗегини билмән иймән-ичмән отуран Айла гөвүнлик берди:

— Сен мунуң ялы затлары гөвнүңе алҗак болсаң, хорланан ериң көпелер. Онсоңам дүнйәде әхли адам салыхатлы, батныклы болса, яшайшың о диен гызыгам болмаз. Ичинде Шүкүр ялыларам чыкып дурмалы ахыры.

Андрей Матвеевичиң иңңән аркайынлык билен айдан бу сөзлери Шүкүре ёкуш дегди:

— Бай сизем-ә, Андрей Матвеевич, деррев авыңызы пүркйәңиз отурыберйәңиз. Шү адамларам йөне ерден бир зат айдып гойберйәндир өйтмәң. Эйсем окува гирип билмән энтәп йөрен гытмы? Халыс палталары даша дегенсоңам, нireде йүз тапсалар, шо ере бурунларыны сокярлар. Мен бу шәгирдиңем гурлушыга йүреги күйсәп гелмәндигини гөзүнден аңып дурун ахыры. Өзем ынха гөрерсиңиз, бу леллим торгайңыздан барыбир хич зат чыкмаз.

Андрей Матвеевич халыс гахары гелип, гәвүшемесинем кесди.

— Бу бидерек велилик сатан болуп отурмаң нәме? Сең өзүң гурлушыга илки гелениң ядыңа дүшйәрми? Бу йигидем хөкман гурлушыкчы болар. Бу гүн гышыграк өрер, оваррам, эрте-де гышыграк өрер, ахыры бир гүнем эдил оклав ялы гөнелер өтәгидер. Онсоңам, шу отуранлаң арасында хич биримизем энемизиң ичинден голтугымыза керпич алып чыкан дәлдирис. Айлының оңат гурлушыкчы болмагы бизиң өзүмизе-де баглы, Шүкүр хан. Элбетде гелен гүнүнден мүңкүрлик эдип, огланың гөвнүни йыксаң, ол башарянҗасынам эдип билмез.

Шүкүр кинаялы йылгырып, башыны яйкады:

— Хай, гөвнүңизи гиңлиге салан боляңыз-а велин, нәбилейин-дә.. Бу йигит оклав ялы гөнелйәнчә, брига-

дамыз ялта итиң гуйругы ялы илиң ызында сүйренәймесе. Эсесиз, яңыбир байрага гөзүмиз дүшүп, элимиз гиңәп уграпды велин, худайтагала шонам бизе көп гөрәйипдир өйдйән.

Шүкүриң бу болшуна гахарланшып отуранлар ала-вагырды болушдылар:

— Гапсанай!

— Сен-ә гутаран экениң!

— Хов, шонуң айдянларының җаны ёгам дәл!

— Алла кессин, ине-гана өңүмиздәкинем ийип-ичип билмедик.

Вагырдының вагты билен гутармаҗагына гөзи етип хем-де бу тәзе гелен яш йигидиң өңүнде масгара болшуп отуранларына халыс җаны янып Равил еринден турды-да:

— Юваш-ов, огланлар. Болшуңыз нәхилай — дийип, соңра Шүкүре отлуклы назарыны дикди: — Шүкүр, утанаңокмы? Сең келләңде пул билен байракдан башга пикир бери бармы? Нәме, өйүңде экләп билмейән гол долы машгалаң аглашып отырмы? Не бейле намартлаяң? Я бу гурлушык сең хусусы мүлкүңми? Нәме йүзүңи саллаяң, ханы җогап бер?

Шүкүр кисесинден сигарет чыкарып, ине-гана отлады, хезил эдип бирки гайра сорды:

— Хм, сен, Равил, акыллы йигидем велин, мыдама меселә бир тараплайын чемелешйәң. Сеңкем умуман догры. Сен комсорг, шонуң үчинем иң болманда ил йүзүне илки билен җемгыетчилигиң бәхбидини өңе сүрмели. Йөне сен бизиң хер биримизиң айратын шахсыетдигимизи унутма. Сен яңы машгала меселесини агзадың. Ине мең, илки билен өзүмиң яшасым гелйәр, дүшүнйәңми, өзүмиң. Сен велин, энтегем шол гуллук эден серхет заставасының дар ховасындан чыкып билмән йөрсүң.

Равилиң гахары етҗек хетдине етип, столы юмруклаңыны дуйман галды:

— Ханы, сен оңатҗа гүрле. Маңа нәме дийҗек боляң? Сен застава дилиңи етирме! Вах, шу вагт заставада болан болсаң, сени нәтмелидигини билҗек-ле. Бай, басым акыла гетирердиг-ә.

Шүкүр шолбир аркайынлыгыны йитирмән, гайта хас асуда әхеңде гүрледи:

— Мүмкин, гаты мүмкин. Йөне велин, мен дашыма серхет чекип яшасым геленок. Мен азат. Мениң өз дурмуш йөрелгәм, өз кодексим бар. Сен говусы даш-төверегиңе сер сал. Яшайыш гөр нәхили гөзел. Сагатсыз яшабермели. Эмма кисәң бош болса велин, бу дурмуш саңа хич задыны эчилмез. Мен бу затлары өз герденимден гечиремсоң айдян. Нирә барсаң гадырыңам болмаз, дост-ярларыңам сенден араны ачмак билен болар. Иң бәркиҗеси гара көпүгиң болмаса, бир стакан сувам береноклар. Эйсем шү айдянларым яланмы, Андрей Матвеевич?

— Ялан. Гөрйән велин, Шүкүр сен ене ичипсиң өйдйән. Бидерек саммылдыңы бес эт-де, говусы бирнеме бокурдагыңдан гечирҗек бол. Биз сениң дурмуш хакдакы бу пелсепәңден дойгун. Яшайыш манысы пул билен, байлык билен өлчелйән болса, сен бейдип эркана зәхмет чекмән, я бириниң гапыгулы болардың, ёгса-да гедай гезердиң. Мес боляң, Шүкүр, сениң бу пелсепеҗигиңе гапҗык пелсепеси диерлер. Өзүңем хергиз ядыңда сакла, эгер сен шү болшуңа гитсең, басым сандан чыкарсың.

— Бай, Андрей Матвеевич, сизиң яныңызда гүрләрлигем галмандыр. Әхли заді деррев сыясата сырыгдырайяңыз-ай.

— Шоңа акыл етирйәнем болсаң, говы зат. Ёгса нәме, сыясат дийилйән сопбаш гөгерип отуран агачдыр өйдйәңми? Аслы адам болан яшап йөрен җемгыетинден өзүни үзңеликде билмез. Гидере ериң ёкдур, хер нәче сапалак атсаңам, хер нәче көпбилмишсирән болсаңам, коллективиң бир бөлегисиң. Сен бир отдан-сувдан гечен гурлушыкчы, усса, бу тәзе гелен оглана иш өвредип, гөвүнлик бермегиң дерегине, оны сыгындырмаҗак болярсың. Бу болшуң айпдыр. Сен эркек адам ахыры, Шүкүр.

Бу гелшиксиз гүррүңиң башланмагына хут өзүниң себәпкәр боланына хем-де Шүкүриң масгаралап дуршуна җогап бермегиң майыны тапып билмән хәлиден бәри җаны янып отуран Айлы, ахыры чыдамады. Ол йүзүни галдырман, эмма мерт гүрледи:

— Андрей Матвеевич, маңа Шүкүр тетеллилең иш өвреденем герек дәл, гөвүнлик беренем герек дәл. Шонсузам гүнүми гөрерин — дийди.

Шүкүр бу мүззерип отуран огландан бейле сөзлере

гарашмадык болара чемели, онуң гөзлери мөлерип, ханасындан чыкара гелди.

— Бәй-бә-ә, сен-ә, жигим, диллиҗе экениң. Гелен гүнүңден бейле улы геплейәң велин, бирден эртеки гүн яныма ялбарып гелмели болайма.

Айлының йүзүнден инди уят пердеси сыпырылып, чыбыны ярылыпды, шонуң үчинем бирден хырсызланып, Шүкүре гахарлы назарыны дикди-де:

— Ай, оны гөрүбберерис. Бә, бейле утанчсыз адамы мен өмрүмде гөрен дәлдирин. Утанман йөне «пул, пул» дийип отырай — дийди.

Шүкүр бирден эдил дәлирән ялы айылганч гүлди:

— Ха-ха-ха-ха! Ана саңа герек болса, ене бир теркидүнйә дөреди. Нәме, җиҗим, сен пулы йигренйәңми?

Айлы бирнеме демини дүрсәп, башардыгындан совукганлылык билен:

— Хава, йигренйән. Сең ялы пул дийип ики элим билен гум совурыбам-а отурамок.

— Ха-ха-ха-ха!.. Сен оны йигренип-йигренмез ялы, хей өмрүңде кисәңе үч манатдан артык пул салып гөрдүңми? Ховлукма, җиҗим, сен ынха хай диймән, пулы өз дериңден кисе ясанып, шонда сакларсың. Бе, буларың бары пулдан дойгунай.

Шүкүриң шейле ач-ачан, бассыр-юссурсыз, хич хили сыпайычылыксыз масгаралап дурмагы Айлының дегнасына дегип, ол еринден турды-да:

— Сен-эй, агзыңы ондак-мундак урма. Инди сылагыңы бил. Дийҗегиңи дийип дурарча сен мени экләп-сакладыңмы? Хай пулуңам гурсын, өзүңем.

Шүкүриң эңеклери титрәп, чекгелериниң дамары таяк ялы болды, онуң ган өен гөзлери Айлыны дуран еринде ийәйсем дийййәрди. Эмма ол хер нәме-де болса сакланды.

Отуранлардан бири гүлди-де:

— Хә, Шүкүр, алдыңмы аклыгыңы. Гөрсең, хер ерде өзүңче йигит бардыр — дийди.

Шүкүр бу гыҗалата чыдаман лаңңа еринден галды. Элиндәки уҗундан дишленги хыяры нәдип мынҗырраданынам дуймады.

Реҗәниң гең дәлдигини аңан Андрей Матвеевич гапдалында юмрукларыны стола дирәп дуран Айлының еңинден чекип отуртды-да:

— Ханы, бес эдиң. Гөрйән велин икиңизде-де акыл ёк экен. Огланлар, ийип-ичип болан болсаңыз, бейдишип отурман ише башлалың. Сизиң мүң гүррүңиңизден мениң үчин еке керпиҗи артык өрениңиз бәхбитли. Йөрүң ханы — дийип, туруп уграды.

Бригада Андрей Матвеевичиң тураныны гөрүп, ары өрен ялы болды.

Шүкүр сессиз Айлының гапдалына деңлешди. Айлы эгер-эгер бирҗик хем эйменмән, оңа отлуклы назарыны дикди-де, әдимини говшатман:

— Ери, инди нәме? — дийди.

Шүкүр йүзүни галдырман юваш җа гүрледи:

— Ай, хичле. Йөне яңкыҗа болшуңа пушман эдип, яныма «җан ага» дийип гелерсиң, шоны айдаяйын диййдим.

— Өлсемем, оны этмен.

Шүкүр кинаялы йылгырды:

— Сен-ә җиҗим, барып ятан дүрек экениң.

Айлы юмрукларыны дүвүп, Шүкүриң алкымына дыкылды:

— Дилиңи сакла, Шүкүр! Бейдип шерчи хелей ялы гаргынып барма, йөр говусы бир гыра чекилели.

Шүкүр җогап гайтармагың дерегине, ёкнасыз гүлди-де, хас өңрәкден хайдашып барян ёлдашларына гошулып гитди. Онуң бу болшы горкаклыкмы я гөвниетмезчиликми, Айлы оңа дүшүнип билмеди, эмма шундан шейләк өмрүнде өңки яшанларындан үйтгешик, гызыклы хем агыр тәзе яшайшың башланяндыгына, ол яшайышда өз орнуны эелемек үчин оңа җаныпкешлик билен ыхласдан башга ар-намысыңы гарашылмаҗак ёвузлыклардан горап саклар ялы эгсилмез гайдувсызлыгың-да герекдигине ол мазалы акыл етирипди.

ИЛКИНҖИ ПОСА

Айлы гүн яшыберер учурлары ишден чыкан бадына телефон-автоматдан Айҗахана җаң этди. Телефона вагты билен гелен болмады. Ол: «ай, инди болмадыгы-ла» дийип, телефоның сапыны гоймак исләнде-де автомат шакырдап, гүңлеч ёгын сес эшидилди:

— Аманлыев диңлейәр.

Айлы Айҗаханың какасының сесини илкинҗи гезек эшидйәрди. Шол себәпденем алҗыраң ягдая дүшди-де, телефоны гоймагың алаҗыны агтарып:

— Багышлаң, Җума Аманлыевич, маңа Айҗахан

герекди велин, ай зыяны ёк, соң бир гүн жаң эдәерин — дийди.

Профессор жаң эдйәниң кимдигини онуң говушгынсыз сесинден аңан болара чемели, Айла телефоны гояра май бермән, якасындан япышды:

— Ә-хә, сен ялңышмаян болсам, шол Айлы дийилйән йигит болмалы, шейле дәлми?

Инди Айла сыпара ер галмады. Нәме үчиндир бирден онуң эндамындан совук сув гуйлан ялы болды, өңем капас хем ыссы телефон будкасының ичинде хalыс деми тутулып, йүз-гөзүнден шаглап дер инди. Йөне велин телефондан иңңән аркайын эшидилен сес оны ене-де тиженмәге межбур этди:

— А-хов, йигит, бу нәме дымдың? Бир зат гүрле ахыры?!.

Айлы ардынжырап шүбела мердемлиге салса-да, сеси жуда эжиз чыкды:

— Хава, Жума Аманлыевич, бу мен, шол Айлы. Багышлаң, сизи бимаза эдәйдим өйдйән.

Профессор ылла диерсиң, герденини басып дуран агыр йүкден дынан дек телефонда улудан демини алды-да, ызынданам хезиллер эдип гүлди.

Айлы профессорың бу болшуны халамады, ол өз үстүнден гүлүнйәндир өйдүп пикир этди. Эмма бу гүлйән адамың өз сөйгүлиси Айжаханың какасыдыгы ядына дүшүп, хер нәче гахары гелен-де болса, башарДыгындан сыпайычылыгы элден бермән:

— Жума Аманлыевич, багышлаң, мен диңе ише ерлешенимди Айжахана дуйдураайын дийип жаң этдим — дийди.

Профессор эдил өңки ялы гаты болмаса-да ене гүлди. Айлы өз янындан: «Бе, бу адам пьянмыкарай» дийди. Гүлкүси кесилен бадына профессор:

— Гутлаян, түйс йүрекден гутлаян. Айлы, өзүңем хәзириң өзүнде өе гел, эшидйәңми, хөкман өе гел — дийип, гара чыны билен гыгырды.

Бейле тәсин чакылыга Айлы ятса-турса гарашмаярды, шонуң үчинем гарасув болан гысымындан телефоның сапыны гачыранынам дуйман галды. Ол халлан атып, будканың демир диварына урулян телефоны хайдан-хай ене гулагына тутды. Айлы эдил улы гүнә эдип, мүйнүргейән чага ялы шейдип дымып дурды.

— Алло! Алло! Айлы, нәме сесиңи чыкараңок? Нәме болды? Сен мени эшидйәңми?

Айлы ахыры дилленди:

— Хава, хава, эшидйәнле вели... ол немелай...

— Нәме болды? Яңкы шакырды нәмеди?

Айлы инди бирнеме өзүне гелипди. Ол йылгырды-да:

— Вах, ол, эесиз, элим дерләп, телефоны сыпдырайдым. Башга болан зат ёк-ла.

— Диймек, гелйәң-дә... Мен гарашян.

Айлы профессорың шейле хөтжетлик билен чагырмагыны нәме үчиндир халамады, ол асла Айжахандан идинсиз оларың өйүне бармак ислемейәрди. Ол: «Ким билйә, белки, бу мең гаршыма гуралан хиледир, белки, бу чакылыкдан Айжаханың хабарам ёкдур. Мен барып, гайта әхли заДы булашдыраймайын» дийип, пикир этди-де профессора:

— Жума Аманлыевич, багышлаң велин, мең ишден чыкып дуршум. Бу үсти-башымам гөрер дагы эдер ялы дәл. Соң бир гүн аркайынлыкда бараайын-ла — дийди.

— Бейле болса, өйүңе бар-да ювунып-ардын-да геләй... Айлы, ханы дур энтек...

Бир салымдан телефонда Айжаханың хемишекисине гаранда говушгынсызрак, эмма нәзик сеси эшидилди:

— Айлы, салам. Сен нәме көп дийдирйәң, биз гарашяс, басымрак гел. Болямы? Гелерсиң герек?

Бу мәхрибан сес, йүрекден айдылан сөзлер Айлының калбында оянан мүңкүр ой-пикирлери зым-зыят этди-де, ол:

— Боля, Айжахан, хөкман барарын, йөне маңа бираз гарашың — дийип, гыгыраныны дуйман галды.

Йигит тамдыр ялы телефон будкасындан чыканда өл-сув болан эндамына шемал чалып, ховул алан йүреги гиңәп гитди. Ол хәлиден бәри нобата гарашып дуран бир рус аялының хүңүрдәнине гулагам асман, гыссаглы такси тутуп, өйүне гитди.

Таксичи — орта яшларындакы гөзлери тегеленишип дуран хортаң адам, Айлыны ач-ачан бойдан-баша сынлап:

— Халыпа, угур нирә? — дийди. Айлы барҗак көчесиниң адыны тутды. Ол көче шәхериң иң гайра четрәгиндеди. Таксичи сесини чыкарман нәмедир бир зада ахмыр эдйән шекилде улудан демини алып, стартере дөзүмли басды. Машын эесиниң болшуна нәгилелик

билдирйән ялы эрбет силкинип, дуран еринден азмлы бат алды.

Бу кичиҗик ахвалат Айла якмады. Ол асла такси сүрйәнлериң әхлисини өлүп-өчүп барян, харсыдүнйә адамлар хасапланы үчин, бу яшулы хем онуң гөзүне бейлекилерден энайы гөрүнмеди.

— Яшулы, нәме барҗак ерими халамадыңызмы?

Таксичи мүшдерисиниң бу диканлап берен сорагына өр-гөкден гелди-де, гөзлерини хасам мөлердип:

— Ким? Менми? — дийди. — О сениң барҗак көчәң мең энеден догуп, бейнимиң бекән ери ахыры. Догры, о махаллар о диййән көчәңем ёкды, шиндики җайларам. Көнеҗе обамыз барды.

Шофер шондан соң эсли дымды, соңра ене улудан дем алып:

— Йөне вели, халыпа, обамыз пукараҗа болса-да, оба дагам дәлди, — дийди. — Бизиң топбагымыза акюсуплар диердилер, арамызда тилкилерем яшаярды, гарайөрмелерем, токлуларам. Йөне велин, әхлимиз бир атадан болан ялы агзыбир яшардык. О йылдан — бу йыла не огры-җүмрүлик, уруш-сөгүш не башга харамзадалык боларды. Гояның гоян ериңде, атаның атан ериңде ятарды. Бир ере чыкып гитсеңем, ызыңдан аркайынсың, эдил табшырылан ялыдыр, хер ким гоңшусының абрайыны өзүнкиден илери тутарды. Арман, йөне илки-хә обаң чорба чыканрагыны уруш ювутды, ызынданам ер титрәп, чага диймән, гарры диймән бизи гыргына берди. Эдил гаргыш сиңен ялы, кесегиң астында галан-а шейле болды, дири галанлаңам херси бир ере пытрады. Бизиңем дөвлетли машгаламыз барды, он үч башдык. Шолардан какам, бир аял доганым, бирем мен дири галдым. Мен о махал огланракдым... Бир гүнде арабалы үч гезек өвлүйә гатнадым... Үч гезегем арабам обадашларымың, өз доган-гарындашларымың маслыгындан яңа мас йүкленгиди... — Таксичиниң бокурдагы долуп, ол эсли салым ювдунды. — Шондан соң, халыпа, кән бу ере аягым чекенок. Шол өлен-йитенлер гөзүмиң өңүне гелйәр-де, онсоң эсли гүнләп өзүми алып билемок. Түвелеме, Ашгабат, гөз дегмесин, гүл ялы дикелди. Хернә инди бери шо белалар илатың үстүнден инмәверсин... Шинди, шүкүр, алты саны чагам бар, улуҗа гызымы шү йыл чыкардым. Түвелеме, абрайлы ере-де дүшди. Индем галанларыны гөзли-башлы эткек болуп, шол гымылдап йөрендирин...

Машын ахыры Айлының яшаян ховлусының өңүнде сакланды.

— Ине, халыпа, гелдик... Мең гүррүңим сең кейпиңи бозан болмагам әхмал... Өзүмем кән о гүнлери ятламагы халап барамок-да йөне сораңсоң айдайдым...

Таксичиниң шу икарада айдан затлары Айла эрбет тәсир этди. Ол хер хили бетбагтлыкларың боляныны билйәрди, яш огланка какасы билен болуп гечен айылганч вака-да мыдамалык ядында галыпды. Эмма таксичиниң башындан гечен хасрат, онуң гөвнүне болмаса, адам чекип-чыдардан хас агырды. Ол таксичини үнс берип диңләп отырка, дурмушың башындан индерен әхли ёвузлыкларына, габахатлыкларына гарамаздан, адамың ахырында өлүми-де, тутуш гыргынчылыгы-да еңип гечйәндигине, яшайша болан ынсан сөйгүсиниң бейик гүйчдүгине гөз етирди. Бу адамың алты чагасы бар, бири дурмуша чыкыпдыр, онданам чага болар. Диймек, шол кесегиң астында галан дөвлетли машгала ене дикелипдир-дә... Шоны дикелденем шу гапдалындакы такси сүрүп барян йөнекей шофер. Ёк, таксичилериң хеммеси харсыдүнйә дәл, оларың ичинде галапыны өз агыр зәхметине вепалы, машгаласына ыхласлы говы адамлар болмалы. Шү ачышындан соң Айлы ол адамың өңүнде языклы гул ялы:

— Яшулы, гайта сиз мени багышлаң. Сизиң башыңыздан бейле-бейле затлаң гечендигини мен нириден билейин. Боля, онда чагаларыңыза гуваның — дийди-де, хасаплашып өз таныш ховлусына йөнелди.

Айлы гапыда чай ичип отуран өй эеси Нәзик дайза билен саламлашып, өз отагына гиренден ядавлыкдан яңа эндам-җаның халыс сыркырашып дурандыгыны дуйды-да, эшиги зады билен биалач койкасына йыкылды. Бирденем турҗак болды, эмма гунт дүшен ялы агралан келлеси диенини этмеди. Шонда ол болманда он минутҗык дагы ымызганмагы йүрегине дүвди, себәби барыбир бу ягдайында не Айҗахана, не-де профессора гөрнүп билҗекди. Йөне велин, хер нәче аргын болса-да, бейниси эрбет гүвләп, онуң гөзлерине укы гетирмеди. Ука дерек гайта, нәме үчиндир, Ашгабада гелели бәри илкинҗи гезек Айлының үстүне әхли эйменчлиги билен ялңызлык ховпы абанды.

Ол шу махал кимдир бир мәхрибан адамың гөвүнлик бермегини, ятан койкасындан гоп берип гөтерип, бу хүтдүк ялы дымык отагдан арасса хова чыкармагыны күйседи, кимдир бир мәхрибан адамың гужагында ымызганып, онуң айлы гиҗе, гүл яссык, шатудың шабрам япраклары барадакы зарын хем гадым айдымыны диңлемек иследи.

Айлы үчин дүнйәде шейле айдымы айдып билəйҗек еке-тәк адам барды. Ол онуң әҗеси Огулнурды. «...Сен о ерде нәхили гүн-гүзеран гөрйәркәң кәбәм? Ай әҗе, мен шу вагт кичелип-кичелип, бәш яшлы чага дөндүм. Сен асла-да маңа: «Хер нәче улалсаңам, гөзүме чага болуп гөрүнйәң» диййәрдиң ахыры. Сен шу вагт мениң нәхили ядавдыгымы билсеңдиң. Сен янымда болан болсаң, бир әййәм өңүмде аҗы гөк чай гоярдың, гапдалыма гечип отурардың, менем сең нурана йүзүңе серепдердим велин, әхли ядавлыгым эдил болмадык ялы айрылып гидерди. Арман, бу махал икимизиң арамыз даш. Мен бу ерде еке. Сең яныңда велин, Җемал җан билен Гөзел җан бар. Олар саңа кән мени күйседйән дәлдирлер...

Әҗе, бей дийсе, оглуң әҗизләп йөрендир өйдәймегин. Ёк, ёк... Хей, әҗәни күйсемегем әҗизлик болармы? Мен сени дүнйәдәки әхли адамлардан эзиз гөрйәним үчин екесирейән. Онуң айбы ёк ахыры. Йөне әҗе, догрымы айтсам, мен юртда галан ялңызам дәл. Әҗе, гел сең гулагыңа чавуш чакайын: «Әҗе! Ай әҗе, нәме дийсене, мениң Айҗаханым бар». Ана, хөкман сең өр-гөкден гелҗегиңи билйәрдим. Ери, ери, рахатлан, бай-бо-ов, бозулҗак болайяңмы? Ёк, ёк, Айҗахан ол сең пикир эдйән гызларыңдан дәл. Гөвнүме болмаса, мен ол гызы чагалыгымдан танаян ялы болуп дурун. Айҗахан мәхрибан машгала. Ол мениң язгыдым, әҗе!.. Айҗахан хәзирем маңа гарашяр...»

Айлының гөвнүне бу сөзлери әҗеси хут диңләп отуран ялы, сайлан гызына разылык берип, баш атан ялы болуп дуюлды. Шол дуйгы дөрән бада-да гүнузынкы ядавлыгы зым-зыят болуп, сүңңи еңләп гитди.

Ол ховлукмач ювунып, җыгылдык базарындан сөвдалашып сатын алан йүзи җүмҗүме гүлли тәзе көйнегини гейип, көчә чыкды.

Айлы яйдана-яйдана Айҗаханларың ховлусыны кааканда мазалы гараңкы дүшүпди.

Бердашлы әпет дервезәниң гапысы вагты билен ачылмады. Гапыны ачҗак болян адам онуң ики-үч гат гулпуны шакырдадып эсли вагт иш эдинди. Бу ягдай өңем йүреги бәкүп дуран йигиди хас-да сурнукдырды.

Ахыры дервезәниң агыр гапысы, бимаза эдиленине нәгиле ялы, гахарлы җыгылдап, кынлык билен ачылды. Айлының өңүнде эгни ала-мула пижамалы, чекгелери мазалы агаран узындан хортаң бир адам сөм болуп дурды.

Айлы бу адамының профессор Аманлыевдигини билсе-де, оны өз яныздан дүйпден башгача гөз өңүне гетирйәрди. Себәбини билмесе-де профессор хөкман семиз хем шадыян адам болмалы ялыды.

Айлы ховлының дашында дуран еринден гозганман говушгынсызҗа:

— Салавмалейким! — дийди. Ол профессорың өзүни бир хили үйтгешик, дүйпден нәтаныш гарайыш билен сынлаяндыгыны он ики сүңңи билен сызып хем-де бу гарайшы кабул этмән, эгер-де дуран еринден ызына ковайсаларам асла геңтаң гөрҗек дәлди.

Профессор йигиди ягшы сынлап кейпден чыкансоң, гапыдан бир гапдалрага совулып, мүрәхет этди:

— Валейким, хош гөрдүк. Ханы, гел, гир бакалы. Биз саңа кән гарашдык.

Айлы ховла гирип баршына:

— Яшаян еримем эсли бар, о ерлерде вагты билен машынам тапыланок, багышларсыңыз — дийди.

Эйванда Абат билен Айҗахан икиси бутнаман отырдылар. Айлы гызың бу болшуны өзүче ёрды: «Ай, хоссарларының янында утанан боляндыр-да» дийип, пикир этди.

Ол илки Абада, соңра-да Айҗахана эдеп билен салам берип, профессорың гөркезен ерине гечип отурды.

Абат йигидиң саламыны гөвүнли-гөвүнсиз алды-да, бада-бат туруп, кухня тарап гитди. Оңа дерек Айҗахан шадыян гөзлерини йигитден айырман, мылайым йылгырып, бутнаман отырды.

Эсли салым хич кимден сес чыкмады. Бу агыр дымышык болса Айлыны эдил санаҗа салнана дөндерипди. Бирденем сен-мен ёк профессорың:

— Арак ичйәңми? — дийип, осмакладып берен соргы йигидиң депесинден инен гүрзи ялы болуп дегди. Ол аңк-таңк болуп, бир профессорың, бир-де Айҗаха-

ның йүзүне серетди. Айҗахан йигиде голдав болмагың дерегине, аңырдан дыңзап гелен гүлкүсини зордан сакла*п*, пыңкырҗак-пыңкырҗагың үстүндеди. Сөйгүлисиниң бу болшы бир хили дүшнүксиз ялы болса-да, онуң шадыян гөзлери гөйә диерсиң: «Алҗырама, какамда оюн көндир, ол сени сынап гөрҗек боляр» дийип, гөвүнлик берйән ялыды. Шонуң үчинем Айлы йылгырдыда:

— Ай, той-томаша барылан вагты дадаймам бар, оны нәмеден сорадыңыз? — дийди.

Профессор хезиллер эдип гүлди-де:

— Өрән оңат. Диймек, онда шу гүнем тоя гелдим дий-де, хасап эдәй. Маңа ёлдаш боларсың — дийип, кухня тарап гиден аялына гыгырды — Абат, бу йигидиң ишден чыкып гелшидир, сен чайлы меселәңи соңрага гой-да, илки нахарыңы гетирәй.

Айҗахан какасы нахар диенсоң хайдан-хай туруп, эҗесине көмеклешмәге гитди.

Икичәк галанларындан пейдаланып, профессор кимдир биринден әтияч эдйән ялы гөзүни кухнядан айырман, Айла тарап мазалы эгилди-де ювашҗа:

— Сен, йигит, догрыңы айт, Айҗаханы халаяның чыныңмы? — дийди.

Өңки сорагдан айңалып-айңалманка профессорың «вәх» дийлен ялы шейле гөнүмел йүзленмеси Айлының бөврүне сымсыкланан ялы болды-да, ол отуран еринде сарсып гитди.

Йигит йүзүни ашак салып утанып отырды, профессор гарашярды. Ол ахыры йүрегини бире баглап, башыны галдырман чалаҗа:

— Халаян... — дийди.

Эдил шол вагт эйванда эли табаклы Абат пейда болды. Җума Аманлыев ылла диерсиң, хич хили гепгүррүң болмадык ялы яландан ардынҗырап, Айла сесиңи чыкарма диен ышараты этди хем-де еңиллик билен еринден гопды:

— Ханы онда, Айлы, йөр эл ювалы.

Абат адамсының бу теклибине нәгиле болды-да:

— Җума, сең шу хәсиетиң айрылҗак дәл-ов, мыдама өңүңде нахар гойлан соң туруп гидйәң, гурбаны гитдигим, буза дөнйәр ахыры — дийип, тосунҗырап чөрек кесип башлады.

Айлы итиң аҗыды. Ысы дагысы җаныңы алып барян чекдирмәни Айҗаханың эҗеси өңлерине гетирип гоянда йигидиң хут башы айланып гитди. Бу чакда, мәхрибан хөвүртгесинден учуп гайдалы бәри бейле нахара онуң гөзи дүшмәнди ахыры. Эмма оңа бу нахарың мазасыны билдирмедилер, хас догрусы, иенини ава дөндердилер. Айлы вилкасына япышып-япышманка Аманлыев ёңсуз рюмканы коньякдан пүре-пүр эдип узатды-да:

— Ханы онда гөтерели. Саглык үчин, танышлык үчин. Түркмен: «Бир гөрен таныш, ики гөрен гарындаш» диййәр. Бол ханы, гөтер бакалы — дийди.

Айлы өз гөвнүне медениетлирәк гөрүнҗек болуп «тойда-томашада дадаймам бар» диенине диңе инди өкүнип галды. Ол иченокды, йөне инди сыпара-да ери галманды. Профессор болса «сен ичмесең, менем-ә ичмен» диййән ялы элиндәки рюмканы агзына етирмән гарашып отырды.

Айлы далла гөзләп, столуң бир четине гелип отуран Айҗахана найынҗар гарады. Гыз ичип гойбер диййән ялы мәхрем йылгырып, ики гөзүнем бирден гыпып гойберди. Айлы улудан демини алып, рюмканы башына чекди. Гүйчли коньяк бада-бат йигидиң ичини-багрыны чүрүшдирен ялы ичегелерини ызарлап гитди. Санлыҗа салымданам бейнисине уруп, серини ягшы думанлатды. Онуң шейле бир башы айланып уграды велин, хут дүнъелер терс айланяна дөнүпди. Айлы иенден-иченден гечен, инди бир гапдала гышарман дик отурыбилсе кайылды. Ол эдил шу вагт, масгара болманка бу ховлудан башыны алып чыкып гитмәге-де разыды, йөне онуңам эбетейини тапанокды.

Айлы шейдип алҗырап, өз гүни өзүне етик, алабасгы болуп отырка-да, Абат юваш-ювашдан дилиниң җылавыны гойберип башлады:

— Ханым, энең-атаң бармыдыр?

Бу совал хем Айла ёкуш дегди, себәби Айҗаханың эҗеси өң илкинҗи сапар гөрүшенлеринде-де хут шу сорагы берипди.

Айлы гаты гөренини яшырҗагам болмады:

— Сиз менден муны өңем сорапдыңыз.

Абат гелшиксиз ягдая дүшенини дуюп, ялым-юлум эден болды:

— Вий, хейлеми. Вах, шу чакызаң дердинден яңа

менде инди хушәм галмандыр, жаным. Ахмал, сорасамам сорандырын.

Айжахан Айлының тарапыны чалып эгилди-де, эжесине чавуш чакды: «Нәме оны утандыряң, нахарыны бери ине-гана ийсин ахыры».

Абат улудан демини алып, ювашжа «Тоба худайым, шу ичерде гүрләрлигем галмандыр» дийди. Эмма ол хер нәче ювашжа айтса-да, Айлының жам ялы гулаклары бу сөзлери эшитди хем-де Айжаханың өз тарапындадыгына бегенип ики болуп билмеди.

Профессор, гөйә бу гүррүңлери эшитмейән ялы, нахар билен гарабашына гай болуп отырды. Ол ене Айлының рюмкасыны долдурды-да:

— Ханы, мунам гөтерели бакалы. Онсоңам сен, йигит, зат иеңок-ла. Бу чүмхөреклигиң билен-ә кән узага гитмерсиң. Ий, утанма, сен ят ере гелеңок ахыры — дийди.

Айлы бу гезек ичмекден кес-келле гаршы болды.

— Иейин велин, Жума Аманлыевич, йөне маңа ич диймәң, өңкүнем сизиң гөвнүңиз үчин ичәйдим.

— Боля, боля, бу меселеде зорлук дийлен зат болмалы дәлдир. Ичмеги халамаян болсаң, говы эдйәң.

Айлы улы ховпдан дынан ялы, яңы бир аркайын нахар иймәге башланда онуң хер бир гымылдысыны сынлап отуран Абат ене сакланып билмеди:

— Жаным, бу гирен ишиңде оңңут эдерлик айлык-гүнлүк берйәлерми бери?..

Айлының ене иени дүвүн болды. Ол ичинден: «Бе, бу аял-а мени гүнүме гойжак дәл-ов» дийди.

— Хәзир-ә бержеклери етмиш манат төвереги. Йөне соң разряд дагы аламсоң көпелер-ә диййәрлер. Ай, онсоңам мен шу гүн ишләп башладым ахыры...

Абат гөйә «Вах, меӊ балажыгым ким билен булашып йөрен экен» диййән ялы гызына небсагырып серетди.

Айлы бирнеме гарбананданмы я сораг барыны берип, дашына гечип угранларынданмы, кем-кемден ачылышды. «Булар мени сынламага чагырыпдырлар. Догруданам шейле болмалы, ёгса алжак айлыгыма ченли бейле чинтгәп отурмаздылар ахыры. Берк бол, эжизлеме, эсасы зат Айжахан сенлик, хава, сенлик...» Айлы Айжахана серетди. Гызың йүзүнден мәхир хем куяш нуры ягярды. Онуң отурышы шейле бир аркайынды

вели, Айлының жаны арам тапып, өзүни учмахдадырын өйтди. Ол Абадың батныксыз сораглары ягдырып отураныны гөрсе-де, бу ягдай өзүниң Айжаханда хилесиниң бардыгыны оларың налач боюн аляндыкларыны аңладярды. Муңа гызам, йигидем оңат дүшүнйәрдилер. Ине, шол дүшүнже, шол йүрек райдашлыгы болса бу жуванларың еңшиди.

* * *

Эжеси хернәче гөзүни алартса-да, Айжахан Айлыны угратды.

Бу махал гиже бир чене барып, асфальтың ховры өчүшипди, негәде габат гелйән өзлери ялы гезишип йөрен жуванлар болаймаса, көчеден адамларың аягы чекилишипди. Троллейбус дуралгасы эсли аралык барды. Олар сеслерини-үйнлерини чыкарман хаялжак йөрәп барярдылар. Бу йүрегедүшгич суслук оларың хич бирине-де якмаярды, йөне велин гүррүңи нәмеден башламалыдыгыны билибем баранокдылар. Айлы өз янындан ынха Айжахан эжесиниң болшуны ювмарламага башлар, шейдибем мениң сейик гөвнүми көшешдиржек болар дийип пикир эдйәрди. Эмма йигидиң о диени чыкмады. Гыз гүрлемәге дерек бирден нәзижек гошарыны йигидиң голтугындан гечирди. Айлының шо бада эндамына ток уран ялы болды-да, бирденем пагыш-пара лагшап гитди. Ол бу ягдая хем гуванып, хем нәме үчиндир-де уялып, гызың йүзүне середибем билмеди. Айлы сесини чыкармаса-да, өйлеринден онуң өйкели гайданыны Айжахан билйәрди. Шонуң үчинем гыз инди йигидиң голтугындан ики эли билен мәкәм япышып, онуң йүзүне мәхирли бакды-да:

— Нәмә торсаряң? — дийди.

Айлы бу махал сүйжи-сүйжи арзув-хыяллара гарк болуп, нирөде гезип йөренинем билмейәрди. Ол өйкесинәни унудып, шу нәзижек голлара тутуш дуркы билен даңылыпды. Йигит гыз билен аралыкда агыр перде болуп дуран уят диварының кем-кемден даргаяндыгына, Айжаханың йылы мәхриниң жадылы ховруна чоюнжак гүнүниң хыял дәл-де, хакыката өврүлйәндигине эдил чага ялы бегенйәрди. Шол ягты ойлара гүмра болуп баршына, ол гызың берен сорагына тисгинип гитди. Айлы башардыгыча аркайынлыга салан болуп:

— Ким? Менми? Торсарма нәме ишлесин. Гайта шу

махал менден багтлы адам ёк. Йөне бейле багт узага чекмезмикә диййән... — дийди.

Айҗахан йигидиң бу затлары не себәпден диййәндигини билсе-де, мекирлик билен осмакладан болды:

— О нәме үчин, хә? Оны нәмеден диййәң?

Айлы сакга дурды. Ики элини гызың эгинлериниң үстүне атды. Гөйә инди танажак болян ялы онуң йүзүни йити-йити сынлады. Бир зат дийҗек болды, эмма эрбет дувүнди. Гыз ашак бакды.

— Айҗахан, мен сенсиз нәдип яшаркам?

Айлының бу гарашылмадык сорагына Айҗахан өр-гөкден гелди-де, гөзлери бир эрбет тегеленди:

— О нәме дийдигиң болды?

Айлы улудан демини алды, эмма гызың эҗирли хем натуван гөзлерине кән бакып билмән, йүзүни бир гапдала совды. Онуң бу болшы Айҗаханы хас-да ода салды. Ол инди Айлының билинден мәкәм гуҗаклап, оны силтерлейәнинем дуянокды:

— Сен нәме дийҗек боляң? Дүшүндир? Хорлама мени, бол айт?!.

— Айҗахан, ханы рахатлан. Бизиң бейдип дураныбызы бири гөрәйсе, нәме дийип, нәме айдар.

— Нәме дийселер, шоны дийсинлер, мениң ил билен ишим ёк. Йөне сен йүрегиңдәкини айдып гитмесең, менем сени гойбермен.

— Боля, мен сенден хич зат гизлемәйин. Йөр, көчеден чекилели, мен саңа хеммесини дүшүндирейин.

Олар гиң мейданчаның ортарасында ховуз үчин ниетленен ховданҗыгың гырасына барып отурдылар. Айлы чилим отланды. Бу Айҗахан үчин тәзеликди.

— Сен асыл чилимем чекйәңми? — Айҗахан Айлының етишибилдигине соруп отуран сигаретини усуллык билен агзындан алып, бош ховданың ичине зыңып гойберди.

Айлы сигаретиң йылпылдаян отҗагазындан гөзүни айырман:

— Хава, тәзеден бәри бегенемде я гынанамда чекәймәм бар — дийди.

— Бегенйән вагтың көп болямы я гынанян вагтың?

Айлы ысгынсызҗа йылгырды.

— Санап гөремок, йөне гүнде бир гап сигарет-ә бошадян.

— Ол өз ишиң, саглыгыңдан ирен болсаң чекибер. Йөне ызымдан гөзләп гелмәнкәлер, йүрегиңдәкини маңа дөкүп гит. Мең гыз машгаладыгымы унутма, вагтрагында өе йыгнанайын.

Айлы ене чилим отланды. Эмма Айҗахан оңа бу гезек ягшыдан-ямандан хич зат диймеди.

— Мен оны саңа нәдип дүшүндирсемкәм... Йөне, Айҗахан, мен бир зад-а билйән: мен сени багтлы эдип билмен. Оны эдил айнада гөрен ялы.

Айҗахан Айлыдан шундан говы зада-да гарашмаярды. Эмма бу махал онуң гапдалында чилим күкүдип отураның хол җай гөзләп йөрен говушгынсызҗа, диңе окап адам боларын арзувы билен гүнүни гечирип йөрен Айлы дәл-де, шу гүнден башлап өзбашдак яшайшың ишигинден ымыклы әтлән, эййәм чүркенип гөрен адамдыгыны билйәрди. Шол себәпденем, эгер бу чака ченли оңа азда-кәнде дөзмезчилик эдип, онуң Ашгабатдакы гысгаҗык яшайшында пенакәр перишде хөкмүнде чыкыш эден болса, инди әхли зат барада бидерек мылакатлык этмән ач-ачан гүрлешмелиди.

— Сен мең энем-атамы халамадың, шейле герек?

Айлы гызың диканлап, гөни нышана деген бу сорагына алҗыраман хем дурмады. Ол хык-чок этди-де:

— Ай ёк, нәме үчин, говы, медениетли адамлар... Онсоңам Айҗахан, бир гөрениң билен адамы танап болямы нәме — дийди.

Айҗахан йигидиң айданларыны ылла эшитмедик ялыды:

— Халамасаңам, Айлы, мениң олардан айрылып гидере ерим ёк. Олар нәхили болсаларам, мениң үчин эзиз... Йөне сен бир зады ядыңдан чыкарма, мен инди саңа шейле бир өвренишипдирин вели, еке гүн дидарыңы гөрмесем, йүрегим гысып өлүп барян. Белки, мен булары саңа айтмалам дәлдирин, белки гыз халыма шей дийип отурмак утанчдырам вели, сенден хич зат гизләп билемок. Башарамок, дүшүнйәңми?.. Сен вели менден, гөвнүме болмаса, бир затлары гизлейән ялы. Мен сең хатыраң үчин өмрүмде илкинҗи гезек эҗем билен какамың йүзүне гелдим... Мен олара сениң бейлеки йигитлер ялы дәлдигиңи, акыллыдыгыңы, сени сөййәндигими айтдым... Белки мен ялңышандырын, белки сен мени халаян дәлсиң, ол сең өз ишиң. Йөне ыкбалың икимизи тötәнден танышдырып, сениң шу дүнйәде яшаяндыгыңы билйәним үчин, сени халаянды-

гым үчин мен багтлы. Сен болсаң эҗемиң бидерек сорагларындан басылып, утанман: «Мен сени багтлы эдип билмен» дийҗәң...

Айҗахан дийҗегини дийип болды-да, башыны ашак салып, башам бармагыны дишледи. Ёк, ол агламаярды, ол эрбет толгунярды хем-де Айла йүрегини дөкени үчин бир хили галагоп ягдая дүшүпди.

Айлы сандыраян эли билен гызың меле сачларыны сыпалады, соңра гошарындан тутуп, онуң элини өз күкрегине басды.

— Сен мени багышла... Мен дири самсык экеним. Мен оюн этдим, дүшүнйәңми? Биз хөкман багтлы яшарыс...

Айлы бирден, сен-мен ёк, гызың гошарыны гойберди-де, җүбүлерини сермешдирмәге дурды. Иң соңунда-да ак кагыза долангыҗа бир зады чыкарып:

— Айҗахан, эзизим, ханы элиңи бер — дийди.

Айҗахан хич зада дүшүнмән, йигиде элини узатды. Айлы сандыр-сандыр эдип, Айҗаханың бармагына йүзүк гейдирди-де:

— Бужагаз йүзүги мен йөрите саңа ниетләп алдым — дийди.

Ол о диен гыммат бахалы болмаса-да, дашына алтын сувы чайылан гырмызы гашлы энайыҗа йүзүкди. Айҗахан йүзүги эсли салым сыпалап сынлады, гашыны яңагына дегрип гөрди, бирденем хоркуллап аглады-да, башыны йигидиң дөшүне атды.

Айлы гызың бу перишан халына аңка-таңка болуп, онуң сачыны, яңакларыны сыпап отурышына етишибилдигине:

— Айҗахан, саңа нәме боляр? Айтсана, нәме боляр? — дийип өзеленйәрди.

Айҗахан йигидиң эрбет ховсала дүшенини билди-де, хем аглап, хем гүлүп онуң гөзлерине бакды.

— Хич зат, Айлы җан, маңа хич задам боланок...

Берен совгадың үчин саг бол, мен бу йүзүги хич-хич элимден айырман... Сен янымда ёк вагтың мен шу йүзүгиң гашына середерин велин, эдил эртекилердәки ялы сениң йүзүңи гөрерин.

Айлы гызың бу сөзлерине монча болды. Ол Айҗаханы багрына басып, леблеринден өпенини дуйман галды. Бу онуң өмрүндәки илкинҗи посады. Ол поса шейле бир гызгынды, шейле бир датлыды велин, ондан яңа Айлының хут башы айланып гитди. Эмма гыз зордан онуң гуҗагындан сыпды-да, эдил өңүнде өр боюна галды:

— Айлы җан, мен инди гидейин, вагт гич. Сенем гиҗә галма. Өзүңем чекинме-де, аркайын телефон эдибер, мен мыдама өйдедирин.

Айҗахан шейле дийди-де, бирден йигидиң янындан ылгап диен ялы гитди. Гызың леблеринден алан гызгын посасындан соң Айлы дили тутулып, аңк болуп отурды. Онда хатда сөйгүлисине «Дур, гитме» диере-де гурбат галмандды...

СЫРДАШ

Гүйз дүшди. Ашгабадың нурлы көчелерини җәхекләп отуран багларың япраклары саралып башлады. Яп-яңыларам, сәхел вагт мейданда галсаң якып-яндырып барян гүнүң ховры өчүшип, ашгабатлылар рахат дем алярды. Агшамларына-ха хова мазалы чигрейәрди.

Айлы инди ики ай бәри квартирантлыкдан эл чекип, гурлушыкчыларың умумы яшайыш җайында болярды. Ол бу ерде кәрдеш ёлдашлары билен хас тиз өвренишип гитди. Бир-бирине меңземейән, үйтгешик-үйтгешик гылык-хәсиетли, эмма хер халда шадыянлыга ер гоймагы башарян бу йигитлердир гызлар онуң дурмушыны гөз-гөртеле өзгердипди. Айлы инди ол ише илки гелен гүнлериндәки ялы мүззерип йөренокды. Онуң ишине ыхласы, онсаңам гурлушыкда топлан өңки теҗрибеси бош гечмеди. Бары-ёгы үч айдан соң Андрей Матвеевич шәгиртликден халас этди, оңа өзбашдак иш табшырды.

Бригадада сайхаллы йигитлер аз дәлди. Эмма Айлының ала-бөле сулхы алшан бир ёлдашы барды. Ол Равил Нигматуллинди. Айлыны өз янына йыгнанам шол татар йигидиди.

Равил Нигматуллин догрудан хем бейлеки огланлар ялы дәлди. Кән гүрлемеги халамаярды, гызлара ковалашмаярды, арак-шерап билен кән арасы ёкды. Онуң ишинден башга эсасы гүйменҗеси китапды. Ол эли сыпындыгы дынман окаярды. Кәте окаян китабына гызыгып, агшамларына ач ятян вагтам болярды. Айлам илки-илкилер онуң бу хәсиетине эерҗек болды. Эмма башармады. Ол ишден лүти чыкып гелип, агшамлык эдиндиги бир ере гезеленҗе гидәймесе я зала барып, телевизор гөрәймесе элине китап алдыгы ики-үч сахы-

пасыны окап-окаманка уклап галярды. Равил вели столуң башында чүгүтдырып, гиҗәниң бир вагтына ченли шол окар отырды, окар отырды.

Айлы ёлдашының шейле чыдамлылыгыны гең гөрүп, ёлдашларына гүррүң беренде оны бири оңлаярды, енә бири фасон хасаплаярды, Шүкүр болса: «Сең ол ёлдашыңа самсык диерлер. Негөзел яшлыгыны дүнйәң кейпи-сапасыны гөрүп гечирмегиң дерегине, китаба аклыны алдыряр» диййәрди. Айлы хем өзи зат окамансоң оларың хайсысының мамладыгынам кән билип бармаярды. Равил вели ким нәме дийсе-де, өз сөйгүли китапларына вепалыды, оны бу эндигинден совадып билҗек гүйч ёкды.

Эмма Айлының ягдайы о диен өверлик дәлди. Айҗаханың окувы башлалы бәри ол өз сөйгүлиси билен өңки ялы ислән вагты душушып билмейәрди. Айҗахансыз еке гезмегем ол исләнокды. Шонуң үчинем агшамлары-на галапын Равил китап окаса, Айлы койкасында кесерип ятышына накысҗа транзисторыны чалаҗа айтдырып, соңабака айдым-саза меймирәп уклап галярды.

Ине бу агшам хем эдил шонуң ялы ягдайды. Равил ишден геле-гелмәне еңил-елпай гарбанып, столуң башына гечишине бир күти китабы шол галман окап отырды. Айлы эсли вагтлап өзүне гүйменҗе тапыныпды. Ол илки җорапларыны, майкасыны ювушдырды, соңра иң оңат гөрйән җүмҗүме гүлли венгер көйнегини үтүкледи. Шол пишелерден соң өзүни ядан киши хасаплап, чай гайнадыныпичди. Эмма вагт шинди ятардан кән ирди, үстесине-де эртир дынч гүнүди. Ол залагидип телевизор гөрәйсе-де болҗакды велин, онда бу агшам Айҗаханың сесини эшидерин, белки-де оң билен душушарын диен инче тама-да ёк дәлди. Догры, ол коридора чыкага-да хемишекиси ялы Айҗахана телефон эдәйсе-де болҗакды, йөне соңкы вагтлар бу меселе хем бирнеме булашды дуруберди. Айҗахан окувым башлады, ишим кән баханалап, Айлы билен сейрек душушып башлады. Ондан-да бетер, Айлыны гынандыран ягдай Айҗаханың өе телефон урмагы гадаган этмеги болды. Айлы бу затларың себәбини соранда гыз диңе «Эзизим, булар икимизиң багтымыз үчин герек, барына соң дүшүнерсиң. Герек боланда өзүм сени ниреде болсаңам тапарын. Гөвнүңе хич зат гетирме, мен шол өңки Айҗаханың» дийип, гүмүртик җогап берипди.

Ине, шол себәпденем оңа умыдыгәр болуп гарашып ятмакдан башга алач галманды. Йөне велин гарашмагыңам чени-чакы бар ахыры. Дашарда болса гүйзүң ёкнасыз шемалы шувлаяр.

Айлы шейле узага чекен йүрекгысгынчлыга халыс чыдаман тирсегине галды-да:

— Равил, сен мени багышла, мен өңрәкден бәри сенден бир зат сораҗак болян велин, хич чемини тапып билемок — дийди.

Равилден хич хили җогап болмады. Эмма Айлы хем хөтҗетлик билен:

— Эшидйәңми? — дийди.

Равил иңңән кынлык билен китабындан башыны галдырып, Айла тарап өврүлди. Өзүниң тәсин хем гызыклы дүнйәсиниң бимаза эдилйәндигинден нәразыдыгы онуң йүзүнден билдирип дурды. Ол хер нәме-де болса сыпайчылыгы элден бермән:

— Хавала, эшидип отырын, айдыбер — дийди.

— Мен гурлушыга гелелим бәри сени сынлаян велин, мыдама еке өзүң, сең нәме үчин гезйән гызың ёк?

Равил бейле сорага гарашмадык болара чемели, шонуң үчинем ол бирбада нәме җогап берҗегинем билмән, гүлүмсирәп башыны яйкады-да, ене китабына тарап өврүлди.

Айлы ёлдашының өз сорагына шейле гөвнүетмезчилик эденине нәгиле болуп, бада-бат дик отурды:

— Сен нәме йылгыран боляң, мен сенден чыным билен сораян. Хон-ха Шүкүр-ә хезил эдип йөр, сен болсаң мыдама өйде бусуп отырсың. Мен-ә бу болшуңа дүшүнйән дәлдирин?!

Равил ёлдашының гүнүне гоймаҗагына ымыклы гөз етирип, окап отуран китабыны хонда сүйшүрди-де, еринден турды. Геринди. Китирдәки йылы чайдан бир кәсәни башына чекди. Онсоң Айлының йүзүне диканлап серетди-де:

— Ол сең ишиң дәл. Мен сенден нәме үчин ёрганыңа булашып ятырсың дийип сорамок ахыры — дийди.

Айлының эдил шарпык деген ялы яңаклары гызып гитди. Ол йүзүни ашак салды-да:

— Багышла, Равил, йөне мен сени җуда говы гөремсоң сорайдым — дийди.

Равил ёлдашының гөвнүне дегенини аңды-да, гелип онуң койкасында отурды. Элини Айлының эгнине атды.

Эсли салым дымды. Айлы ёлдашының нәме үчин дымяндыгына дүшүнмесе-де, онуң аграс йүзүнден, алыс бир ерлере сер салян мавы гөзлеринден, нәме үчиндир бирден йыгырт-йыгырт болан гиң маңлайындан бу ара дүшен асудалыгың аңырсында хайсыдыр бир хасратлы ахвалатың ятандыгыны, ол жебири чекип йөрмегиң Равил үчин бижай агырдыгыны аңды-да, оны ёк ерден бимаза эденине эрбет уялды.

Равил иң соңы улудан бир демини алып гүррүңине башлады:

— Мен бу гүррүңи хич киме айдамок. Йөне менем сени, Айлы, жуда говы гөремсоң айдаяйын. Шонда, достум, барсына дүшүнерсиң. Биз үч догандык. Өзүмден кичи доганым Асхад хемем гыз жигим Венера. Өзүмизем Казанда яшаярдык. Биз энтек чагакак какам эжем билен оңушман, бизи ташлап, Сибирдәки гурлушыкларың бирине гидипдир. Шондан соң ондан хат-хабар болмады. Эжем хер зат эдерди вели, бизи хорламазды. Ол дийсең гөвначык, шадыян адамды. Эжемиң бизе кәййәни я гайгыланып отураны бир гезегем ядыма дүшенок. Ол юрдумызың бейлеки шәхерлерине гидип, республикамыз үчин сөвда контрактыны баглашып гелйәрди. Иң бир гыт, иң бир дервайыс харыт алмалы боланда, мыдама эжеми иберердилер. Онуң эли бош гелжек гүманасы ёкды. Эмма бир гезек эжем гайдып гелмеди. Оларың мүнүп гелйән самолёты авария дүшүп, ёлагчыларың бирем дири галмандыр. Мен о махаллар болайсам алты яшлы чагадым. Жигилерим хас кичиди. Онсоң бизи Казандакы чагалар өйүне табшырдылар. Ол ерде бир йыл болуп-болманкак мени нәме үчиндир Башгырдыстандакы чагалар өйүне гечирдилер. Секиз йыллык мекдеби гутарамсоң мени гурлушык училищесине салдылар. Училищәни тамамлап, ики йыл говрак ишләмсоңам гошун гуллугына алдылар. Үч йыллап шү ерде, Түркменистанда серхетчи болуп гуллук этдим. Хәзир Асхад харбы училищеде окаяр, Венера болса Москвадакы сөвда техникумына гирди. Мен училищәни тамамлап, Уфада ишләп йөркәм Римма диен өзүм ялы бир гурлушыкчы гыз билен халашып, соңам оңа өйлендим. Риммадан мең оглум болды. Онуң адына Салават дакдык. Салават маңа меңзейәрди. Хава, оглум алты айлыжакка мен гошунчылыга гитмели болдум. Римма маңа бир йыллап хат язды. Ол маңа гарашярды, вепадардыгыны янжап-янжап гайталаярды. Мен онуң бу болшуны халамаярдым. Шол вепадарлык хакдакы сөзләр нәме үчиндир-де мениң йүрегиме инчежик иңңе болуп санжылян ялыды. Бир йыл говрак вагт геченден соң хат гелмеси тапба кесилди. Мен улы иңкисе гитдим. Ызлы-ызына хат яздым. Эмма ягшыдан-ямандан жогап болмады. Онсоң алач тапман бригадада биле ишләп, бижай оңат гөрүшйән ёлдашыма хат яздым. Ол ёлдашым маңа мерт бол, хич зады алада этме, Римма саңа хайынларча бивепалык этди, ол башга бири билен яшаяр дийип жогап язды. Мен илки-илки муңа ынанмажак болдум. Онсоң халыс чыдаман командиримден он гүнлүк ругсат алып, Уфа гитдим. Барсам өйде жигим Венераның еке өзи экен. Ол мени гөренден аглап, бойнума бөкди. Өзем агының арасында етишибилдигине: «Оварра гитсин, мерт бол, Равил... Оварра гитсин!..» дийип, жедир-жедир эдйәрди. Венераны көшешдирмек маңа улы иш болды. Соңра биз судлашып айрылышдык. Мен шол судуң залында Салавадымы иң соңкы гезек багрыма басып, шол гүнем өз гуллук эдйән заставама гайтдым. Гуллугымы гутарыбам мыдамлык Ашгабатда галдым. Ине мениң кичижик тарыхым-а шейле, Айлы дост...

Олар узак вагтлап дымып отурдылар. Көчеде болса гүйз ели көвсарлап, дынман шувлаярды. Равилиң гүррүңи Айлыны агыр оя батырды... «Мен, өз какасызлыгымдан налан болуп йөрдүм велин, мунуңкы хас бетер экен. Йөне велин, ол шонда-да чигит ялам сыр береноок. Мерт йигит экен».

Айлы ичини гепледип отурышына йүзүни галдырман:

— Хей дүнйәде багтлы адам бармыка — дийип, өз-өзүне сораг беренини дуйман галды.

— О нәме дийдигиң?

Айлы еринден турды-да, геринжирәп столуң башына гечип отурды.

— Ине, сен яңы маңа өз кичижик тарыхыңы гүррүң бердиң... Ол хасратдан, жебир-жепадан долы ахыры. Сен олара нәдип чыдап билйәң. Эйсем сен өзүңи багтлы хасаплаяңмы?

Равил мысса йылгырды. Ол соңкы гүнлер ёлдашының дурмушында нәхилидир бир үйтгешиклигиң болуп гечендигини аңярды. Айлы керпич өрйәркә-де, үйшүшип чай-нахар ийилен вагтларам сусды, кән гүррүңе гошул-

маярды. Ол агшамларына гезеленч этмегинем кесипди. Гижелерине-де рахат ятып билмейәрди. Иңлейәрди, улудан демини алярды, вагт-вагт чыкып, чилим чекип гелйәрди. Равил бу теркидүнйәлигиң аңырсында бир улы себәбиң ятандыгыны дуйса-да, Айлының өзи дилленйәнчә бу чака ченли канагат эдипди. Асла ол хакда сорамага өз эндигине герә гелшиксиз хасаплаярды. Эмма бу гүн ол өз йүрегинде саклап йөрен пынхан сырыны аян эденден соң онуңам дердини гозгамагы йүрегине дүвди:

— Айлы диййән-ә, сен маңа диййәң вели, өзүң гыз күйсәп йөрен болайма? Мен сең соңкы вагтлар хорланяныңы аңян... Гыз герек болса, оңатжа эшиклериңи гей-де, кисәңе Шүкүриңки ялы көпрәк пул салып, танса бар, гыз тапарсың.

Айлы ёлдашының бу яңсыламасына дүшүнип, оны Шүкүре янап, телек иш эденине өкүнди. Эмма херхал сыр бермән йылгырды-да:

—Бай, алдың-ов, өз этмежек задыңы маңа диййәң. Йөне догрымы айтсам, мениңем ягдайым о диен өверлик дәл. Нәтжегими билемок — дийди.

— Нәме болды? Айдыбер, белки делалатым дегер?!.

Айлы элине чилим алды-да:

— Шу гезежик өйде чекмәге ругсат бер — дийди.

Равил туруп пенжирәниң форточкасыны ачды-да:

— Чекибер — дийди.

Айлы сигаретини отлап, оны эдил чилимсизликден азар герен адам ялы, ызлы-ызына сорды-да:

— Равил, менем муны шу чака ченли хич киме айдамок, иң бәркиси эжемем бихабар. Эшидер болсаң, мен шу ерде бир гыза акылымы алдырдым. Худай бар, ол гыз мени хут межнун эдйәр — дийди.

Равил ёлдашының эгнине какды-да, хезил эдип гүлди:

— Яък, хе-ей, хәлден шейдип гөни айдаймазлармы. «Нәме үчин гезйән гызың ёк? Ичерде бусуп отырсың?» дийип, бидерек ере башымы агыртдың — дийди.

Айлы чыны билен башыны яйкады-да өзеленди:

— Вах, сениң шу вагт гүлки ядыңа дүшйәр... Мең вели йүрегим агзымдан чыкайжак боля, шу капас өйде жаныма жай тапып билемок ахыры, дүшүнйәңми?..

— Дүшүнемок. Сен маңа дүшүнип-дүшүнмез ялы энтек деректли хич зат айдаңок ахыры. Ери, сен шу ше-

херде бир гыза ашык болупсың, гаты говы зат... Сен муңа бегенмели ахыры...

— Ай, ёк, мениң бу ашыклыгым гуры хыялмыка диййән. Шу вагт пикирленип гөрйән вели, о гызы сөймәге мениң хакым ёк ялы болуп дур.

— О нәме үчин? Я обада аялың я халашаның бармы? О нәме себәпден хакым ёк диййәң?

Айлы намуд гөрнүше гирип, башыны ашак салды-да, ики элини дызының үстүне атды.

— Гөрүп дурсуң ахыры, мен-ә бир пукаража гурлушыкчы, зордан гүнүми долаян, не бир өз өйүм-ишигим бар, о болса республикада ады белли адамың гызы, өзем мединститутың студенткасы.

Бу сөзлере Равилиң гашлары чытылып, бирден бойнуның дамарлары месе-мәлим сых-сых болды. Ол ёлдашының янындан гахар билен силтенжирәп турды-да, даражык отагда голларыны берк говшурып, гезмелән башлады:

— Хәй, Айлы дост, оңармадың-ов. Мен сен акыллы, намысжаң йигитмикәң диййәрдим вели, арман ялңышан экеним. О диййән гызың кимдигини, нәхили адамдыгын-а билемок, йөне өзүм-ә шонуң ерине болсам, бир махал йүзүңе түйкүрип гидердим.

Айлы аңт-таңк болды, гөзлери ханасындан чыкара гелди. Ол шол доңуп отурышына:

— Бу нәме диййдигиң? — диййип сорады.

Эмма Равил, гөйә онуң бу сорагыны эшитмейән ялы, шол бир гахарлы бады билен довам этди:

— Өзүңем билип гой: — эгер керпич өрмеги, элиңи палчыга буламагы намыс эдйән болсаң, гурлушыкдан өтәгит. Эмма гурлушыкчының адыны мең янымда кичелдениң соңы болсун. Саңа эдерини билмез акмажык диерлер.

Равил гатырак гиденини ёлдашының хут доңуп галан окара ялы арасса гөзлеринден аңды-да, бирнеме көшешип, ене Айлының янына гечип отурды.

— Сен мени багышла Айлы, бирден гахарым гелэйди. Йөне сен оңат пикир эдип гөр, хей-де дүнъеде адамлар ине-гана яшар ялы шаңлап дуран тәзе жайлары гурмакдан асыллы кәр бармыдыр. Бизиң гурян жайларымызда адамлар рахат дынч аляр, чагалар дүнйә инйә, улалярлар, сөйүшйәрлер, той эдйәрлер, рахат уклаярлар. О жайлар адамлары томус гүнүң ховрундан, гы-

шың аңзагындан гораяр... Дүшүнйәңми, җайсыз, өйсүз-өвзарсыз мен асла адамларың нәдип яшаҗагынам гөз өңүне гетирип билемок. Вагт гелер, икимизем гаррарыс, онсоң бир гүн өлмелем боларыс. Эмма адамлар ене йүз йылданам бизиң гуран җайларымызда яшарлар хемем бизи хош сөз билен ятларлар. Хей дүнъеде шоңа етеси багт бармы?.. Сен болсаң йүзүңи саллап, бир гыздан басылып, өзүңе «пукараҗа гурлушыкчы» диййәң. Муның боланок, Айлы дост. Бу кейпиң болҗак болса, сенде гыз дурмаз. Эркек кишидигиңи хич хачан ядыңдан чыкармагын. Гыз халкы диңе хакыкы эркек адамлары говы гөрйәндир.

Ёлдашының бу айданларына өзүни аклар ялы җогап тапаймак Айла аңсат дүшмеди. Себәби Равил ялы хербир затдан улы маны чыкарып, оны өз яшайшының йөрелгесине өврүмек оңа энтек башартмаярды. Ол хер гүн гөрйән хем эшидйән дурмуш тәзелиги барада диңе өзүче, өз билшиче пикир эдйәрди. Ёк, бу наданлык я акыл күтеклиги дәлди, диңе уллакан яшайша яңы аралашып башлан оба йигидиниң пәкизе тебигы ягдайыды. Эмма хер нәче кынам болса, Айлы херхал өзүни пекге сайдырмазлык үчин Айҗахан барадакы башлан гүррүңини хөтҗетлик билен шол болшуна өзүче довам этмеги йүрегине дүвди:

— Хай, Равил, «мен нәме диййән, дутарым нәме диййә»... Мен саңа дүйпден башга зат айтҗак болдум. Сен болсаң деррев ашакы перделерден тутуп, өлҗегиме ченли айдып чыкдың. Мен диңе бир шу гүнки гүнүм хакда пикир эдемок, я о гыз билен Шүкүриңки ялы кейпи-сапа үчин душушамок. Мен онуң билен ирде-гичде дурмуш гурмак үчин, биле ине-гана узак өмүр сүрмек үчин душушян. Эмма сен хер зат дийсеңем, хер нәче окаян китапларыңда язылан асыллы пикирлере уйсаңам, мен велин, билмедим, нәме себәпден, шол гызы гөрсем мүззерәййән. Ёк, сен башыңы яйкама-да, маңа догры дүшүн. Мен онуң янында чигит ялам кемсинемок, я өзүми гурлушыкчы дийип пес саямок. Эмма бир дүшнүксиз, гөз билен гөрүп болмаян бейик хаят ол икимизиң арамыза бөвет болуп дуран ялы. Сен бир оларың өйлерини гөрен болсаңдың... Оларың геййән эшиклерем бизиңкә меңзеш дәл, геп урушларам үйтгешик... Гөвнүме болмаса, диллери бир зат, йүреклери болса башга зат диййән ялы. Догры, о гызың өзи эдил бейле-де

дәл, ол мылайым, гөвначык, арасса. Хава, онуң пәкизелиги чениң-чакың дәл... Эндамы дагысы шейле бир нәзик вели, мен оны бирбада сыпаламага-да дөзмедим... Ёк, хер зат дийсеңем, сен хала кәйие, мени хала ур, йөне о гыз мениң деңим дәл...

Равил ёлдашының бу йүрегинден сыздырып айдян затларының үбтүгини сыпдырман дыкгат билен диңледи хем-де ичинден: «Ёк, мен муңа бидерек нагарамы дөвүпдирин, бу акмак йигит дәл» дийип пикир этди. Эмма ол Айлының бу пелсепеси билен райдаш болуп билҗек дәлди. Яшайыш оны хер хили ёвуз гүнлере сезевар эдип, яш башындан етимлиги, сергезданлыгы, хатда дөнүклиги гөрен-де болса, дурмуш Равил үчин өз чылшырымлылыгы, кынлыгы, хер хили реңклере бояланлыгы билен гымматлыды. Ол адамлара ынанман екеҗе гүнем яшап гөрмәнди, ынамсызлык онуң калбына дүрс гелмейәрди. Шонуң үчинем Равил өз ёлдашының сөйгүлиси хакдакы отаран пелсепесинде хут ынамсызлык өхеңини дуйды-да:

— Сен, Айлы, догруданам, шейле пикир эдйән болсаң, онда саңа бу булам-буҗарлыкдан башыңы гутармага еке-тәк чыкалга бар — дийди.

— О нәхили чыкалга? Белки айдарсың?

— Сен ол гызы унутмалы. Хава, араңы чөп дөвен ялы этмели. Вессалам.

Ёлдашының бу маслахаты Айлыны чигит ялам үйшендирмеди. Ол өчүрен сигаретини яңадан отлап, аркайын ерине гечип аркан ятды:

— Дилде аңсат. Унудайын диениң билен кәшгә унудып болян болса, ятламайын дийсең, гайта бетер туташяр ахыры. Айҗахан түм гараңкыда-да гөзүмиң өңүнден гиденок.

Равил бу меселәң чөзгүдиниң ёкдугына, бу гүррүңиң вагты билен гутармаҗагына гөз етирди. Догрусы, ол шуны довам этдирмәге хөвесегем дәлди:

— Ай, онуң ялы болса, хон-ха сен, хонха-да Айҗаханың, нәтсең шейт. Өзүңем инди маңа азар берме, мен бир салым окаҗак, бу китабы маңа икиҗе гүнлүк бердилер.

Равилиң гүррүңи болдум эдип столуң башына гечемем шолды велин, ювашҗадан гапы какылды.

Айлы чилим күкүдип ятан ериндон ол гелен ишдеш ёлдашларының биридир өйдүп:

— Гирибер-ов, ачык ахыры! — дийип гыгырды.

Гапы эмай билен ачылып, ички ишикде Айжахан пейда болды.

— Мүмкинми?

Айлы эдил ичян чакан ялы лаңңа кровадындан турды. Равил отуран еринден гаңрылып гапа середишине доңуп галды.

Айжахан буларың болшуна тәсин йылгырып дуран еринден бутнаман:

— Салам. Мен сизе пәсгел берәен-ә дәлдирин? — дийди.

Айлы кровадың ашагындакы аякгабыны харс уруп гөзләп дуршуна:

— Хәзир, хәзир... Сен бу ерлере нәдип дүшдүң? — дийип сорады.

Равил ёлдашының вагты билен тиҗенмейәндигине гахары гелип:

— Салам! Гелиң! Бейдип дурмаң ахыры — дийип, Айжахана отургыч гөркезди.

Айжахан эдеп билен отургыжа гечип отурды. Айлы улы басга дүшүп, хем үсти-башыны, хем булашып ятан ёрган-дүшегини дүзедишдирйәрди, Равил болса бир четрәге гечип, нәме этҗегини билмән сессиз ювдунып дурды. Айжахан бу узага чекен дымышлыгы халамады, ол оларың хич бирине-де серетмән, столуң үстүндәки ятан китабы вараклап башлады:

— Сиз мыдама-да шунуң ялы гүрлемезекми я мен догруданам бимахал чак гелип, сизе пәсгел берәйдимми?

Равил бу эгни ак плащлы, узын меле көйнекли, кирпикмен гөзлери янып дуран гызы инди кемсиз сынлап, бираз көшешипди. Ол йылгырды-да, өз отургыжына гечип отурды. Гөни гызың гөзлерине бакды:

— Пәсгел берме нәме ишлесин. Йөне бизиң чатмаҗыгымызда шейле овадан гызы илкинҗи гезек гөрйәнимиз үчин бирден дилимизиң тутулан болаймагам ахмал.

Айлы шинди хем Айжаханың эдил гөкден дүшен ялы пейда боланына гең галып, йөне онуң йүзүне середип отырды. Айжахан олара тайлы гезек йылгырып серетди-де Равиле:

— Эгер оюн этмейән болсаңыз, комплиментиңиз үчин саг болуң — дийди.

Айлы еринден туруп, Айжаханың янына барды:

— Айжахан, бу мениң иң оңат гөрүшйән ёлдашым, Равил. Биз бир бригадада ишлейәрис. Өзем серхет гуллугының отличниги.

Равил еринден туруп, Айжахана чала башыны эгди. Гыз бу бердашлы йигиди ене бир гезек мәхир билеч сынлап:

— Өрән оңат. Айлы маңа сиз хакда көп гүррүң берипди. Мен серхетчилери айратын оңат гөрйән. Олар батыр боля диййәрлер...

Айжаханың бу хошамай сөзлерине Равил бөз-яз болды-да, бирден отургыжындан сычрап турды:

— Айлы, биз нәме үчин бейдип аңкарып отырыс-а? Мен хай диймән нобатчы магазине барып гелейин, сенем онянча чай отурт... Бизе мыхман гелди ахыры...

Айжахан гапа йөнелҗек болуп дуран Айлының элинден япышды-да, еринден турды:

— Ёк, огланлар, мениң үчин хич зада азара галмаң... Мен ховлукмач. Яңы группамыз билен кинодан чыкдым-да, нәхили яшаяныңызы гөрейин дийип совулайдым.

— Сен бизиң яшаян еримизи нәдип тапайдың?

Айлының бу сорагына Айжахан маныды йылгырды-да:

—Сорап-идәп Кәбәнем тапанмышлар диййәрлер. Онсоңам мен хачан сен өзүңден билип мыхман чагыраяркаң дийип гарашып йөрүп билмен ахыры... — дийди.

— Чагырмасына-ха өңрәкденем чагырҗакдым-ла вели...

Айжахан мавы гөзлерини биргеңси тегеләп Айла серетди:

— Велиси нәме?

Айлы эгинлерини гысышдырып, бир хили эҗиз гөрнүше гелди:

— Ай, йөне... Немелай... Ол... бизиң...

Равил ёлдашының бейдип хорланып дуранына дөзмедими-нәмеми, хайдан-хай ара гошулды:

— Ери, бейдип өзүңи гынап дурма... Кейгим, Айлы сиз булар ялы ере гелмеги өзүңизе кичилик билерсиңиз өйдйәр.

Айжахан йылгырып, эгинлерини гысды-да:

— Мен-ә сизиң болшуңыза дүшүнйән дәлдирин!

Я сиз мени ойнажак боляңызмы?.. Йөне, билип гоюң, мен чагалыкдан бир эййәм сайландым — дийди.

Айлы бейле гүррүңиң довам этмегини ислемейәрди, онуң бу пикирини Айжаханың билмегиниң асла гереги ёкды. Шонуң үчинем ол бада-бат ара гошулды-да:

— Равилиң ойны кәндир, ол сени сынап гөрйәндир... — дийди.

Эмма бу икарада Равилиң хем йүңсакгал болуп галасы гелмеди-де, ол өз айданларыны хөтжетлик билен довам этди:

— Ёк, Айжахан, сизи ойнажак боламак я сынап гөрмек келләме-де геленок. Сизиң гелмегиңизиң өңүнчәси биз сизиң гүррүңиңизи эдип отырдык. Мен сизе хакыкаты айтдым. Галанынам өзүңиз билиң...

Айжахан шондан соң чынлакай гөрнүше гирди, онуң чытылан гашларындан, аз-кем торсаран йүзүнде, дынман гырпылян гөзлеринде өйке-кинәниң аламаты месемәлим билдирип дурды.

Гыз йүзүни галдырман отурышына:

— Догрымы айтсам, мең бу ере гелмежегем болдум — дийди. — Гыз халыма эркек адамлаң болян ерине барып йөрмегиң гелшикли дәлдигинем билйән... Йөне шоны билсемем ынха гелдим. — Айжахан улудан демини алып, соңра өйкели назарыны Айла тарап өврүди: — Онсоңам мен бу гүн сең яныңа кейпине гелмедим. Гелжек шенбе гүни какамың элли яшының тоюны эдйәс. Шоңа чагырмага гелдим. Равил, тоя сизем бармалы, хөкман барың. Отурарыс, бир салым шатланарыс...

Айжахан хабарыны айдып боларына мәхетдел сагадына серетди-де:

— Бай-бо-ов, барып онуң яры болайыпдыр... Мен гидейин, мундан гиҗә галсам, эжем этими иер — дийип, гапа тарап йөнелди.

Айлы профессорың тоюна чагырланына монча болуп, йылгырып дурды. Раст профессорың яш тоюна чагырян болсалар, Айлы оларың машгаласына ят адам дәл. Диймек, Айжаханың йүрегем өңкүси ялы ракып, мәхрибан.

Айжахан ишиги ачып ызына гаңрылып, огланларың икисине-де мылайым йылгырып:

— Шенбе гүни сагат бәшде мен сизе иймән-ичмән гарашян. Саг болуң — дийди-де, чыкып гитди.

Равил шиндем йылгыржаклап дуран Айлының бөврүне чалажа сымсыклады:

— Самсык, нәме бейдип дурсың, уграт ахыры...

Айлы шол бада:

— Вий, хавала — дийди-де, окдурылып дашарык чыкды.

Равил өз ичинден: «Гыз дагам дәл экен» дийди.

РЕХИМСИЗЛИК

Магтым Исаевич даң атмазының өң яны зәхреси ярылан ялы болуп укудан oянды. Өзүне геленсоңам эсли вагтлап непесини дүрсәп билмеди. Ысгын-мыдары ёкды, эндам-җаны гара сувды. Бейле болмазча-да дәлди.

Асла тәзеден бәри ол ине-гана укы алмакдан махрумды, оны бирсыхлы гара басып, агыр дүйшлер халыс петең эдипди. Гүн-гүнденем бетери чыкярды.

Магтым Исаевич бу гезек ягырнысы чым-гызыл әпет йылан гөрди. Ол оңа гүл-пүрчүк болуп отуран сонар отлы мейданда саташды. Йылан илки Магтымың гөзүниң алнында тәсинлик билен говуны сыпырып ташлады. Магтым ол махал ондан энтек хедер этмән, диңе гең галып сынлап дурды. Бирден йылан товланжырап, Магтым Исаевиче тарап сүйнүп университеты. Магтым чар-кандак яндаклы мейдан билен гачмага башлады. Эмма шү бела ылгаярмыкам дийсе-де, аяклары эдил душалан ялыды. Ол көп гачды, соңра ики гырасы хаятлы даражык гумак көчә дүшүп ылгады. Магтым нирә урунса, йылан хем ондан галмаярды. Шейдип гачып барярка, ахыры бир ерден башы көнеже сары гулакжынлы даяв адам пейда болуп, пил билен йыланың гөни билинден чапды... Йылан шонда-да чырпынып, өлерли дәлди. Онянча-да Магтым Исаевич оянды...

Ол дүйш дийлен зада кән ынанмаярды, иң болманда ынанмазлыга чалышярды... Себәби өзүни барып ятан материалист хасаплаярды. Йөне ёгынлыгы билек ялы эйменч йылан узын гиҗеләп сөбүгиңе дүшсе, ол дүйш боланда-да говулыгың аламаты дәлди.

Бу махал Магтым Исаевичиң келлесине гум дыкылан ялыды. Ядавды, эдил агыр ичгиден соң ятып-турач адама меңзейәрди. Эмма хер нәче ики яна урунса-да, ол гайдып чиримем эдип билмеди. Шонуң үчинем яңкы гызыл йыланы ятлап, агырян гөзлерини гараңкы потолога дикип ятырды. Шейдип ятышына-да ол соңа-бака үч ай мундан озал эден бир айылганч этмишини бигыртыяр ядына салды...

Илки оңа обадан гысгаҗык хат гелипди. Ол хатың мазмуны Магтым Исаевичиң шу гүнки ялы ядында.

«Магтым! Мениң сенден хантама задым ёк. Шүкүр, гүл ялы гүнүм бар. Сениң бизи ите бир сүмек эдип ташлап гидениңе инди он бәш йыл гечди. Шол он бәш йылда мен сенден дилег этмедим я өйүңе долан диййп, дил яздырмадым. Йөне атасызам болса сениң еке оглуңы окадып, орта мекдеби гутартдым. Индем Пүрли җан университетe гирҗек диййп кәкелейәр. Эгер өңки-өңкүлик боланда саңа йүз тутмалам дәл велин, ёкары окув җайына гирмегиң инди нәхили хыллалладыгыны өзүң говы билййәнсиң. Пүрли җан Ашгабада барҗакдыр, шонуң экзаменлерине өзүң гөз-гулак бол, мугаллымларың арасында таншың-билшиң бардыр, олар сениң сөзүңи йыкмазлар. Башга көмегиң герек дәл, өз оглуңа делалат этсең боля. Биз сенден диңе дил көмегине мәтәч.

Хатыҗа.»

Магтым Исаевич нәлер ислемесе-де, Хатыҗаның бу сөзлерини ичинден зол гайталаярды. Бирденем Пүрлиниң йүз-кешби, бойы-сыраты гөзүниң өңүне гелди...

Июлың аякларыды. Хова түп ыссыды. Магтым Исаевич өйләнлер өз кабинетинде институтың ылмы ишгәрлериниң бири билен гызыклы бир гүррүң эдип отырды. Шол вагт ювашлык билен ишик ачылып, кабинете инчесагт гөрмегей йигит гирди-де, эдеп билен салам берди. Йигит гөренден, оны бирбада танамаса-да, Магтым Исаевичиң эндамы чүмшүлдәп гитди:

— Алейким, ким боларсың?

Йигит гөйә гүнәли чага ялы утанып, ашак бакды-да, зордан:

— Мен Пүрли, мени сең яныңа эҗем иберди — дийди.

Магтым Исаевич отуран еринде оглуна середип доңуп галды. Эсли салымдан өзүни дүрсәнсоң янындакы ишгәрини хошамайлык билен уградып, сандыраян дызларына зордан бәс гелип, еринден турды. Ысгыны гачан эллерини столуң гыраларына дирәп, оглуның алкымына барды. Оны эдил шу махал танаҗак болян ялы ичгин назар билен сиңе-сиңе сынламага дурды.

Пүрли үчин бу адам ятды. Онуң калбында, «шү дуран какамдыр-ов» диен чигит ялам перзентлик дуйгусы ёкды. Йөне ол бу адамыны какам диййп кабул эдип билмейәндигине, гайта хут өз какасы боланы үчин оны йигренйәндигине илкинҗи гезек гөз етирип, биҗай хапа болды. Бокурдагына дөмен гаты дүвүни вагты билен ювдуп билмеди. Бирденем ар-намыса чыдам эдип билмән гөзлеринден аҗы яш дамҗалары тер яңакларына сырыкды.

Магтым Исаевич эллерини сандырадып, бармакларыны оглуның яңагына етирди:

— Сен аглаярмың?!.

Пүрли эдил арың өйҗүгинден горанян ялы, ики эли билен йүзүни пеналап, гайра чекилди-де, какасына арлы назарыны дикип:

— Сен нәме үчин мени ташладың? — диййп гыгырды.

Магтым Исаевич оглуның бу болшуна өр-гөкден гелип:

— Юваш, гыгырма — диййп пышырдады.

Пүрли догрудан хем гайдып гүрлемеди. Шондан соң онуң эндам-җаны говшап, бирхили ысгыны гачды. Магтым Исаевич оглуның голундан тутуп, отургыҗа гетирип отуртды. Чай хөдүр этди. Пүрли чайлы кәсә бармагынам батырмады. Магтым Исаевичиң оглы билен гүррүңе нәмеден башлаҗагыны билмелешеси гелйәрди, эмма нәмеден башлаҗагыны билмейәрди. Ол эсли вагтлап йүзүни галдырман столуң эрңегини дырмалап отуран оглуны мүйнли назар билен сынлады.

«Биргеңси йигит чыкыпдыр. Өерәймели болупдыр. Мениң муны гөрмәлиме он бәш йыл дагы гечипдир. О махал бү кичиҗикди, гараҗады, торсук ялҗакды... Инди вели инчелипдир, танар дагы эдер ялы болмандыр. Эгер бү яныма гелмән, йөне ёл угрунда өңүмден чыкан болса танармыдым? Ёк, танамаздым!»

Магтым Исаевич шейдип ичини гепледип отурышына сен-мен ёк:

— Эҗең мени ятлаярмы? — диййп сорады.

Пүрли какасына ягшыдан-ямандан хич зат җогап бермән еринден турды-да:

— Мен гидейин. Дашарда ёлдашларым гарашяр — дийди.

Магтым Исаевич еринден лаңңа галып, гапа тарап йөнелен оглуна:

— Дур, гитме! Мен сең какаң ахыры... — диййп гыгырды.

Пүрли гапыны ачмаздан өң гаңрылып какасына серетди. Оглуның ар-ахмырдан дос-долы отлуклы наза-

рына гөзи дүшенде, Магтым Исаевич бир хили эймен-ди-де, гайдып гүрлемели дәлдигине гөз етирди.

Пүрли гапыны батлы япып, чыкып гитди.

Магтым Исаевич шол душушыкдан соң җанына җай тапмады. Ол яравлыгым ёк, баханасы билен ишинден хас ир гидип, узынлы гүн, хатда гиҗеси биленем дурмушындакы болуп гечен бу ягдай барада ойланды.

Илки онда он бәш йыл мундан озал обада ере чалып гайдан аталык дуйгусы оянып, шол эден этмишине өкүнди, бокурдагы долуп, гөзүне яш айланды. Эсли салым өзүни доңйүрек сайды. Оглуна душанына, дүнъеде ялңыз дәлдигине, мурты табан намысҗаң мирасдарының бардыгына өз янындан гуваныпп, кухнядакы шкафың бир чүңкүнден дашы чаңҗарып гиден ичи коньяклы чүйшәни чыкарды. Дәли ялы өз-өзи билен гүрлешип, ики-үч гайра ызлы-ызына ичди. Соңунданам оглуның өзүни шейле гөдек алып барандыгыны ядына салып, ит ялы увлады... Шол өйке-кине хем кем-кемден йигренҗе өврүлди.

Магтым Исаевичиң он бәш йыл мундан озал машгаласыны ташлап гайданыны еке-түк обадашлары болаймаса, бу улы шәхерде билйән җеменде ёкды. Ол онуң пынхан сырыды, оны хич ким, айратын-да профессорың машгаласы хич-хич билмели дәлди. Магтым Исаевич оларың янында ылым билен башына гай болуп, шу чака ченли өйленмедик бир пәкизе перишделигинде галмалыды. Эмма оглы эдил алкымында тутуш бәш йыллап окаҗак болса, онда онуң терҗимехалындакы бу ногсаның гүнлерде бир гүн гара тегмил болуп йүзүне чыкҗагы икучсызды. Ёк, ол чемчеләп йыгнанҗасыны чанаклап дөкйән махавлардан дәлди. Шол себәпденем Магтым Исаевич үстүне абанан бу улы ховпы энтек гундагдака богуп ташламагы ымыклы йүрегине дүвди.

Ол оглуна пенакәрлик эдйән киши болуп, экзамен гүнлери университетиң ишигинден айрылмаярды. Пүрли экзаменлериниң икисинден аман-саг гечипди. Эмма үчүнҗиде оны оңлы гүрлетмән гөз-гөртеле йыкдылар. Пүрли бу адалатсызлыгың себәбине дүшүнип билмән, бокурдагы долуп, дашарда гарашып дуран какасындан илкинҗи гезек делалат иследи. Магтым Исаевич гарачыны билен оглуны көшешдирен болды. «Оны гөрерин, муны гөрерин» дийип, сөз берди. Шол ерденем гөни эдарасына гелди-де, кимдир бирине телефон эдип, «Етим галан чүлпе җигилерини кеселбент эҗесиниң башына ташлап гайдан доңйүрек егенини өйүне доланар ялы эдевери» диен хайышыны битирени үчин оңа көп-көп сагбол айтды...

Магтым Исаевич бу эден хайынлыгына шү чака ченли өкүнмәнди. Айҗаханың гызыгына дүшүп, оны хатда унудыпдам. Эмма шу агыр дүйшден соң, хәзир, даң атмазының өң яны бирден оглуның намысҗаң хем ахмырлы кешби гөз өңүне гелип, ол эрбет хопугды. Соңабака дүйшүнде гөрен эйменч йыланы ислесе-ислемесе, ялңыз оглуна ёраны үчин өзүни йигренип башлады.

Ол мундан артык чыдап билмән еринден турды. Сермешдирип чыраны якды-да, хич бир максатсыз, хемишеки эндигине гөрә столуң башына барды. Бирденем столуң үстүнде ятан кагыза гөзи дүшди-де, гөрен дүйшүнем, эден этмишинем, хатда шү дүнъеде ялңыз перзендиниң бардыгынам унудып, языланы өз янындан гайталап-гайталап, окады: «Шенбе гүни профессорың тойы, Совгат алмалы».

Магтым Исаевич инди башга дүнйәниң адамсыды. Ол ылла диерсиң телбе ялы ярым-ялаңач халда чугутдырып отурышына инди энчеме айлап йүрегинде бeслән мәхрем арзув-хыялларының дүйпсиз умманына гарк болупды. Эмма нәче көп ойландыгыча соңабака келебиниң уҗуны йитирип, бирден-бирден «хув-хак» дийип, чыкып гидибереси гелйәрди.

Профессорың «ләлик гызыны» дулуна гечирмегиң илки-илкилер Магтым Исаевич үчин хич хили мүшгүллиги ёк ялыды. Ол өз дереҗесине, абрайына, эдеп-экрамына байрынярды. Медениетли хем сахабатлы киши болҗак болуп, өз калбында ёк затлары җебир барыны гөрүп тербиелейәрди. Ол аслыетинде тутук адамды, ингин ди вели айын болмаса йылгырярды, өңлер гыңырлыгындан яңа ишгәрлери оңа кән батырнып билмездилер, инди вели ол яландан-чындан хич киме хич хили гатыгайрым сөз айтмаярды. Онуң ек-йигрендиги айдымды, инди вели ол, гөдегрәгем болса, хиңленмәни чыкарды. Айҗаханың китапхонлыгыны билип, чем гелен чепер эсерлери окамага башлады. Мундан озал чепер эдебияты, асла сунгаты ылыма гапма-гаршы гоюп йөрен Магтым Исаевич инди дөрт-бәш саны түркмен языҗысындан хатда автограф хем алыпды.

Элбетде, бу затлары өзлешдирип, олара уймак Маг-

тым үчин җебирди, олар оны асуда тигирленипҗик барян планлы ылмы ёдаҗыгындан чыкарярды. Эмма айдымыңам, чепер эсерлериңем, сахабатыңам вагтлайынча затдыгына, өзүни ылмың садык перзенди хасапланы үчин эндик эден миземез када-канунларындан гыра итерҗек хич хили гүйҗүң ёкдугына Магтым Исаевич кемсиз ынанярды. Махласы, профессор өзүни худай хасапласа, Магтым Исаевич өзүни болманда пыгамбер сайярды. Пыгамберлере болса эдеп-экрам өвренмек ёкуш дегйәрди. Себәби оларың өзи сахабатың нусгасы ахыры...

Эмма соңкы вагтлар Магтым Исаевич эрбет гозгалаңа дүшди, хут «вас-вас» болупды. Гөвнүне болмаса, айлар-гүнлер, хатда сагатларам месе-мәлим узалып, Айҗахан алла-оварралара дашлашып гидип барян ялыды. Гыз инди онуң сахабатына-да, эдеп-экрамына-да, гең-энайы гүррүңлерине-де питива бермән, гайта макаасын тапса, бир бахана арап янындан туруп гиденини кем гөрмейән ялыды. Ол ышк ёлуның хесерлидигини эшидипди, шол себәпденем өз максадына етмек үчин нәз-керешме-хә бейледе дурсун, хатда кемсидилмәге-де тайынды. Йөне Айҗаханың йүрегине тарап салан ёдасында гечиниң өң аягы ялы Айлының пейда болмагы оны чыкгынсыз гүне салды. Адамкәрчилик, сахабат ёл алмаса, эйсем нәтмели? Я утуланыңы билип, бир гыра чекилмелими? Йөне сөймек хем сөйүлмек хумар ойны дәл ахыры. Диймек, багтың бир гапыдан ачылмаса, оны башга гапыдан, башга гөзлерден гөзлемели. Ёк, Магтым Исаевич такдыра тен берип, «эдениңе шүкүр» диййән гуллардан дәлди. Ол бир япышан ерине эдил сыгрың елнине елмешен сакыртга ялы япышярды. Шонуң үчинем сахабаты мекирлиге хем-де хилегәрлиге чалшырып, өз йүрегине дүвен ниетини высал этмек угрунда тәзе гуҗур-гайрат билен сөвеше гирди. Бу сөвешде Магтым Исаевичиң иң ыгтыбарлы, иң вепадар эгиндеши Айҗаханың эҗеси Абатды.

ПРОФЕССОРЫҢ ЯШ ТОЙЫ

Җума Аманлыевиң өйи бу чакда бейле көп җемендәни гөрмәнди. Тоя йыгнанан отуза голай адамың агласам килең профессорың якын дост-ярлары я ишдеш ёлдашларыды. Мыхманларың гүлкүси, часлы чыкян шадыян сеслери ичерини ярара гетирйәрди.

Абат сыпайычылыгы элден бермән хер нәче ил йүзүне ялым-юлум этсе-де, бейле говура өвренишмәни үчин кеҗебеси гарышып, гөтеренини-гояныны билмейәрди.

Тоюң сакылыгы ягы яңакларына чыкып дуран, эдил гараҗа топ ялы дыкызҗа, чала мыдырт этдигиң часлы, эмма келтеҗе гүлмеги башарян Хоҗа Иламанова табшырылыпды. Яшы эллә сер уруп йөрен бу адамың ылым үчин җиннек ялы хайры болмаса-да, институт шонсуз еке гүнем оңуп билмейәрди. Хоҗа Иламанов инди он йыл бәри хайсыдыр бир теманың үстүнде ишләп йөршүне, энтек алан галасы ёкды. Ол «бакы аспирант» дийилйәнлерден. Эмма Хоҗа Иламанов институтың ярашыгыды. Дүнъеден хабарлы, дийсең гөвначык бу адам институтың ишгәрлериниң бар гүйменҗесиди. Ол хер гүн ише хөкман тәзе анекдотлы гелйәрди, портфелинде мыдама бир бөлек какмач билен эл чөрек барды. Адамчылык, бирден пулсуз дагы көсенәйсең, гөни Хоҗа Иламанова йүз тутаймалыды. Билмерсиң нәдип газаняндыгыны велин, онуң гапҗыгы мыдама гызыл онлуклардан долар дурарды. Ине шол адам хем бу агшам профессорың яш тоюның беемчисиди.

Йыгнананларың арасында өзүни дийсең эркана алып барянларың бири-де Магтым Исаевичди. Онуң эгнинде иңңеден чыкма гөк кримплен костюм, аягында болса тәп-тәзеҗе йүзи лаклы гара туфли барды. Магтым Исаевич асла мыхмансыраҗагам боланокды. Җума Аманлыеве гезек етирмән гелени гаршы алярды, совгатлары кабул эдйәрди. Өзем айын болмаса бир баханаҗык тапып, хызмат эдип йөрен эҗесине көмеклешйән Айҗаханы саклап, нәхилидир бир мылайым сөзлери айдып галярды.

Эмма Айҗаханың кейпи ёкды. Онуң гөзи хәли-шинди гапыдады, гулагы җаңдады. Нәме үчиндир Айлы гара бермейәрди. Тамада болса эййәм столуң башына йыгнананлардан булгурларына арак-шерап гуймагы хайыш эдип, илкинҗи тосты айтмага тайярланярды. Ол столуң аңрыбашында отуран Җума Аманлыев билен Абадың гапдалына җойт-җойт эдип барды-да сөзе башлады:

— Гадырлы достлар! Мен бегенчден хем гуванчдан яңа аз-кем толгунярын. Биз бу агшам шу өе хеммәмиз үчин иң мәхрибан, иң герекли адам, догрусыны айтсам,

хоссарымыз — профессор Жума Аманлыевичиң элли яшының долмагы мынасыбетли йыгнанышдык.

Эмма Хожа Иламанов эдил шу ере геленде, гапының жаңы үч гайра батлы заңңырдап, Айжахан эдил кейик ялы еринден гопды-да, гапа ылгады. Отуранларың əхлиси йүзлерини ишиге тарап өврүди. Тамада сөзүни бөлмəге межбур болды.

Гапы ачылып, ишикден илки Айлы, ызынданам Равил гирди. Олары гөренден Абат билен Магтым Исаевич икисиниң йүреги сарсып гитди. Эмма тоюң хем мыхманларың хатырасына олар сыр бермəн зордан сакландылар.

Айжахан мəхир билен мыхманлары өз янына гетирип отуртды. Магтым Исаевич Айжаханың гөз-гөртеле үйтгəнини, йүз-гөзүниң ягтылып гидендигини гөрүп, хас хем хапа болды.

Хожа Иламанов диңе йигитлер ымыклы жайлашандан соң сөзүни довам этди:

— Хава, ёлдашлар, профессор Жума Аманлыевич кəрине учурсыз өкделиги, тапылгысыз адамкəрчилиги билен өзүни бүтин республика танадан адамдыр. Жума Аманлыевич бизе ёлбашчы болуп гелели бəри ылмы--барлаг институтымызың йүзи, асла мазмуны дүйпгөтер үйтгеди, ёлдашлар!

Айлының чеп гапдалында диш-дырнакдан галан, келлечанагы чыраның ягтысына дуршы билен ялпылдап дуран, йүзи бетнышанрагада бир гирденеже хор адам күйкерип отырды. Ол Айла тарап өврүлди-де:

— Бейле-де бир яранжаң адам болар экен, йүзи-гөзем үйтгəногай — дийди.

Айлы гоңшусына диңе гең галып серетди оңайды. Сакы болса агзыны көпүржикледип шол гүрлəп дурды:

— Гелиң онда шу тосты Жума Аманлыевичиң жанының тут ялы саг болмагыны, шундан бетерем абрайының хас бейгелмегини арзув эдип ичелиң. — Хожа Иламанов элиндəки коньягы дуран еринде жыңкыдып:

— Эзиз Жума Аманлыевич, гелиң мен сизи ак йүрекден огшайын-ла! — дийди-де, профессоры гужаклап огшады.

Профессорың йүзи чым-гызыл болуп, ол башыны ашак салды, Абат Иламановы хапа гөрүп, йүзүни эрбет туршартды.

Эсли салым үмсүмлик аралашып, тарелкалара дегйəн вилкадыр пычакларың шакырдысындан гайры жанлы-жемендеден сес-үйн чыкмаярды.

Эмма адамларың яңы ачылышып угран ишдəсини Магтым Исаевичиң ардынжырап еринден турмагы бозды. Ол бир элини өңе узатды-да:

— Ёлдаш сакы, мүмкинми? — дийип, ене еринде отурды.

Иламанов Магтым Исаевичиң сөз берилерине гарашман йүрегини элине алмасындан нəгиле болуп, гөвүнли--гөвүнсиз еринден турды-да:

— Ёлдашлар, бизиң арамызда иңңəн улы гелжеги болан, айдың перспективалы, талантлы алым, ылымларың хəли өйленип етишмедик бир кандидаты отыр. Мениң кими гөз өңүнде тутянымы эййəм аңан болсаңыз герек? — дийди.

Айлының гапдалында отуран хор адам улилиң гөтерерине гарашман, бир булгур арагы гулкутды-да, Айла тарап йүзүни өврүп ювашжа:

— Шу отуранлар акмакдыр өйдйəр — дийди. — Ожагаз өйленип етишмедик кандидат профессорың гелжекки гиевси болмалы...

Айлы бу сөзлере өр-гөкден гелип, ичеген адама йигренч билен середип:

— Нəме, нəме? — дийди. Эмма хор адам бармагыны агзына етирди-де:

— Юваш-ш, Исаевич сөз сөзлейəр — дийип, өңүндəки нахара гүмра болды.

Магтым Исаевич эдеп билен еринден туруп, аз салым дымды-да, йүзүни галдырман додакларыны шапбылдадып, адажа гүрлəп угради:

— Гадырлы достлар! Хер адамың өмрүнде ятдан чыкмаян айратын бир багтлы гүн боляр. Мен өмрүмиң иң багтлы пурсады дийип профессор Жума Аманлыевич билен илкинжи гезек душушан гүнүми хасап эдйəн. — Магтым Исаевич йүзүни галдырып, үйтгешик мəхир билен профессора серетди: — Мəхрибан Жума Аманлыевич, сиз маңа «кака» дийип йүзленмəге ругсат эдиң!..

Бу ченсиз сувжуклыкдан яңа профессорың йүзи боз--яз болды, эмма нəме алач этжегини билмəн, отуран еринде оюрганып, ардынжырады оңайды. Эмма Айлының гапдалындакы хор адам бирден «ких-ких» эдип ювашжа гүлди-де, пышырдап диен ялы:

— Гөр онуң тапян задыны. Алар, хөкман дулуна гечирер... — дийди.
Айлы ене аңк-таңк болуп:
— Кими? Нәмәни? — дийип сорады.
Хор адам ене-де бармагыны агзына етирип:
— Чүш-ш, диңле, нәхили яшамалыдыгыны өврен — дийди.
Магтым Исаевич инди сесине бат берип сайраярды:
— Биз сизиң садык перзендиңиздирис, Жума Аманлыевич. Сизиң эден ягшылыкларыңыз, гечиримлилигиңиз, бизиң үчин эден аладаларыңыз мыдама йүрегимиздедир.
Айлы мундан артык чыдап билмән, гапдалында отуран Айжахандан:
— Ким ол? Сен оны танаяңмы? — дийип сорады.
Айжахан, гөйә Айлының сорагыны эшитмейән ялы, Магтым Исаевичден гөзүни айырман отурышына:
— Гөр нәхили оңат гүрлейәр. Сенем какамы гутлажакмы? — дийип, гаршылыклы сораг берди.
— Утанян. Онсоңам хөкманмы нәме?!.
—Утанма. Гутла. Гутласаң, говы болар... — дийди-де, Айжахан туруп, тоюң сакысына бир затлар чавуш чакып гелди.
Магтым Исаевич профессорың янына барып, онуң эгнине элини атды-да:
— Эзиз Жума Аманлыевич, кака, сизиң элли яшыңызың долмагы мынасыбетли менден, өз шәгирдиңизден шу алтын сагады кабул этмегиңизи ак йүрекден хайыш эдйән... Ене бир ислегим, олам шу сагады сизиң гошарыңыза Айжахан гелип дакса, мен миннетдар болардым — дийип, соңкы сөзлери Айжахана ялбарян терзде айтды.
Бу теклиби отуранлар эл чарпышып, улы шовхун билен гаршыладылар.
Айжахан бада-бат еринден туруп, сагады улы хөвес билен какасының гошарына дакды.
Жума Аманлыев орунбасарының ченденаша өвгүли сөзлериниң соңы алтын сагат билен гутараяр өйтмәнди. Шонуң үчинем ол Магтым барадакы башдакы пикирини бүс-бүтин үйтгедипди. Ол бу совгада түйс йүрегинден бегенип:
— Магтым жан, бейле гымматбаха совгат этҗек болуп азара галмасаң болмаярмы — дийди.

Профессорың бу сыпайычылыгына Магтым Исаевич:
— Эзиз Жума Аманлыевич, эгер мен сизиң эден ягшылыкларыңызы санасам, бужагаз сагат дагы деңзиң бир дамжажыгы болуп галар. Мен сизе өмрүм отиниче бергидардырын. Гой, сизиң уллакан хемем чага йүрегиңиз шу алтын сагадың ишлейши ялы элмыдама саз ишлесин — дийип, профессоры мәкәм багрына басып гайта-гайта огшады.
Айлы бу болуп гечйән затлара дүшүнип билмән, иймеден-ичмеден галып, йөне аңк болуп отырды. Шол вагт онуң гапдалындакы хор адам «жук-жук» дийип башыны яйкады-да:
— Вах, вах, гөз-гөртеле алды-да, өзем бижай арзан алды — дийди.
Айлы бу гезек гоңшусына хич зат диймән, Айжахана йүзленди:
— Айжахан, ёгса-да сен нәме үчин мениң сорагыма жогап бермедиң-ә?
Айжахан өңүндәки шампан чакырындан бир овуртлады-да овадан гөзлерини тегеләп:
— О нәхили сораг? Мең-ә ядыма дүшенок — дийди.
— Мен сенден яңкы гүрлән адамы танаярмың дийип сорадым.
— Хә-ә, ол адаммы?.. Ол адама Магтым Исаевич диййәрлер, какамың орунбасары хемем шәгирди. Машгаламызыңам досты. Ынжалдыңмы?
Хәлиден бәри сесини чыкарман отуран Равил Айжаханың еңсесинден бойнуны узадып:
— Айлы, мең-ә, валла, йүрегим гысяр, гел говусы гайдалы-ла... Бу ери эрбет дымык, демими тутуп баря... — дийип пышырдады.
Айлы достунын эгнине какып, ялбарян әхеңде:
— Азаҗык гайрат эт, шу затлар меңем йүрегиме дүшүп уграды... Хәзир, хәзир гидерис... — дийди-де, ене Айжахана йүзленди. — Ол Магтым Исаевич дийилйән сениңем достуң боля-да, шейлеми?
Айжахан йылгырды:
— Айлы, бу нәме дийдигиң? Нәме габанҗак боляңмы?
— Ай ёк-ла, йөне яңкы алтын сагады какаңа йөнелиге совгат бермедимикә диййән... Ол мен гелелим бәри асыл сенден гөзүни айыранок. Мен оны йөрите сынладым. Сен гаты гөрме...

Айҗахан гүлүмсиреди, соңра есерлик билен Айла тарап бойнуны гышардып, ашаклыкдан:

— Бә-ә, сениң асыл габанҗаңлык кеселиңем бар экен-ов —дийди-де, соңра Равиле йүзленди: — Равил, ким йүрекден сөййән болса, хөкман габанҗаң боля диййәлер, шол чынмы?

Равилиң догруданам кейпи ёкды, эмма хер зат-да болса, ол Айҗаханың бу совалына йылгырып жогап берди:

— Терсине, мен бир ерде габанҗаңлык адам үчин агыр кесел, онуң сөйги дийилйән мукаддес дуйгы билен галташян ери ёк дийип окадым. Йөне сиз оны сөйгиниң нышаны хасаплаян болсаңыз, ол догрудыр...

Равилиң беренжогабы Айҗахана бир хили кинаябилен айдылан ялы болуп эшидилди-де:

— Гөрйән велин бу гүн сизден мени шатландыран ёк, икиңизем эдил ваввалы ялы — дийип, улудан демини алды: — Йөне сен бир зады билип гой, Айлы, мен алтына сатылянлардан дәлдирин, шонуң үчинем бу шатлыклы агшам гөвнүме дегҗек болма... Онсузам хәлиден бәри эҗем гөзүнде окы болса мени атҗак болуп отыр... Говусы, гелиң шампанский ичелиң... Ызынданам танс эделиң...

Айлы сесини чыкарман фужерлере шампан чакырыны гуюшдырмага дурды. Эдил шол вагт хем Хоҗа Иламановың батлы сеси эшидилди:

— Ёлдашлар, индики сөз Жума Аманлыевиң машгаласының ене бир досты, бизиң үчин ягты җайлары салып берйән яш гурлушыкчы Айлы Пермановыңкы.

Өз адыны эшиденден Айлының эндамына шагга дер инди. Ол алҗырап, нәдерини билмән далла гөзләп, бир Айҗахана, бир-де Равиле серетди:

Айҗахан Айлының еңинден япышды:

— Нәме ойканҗырап отырсың. Тур ахыры.

Равил ёлдашына голтгы берип:

— Алҗырама, мерт гүрле — дийди.

Айлы еринден турса-да, гызаран йүзүни галдырып билмеди. Ол:

— Жума Аманлыевич, яш тоюңыз гутлы болсун, ене песинден йүз яшаң... Мен өзүмиң хем кәрдеш ёлдашым Равилиң адындан сизе ак йүрекден җан саглыгыны, ишде үстүнлик газанмагыңызы арзув эдйән хемем шуҗагаз галстугы кабул этмегиңизи ислейән — дийди-дә кисесинден овадан галстук чыкарып, профессора элтип берди.

Жума Аманлыев бу гутлага монча болуп, Айлының элини берк гысды. Шол вагт Айлының гөзи гахардан яңа тулум ялы чишип отуран Абадың йүзүне дүшүп, бир хили эйменди-де, инди бу ерден тизрәк гидәенини кем гөрмеди. Ол ерине гечип отуранда инди өзүни ичгин сынлаянлаң хас көпелендигине гөз етирди. Оңа сыпдырман середип отуранларың бири-де Магтым Исаевичди. Ол бу махал иймән-ичмән гол говшурып отуран еринден Айла нырх кесйәрди: «Хм, мениң бәсдешим... Гөр ол нәхили экен. Мен сен җүйҗеҗиги гөрмегиң арзувындадым... Догруданам «аялда акыл болмаз» дийип, көнекилер йөне ере айтман экенлер. Ери, Айҗахан шол үфлисиң нәмесине гуванярка?.. Ол петигара өз сүегини сүйресе болдугы ахыры... Ери, ол сең деңиңми-душуңмы? Ёк, буҗагаз гурлушыкчың угрыбир тойнагыны гыркмалы. Гитсин, өз деңини тапсын. Хавалай, оварра гитсин-ле...».

Магтым Исаевич шунуң ялы күйлере батып отырышына өзүне райдашлык гөзләп, Абада серетди хем-де онуң йүзүни эгшедип доммарып отураныны гөрди. «Диймек, эҗесиниңем шү ягдайдан яңа ичи от» — Магтым Исаевиче герегем шолды.

Айлы ерине гечип отурансоң эсли вагтлап дымды-да, ахыры Айҗахана:

— Мен саңа утанян дийдим ахыры, гуры масгара боланым галды — дийди.

— Боля-да, сең шондан башга дийип билҗек задың бери бармы...

Равил гызың бу кинаялы сөзлерини халамады:

— Геп овадан я сувҗук гүрлемекде дәл, йүрегиңдәкини айтмалы. Айлы, хорланып отурма, гүл ялы болды. Гел, говусы, сең тостуң үчин ичели.

Оларың үчүсем булгурларыны чакышдырдылар. Эмма Айҗахан шампан чакырлы фужере агзынам дегирмән еринде гойды-да, йүзүни ашак салды. Айлы гыза нәме боланына дүшүнмән:

— Айҗа, саңа нәме болды? Нәме үчин сусланайдың? Мениң тостум үчинем ичеңок-ла? — дийди.

Гыз улудан демини алды:

— Ичесим геленок.

Айлының хырра гахары гелди-де, ол кинаялы йылгырды:

— Машгаланызын досты алтын сагат говшуранда-ха дылым-дылым эдйәдиң, ичипдиңем.

— Машгаламызың досты алтын сагат говшуран вагты ичесим гелйәрди, кейпим көкди. Бу махал ичесим геленок, кейпим ёк. Дүшнүклими?

— Дүшнүкли. Хеммеси дүшнүкли, Айжа. Ылымлаң кандидаты болмасамам, кәбир затлара инди менем дүшүнйән.

Айжахан габагыны галдырып, гөни Айлының йүзүне серетди. Гызың гөзлерине яш айланыпды. Ол кынлык билен ювдунды-да:

— Айлы, сен рехимсиз — дийди.

Айлы оңа жоган бермегиң дерегине гөвүнли-гөвүнсиз:

— Боля, саг бол, биз гидели — дийип, еринден турды.

Равил хем Айжахан билен хошлашды. Гыз олара ягшыдан-ямандан хич зат диймән, йүзүни саллап отырды. Айлы билен Равилиң гапа йөнелени гөрен сакы-да:

— Ери-ов, йигитлер, нирә турдуңыз? — дийип гыгырды.

Айлы өзүне зор берип, йылгыран болды-да:

— Хәзир гелйәс — дийди.

Айлы гапыны япып чыкан бадына Айжаханың йүреги чалажа санжып гитди. Ол нәмелер боланына асла акыл етирип билмән шол гымылдаман отырды. Оңа бу махал адамларың ичерини ярара гетирйән шовхуны-да эшидилмейәрди. Шейдип отурышына Айжахан кимдир бириниң гапдалына гелип чөкендигини аңып, башыны галдырды. Айлының отургыжында Магтым Исаевич йылгырҗаклап, ялым-юлум эдип отырды. Гыз чалажа йылгырды-да:

— Асыл бу сизмидиңиз, Магтым Исаевич? — дийди.

Магтым Исаевич голтук кисесинден целлофан кагыза доланды чым-гызыл мыхак гүлүни чыкарып Айжахана узатды:

— Багышла, Айжа, сен гүлсүзем ажап, йөне мен бу гүли саңа ниетләп йөрите гетирдим. Гой, бу гүн гүл мениң кисәмде демигип ятман, сениң гөзел дөшүңи безесин.

— Сиз агдыграк ичәйипсиңиз әйдйән Магтым Исаевич. Багышлаң вөлин, бу гүн мениң доглан гүнүм дәл ахыры.

Магтым Исаевич гыза тарап гөз-гөртеле гысмылжырап, гүли зорлап диен ялы онуң элине тутдурды-да:

— Ах, Айжахан, догруданам, шу гүн сениң доглан гүнүң болса болмаярмы.

Магтым Исаевичиң бу ачышы Айжаханы дийсең гызыкландырды. Ол онуң гөни гөзүне середип:

— Бе, гең зат. Эгер мениң доглан гүнүм болаян болса, сиз нәме эдердиңиз? — дийип сорады.

Магтым Исаевич гызың янгынлы гөречлеринден бир хили эҗап эдип, башыны ашак салды-да, ёгнас сеси билен ювашжа:

— Мен сени дуршуңа алтын билен, лагл-мерженлер билен безәрдим. Мен шатланардым, айдым-айдардым, өзүми иң багтлы адам дийип хасап эдердим — дийди.

Айжахан Магтым Исаевичи диңләп отурышына оны эжесиниң өвүп-өвүп, перишде эдип гояндыгы ядына дүшди-де, өз яныңдан: «Эжем бу адамың нәмесине гуванярка? Хей мунуң ялы батныксыз, яранжаң адам биленем бир яшап болармы? Оварра гитсин» дийип, пикир этди. Соңра ол гөйә бир агыр иш эден ялы ядаа гөрнүше гелип, улудан демини алды-да:

— Сиз нәме үчин мениң яныма гелип отурдыңыз-а? Нәме үчин отурмаздан өң менден ругсат сорамадыңыз? — дийди.

Магтым Исаевич гызың бу әхеңине, бу сөзлерине алланичигси болды:

— Айжа, саңа нәме болды? — Эмма Айжахан гөйә диерсиң оны гүнәниң үстүнде тутан ялы хөтҗетлик билен:

— Маңа хич задам боланок, говусы, Магтым Исаевич, сиз мениң сорагыма жоган бериң?!.

Магтым Исаевич гызың сыпдырмажагына гөз етирди-де, бир булгур боржомини башына чекип, йүрегини бире баглады:

— Догрымы айтсам, Айжахан, шу йыгнанан мәрекәниң ичинде сенден башга хич ким гөзүме иленок. Мен нәдип еримден туранымам, нәдип яныңа гелип отуранымам билемок. Сен, валла, аңкамы ашырыпсың... Эгер мен сениң яныңа гелип, гүнә иш эден болсам, нәхили жеза берсең тайын.

— Диймек, онда яңкы агзыңызы көпүрҗикледип, ка-

камың адресине айдан овадан сөзлериңизем мен боланым үчин айдыпсыңыз-да?

Магтым Исаевичиң ичгиден хем-де Айжаханың сачларындан, йүзүнден бурк урян анбар ысындан яңа сәхне болан бейниси гызың йүрегинде бирсыхлы мөвч алян йигренчден бихабарды.

— Егса нәме, Айжам, диңе сең боланың үчин, сен боланың үчин. Мен сең ёлуңда жанымы гурбан этмәге-де тайяр... Дуз бар, Айжа, чыныымы айдян...

Айжахан онуң айданларыны макуллап башыны атды-да:

— Диймек, онда яңкы гымматбаха алтын сагадам какама мениң боланым себәпли совгат берипсиңиз-дә, шейлеми?

Гызың иң соңкы сөзлери гахарлы, жабжынып айтмагы Магтым Исаевичи бада-бат өзүне гетирди-де, эрбет хата гойберенини диңе шонда дуюп галды. Ол башга алач тапман өз эден гүнәсини өзи ювмарламак ислән, өйкелән киши болды. Йүзүни сортартды.

Айжахан оны сыпдырар ялы дәлди, ол инди Магтым Исаевичиң матлабына ымыклы гөз етиренсоң онуң үстүне ачык хүжүме гечипди:

— Нәме гүрләңзок, жогап бериң, Магтым Исаевич?

— Айжахан, сен эдил сүлчи ялы... Сен мениң гөвнүме дегйәң ахыры... Хер нәме-де болса, мен сизиң мыхманыңыз...

— Вах, шол мыхман боланыңыз үчинем мен сизе диймели затларымың ондан биринем дийип билемок-да... Йөне мыхман болсаңызам, машгаламызың досты болсаңызам, мен сизе Магтым Исаевич, бир зады берк табшырып гояйын: гайдып маңа гүл бермәң, мениң гүл берйән адамым бар. Сиз оны яңы гөрдүңиз. Сиз багтыңызы башга гапыдан гөзләң...

Айжаханың бу сөзлери толгунман зат этмән шейле аркайынлык билен айтмагы Магтым Исаевичиң йүрегине от болуп басылды. Ол өзүни билели бәри бейле масгара ягдая дүшмәнди. Гөвнүне болмаса дүнъәлер терс айланып, отуран ери хопуп барян ялыды. Ол бу гезек Айжахандан эрбет утуланыны билди-де, әхли өйке-кинесини кынлык билен ювдуп, меселәни башга яна совмагы раст дийип тапды. Өзүне зор салып гүлен болды-да:

—Айжахан, мен догруданам, артыграк ичипдирин, сең гөвнүңе дегәйдим өйдйән — дийди. — Мен сени... сен мениң уям ахыры... Хава, хава, мен сени эдил өз гыз жигимден айры гөрйән дәлдирин...

Айжахан гахарына өңүндәки фужерден бирки оврут ичди-де:

— Гойсаңызлаң, Магтым Исаевич, мерт болуң, сиз эркек киши ахыры — дийди. — Инди мен чага дәл, мен эжем икиңизиң пикириңизи өңрәкден бәри билйән... Мени ким хасаплаяныңызы, бизе гелен вагтларыңыз яландан акыллы, сыпайы, медениетли болжак болуп чекйән хорлукларыңызы, хава, хеммесини билйән... Магтым Исаевич, мен сизиң кимдигиңизи айдайынмы?

— Ери бакалы?!.

— Йөне гаты гөрмәң.

— Ягшы.

— Сиз кеззап. — Айжахан тарса еринден туруп, гөни какасына тарап уграды.

Хәлки Айлының гапдалындакы хор адам отургыжында чүйленен ялы болуп доңуп галан Магтымың тирсегини чалажа сымсыклап:

— Магтым Исаевич, хемме заады сатын алып болян дәлдир, айратынам адамыны... Гел, говусы ичели... — дийди.

Магтым Исаевич ол адама үйтгешик йигренч билен үсташыры середип:

— Сеңки нәмай, гөмүл-де ичде отур-да, алкаш — дийип, туруп уграды.

Хор адам онуң ызындан «шыг-шыг» эдип гүлди-де:

— Хәй, дүрекден болан!.. — дийди.

Нәмелер болуп геченден бихабар, коньякдан кейпини көкләп, чог болуп отуран профессор гызыны гөрен бада:

— Бо-ов, мениң гызым гелди, Айжам гелди... Сен нәме, гызым, какаңдан дашда отуряң? — дийип, гапдалындан ер гөркезди.

Айжахан какасына тарап эгилди-де, гахардан яңа тас аглайжак болуп, ювашжа:

— Кака, яңкы Магтым Исаевичиң говшуран сагадыны ызына бер — дийди. — Мен саңа ялбарян, кака, эгер мени говы гөрйәниң чының болса, ызына бер!..

Жума Аманлыев хер нәче кейплем болса, Магтым Исаевич билен гызының арасында бир түпгениң тураныны бада-бат аңды-да:

— Гызым, бу нә болуш? Ханы маңа дүшүндир, нәме болды? Ол сең гөвнүңе дегдими? — дийди.

Бу гүррүңлери эшидип отуран Абат:

— А гыз, сен дәлиредиңми? Я пьян болдуңмы? Бар, отур ериңде, бихая — дийип, гызына азгырылды.

Айҗахан эҗесиниң айданларыны гөйә эшитмейән ялы, ене какасына йүзленип өзеленди:

— Кака, мен ол адамыны йигренйән, эшидйәңми, онуң пәли дүзүв дәл ахыры. Мен дири болсам, шонуң совгады бизиң өйүмизде дурмаз... Бер ызына, кака җан!..

Аманлыев бираз ойланды хем-де гызы хер нәче өзеленип дуранам болса, бу махал, әхли җемендәниң гөзүниң алнында онуң хайышыны битирмегиң айп болҗакдыгына дүшүнди. Ол гызының гулагына чавуш чакып:

— Бар, хәзириң өзүнде ериңе геч, соң маслахатлашарыс... Айп болар, Айҗа — дийди.

Айҗахан хоссарларындан йүз тапман, бирден йүзүни тутуп аглады-да, ылгап диен ялы өйден чыкып гитди.

Бу гарашылмадык ягдая мыхманлар алланичигси болдулар. Хер ерден-хер ерден оларың нәгиле сеслери чыкып уграды:

— Бу нәме болдугы?

— Айҗаханың ким гөвнүне дегдикә?

— Белки гөргүлиҗигиң танс эдеси гелйәндир...

Яңы гызышып угран тоюң булашып башланыны аңан Җума Аманлыев мыхманлары көшешдирмек ниети билен еринден туруп:

— Ёлдашлар, хич хили болан зат ёк. Айҗахан бираз ядайыпдыр. Аркайын кейп чекибериң, ол хәзир гелйәр — дийип, лаңңа ерине чөкди-де, гапдалында йүзүни саллап отуран Абада йүзленди:

— Ханы, сен бейдип отурма-да, бар ол ат йитирәни көшешдир, өзүнем шү ере гетир... Ери, инди өз тоюмызы өз гызымыз буламалымы?..

Абат бир элини адамсының отургыҗына дирәп еринден зордан турды хем-де:

— Эй худай, өлмедик хер хайсыны гөрҗек экен — дийип, гызының ызындан гитди.

Шондан соң тоюң кән гызыгы болмады. Мыхманлар кем-кемден даргап башладылар.

Ялңыз баласының әрдур элинден гидип барандыгы Абада инди аянды. Бу чака ченли гызының шол «палчыга булашып йөрен оглана» болан ыхласыны яшлык елгинидир, хай диймән совулар гидер» дийип хасаплан болса, Айҗаханың тойдакы чыкаран хокгасы оңа икирҗиңленере ер гойманды. Шол себәпденем Абат угрыбир гайрата галып, машгаланың үстүне абанан бу ховпуң өңүни алмагы ымыклы йүрегине дүвди. Ол бу меселеде адамсындан идили делалат болмаҗагыны билсе-де, онуң аталык хем әрлик мертебесини азда-кәнде ыкрар эдйәндиги зерарлы илки билен Җума Аманлыеве маслахат салмагы парз хасаплады.

Той-томаша оңат совулып, машгала дурмушына шол хемишеки имисалалык гайдып геленден соң бир гүн агшам икичәк чай ичип отыркалар, Абат адамсының элиндәки журналы эмай билен алды-да, башардыгындан мылайымсырап:

— Җума диййән-ә, сениң бу өйде болуп йөрен ишлерден хабарың бармы? — дийип сорады.

Аялының бу сөзлери нәмә какдырып айдяндыгыны профессор билип дурды, эмма Абадың кем-кемден батланҗак хүҗүминиң азда-кәнде өңүни алмак максады билен ол мөнсүрән киши болды:

— Бу нәме дийдигиңай?!. Ханы дүшнүклирәк айтсана...

Абадың хырра гахары гелди. Ол элиндәки ичип отуран чайлы кәсесини дәкән-сачан эдип стола патладып гойды-да:

— Дүшүнмән аңырсына-да гечйәнсиң. Гызың элден гидип баря, эйсем шоны билеңокмы? — дийди. — Сең асла хич зат пиңиңе дәл, эдараңдан башга билйән задың ёк.

Бу гүррүңден хич ере гачып гитмеҗегине, гызлы меселеде Абат билен деӊ шәрикдигине профессорың аклы етсе-де, Айҗаханың ыкбалыны гызың диңе өзүниң чөзмелидиги барада ол асла икирҗиңленмейәрди. Эгер Җума Аманлыев шу махал аялының гепине гидип, шоңа раят болса, онда өз ынанян идеалыны, ынсанлык мертебесини ере чалып, илки билен ялңыз баласының өңүнде өмри өтинчә языклы болҗагына дүшүнйәрди. Эмма Абадың гыз барада, онуң ыкбалы барада нәхили ниетиниң бардыгыны билеси гелди-де, ол:

— Догруданам, соңкы вагтлар Айҗаң өңкүлиги ёк велин, оңа нәме боля?.. Хер задам болса, сен онуң энеси, белки саңа йүрегини ачяндыр?.. — дийди.

— Җума, садагаң болайын, мөнсүрән болма. Ери инди еке баламызы экләп-саклап, адам эдемизсоңам, бир еди ядың элине берип гойбермели болармы? Шол сөлпә ненең Айҗаханы рова гөрҗек... Шиндем гич дәл, сенем онуң билен гүрлеш, ол сениң диениңи эдер... Иле масгара болмалы.

— Сен ялңышян болайма, Айҗаң энтек дурмуша чыкмак ниети ёкдур-ла... Ол энтек окап йөр ахыры... Онсоңам мен ненең эдип оңа бириңден йүзүңи өвүр дийип билерин. Сен билйәң ахыры, гызымыз эркана өсди, бу чака ченли эденине дәл диймедик, гел-гел инди етишип, өзбашдак адам чыкансоң, ёлуна бөвет болсам, онуң йүреги дөвүләймезми?

Бу сөзлере Абадың җаны янып, чекгелери тырпылдап, эллери саңңылдап башлады, гөзлерине яш айланды:

— Машгалаң ар-намысыны сен горамасаң, онда мен ненең эдейин, киме арзымы айдайын. Җума, бу оюн иш дәлдир, шунда ялңышсак, еке баламызам, өзүмизем өлинчәк янып гечмели боларыс. Өзүң белли бир зат айдыбилмесең, онда терс эңек болма-да, маңа «хә» дийәй...

Абадың бу геплери гыссанан вагты уланян өтгүр ярагы — шерменделиге йүз уруп башландыгыны аңлады. Профессор болса бейле сөвеше тайяр дәлди, шонуң үчинем ол хас бетеррәк хокга чыкарайманка, гел, говусы бу махал муны угруна ковайын дийди:

— Ери, болялай, Абат... Гая-гопуз ёк ерден деррев гөзүңе яш айлабермесене. Саңа толгунмак боланок ахыры... Хеммеси дүзелер... Сен говусы маслахат бер, шунуң ялы боланда нәме этмели?

Абат деррев көшешди, башындакы яглыгының уҗы билен гөзлериниң яшыны сылды.

— Нәме, инди шү юмрулмыш шәхерде гызымыза мынасып адам тапылмазмы? Өзи ялы билимли, эдеп-экрам гөрен, медениетли йигит гытмы нәме?..

— Болса бардыр, йөне киме машгала герек дийип, гызымызы гапы-гапы идип йөрүп билмерис ахыры... Хырыдар адамың өзи тапылар, онуң аладасыны этме. Онсоңам Айҗахан энтек йигримем яшанок ахыры...

Абат улудан демини алды:

— Вах, хырыдар бар-ла, өзүниңем йигит кеми ёк... Оны өзүңем аңянсың-ла.

— Ким ол?

— Нәме, Магтым кимден пес? Нерессе Айҗаң үстүнде көкенек берйә... Эдим-гылымам шол Айлы тетеллилең онусына дегйә...

Аялының бу теклифи профессор үчин ачыш дәлди, ол онуң шейле дийҗегини билйәрди. Шонуң үчинем гахарланмадам, геңем галмады. Йөне:

— Айҗаң өзи нәме диййәр, сен гызың билен бу хакда гүрлешип гөрдүңми? — дийип сорады.

— Җума, чага чагадыр, хоссар хоссардыр... Герек еринде беркирәк дурмасак, онда бизиң эне-ата болдугымыз болмаз... Элбетде, Айҗаң өзүне маслахат салсаң, шол Айлыны сайлаҗагы хак. О, ер чекен, халыс гызымызы догалап атыпдыр ахыры... Шол себәпденем, болмасы иш болайманка бирյаңалак этмели.

Профессор аялының матлабыны ахырына ченли диңлемек иследи. Бу Җума Аманлыев үчин дервайысды хем иңңән гызыклыды. Ол Абат билен инди йигрими бәш йыллап бир дүшекден өрйәрди, дурмушың аҗысыны-сүйҗүсини дең чекишипди. Профессорың чаклышына оларың вепадар йүреклери мыдама сазлашыклы гүрсүлдәп, хатда казалары-да бир пурсатда долайҗак ялыды. Ол Абада эдил өзүне ынанышы ялы ынанярды. Айҗахан болса оларың икисиниңем өмрүниң манысыды, икиси үчинем эзизди, гымматлыды. Шол себәпденем ялңыз балаларының ыкбалына аялының ненеңси гараяндыгыны билмек Абадың диңе Айҗахана ракыплылыгының дәл, эйсем хут мәхрибан адамсына, онуң билен бир тен-бир җан болуп яшашан узак-узак йылларына вепадарлыгының хем улы сынагыды ахыры.

— Абат, ине икимиз икичәк отырыс, сен маңа догрыңы айт. Нәме, инди гызымызы Магтыма зорлап берәели дийҗек боляңмы?

Адамсының гөдексилик билен диканлап берен бу совалы Абады чигит ялы эймендирмеди, ол гайта өз янындан оны: «ак гирсе-де, аң гирмез» хасаплап, лаңңа еринден галды:

— Җума, сен мени бейдип утандырарын өйтме... Башга задыңы билемок, йөне башым диккә гызым шол ер чекен гелмишеге бармаз. Шү меселеде сенем

мең аркамы тутмасаң, шол гүн шу ичериден гарамы сайларын. Онсоң гиевиңи өйүңе сал-да, аталы-гыз аркайын яшабериң... Мениң шундан башга гепим болмаз.

Абат ене бир затлар диймек иследи, эмма дуршы билен саңңылдап, диңе додакларыны мүңңүлдетди-де, агыр гөвресине гелишмейән еңиллик билен ички отага гирип гитди.

Җума Аманлыев үчин бирбада дегирмениң сувы совулан ялы болды. Йөне дура-бара агыр ойлара батып уграныны онуң өзем дуймады. Себәби Айҗаханлы меселе еңил-елпай меселе дәлди.

Элбетде, Абадың өз гызына хыянатының ёкдугына, оны өз эли билен билкастдан ода атмаҗагына профессор ынанярды. Догрудан хем Айҗаханың дурмуш гурҗак, өмүрлик биле яшашҗак йигиди медениетли, ылымлы, абрайлы адам болса, оңа етеси зат бармы. Җума Аманлыевиң хем ислейәни шолды. Ол ач-ачан боюн алмаса-да, йүрегиниң бир еринде гызының Магтым билен халашаныны, ислесе оңа бараянынам кем гөрмән дурмаярды. Профессор ол адама белетди, ынанярды, талантына, өзүни алып баршына гуванярды, асла Магтым Исаевич бир эййәм оларың бирек-бирегине өврүлипди. Эмма профессор бу меселә Айҗаханың ненеңси гараяндыгыны анык билмейәрди, ондан Абадыңам бихабардыгына гөзи етикди. Шол себәпден-де аялының өз баласына еңиллик билен рехимсиз дараҗак болшуна ол кес-келләм гаршыды...

Профессор шейле нетиҗә гелди-де, журналыны голтугына гысдырып, еринден турды. Ол яңкы гүррүңден соң эндамында бирхили агырлык сызды, ятылян отага барып, бираз гышараныны кем гөрмеди. Эмма ол ерде Абадың бардыгы гүпбе ядына дүшди-де, хырра ызына өврүлип, иш кабинетине гирип гитди.

Абат әриниң янындан туруп гайдышына гараңкы отагда яралы гаплаңа дөнүп, авусыны киме пүркҗегини билмән ятырды. Онуң ягдайы, догруданам, бу махал агырды. Гаты гидиберсе, геп гызының «какабашлыгында» я адамсының «налаҗедейинлигинде-де» дәлди. Оны якян зат башгады: Җума Аманлыевиң гапысындан гелин болуп әтлән гүнүнден бейләк гепини гөгертмедик гезеги Абадың хениз ядына дүшенокды. Инди гел-гел бу гүнки гүнде-де өңъетен өзүнден говы билйән хем акыллы болупдыр. Ёк, Абат бейле затлара ёл бермез, онуң өзүне етерлик акылам бардыр, гуҗур-гайратам. Ханы шол догман гечен Айҗахан Абадың диенини бир этмән гөрсүн, нәдерсиң бәш гүнде мумлы йүплүгә дөнәйсе... Вах, хеммесем атасындан. Яшлыгындан о сачы кесилмише, яман өвретди, «сен, гызым, эрканасың, алымың гызысың, сен өз ислегиңе гөрә яшамалысың...» Хон-ха саңа герек болса эркана гыз. Утанч-хаяны ташлап, инди эҗесине чорт атяр... Вах, Абат, өлермиң-йитермиң... Ханы сен, тула, шу Магтыма бармабилшиңе барма-да... Абат ол ер чекен Айла «гурт рысгалы алнында» этдирмез. Ол гелмән гечен кишиниң экләп-саклан гүл ялы гызыны дулуна гечирип, эртеки гүнем Абадың төрүнде ичериниң гүлүни чүртүп йинаҗакдыр вели, нәдерсиң ришдеси отда үзүләйсе...

Абат шол гүнүң эртеси ир билен Магтым Исаевиче җаң эдип, гыссаглы гелип-гитмегини сорады. Мыдама мүрәхеде якын Магтым ярым сагат гечип-гечмән профессорың ишигинде пейда болды.

Өйде Айҗаханың эҗесинден башга җанлы җеменде ёкды. Эмма гапыдан гирен бада Абадың йүз-гөзүни эгшидип отураныны гөренден Магтым Исаевичиң хут атасы өлене дөнүпди. Себәби шол тойда болуп гечен ярамаз вакадан соң ол җанына җай тапмаярды, шол агшамкы гойберен гөдек ялңышына өкүнип, аңырсына чыкып биленокды.

Абат гүррүңи, мыдама болшы ялы, келле агырсының гүн-гүнден гүйҗейәндигинден, докторларың эмелсизлигинден, хованың чыглылыгындан зейренип башлады. Магтым Исаевич хер нәче рехимдарлык эден киши болса-да эсасы меселәниң өңдедигини аңярды. Йөне шол эсасы гүррүң онуң пейдасынамы я зелелинеми, ине шоны велин ол билип биленокды.

Абат зейрене-зейрене ахыры туруп, бир чәйнек чай гетирди-де, мыхманының өңүнде гойды. Соңра ерине гечип отурды, улудан демини алды хем-де сыпайычылыгың мүддети совулды хасаплап, матлабыны әшгәр эдип башлады.

Ол:

— Магтым җан, мен сени өз ялңыз баламдан айры гөрйән дәлдирин. Шонуң үчинем сенден хич зат яшырып отурҗак дәл... Хава, Магтым җан, бизиң башымыза иш дүшди... Мен инди халыс келебимиң уҗуны йитирдим... — дийди-де, хамсыгып, эдил бәш яшлы чага

ялы, элиниң терси билен гөзлерине инен яшы сүпүрди.

Бу сөзлере Магтым Исаевич өр-гөкден гелди-де:

— Нәме, Айҗахана бир зат болдумы? Ол гитдими? — диенини өзем дуймады.

Абат бирнеме өзүни дүрсән болара чемели, инди хас перт хем җаныгып гүрләп башлады:

— Магтым җан, гыз энтег-ә гиденок вели, ол хачан гитсе гидибермели. Ол мейди янмыш Айлы балаҗыгымы догалап атыпдыр... Ери, маслахат бар, мен ненең эдейин?..

Магтым Исаевич онуң бу шум хабарыны эдил дога диңлейән ялы үнс берип диңледи-де, гүр гашларыны чытып:

— Ёк, муңа ёл берип болмаз, мен Айҗаханы хич киме бермен — дийди. Соңра нәме үчиндир ериндеч турды-да, мүйнли гөрнүшде йүзүни галдырман гүрләп башлады: —Абат гелнеҗе, айыбам болса, мен сизден йүрегимдәкини яшырып билҗек дәл: Айҗахан мениң үчин әхли затдан эзиз... Өзүңиз билйәңиз, менде не дегерли хоссар бар, не-де гарындаш... Мени ыкбалың өзи сиз билен баглашдырыпдыр... Мениң сизден айрылып гитҗек ерим ёк... Мен Айҗаханы аямда сакларын, элини совук сува урдурман, ыныҗытман... Маңа сизиң ак патаңыз герек...

Бу онуң чыныды, шонуң үчинем бу аялың янында нәдип дилленип биленини өзем аңмады. Эмма оңа дерек Абадың дериси гиңәп гитди, себәби шу сөзлери хут Магтымың өз агзындан эшитмек онуң етип билмейән арзувыды. Ол инди ачылып, җаны арам тапып, эдил мәхрибан эне ялы мылайым гүрлейәрди:

— Вах, Магтымҗан, сениң Айҗамы ак йүрекден халаяныңы ил билмесе-де, мен билйән ахыры... Сен мениң бей диенимиң гең гөрме: эне халкы баласына мениң бей диенимиң гең гөрме: эне халкы баласына гезек геленде иңңән дуйгур болляндыр... Хава, ханым, ол шейледир... Магтым җан, сизиң сөйгиңизе менден хич зовал болмаз... Ондан яңа сен аркайын болайгын. Гызымыз сениң ялы ат-абрайлы адам билен башыны бирикдирсе, бизиң нәме арманымыз бар... Шонуң үчинем, Магтым җан, сен әр еринде әрлик эт-де, билиңи берк гушап, Айҗаханы хемем бизи шү беладан сов... Баламы элиңден гидерме...

Бу Абадың ак патасыды, бу сөзлер Магтым Исаевичиң гулагына сүйҗи айдым болуп эшидилйәрди. Диймек, Магтымың чакы бу гезегем догры чыкды: Абат онуң тарапында, хас бетери, гызыны әҗесиниң өзи хөдүрлейәр. Бу болса Айҗаханың йүрегине барян инчеҗик, эмма дийсең чылшырымлы ёданың аграмы ашыпды дийилдигиди ахыры...

Магтым Исаевичиң гөвнүне гыз эййәм гуҗагына долана дөнүпди. Онуң сүңңи бу махал шейле бир еңләпди велин, хут гуш болуп учаясы гелйәрди...

Эмма бирден онуң гөзүниң өңүне Айҗаханың шол той агшамы дергазап болшы, гызың йигренчден долы отлуклы назары диренди. Ол: «Магтым, аклыңа айлан, энтек хешелле какардан ирдир» дийип, өз-өзүне несихат берди-де:

— Абат гелнеҗе, догрымы айтсам, мен шол тойдан бәри Айҗахандан эйменмәнем дурамок... Шол агшам гөвнүңе дегер ялы, оңа үйтгешик айдан задымам ёк. Ол, догруданам, мени шейле йигренйәрмикә? Белки мен барада Айҗахан сизе бир зат айдандыр? — дийди.

Магтым Исаевичиң бу өзеленип отуранына хайпы гелмегиң дерегине Абат тутуш агыр гөвреси билен лох-лох гүлди:

— Вах, Магтымың бар бол-а... Ёгса нәме, ол сең бир гепиңде бегенип бойнуңа бөкөер өйтдиңми?.. Бай-бо-ов, мениң Айҗам ләлик сакланан машгаладыр... Вах, онуң хәсиетини менден сора... Айҗамың болгусыз зада хырра гахары гелер-де, хай диймәнәм, хич зат болмадык ялы, ала-яз болуп, җүрләпҗик отурандыр... Сен ханым, о болгусыз затлары хич гөвнүңе алмагын. Өзүм онуң билен элин гүрлешерин, «Лалың дилине энеси дүшер» дийипдирлер... Айҗаханы гөвнетмек мениң билен... Сен говусы өзүңе кичилик билме-де, шол ер чекмиш Айлың угруна чык. Оңа гыз билен ишиң болмасын, ол сен тетелләә мынасып дәлдир, мен бирей йәмден бәри той шайымы тутуп йөрүн дий. Бир эрде ар-намысы бар болса, шей дийсең, дүшүнер ахыры. Мең шү айдянлам раст дәлми, хә?

Абадың бу теклиби о диен йүрегине җүңк болмаса-да, Магтым Исаевиче ярaман дурмады. Себәби онуң өз өңки ниети таныш-билишлериниң үсти билен хер эдип-хесип эдип, Айлыны Ашгабатдан гыраклатдырып, областларың бирине җай гурмага ибертдирмекди. Эмма ол Айлының өз ислеги болмаса, асла мүмкин дәлди.

Шонуң үчинем Абадың тәзе теклибини икелләп кабул этди-де, турма билен болды:

— Боля, Абат гелнеже, мен о йигиде нәме диймелидигини билйән... Аркайын болуң, мен оны Айжахандан эл чекмег-ә дәл, асла көчәңизден гечмез ялы эдерин.

Абат мыхманыны ховлудан чыкянча уградып баршына эдил бир гизлин сыры айдян ялы ювашжа:

— Ай, оглан, өзүңем бирнеме догумлы бол, — дийди. — Эдил гара каканч ялы. Бир гезек йүзүңи гөрйәңми, эдил гара каканч ялы. Бир гезек йүзүми алды дийип, говушгынсызлык этме, сенем, ил ялы, Айжаны кино чагыр, театра чагыр, гараз гүйме-де өвренишибер. Ичгин танамансоң, чекинйәндир, балажыгым!..

Магтым Исаевич Абадың бу несихатларына монча болды-да:

— Аркайын болуң, гелнеже, табшырышыңыздан-ам бетер эдерин — дийип, йырш-йырш эдип, ховлудан чыкды.

Абат ичерик доланып гелди-де, Айжаханың дивардакы йылгырып дуран суратына эсли салым сын этди. Сынладыгыча-да гызына дуйдурман бу эдип йөрен ишлеринден уялып, сессиз, эмма йүреги билен аглады...

ГАРАШЫЛМАДЫК МЫХМАН

Соңкы вагтлар Андрей Матвеевич Зотовың асла кейпи ёкды. Мундан озал бригадада хер ненеңси кын ягдай йүзе чыканда-да иңңән парасатлы дүзетмеги башарян, адамларың учдантутма әхлисиниң дилини тапып билйән бригадириң инди өзи гөз-гөртеле үйтгәпди. Ол ызгытсызланып, хут яралы гаплаңа дөнүпди.

Андрей Матвеевичиң бу ягдая дүшмегиниң өз себәби барды. Гүйз аяклап, ховалар совашып угралы бәри объектдәки гурлушык ишлериниң депгини эп-эсли песелип, бригада инди ай ярымдан бәри тутуш управлениe боюнча иң ызда диен ялы сүйренйәрди. Гурлушыгың начальниги билен прораб Мейдан Гурбанлыев гүн сыпдырман диен ялы гезеклешип гелйәрдилер хем-де Зотова дийибиленлерини диййәрдилер, гөркезме берйәрдилер, хайбат атярдылар. Хич хачан адамдан геп чекмейән Андрей Матвеевич гүнәниң аграмының бригададыгына гөзи етйәни үчин олара идили гайтаргы берип билмән, йүзүни саллап оңярды. Ничикми начальниклер гитдиги ол бригаданың членлериниң әхлисини йыгнап, олара херрелип башлаярды.

Ине, бу гүнем гурлушыгың начальниги бригаданың ене-де байракдан кесилйәндигини айдып гиденден соң, ол огланлардыр гызларың әхлисини совук дүшенсоң агачдан гурналан жая — «бригаданың штабына» габапды. Гурлушыкчыларың учдантутма әхлиси бригадириң игенчлерини сеслерини чыкарман йүзлерини салланышып ювдуп дурдылар. Андрей Матвеевич болса оларың дымышып дуранларына хас хем дергазап болуп, жаны янгынлы гүрлейәрди:

— Мен инди отуз йыллап диен ялы шу шәхерде жай салян... Шол дөврүрде хер хили масгарачылыгы гөрдүм... Йөне сиз ялы бихепбә душмандым... Ери, нәме агач ювдан ялы болшуп, барыңыз сөмелшип дурсуңыз? Хей сизде бир ар-намыс болмазмы? Я мениң гаршыма дил дүвүшдиңизми? — Андрей Матвеевич кепән додакларыны шапбылдадып, отлуклы назарыны Равиле дикди. — Ери, Равил, нәме сесиңи чыкараңок, сен «Центрстройың» комсомол комитетиниң члени ахыры... Ханы, сениң комсомол йүрегиң, йыгнакларда гүрлемели болса-ха ики пай берлен ялы, иши гурамалы боланда-да оңарян задың ёк... Ай, сенденем бир комсомол болармай...

Бригадир шейле дийди-де отурды, өңүнде дуранлары ене бир гайра сынлады, йүзүни ашак салып кейпсиз:

— Инди маңа эртир барып бригадирлиги табшырмакдан башга алач галмады... — дийди-де, ене гызып башлады: — Хава, хава, гүмүне гитсин... Сизиң үчин яшымың соңунда биабрай боласым геленок... Бир дөвүм чөреги хер ерде-де тапарын... Мен айтжагымы айтдым... Барың, дынч алың, кейп чекиң...

Хич ким еринден гозганмады. Себәби бу ягдайда жайдан чыкып гитмеклигиң намартлыкдыгына, келлесини тутуп отуран чал сачлы бригадириң, гапдалында дуран ёлдашларың намысыны хем-де хут өз выжданыны басгылап гечмекликдигине оларың хер бири дүшүнйәрди.

Бу агыр дымышыгы иң соңы ардынжырап Шүкүр бозды:

— Андрей Матвеевич, сиз нәхак жаныңызы якяңыз, асла бу сөзлер нәмә герек? Сиз гитсеңиз, бригаданың даргажагы гөз-гөртеле. Сиз нирә гитсеңиз, бизем ызыңыздан галмарыс. Шоны билип гоюң. Йөне мен шу ерде

әхлимиз үйшүп дуркак бир зат айтмакчы. Андрей Матвеевич, сиз тәзеден бәри әхли гүнәни бизиң үстүмизе йүкләп, диймәси затларам диййәңиз. Биз, әлбетде, яшкичи, нәме дийсеңизем чекип-чыдарыс. Йөне гаргыш билен җай гурулмаяндыгыны сизиң өзүңиз бизиң әхлимизден говы билйәңиз. Догрусыны айтсак, биз бир юмуш огланы боляс галайяс. Кәшгә әхли зат бизе баглы болса, онда башга гүррүң. Инди нәче вагт бәри айдым эдинип гелйәс, хей идили раствора гөзүмиз дүшдүми, керпич дийсең бир гүн болса, бир гүн боланок, гетирйәнлерем килең дөвүк-енҗик. Онсоңам, арада икинҗи этажы өрүп башламыздан соң гелип, сейсмики талабы өдәнок диен болуп җайың планировкасыны үйтгетдилер... Нәме булара биз гүнәкәрми?.. Онсоңам, Андрей Матвеевич, ил-ә билемок вели, мен-ә сизиң кәбир болшуңыза дүшүнйән дәлдирин... Йөне гаты гөрмәң...

Шүкүр бирден дымды. Онуң айдянларыны башыны галдырман диңләп отуран бригадир кем-кемден хас аграс гөрнүше гелди хем-де ядав сеси билен:

— Айдыбер, мен гаты гөрмен— дийди. Шүкүр хемаят гөзлейән ялы, гапдалында дуран ёлдашларына середип:

— Ине, иң бәркиси шу гүнки ягдайы алып гөрелиң — дийди. —Управлениеде йыгнак болупдыр. Гаты говы зат. Йыгнакда гурлушыгың начальниги билен прораба кәйинч ыглан эдипдирлер... Ери, сиз айдың, о затлара биз гүнәкәрми? Ёлбашчылыгы башармасаң, кәйинч диййәңми, ишденем коварлар, партияданам чыкарарлар... Гой, олар иши дүзетсинлер, азрак кейп чексинлер... О нәме үчин кишиниң одуна биз янмалы.

Андрей Матвеевич сакланып билмән:

— О нәме дийдигиң? — дийди.

— Себәби начальник янымыздан гидип-гитмәнкә сиз әхли нагараңызы бизиң үстүмизе дөкүп башладыңыз... Ери бу ерде «Алының арыны Ахметден алҗак болмагың» нәмә гереги бар дийсене...

Шүкүр болдум эдип, ызкы хатара чекилди. Эсли вагтлап хич кимден сес чыкмады. Ахыры гөзлери янып дуран даяныклы бир рус гызы өңе сайланды-да:

— Шүкүр, сен башлаңда догры затлары айдып башладың — дийди. — Йөне соңуны булам-бужур этдиң отурыбердиң... Сен хер нәче кәкелән болсаңам, ниетиң дүзүв дәл. Нәме, инди начальниклере кәйинч берилер-де, биз шоңа хешелле какмалымы? Сен «Ол эшекде йүкүм ёк, йыкылса хабарым ёк» этҗек боляң. Эгер озалдан хер биримиз ниетимизи дүзүв тутуп, өз орнумызда оңат ишлән болсак, олара-да кәйинч берилмезди, Андрей Матвеевичем сен айтмышлайын, «үстүмизе нагарасыны дөкүп» дурмазды. Сен бу затлара говы дүшүнйәнем болсаң, догры ёл салгы бермегиң дерегине гайта Алы дийдиң, Ахмет дийдиң, йүз гүррүңиң башына етдиң. Сен, говусы, бизе җогап бер, нәме үчин тәзеден бәри эрбет ишлейәң, шонуң себәбини дүшүндир?..

Шүкүр дызап өңе сайланды-да:

— Сен, Валя, мыдама мең гаршыма гидйәң, сең ниетиң мени масгара этмек, мен оны билйән —дийип, херрелип угр興дан Равил онуң дөшүнден итип саклады.

— Шүкүр, бидерек болма, бу ерде бригаданың намысы хакда, абрайы хакда гүррүң гидйәр. Валя гаты догры айдяр, бизиң хер биримиз дөвлет әхмиетли улакан ише башымыз билен җогап берйәс. Билемок нәме үчиндигини вели, соңкы вагтлар бригадада тертип-дүзгүн дүйпден говшады, гелен гелйәр, гиден гидйәр. Бизе болса хер бир минудың гадырыны билмек герек. Муңа гурлушык диййәрлер. Биз хер зат этмели велин, объекти өз мөхлетинде табшырмалы. Башга гүррүң ёк. Бу җайлара онларча машгала гарашяр, чагаҗыклар гарашяр. Шонуң үчинем өлмели вели тиҗенмели, гаты гидиберсе, гудрат гөркезмели.

Андрей Матвеевич, биз сизиңем ягдайыңыза дүшүнйәс, шонуң үчинем хич зады гаты гөремзок. Йөне, «дәлиң мүң гепинден бир гепи» дийлени ялы, Шүкүриң кәбир айдянларының җаны бар. Догруданам шү растворлы меселәни бир яңалак этмесек болҗак дәл. Керпичли ягдаям ондан говы дәл. Өзүмиз-ә «хил, хил» дийип гыгыряс, иберйән материалларам йүзе тутар ялы дәл. Сиз йыгнакларда затда боляңыз, беркрәк айдың ахыры.

Ёлдашы гүррүңини гутарарына мәхетдел хәлиден бәри дымып дуран Айлы хем сакланып билмән:

— Андрей Матвеевич, ене бир меселе бар — дийди — шү улы кранда ишлейән огланы я ковмалы, ёгса-да оңат ёла гетирмели. Ол асыл хич кимиң диенинем

эденок, йуки ислесе галдыря, ислемесе-де көлегеде серилип ятыр. Сенем садака гарашян ялы хачан бир ашакдан керпич я раствор геләеркә дийип аңалып дурмалы. Ай, оны сизиң өзүңизем говы билйәңиз ахыры.

Ызда дуранлардан кимдир бири Айлының айданларыны макуллап:

— Айлы гаты догры айдяр. Ине шу вагтам ол йыгнага гелмән гайдыпдыр. О йигидиң я-ха бир улурак сүйреги болмалы, я-да шол барып ятан бихепбе. Ёгса бейле гөзденчыкгычлык этмели дәл ахыры — дийди.

Андрей Матвеевичиң ганы кем-кемден совап башлады. Ол герегинден артык гызып, өтерәк гечениңе инди дүшүнди, эмма дүшүнсе-де бу хәзир өтүнч сорамагың ери дәлдигине, бригаданың дүшен гөзгыны ягдайының бирек-биреге хамрак болушардан хас чатакдыгына, шол себәпденем тутан пердесини яздырман, хич хили эглишик эдип билмежегине хем акыл етирйәрди. Бу махал бригадири айратын бир зат бегендирйәрди: бригада утаняр, өз эден этмишине дүшүнйәр. Диймек бригадада ар бар, намыс бар, бу масгарачылыклы ягдайдан чыкмага, ене өңки абрайыны гайтарып алмага гайрат бар. Андрей Матвеевич олара өвүт-несихатам бермеди, кимиң хак, кимиң нәхакдыгынам, иши дүзгүне салмагың ёлларынам дүшүндирмеди. Ол геринибрәгеде еринден турды-да:

— Әхли зат дүшнүкли, гелиң онда эртирден башлап гайрат эделиң, бригаданың абрайыны саклажак болалың. Мен муны сизден бригадириңиз хөкмүнде дәл, атаңыз хөкмүнде хайыш эдйән — дийип, сарайжыкдан чыкып гитди.

Шондан соң бригада хем өйли-өйүне даргады. Равил өз комсомол иши билен райкома бармалы болансоң, Айлы өйүне еке гайтды. Ол ёлда магазине совлуп, иер-ичер ялы ожук-бужук зат алды-да, яшаян ерине ягшы гараңкы дүшенде барды.

Гапының агзында бир гара ики яна гезмеләп йөрди. Айлы кисесинден ачарыны гөзләп дуршуна онуң кимдигини сайгарман:

— Сиз киме гарашяңыз? — дийип сорады.

— Саңа гарашян, Айлы. Нәме, танамадыңмы? — диен бир таныш сес оңа жогап берди.

Айлы сиңе-середип, онуң шол профессорың тоюнда

өз сахылыгы билен гөз гөркезен Магтым Исаевичдигини шонда танап галды. Танан бадына хем эндам-жаны говшап, эрбет үйтгәп гитди. Эмма хер ничик-де болса гозгалаңа дүшенини дуйдурмазлыга чалшып, шәхдачылык билен:

— Бай-бо-ов, Магтым Исаевич, сиз нире, бу ерлери нире. Гелевериң — дийди-де, гапыны ачды. — Ичеримизде дүзгүн-тертибем-ә ёкдур вели, саллах яшайшыдыр-да, хернә айплашмавериң.

Мүрәхеде якын Магтым Исаевич эмгенмән өе гирди, отага еңилжек сер салды, соңра гүлүмсирәп:

— Аркайын бол, иним, шу адамлаңам гүни сеңкиден говы дәлдир, мен хич зады гең гөремок — дийди-де, отургыжа гечип отурды.

Айлы чай аладасы билен китирини шакырдадып дуршуна өз яныңдан улы иңкисе гидипди. Бу адамы бу ере хайсы максат гетирдикә? Ол менден нәме ислейәркә? Хер нәме-де болса, Айлы, сен мерт болмалысың. «Итем арыклыгын гурда билдирмез» дийипдирлер. Ол улы алым, пулуна ер тапанок, сен болсаң бир ишчи. Зыяны ёк, өләйсеңем, геп чекмегин, дилиңи дишлемегин. Эсасы зат — Айжахан мени сөййәр ахыры...

Айлы шейле пикирлере гүмра болуп, гидип чай алып гелди. Чәйнеги мыхманың өңүнде гойды.

Магтым Исаевич чайы агдарып отурышына:

— Сен мениң бу ере гелениме геңем-ә гөрйәнсиң, шейле дәлми? — дийди.

Айлы эгнини гысды:

— Ай, ёк, о нәме үчин гең гөрейин? «Гелен — дөвлет» дийипдирлер...

— Мени сениң яныңа гелмәге межбур эден задың нәмедигини бери аңяңмы?

Айлы кәсесине чай гуйды:

— Ине, шоны вели билемок, Магтым Исаевич.

Магтым Исаевич нәме үчиндир алжыраң халда чилим отланды-да:

— Багышла, сорамандырынам, өйүңде чилим чекмек болямы? — дийди.

Гөни гелен мыхманың бейле сыпайысыран болмагы Айлының гахарыны гетирип башлады. Ол итиң ажыды, ядавды, тизрәк бу титиже адамың матлабыны эшидип оны уградасы гелйәрди. Онуң бу адам билен асла гүрлешмәге чигит ялы ислеги ёкды, себәби мәшиниң бишишмежегине гөзи етикди. Шонуң үчинем Айлы:

— Мен сизи диңлейән, Магтым Исаевич, ынха хай диймән биле яшаян ёлдашым гелмели — дийди.

Магтым Исаевич бир салым сессиз чилим чекди, бирки овурт чай ичди, улудан демини алды хем-де Айла серетмәге эҗап эдйән ялы йүзүни галдырман:

— Айлы, белки сениң хабарыңам ёк болса ёкдур, мен инди эсли вагт бәри тоя тайярланып йөрүн — дийди.

Айлы мыхманың нәмә какдырянына дүшүнсе-де, хич затдан бихабар киши болан болды:

— Мен оны ниреден билейин, гаты говы зат, оңуна болсун...

— Йөне, иним, онуң оңуна болмагы саңа баглы.

Айлы мөнсүрән киши болуп, гөзлерини тегеледи:

— Ине саңа герек болса, бу нәме дийдигиңиз, Магтым Исаевич?

— Икимизем инди яш-елең дәл, Айлы... Дурмуша дүшүнерче болупдырыс. Яшайышда хер кимиң өз несибелиси боляндыр... Мен сенден агаң ялы хайыш эдйән, мениң бу багтыма бадак салма, иним... Сен мениң нәме дийҗек боляныма дүшүнйәнсиң... Онсоңам бир зады билип гой. Сен бу шәхерде тәзе адам. Шәхерлилериң дүзгүнлерини кән билйәнем дәлсиң, айратынам шәхерли гызларың ягдайыны. Олар иңңән ынҗык боляндыр, бираз бинамыслыга салаймасаң, олар билен еке гүнем яшашып болмаз. Сенем оны этмерсиң, мен муны эдил айнада гөрен ялы...

Айҗахан-а айратын ләлик сакланан машгаладыр. Өмрүнде элини совук сува уруп гөрен дәлдир. Мен о гыза белет. Оңа илде ёк эшиклер герекдир, үйтгешик дүзгүн герекдир. Догрымы айдян, гапҗыгың мыдама пөкгерип дурмаса, о гызың шатысына чыдаймак кындыр.

Айлы бу сөзлери өңем бир гезек эшидипди. Ниредекә? Ким айтдыка? Хава, хава, ол Ашгабада илкинҗи гелен гүни эдил шейле сөзлери аэровокзалың ресторанында отырка төтәнден саташан Рахмандан эшидипди. Соңунданам ол харамзада хайын болуп чыкды. «Нәме үчин буларың огрусам-оррамсысам, медениетлисем, алымам бир дилде сайраяркалар? Эдил диллешен ялы. Белки олар догры айдяндыр? Мени аңкаврак гөрүп, гөни гелен беладан гораяндырлар? Онда нәме үчин Рахман маңа дөнүклик этди? Нәме үчин бу отуран Магтым Исаевич мениң ялңыз сөйгүме, Айҗаханыма далашык эдйәр? Ёк, ялан. Буларың икисем бир адам, икисем кеззап...»

Шейле нетиҗә геленден соң Айлының җаны арам тапып, ол Магтым Исаевичиң айдян затларыны бир көпүге-де саймады. Эмма шол бир вагтың өзүнде-де ол бу адамыны бетбагт хасаплап, онуң ягдайына дүшүнйәрди. Элбетде, Магтым Исаевич үчин профессор Аманлыевиң гиевси болмаклыгың элъетмез багтдыгыны, оны бу ере гетирен задың сөйгиниң ызасы дәл-де, хут шол багтың гидер горкусыдыгыны Айлы билйәрди. Бирденем Айлының гүлкүси тутды-да, ол сакланып билмеди.

Эсли вагт бәри сессиз җогаба гарашып отуран Магтым Исаевич тисгинип гитди:

— Нәмә гүлдүң?

—Ай хич, бир зат ядыма дүшди-де, гүленмем дуйман галыпдырын, багышлаң...

— Ёк, Айлы, мен сенден хич зат гизләмок ахыры, сенем яшырма. Мен йөрите гелдим.

Айлы нәмедир бир зады хакыдасына гетирҗек болян ялы додакларыны дишлешдирди-де, аграсланып:

— Мениң сизе хайпым гелйәр, Магтым Исаевич — дийди.

— О нәме дийдигиң?

— Сиз бир улы алым, окан китапларыңызың саны-сажагы ёк. Мен болсам бир сада гурлушыкчы, бары-ёгы он клас билимим бар... Шейле дәлми?

— Ери бакалы?..

— Сиз нәме үчин маңа бейле затлары дийдиңиз? Утанмаясыңызмы? Нәме инди шу адамлар халыс акмакдыр өйдйәңизми? Сиз менден нәме ислейәндигиңизи оңат пикир эдип гөрдүңизми? Мең гапҗыгым сизиңкә гаранда юка болса-да, сиздәки бар йүрек менде ёкдур өйдйәңизми? — Айлы эсли салым дымды, хырчыны дишләп, башыны яйкады: — Мен бу ере окува дийип гайдыпдым. Гелибем гирип билмедим. Экзаменден йыкылдым. Мен шу чака ченли сүрүден галаныма намыс эдип йөрдүм. Сиз мени багышлаң, Магтым Исаевич, йөне маңа ылым өвретҗеклерем сиз тетеллилер болҗак болса, шол окува гирмәндигиме кәнбир өкүнибем барамок. Сиз хәзир мениң хут йүрегими согурҗак болуп отырсыңыз ахыры.

Магтым Исаевичиң йүзи бурч ялы гызарып, яңаклары эрбет гызып гитди. Ол ене бир чилим отлады-да, инди сув сеңрикден агансоң, өз йүрегине дүвен ниетини соңуна ченли айтмагы макул билди:

— Сен мениң гөвнүме дегйәң, Айлы. Хер зат-да болса, мен сениң мыхманың ахыры. Йөне сен бир зады билип гой: Айҗахан мениң гелинлигим. Ол саңа рехими иненсоң йүз берйә, онуң йүрегинде башга хич хили дуйгы ёк... Эгер сен ирде-гичде өйленмекчи болсаң, шу шәхерде ислән гызыңы сайла, мен саңа эдил агаң болуп арка дурайын. Нәме көмек герек болса-да берейин. Шүкүр, мениң бир йигиди өйли-ишикли этмәге гурбатым чатяр. Йөне, иним Айлы, профессорың гызына индибери азар етирме. Ине мениң-ә сенден этҗек хайышым шү...

Айлының йүреги эдил гыйым-гыйым дилнене дөнди. Гахар-газапдан яңа бирхили эсси айылып, гөзлериниң өңи гараңкырап гитди. Ол мундан артык чыдап билмән, ылла диерсиң ялбарян ялы, найынҗар халда бурулып:

— Яшулы, хайыш эдйән, гидиң шу ерден... гидиң! Мен эрбет ядав, гидиң... — дийди-де, ёңсуз юмрукларыны дүвүп, еринден турды.

Магтым Исаевич режәң гең дәлдигини аңды-да, бу ерде мундан артык галса, оңлулыгың үстүнден бармаҗагына гөз етирип, ховлукмач еринден турды. Ол:

— Ай боля-да, «мыхман өй эесиниң гулы» дийипдирлер, гит дийсең, гидәймели боларыс. Йөне сен мениң яңкы айданларымы оңат пикирленип гөр... Мен сениң яныңа яман ниет билен-ә гелмәндим, иним... Хош, саг отыр — дийип, угрыбир чыкып гитди.

Айлы бирбада онуң ызындан етәге-де, бокурдагына мүнейин дийди, эмма җуда кын хем болса өзүне берен әхдинден дәнип, дилини ганҗарянча дишләп дурды...

АЗАШМАК

Айлы энчеме гүнләп айңалып билмеди. Не бир идили иш этди, не җанына рахатлык тапды. Йигиди хеләклейән Магтымың бимахал гелип-гитмесем дәлди-де, онуң айдып гиден ялынлы сөзлериди. «Эгер сен ирде-гичде өйленмекчи болсаң, шу шәхерде ислән гызыңы сайла, мен саңа эдил агаң болуп арка дурайын... Мениң бир йигиди өйли-ишикли этмәге гурбум чатяр... Йөне профессорың гызына азар етирме...»

Айлы бу сөзлери нәлер ятламайын дийдигиче бетер ятлаярды. Оларың хер бири онуң бейнисине сечме болуп дегйәрди. Бирден-бирденем ол ёк ерден шол той агшамыны, Магтым Исаевичиң гөрене гөз эдип профессора алтын сагат говшурышыны, гапдалында отуран хор адамың айдан сөзлерини, гүлкүнч кешбини, шол гымматбаха совгада Айҗаханың бегенип, шампанский ичишини гөз өңүне гетирйәрди.

«Белки мен ол адамы нәхак дарандырын. Догрудан, Айҗахан алтының есиримикә? Ол менде хич хили байлыгың ёкдугыны билйәр ахыры. Магтым: «Айҗаханың саңа рехими инйәр, онда башга дуйгы ёк» дийди. Онда сөйги дийилйән зат нәмекә? Асла ол бармыка бери?!.»

Айлы нәче ойландыгыча, шонча хем алҗыраярды. Ол Магтым Исаевичиң гелип-гидели бәри калбында дөмен бу соргагларына җогап гөзлейәрди. Эмма шүбелә урунса-да, ода дүшен йүреги канагат тапмаярды.

Шейдип аласармык ягдайда ичини үмледип йөркә-де бир гүн онуң күйүне дийсең албайлы хем гөвнүне җай гөрүнен пикир гелди.

«Нәме үчин мен Айҗахана совгат этмели дәлмишим? Ил гымматбаха совгада мынасып дәлми? Эйсе ол гымматбаха совгада мынасып дәлми? Эйсе ол хонха гелинли болҗак болуп, әхли мал-мүлкүнден гечйәр ахыры. Мен Айҗахана хөкман илде ёк совгат эдерин...»

Айлы бу тәзе тапан ачышына бегенип, эдил гуш болуп учайҗак болярды. Гөвнүне болмаса, шол совгат билен өзүни үнҗә гойян әхли адамлар, әхли пәсгелчиликлер ём-ёк болайҗак ялыды.

Ол шол ягшы ниети билен шәхердәки алтын затлар сатылян магазине барды. Онуң өңүндәки айналарың ашагында тылла йүзүклериң, алтын сагатларың, тәсин билезиклериң, гулак халкаларың дүрли-дүрлиси ялбырашып дурды. Айлы айратын-да бир зада ашык болды: ол чым-гызыл циферблатлы, төверегине тәсин нагыш чекилен, алтын зынҗырлыҗа алтын кулонды. Кулон, догруданам, бейлеки сагатдыр йүзүклерден тәсин өвүшгүни билен месе-мәлим сайланярды. Ол Айҗаханың энайыҗа дөшүни беземәге мынасып байлыкды. Гыза хут шу кулоны совгат этмеги Айлы йүрегине дүвди-де,

сатыҗы гыздан онуң бахасыны сорады. Эмма гызың айдан нырхыны эшиденде вели эндам-җаны говшап гитди. Бу кулоны алмак үчин Айлы иймән-ичмән песинден үч айлап дагы ишлемелиди.

Ол магазинден чыкды-да, гөрешде еңилен адам ялы, йүзүни галдырман гөни өйүне гайтды. Өзем дынман ойланярды: «Нәме этмели? Эҗеме хат язсаммыкам? Ол бу пулы карз-ковал эдер вели тапар». Йөне ол бу пикиринден бада-бат йүз дөндерди. «Ёк, оны эдип болмаз, бу намартлык ахыры. Көмек бермегиң дерегине оларың барыны-ёгуны алып, мен ненеңси аркайын яшайын. Равиле-хә йүз тутанымыңам хайры ёк. Биринҗиден-ә, ол мениң бу этҗек болян ишими оңламаз, гайта иңирдәп, йүз гүррүң эдер. Онсоңам, онда артыксүйшүк зат нәме ишлесин? Ол хер ай айлыгының үҗүндан гыз җигисине көмек иберйәр. Ери, онда нәтмели? Киме йүз тутмалы?»

Шейлеликде, Айлы үчин бир чыкалга галыпды. Шүкүр. Хава. Онуң биле ишлейән ёлдашларының арасында шондан пулдары ёкды. Эмма Шүкүре йүз тутмагы Айлы өзүне песлик хасаплаярды. Ол көп урунды, көп ойланды, чыкалга гөзледи, көп ёл агтарды... Иң соңунда палтасы даша дегип, ене Шүкүриң болян отагының гапысыны нәдип какандыгыны өзи хем дуйман галды.

Шүкүр койкасында ики элини еңсесине говшурып аркан ятырды. Бир гөрмегей гыз болса столуң үстүне иер-ичер ялы затлары гоюшдырып тайярлык гөрүп йөрди. Шүкүр гапымдан Айлы гелер дийип гүман этмедик болара чемели, оны гөренден еринден турды-да:

— Хә-ә, асыл бу сенмидиң, гелевери — дийип, Айлының элини гысды: — Тамара таныш бол, бу йигидә Айлы диййәрлер, бир бригадада ишлейәс.

Тамара эдип дуран ишини гойды-да, мылайым йылгырып, ап-акҗа голуны узатды. Айлы онуң памык ялы юмшаҗык элини эмай билен гысып, соңра Шүкүре йүзленди:

— Шүкүр, мен сизе бу махал пәсгел бермәйин, соң бир гезек геләерин.

Айлы шейле дийип гапа йөнеленден Шүкүр онуң өңүне габат болуп:

— Болшуң нәхилай я ене гөвнүме дегҗек боляңмы? Бу ерде ят адам ёк, Тамара мениң гелинлигим. Ханы геч отур, сени гайын энең сөййәр экен... Тамара, ханы муңа дийсене — дийип, зорлап диен ялы отургыҗа гечирди.

Тамара шол мылайым йылгырышыны эдип:

— Эгер шу вагт мениң тайярлан нахарымдан иймән гитсеңиз, гаты гөрерин — дийди.

Шүкүр шкафдан бир чүйше коньяк билен бир чүйше чакыры чыкарып, столуң үстүне гойды-да:

— Тамара, ханы онда нахарыңы гетирәй — дийди.

Тамара сесини чыкарман кухня тарап гитди.

Айлы шинди хем бимахал вагт геленине ичинден өкүнип, нәденинде тизрәк гидип боларка дийип отырды. Шүкүр чүйшелери ачышдырды-да, Айлы билен өз булгурына коньяк, Тамараң булгурына хем чакыр гуйды.

— Ери, мениң гелинлигими ненең гөрйәң, халадыңмы?

Айлы йылгырды-да:

— Говы гыз экен, овадан — дийди. — Йөне сенде гыз дурямы нәме?..

— Ёк, Айлы шу гезек чыным. Муны хер гүн гөрүп дурмасам, хич карарым етенок, өңкүлерде бейле дәлди. Тамараны сөййән болаймагымам ахмал.

— Онуң ялы болса, белки той эдерсиң? Бирден мундан-ам совашайма.

— Вах, өзүме галса, бир гүне-де гойҗак дәлле, йөне мениң бир гаррыҗа эҗем бар, шонуң нәме дийҗегини билемок. Мен оны чагырдым, эрте я биригүн гелмели. Тамара асыллы гыз, белки эҗеме яраярды-да...

Айлы өз янындан: «Вах, дердимиз бир экенов» дийип, ичини геплетди.

Шол вагт Тамара ичи бугарып дуран соуслы тарелкалары гетирип, оларың өңүнде гойды-да:

— Сүйҗи биширмедик болсам багышларсыңыз — дийди-де, гидип өзүне-де бир тарелка алып гелди.

Нахар бал ялыды. Айлы оны дадандан:

— Элиңиз-ә сүйҗи экен — дийди.

Шүкүр Тамара серетди-де:

— Нәме, өзи сүйҗи дәлдир дийҗек боляңмы? — дийип, өз айданына өзи гүлди.

Айлы Шүкүриңкиде махласы мазалы иңрик гаралянча хезил эдип отурды. Шүкүр онуң кейпине гелмәндигини аңса-да, Тамараның янында сорамагы гелшиксиз хасаплап, Айлыны уградып барярка:

— Айлы, яңкың янында хабарыңы алыбам дурмадым вели, бөлки меңлик ишиң бардыр, чекинмән айдыбер — дийди.

Айлы сериниң сагт вагты эдил гөнүләймәге аздакәнде эҗап этсе-де, эдерди, эмма бу махал, ичилен коньяклардан соң кейпи көкленип, хас батырланыпды. Ол Шүкүриң эгнине япышып саклады-да:

— Шүкүр, маңа сениң көмегиң герек —дийди.

Шүкүр хәзир месди, ол бир сигарет отланды-да, шол хемишеки җалайлыгыны эдип, дилини айнатды:

— Җаным саңа гурбан болсун, Айлы җан, шу вагт дилиң геплесе боля.

Айлы бир салым ойланан ялы гашларыны чытды-да:

— Билйәмиң нәме, маңа пул герек, көп пул герек. Дүшүнйәңми, Шүкүр, көп пул... — дийди.

— Хм, бай дүшүнйән-ә, Айлы җан. Саңа пул герекдигини мен өңрәкден бәри аңярдым. Сениң саташан нәзениниң пулы говы гөрйәндигини онуң аяк уршундан-ам билдим. Биҗай ёкарык аслышыпсың...

Шүкүриң бу сөзлерине Айлы бир эрбет болуп гитди.

— Сен оны нириден билйәң? О хайсы нәзенин?

Шүкүр гөзлерини сүзүп, Айлының эгнине какды:

— Җиҗим, Шүкүр агаң ериң астында йылан гәвүшесе-де билйәндир, мениң ики гулагымам сенде, айдыбер?

— Сен онда хич задам билеңок, ол сениң пикир эдйән гызларыңдан дәл.

— Ери, боля-да, деррев гаты гөрҗек болуп дурсуң, оюн этдим.

— Шүкүр, сен маңа көмек берибилҗекми я ёкмы?

— Мен саңа, Айлы җан, нәдип көмекберейин? Банкда үйшүп ятан пулум ёк ахыры... Менем эдил сениң ялы йөнекей гурлушыкчы... Пулы совмак аңсат, оны газанмак кын... Онуң үчин дер дөкмели, укудан галмалы... Сен бу затлары билйәң ахыры...

— Мен, Шүкүр, хемме зада тайяр. Аркам билен даш чекмелем болса мен бар. Хайыш эдйән, сен менәм өз яның билен әкит.

Шүкүр аңк-таңк болды:

— Нирә алып гитмели? Ханы дүшнүклирәк айтсана?

— Нәме, шу адамлар пилиң гулагында уклап ятандыр өйдйәңми... Мен хеммесини билйән, Шүкүр... Ишден соң, дынч гүнлери, көвагт кеселлән болуп нирә гидйәниңем, пулы нәдип газаняныңам билйән.

Айлының бу сөзлерине Шүкүр чигит ялҗагам дарыкмады, гайта хас аркайынланып:

— Хм... Бә, сен мундан тутдуң-ов... — дийди. — Айлы, нәме дийсене, мен оны хич кимден гизләмок, асла гизлеҗегем боламок. Нәме, гөзүң гидйәрми? Мен огурлык эдемок я кишиниң өйүни таламок. О пуллары, ине, шу габарчаклы эллерим билен газанян. Бар, ислесең — бригадире айт: Шүкүр обалара гидип, хоҗалыклара җай салып берйә дий. Тапдың бу ерде кечетелпек түркмени. Бә-әй, җиҗим, пидулҗа экениңай, эдил бейлесиң өйтмейәрдим.

Айлы Шүкүриң «бар бригадире айт» диен сөзлерини биҗай ёкуш гөрди. Ол хатда мундан артык гүрлешмән онуң янындан гитмәге-де тайынды, йөне гүни шоңа баглы болансоң биалач ювдунды-да:

— Мең үстүме нагараңы дөкүберме, Шүкүр. Мен бирем адам сатып йөрен эшеклерден дәлдирин, шоны билип гой. Сен говусы менем яныңа ал, барыбир бир өзүң улили җайлы эдип билмерсиң. Мен нәме юмшуң болса битирерин — дийди.

Бу эҗизлән адамың ылалашыгыды, муңа болса Шүкүр еңиҗи хөкмүнде өз янындан хешелле какярды:

— Ине, Айлы җан, мунуң башга гүррүң. Хәлидечшейдип гөнүләпҗик айдаймазлармы... «Нирә гидйәниңи билйән» дийдиң, «нәдип пул газаняныңы билйән» дийдиң, бидерек ере бу адамлаң йүрегини чиширдиң.

— Онда гүрлешдикми? Хачан гитмели?

— Хачаны болмаз, эртир екшенбе, ир сагат едиде үстүмден гел, бир кәсе чай ичерис-де басарыс, троллейбусуң билине... Йөне дилиңеҗик бек бол...

Шүкүр айдышы ялы хем сөзүнде тапылды. Шол диен гүнүнден Айлыны өз янына шәгирт эдинип алды.

Оларың гурян җайы шәхериң гырасындакы посёлокдады. Җай эеси яшулы адамды. Ол кәнбир сөвдалашып дурман Шүкүриң диени билен ылалашды. Шейдип олар гүн сыпдырман диен ялы мазалы гараңкы дүшйәнчә, көвагтлар болса хатда чыраның ягтысына ишләп, ай ярымдан шаңлап дуран биргеңси җай гурдулар. Шүкүр дүшен пулы мерт кишилик эдип, гылыны гымылдатман деңпайлашды. Айлы халыпасының бу ягшылыгына

монча болуп, эдил учайҗак болды. Себәби ол өз яның-дан үчден бирине-де разыды.

Ол эсли пул барды. Өзем зыбыр гызыл онлуклады. Айлы мунуң ялы көп пулы өмрүнде элинде саклап гөр-мәнди. Ол Шүкүриң: «Ал, иним, совмак несип этсин» дийип берен бу пулларыны чалаҗа сандырап голтук җүбүсине салан вагты гөйә диерсиң тутуш эндамы мы-лайым йылап гиден ялы болды. Ол голтугыны пенҗеги-ниң дашындан эллэп гөрди. Голтугы чалаҗа гүберип дурды. Айлының эрни-эрнине етмейәрди. Себәби ол пулды. Кән пулды.

Шондан соң гүн гечдиги сайы Айлы үчин дурмуш дүйпгөтер өзгерди. Ол әхли өңки чылшырымлылыгыны йитирип, диңе шадыянлыга хем-де кейпи-сапа өврүлип барярды...

ШАРПЫК

Соңкы вагтлар Абат чала бахана тапдыгы гөзяш этмәни чыкарды. Ол адамсы Җумадан хем, гызындан хем гөвүн эдйәрди.

Айҗахан эҗесинден хемме зада гарашярды, эмма онуң шейле эҗиз ягдая дүшенини илкинҗи гөршүди. Ол мунуң себәбини какасындан сорады, йөне профес-сор оңа идили җогап берип билмеди-де, диңе: «Эҗең асылам бираз «вас-васракдыр», шонуң үчинем оңарды-гыңча гөвнүни тапҗак болаярлар» дийди.

Шондан соң Айҗаханың эҗесине чыны билен йүреги авап, ол нәме дийсе, кеҗине гайтмазлыга вада этди...

Гыш экзаменлери етип гелипди. Айҗахан гиҗесини гүндиз эдип, дынман тайярлык гөрйәрди. Эмма шонда-да билмели затларының аңырсы-бәрси ёкды. Бир гүн гүнортанлар Айҗахан өңүне китап барыны үйшүрип, дүнйәни ядындан чыкарып окап отырка Абат гелип онуң гапдалындакы кресло чөкди.

Эмма Айҗахан окувына башы билен гиденсоң эҗе-синиң гелип отуранына-да аңмады. Ол диңе Абат шум-җарып аглап башланындан соң, йүреги ярылан ялы, башыны галдырды-да, эҗесине окдурылды. Ол:

— Эҗе, саңа нәме боля? Эҗе җан, нәме үчин аг-лаяң? — дийип, онуң йүз-гөзүнден огшашдырды.

Гызының илкинҗи гезек шейле рехимдарлык этмеги Абады пагыш-пара эредип, инди ол гара чыны билен аглап башлады. Айҗахан гөргүли болса алҗырап ги-дип сув гетирди, өзем етишибилдигине соҗаярды хем-де:

— Гойсана, меңем йүрегим агзымдан чыкып баря, аглама, эҗе җан, гой! — дийип өзеленйәрди.

Абат эсли салымдан соң көшешди. Гөзяшыны сү-пүрди. Демини дүрседи. Эҗесиниң көшешендигине гөзи етен Айҗахан:

— Эҗе, сен бу болшуң билен өзүңем хорлаяң, кака-мам, менем — дийди. — Мен хеммесини аңян, сениң менден гөвнүң галыпдыр... Айт, йүрегиңдәкини гизлеме, мен нәме дийсеңем, гаты гөрмен... Мен сең гызың дәл-ми нәме?..

Абат гөзүни бир нокада дикип, эсли вагтлап дымды. Ахыры хем улудан дем алып, башыны галдырды-да, габадындакы пенҗирә середип гүрлемәге башлады:

— Ил-гүн дашымдан: «Түвелеме, Абат багтлы экен, агзыбир машгаласы бар, эли узадан ерине етип дур» диййәндир. Бу ичерде вели итде сан бар, менде сан ёк. Бейле дөвлетиңем, бейле машгалаңам йүзүне көз дег-син... Ери, инди өз багрыңдан өнен балаң диениңи эт-мән, йүрегиңи даглап дурса, өлерминң-йитерминң... Мен инди шү яланчыда нәме үчин яшап йөренимем биле-мок... Дүнйәң хич зады гөзүме гөрненок... Эдил йүре-гим агзымдан чыкып баря... — О шейле дийди-де, ова-сы яшдан долан мавы гөзлерини гызына дикди: — Сен бир мени яшымың соңунда бейдип якмасаң болмаярмы, гызым?!.

Я эҗесиниң сөзлери тәсир этдими, я онуң яшлы гөз-леринден уялдымы, Айҗахан эрбет бозулып, башыны ашак салды-да:

— Сени шейле гүне салар ялы мениң языгым нә-ме? — дийди.

— Мен горкян, гызым. Сени өмүрлик элимден гиде-рмикәм дийип, бетбагт боларсың өйдүп гара җаным галанок. Саңа ирде-гичде эҗе герек болса, мени дири гүнүмде йүзүгара этмеҗек болсаң, шол огланы ядың-дан чыкар. Шуны саңа гаты чыным билен айдян, ба-лам... Сен энтек яшсың, бу затлары билмерсиң. Хей, эҗеңем саңа яманлык эдерми... Хонха бир нерессе, сениң угруңда кебап болуп йөр... Бойы-сыратам, салы-хатам Айлы теделлиң онусына дегйә... Сенем гайта оны ит далан ялы эдип, йүзүни алып гойбердиң... Магтым

нерессе шонда-да, сен дийип өлүп-өчүп баря... Ол сени йүреги билен халая... Нерессежигим сенден чекиненсоң йүрежигини маңа дөкүп гитди. Ойлан, гызым, какаң икимизиң дүнъеде бар мыдарымыз, еке дикрарымыз сенсиң... Шонам хергиз унутмагын...

Айҗахан илки бир эҗесине җабҗынмакчы хем болды, йөне ене тогап эдип, дилини дишледи-де, ювашҗа:

— Эҗе, шу вагт Айлысам ядыма дүшенок, Магтымам... Гөрүп отырсың ахыры, дердим өзүме етик... Мен шу экзаменлерден бир саг-аман дынайын-ла... Соңкусыны соң гөрүберерис-дә... Йөне сен бир мениң үчин өзүңи хорлама, ялбарян эҗе җан, гиңрәк болсана... Мен сенден идинсиз шу ичерини ташламан, аркайын бол... — дийди.

Гызының соңкы айданларына Абат монча болды. Ол бейле сөзлери Айҗахандан илкинҗи гезек эшидйәрди ахыры...

Эҗеси янындан гиден бадына Айҗахан башы билен окувына гүмра болды, эмма Абат ара салым салман диен ялы ене моймулдап гелди-де, дийсең, шадыян эхеңде:

— Гызым, сен энтеҗик өйде болҗакмы? — дийди.

Айҗахан шу икарада эҗесиниң көйнегини чалшырып етишенине, эгнине багана пальтосыны гейип, башына япон йүң яглыгыны атынышына, иң төсин ери-де онуң йүз-гөзлериниң гүлүп дуршуна геңлер галды.

Ол йылгырды-да:

— Хава, эҗе, эртир экзаменим бар ахыры — дийди.

Абат нәме үчиндир дылым-дылым этди-де, айнаның өңүне гечип, боюны-сыратыны сынлап дуршуна:

— Онда, балам, мен гидейин — дийди. — Илки билен-ә ательйә бармалы, хол аракы сең халамадык гүлли кремплиниңден көйнек бичдирҗек, соңам базара бармалы, бу гүн Җумаң палав иййән гүнүдир, терҗе кәшир билен бар болса гавун алмалы ахыры...

— Нәме ишиң болса аркайын гидибер, эҗе, мениң гитҗек ерим ёк.

— Аркайын гидибер дийип ызым билен бир ере юмлугаймагын. Не вагт-не замана, бу ичерини адамсыз галдырып болмаз... Аңтап йөрен гытдыр өйдйәңми, эдил яланан ялы эдәерлер.

Айҗахан бир эрбет хопуганыны дуйман галды. Ол эҗесинден эйменмәнем дурмады. Өз янындан: «Эй, худай, эҗем нәме үчин бейле ярадылдыка? Нәме үчин онуң йүреги бир зат дийсе, дили башга зат диййәркә? Ине, яп-яңам мениң угумы екележек болуп, өз диенине табын этҗек болуп: «маңа дүнйәң хич зады гөзүме гөренок, шу яланчыда нәме үчин яшап йөренимем билемок» дийип, дады-перят эдйәрди. Ине, эййәмем дүнйәни ахмал гөрйә, хатда мениң айданларыма мүңкүрлик эдйәр. Ери, онсоң мен нинең шунуң диенини эдейин» дийип ойланды. Эмма эҗесине сыр бермән, йылгыран киши болуп:

— Бай, эҗе, сеңем шу мүңкүрлигиң галҗак дәлов... Мен саңа аркайын өтәгит дийдим ахыры... Бейле ынанмаян болсаңам, онда халыларыңы шифоньере салда, агзыны мөхүрләп гояй — дийди.

Абат «халы» сесини эшиден бадына элиндәки сумкасыны хонда оклап гойберип, деррев телефона тарап окдурылды. Эгниндәки пальтосына боглуп, кимдир бирине җаң этди. Телефондан: «Институт» дийип мылайым аял сеси җогап берди.

— Тамара җан, бу сенми, салам!

— Хава, мен. Кимсиңиз?

— Нәме танамадыңмы? Мен Абат.

— Вий, асыл бу сизми, Абат дайза. Гургун гезип йөренмисиңиз? Нәме хызмат?

— Вах, меңки шол бир хеңдир-дә, Җума ериндеми?

— Ериндел игине-хә ериндe вели, хәзир ол йыгнак гечирип отыр-да.

— Зыяны ёк, сен оңа мениң җаң эдйәндигими дуйдур, гыссанмач айтҗак зады бар дийәй.

Телефон эсли вагтлап дымды, эмма Абат онуң сапындан бек япышып, дийсең, сабырлылык билен гарашып дурды. Иң соңкы телефондан Җума Аманлыевиң гахарлырак сеси эшидилди: «Ери, бейле нәме болды-ай, Абат?»

— Ай оглан, бу сесиң дагың нәхили. Бир зат болубермелими!..

— Абат, кабинетим адамдан долы, нәме дийҗек болсаң тизрәк айт, эшидйәрмиң?!.

— Нәмеле, шо хәлки порсы дерман диеними ядыңдан чыкараймавери... Халылары хемем эшиклери дерманламасак, о харам гүе ишини гөрәймесин... Хонха, гоңшымыз Дурдың шол үйтгешик самыр телпеги бар-а, хакыйт шоны гүе ийип-ийип гутарайыпдыр-да... Нире-

сини эллесең, түйи элиңе гелип дурмуш. Раст гоңшымызда гөрнен болса, о хайран бизе-де етер. Шол порсы дерманы ятладайын диййдим.

— Хей башга-да ятлажак задың бармы?

— Ери, ери, айнан болубермесене... Вий, ёгса-да, Жума диййән-ә, хол аракы сең тоюңда совгат гетирилен гүлли кремплин көйнеклик бар-а, шоны нәхили фасонда бичдирсемкәм?

Эжесиниң какасы билен ылла диерсиң дүйн-өңңин әре чыкан гелин ялы ойнан болуп дуршуны сессиз сынлап отуран Айжахан ахырында чыдап билмән хезил эдинип гүлди. Адамсындан идили жогап алмадык Абат болса: «Сенден зат соранымың соңудыр... Болдуң мең башыма директор» диййп, телефоның сапыны бат билен гойды-да деми-демине етмән, гызына азгырылды:

— Ери, сен нәмә гүлйәң? Инди эжең саңа ойнатгы болдумы?

Айжахан өз окап отуран китабына гүмра киши болан болуп отурышына:

— Эже, сен маңа бир зат диййәңми? — дийди.

— Бела диййәңми, зәхер диййәңми. Шейдиң-де, аталы-гыз икиңиз үстүмден гүлүбериң бакалы... Ынха, бир гүн өлүп, шү ичерден ёк болуп гидерин вели, шонда бал гүнүңизе батарсыңызда... Хәй бисырат дийсе...

Абат ене-де бир затлар хүңүрдәп, ерде ятан сумкасыны алды-да, чыкып гитди. Айжахан эдил агыдан сыпан ялы улудан демини алып геринди. Соңра кухня гидип, кофе гайнатды.

Ол еке галып, инди хич кимиң азар бермейәнине бегенип өңүндәки кофели чашкасындан яңы овуртлап-овуртламанка ызлы-ызына гапы жыңңырдады. Айжахан «Ай, маңа ине-гана окамак ёк өйдйән» дийди-де, ховла чыкып, гапыны ачды. Ачан бадына-да өз гөзлерине ынанмажак болды.

Гапының агзында эгни иңңеден чыкма тәзе пальтолы, бойны ап-ак йүң шарфлы, башы сугры гулакжынлы, аягы лак чалнан тәзе туфлили Айлы биргеңси болуп буланжырап дурды. Айжахан оны гөрүп хайран галды-да:

—Айлы, бу сенми? — дийди.

Айлы эрнине сигарет гысдырды-да:

— Салам, мәхрибаным, нәме, танамаз ялы болайыпмыдырын?.. — дийди.

Айжахан оңа гечер ялы ёл берди:

— Ханы гел, гир, мен үшйән ахыры.

Айлы ичерик гирип баршына:

— Өйде башга адам бармы? — дийип сорады.

— Ёк, еке өзүм, горкма-да гирибер.

Айлы ичерик гирди-де, пальтосыны чыкармаздан озал голтугындан бир чүйше коньяк чыкарып, Айжаханың тайярлык гөрүп отуран столуна патладып гойды.

Чашышып ятан китаплардан бирини элине алды, салдарлап гөрди. Ене-де шол өңки совалыны берди:

— Догруданам, еке өзүңми?

— Саңа ким герекди?

— Ай, нәбилейин, гөвнүме болмаса, шү өе гелсем, хер гапыдан бир өйленмедик кандидат чыкайжак ялы болуп дур...

Айжахан онуң болшуна гең галып, диванда сессиз сынлап отурышына:

— Сен шейле көп ичип билйәңми? — дийди.

Айлы гызың сорагыны сова гечирип, ене китапларың бирини элине алды-да:

— «Фармакология»... — дийди.—Сен, Айжахан, догры эдйәң, вагтында окамак герек... Эгер окамасаң, онда эдил, ынха, мең ялы элиң палчыкдан чыкмаз... Зыяны ёк, эзизим, окасаңам өлмели, окамасаңам өлмели... Шонуң үчинем мен бир зада анык гөз етирдим: яшайышдан көпрәк гарбажак болмалы, яшаманы башармалы... Гараз, ахыркы демиңде ахмыр этмез ялы, яшажак болмалы-да...

Айлының бу бидерек самрамалары өңем гүнузынкы бимаза эдиленине жаны янып нәтжегини билмән отуран Айжаханың халыс дегнасына дегди-де, ол бат билен еринден туруп, йигидиң алкымына барды. Элинде тутуп дуран китабы силкип алды-да, онуң гөни гөрежине середип:

— Сен бу ере нәме үчин гелдиң? Маңа нәхили яшамалыдыгыны өвретмәге гелдиңми? Нәме үчин сизиң әхлиңиз менден акыллы болайдыңыз? Хә? Жогап бер, Айлы? — дийди.

— Ёк, Айжам, бейле дийме. Саңа нәхили яшамалыдыгыны өвредерден мен эжиз, оны билйән... Мен йөне бирхили йүрегим эрбет гысды-да геләйдим... Нәме, инди мени гөресиң геленокмы? Мени дүйпден ядыңдан чыкарайдыңмы?

Айжахан столуң башына гечип отурды-да, китаплары ербе-ер эдип:

— Айлы, сен пьян.. Говусы, шу кофәни ич, яп-яңы гайнатдым... Өзүңем гайдып шейле ягдайда мениң яныма гелме... — дийди.

Айлы диренип дуршуна башыны яйкады-да, коньяклы чүйшәни элине алды:

— Мен кофе ичйәнлерден дәл, мен сениң билен коньяк ичмәге гелдим. Сен, говусы, маңа ики саны рюмка бер.

Айжахан депдериндәки язгылары гөзден гечирип отурышына ажы йылгырды:

— Хә, инди маңа бир шол коньяк кемди-дә... Онсузам шу вагт бейниме гум дыкылан ялы. Сең коньяк ядыңа дүшйәр.

— Ичерсиң, эзизим! Мен саңа нәдип ичирмелидигини билйән ахыры.

Айжахан йигидиң бу сөзлерине гең галып:

— Ери, бу нәме диййдигиң болды? — дийди.

Айлы ашакы додагыны дишледи-де, кисесинден накысжа гөк гуты чыкарды. Гутужыгы столуң үстүнде гоюп, онуң ичинден узын зынжырлыжа энайы кулон-сагады гыл согуран ялы эдип, ики бармагы билен ёкарык гөтерди. Соңра гөни Айжаханың гөзүниң өңүне элтип чалажа халлан атдырды.

Айжахан бу болшы халаман гашларыны чытды:

— Ери, бу оюн нәмә герек?

Айлы кулоның ыргылдысына гөвресини гошуп, гүлбан гөрнүшде:

— Ине, шужагаз алтын кулоны акжа бойнуңа дакарын велин, бай ичерсиң-ә?

Ол кулоны дакмак нияти билен столуң дашындан айланып Айжаханың гапдалына барды. Эмма гыз ериндөн сычрап турды-да, ыза чекилди. Айлы ене оңа тарап уграды. Гыз ики эли билен якасыны тутуп сандырап:

— Айлы, голайыма гелме! Сен дәлиредиңми? — диййп азгырылды.

Эмма Айлы онуң диенини этмеди-де гайта:

— Чекинме, Айжам, бу алтын ахыры..., алтын, дүшүнйәңми!.. — диййп, гыза голайлашды.

— Ёк эт! Маңа сениң задың деркар дәл. Өзүңем шу ичерден гүмүңи чек!

Айжахан ене гачды, Айлы болса ол нирә гитсе, сыпдырман голайлашярды:

— Ёк, сен, эзизим, бейдип мениң ховумы ятырып билмерсиң... Мен ылымларың кандидаты болмасамам, Магтым ялжак пижонларың дуран еринде дурарын. Бу алтын, алтын! Алтын!

Айлы шейле дийди-де, сен-мен ёк топулып, элиндәки кулон-сагады зор билен Айжаханың бойнуна дакмакчы болды. Айжахан болса етишибилдигине оңа гаршылык гөркезди.

— Дакынарсың!

— Ёк!

— Дакынарсың! Мен бужагаз алтын сагат үчин нәче жебир чекдим, ар-намысдан гечдим, намарда «ага» дийдим. Дакынарсың?

Айлы гитдигиче мөвч алып, гызы халыс гысып-говруп барярды. Бу вежера ягдай халыс дегнасына дегенсоң Айжахан башга алач тапман:

— Ёк! Ёк! Ёк! — диййп, бар гүйжүни эдип, онуң йүзи кессири үч-дөрт гайра шарпык чалды.

Айлы, эдил зәхреси ярылан ялы, эрбет гыгырды, бирденем дили тутулды-да, ики элинем яңагына етирип дуран еринде доңуп галды.

Айжахан аглап, дивана йыкылды. Бирсалымдан болса онуңам сожамасы галып, ичерә айылганч үмсүмлик аралашды...

ТОБА

Айжаханың уран шарпыклары Айлының яңакларыны эрбет авушадан-да болса, сәмәп дуран серхош башыны бада-бат дурлады. Ол гөйә диерсиң агыр укудан оянан адам ялы бир силкинди-де, столуң гапдалындакы отургыжа гечип отурды. Нәме иш этжегини билмән, чилим гөзләп, киселерини сермешдирди. Сигарет габы билен биле ики эпленги букжа-да элине гелди. Хаты гөренден Айлының доңуп галан йүреги жиглэп гитди Ол хаты букжадан чыкарды-да, ики гүнден бәри инди барып нәчинжи гезекдир, ене ичинден окап чыкды.

«Оглум, Айлыжан! Ине, инди ай ярымдыр сенден хат-хабар ёк. Саңа нәме болды, жаның бери сагмы? Сени алада эдип халыс гутумым гурады-ла. Саглыгыңы дуйдуравери, оглум... Менем арада бир хепделәп дү-

мевлэп ятдым. Инди, шүкүр, ганымат, ыра-дара даш--ич чыкян.

Айлы җан, сен өң хер ай сыпдырман айлыҗагың уҗундан иберйәдиң, инди онам кесдиң. Пулдан хорланян болсаң, хай диймән хабар бер, мен саңа барымдан иберип билҗек. Бизи алада этме, шүкүр, гүн-гүзеранымыз говы. Шу хат баран бадына бизе хат яз. Равил достуңа бизден салам айт.

Саг бол, балам. Эҗең Огулнур».

Айлы улудан демини алды-да, хаты кисесине салды. Бу махал Айҗахан дик отурып, булашан сачларыны дүзедишдирйәрди. Өзи хем кәте-кәте габагының астындан йүзүни сортдурып бир гысым болуп отуран Айла гахарлы середйәрди. Эмма ол гыз шу махал Айла нәме үчиндир әхли вагтдакысындан мәхрибанды хем гереклиди. Себәби ол Айҗаханың йүрегине даг басыпды, гөвнүне болмаса мыдамалык элинден гиден ялыды.

Үмсүмлиги иң соңунда Айлы бозды. Ол шол йүзүни галдырман отурышына говушгынсыз гырылҗак сеси билен:

— Билйән, сен мени гайдып багышламарсың — дийди. — Эгер дөзмезчилик эдип я рехимиң инип багышлайсаңам, ялңышарсың...

Айҗахан сачыны депесине чугдамлап отурышына: «Инди мунуң билен гүрлешмәйин, гой, биркүч гүн хорлансын» дийип, өзүне пент эден-де болса, дуруп билмән:

— О нәме үчин ялңышарын? — диенини дуйман галды.

Айлы гайгылы халда башыны яйкады:

— Мен саңа мынасып дәл, мен сенден пес, Айҗахан... Оңа-да диңе өзүм гүнәкәр.

—Ери, саммылдама-да хол өңүңдәки кофәни ич.

Айлы кофеден бирки овурт овуртлады-да, гара җаны билен пикирини довам этди:

— Ёк, ёк, маңа гулак ас. Шу әпет шәхерде мен агыр гүне дүшемде диңе сен маңа медет бердиң, тирсегиме галдырдың, маңа йүрегиңи багыш этдиң. Сен шейле пәкизе, сен шейле говы... А мен нәтдим?!. Мен вели сениң арасса дуйгың гадыр-гымматыны ере чалдым, пәк сөйгиңе бидерек габанҗаңлык билен җогап бердим. Мениң этмедигим ёк... Эй, худай, мен харсыдүнйәлиге йүз уруп, сенем, эҗемем унутдым. Ынха, ынанмасаң, окап гөр! — Ол кисесинден хаты чыкарып

Айҗаханың отуран диванына оклады. Айҗахан хаты сессиз-үйнсүз алып, ичинден окап ызына гайтарянча Айлы кофесини ичип гарашды:

Айҗахан ериндеп туруп:

— Айтҗакларыңы айдып болдуң герек? — дийди.

— Ёк, бираз сабыр эт, мен хәзир гитҗек. Сен яңы мени урдуң. Йөне мен ол шарпыклаң үчин сенден чигит ялам гаты гөремок. Себәби, Айҗа, олары сен урмадың, сениң эллериң билен дурмушың өзи урды. Зыяны ёк, бу гүнки гүн маңа өлинчәм сапак болар.

Айҗахан ятан диваның үстүндәки халычаны дүзедишдирди-де отурды:

— Этҗегиңи эдеңсоң, инди бу гүррүңлер нәмә герек? Сен, Айлы, говусы, гит-де ятып дынҗыңы ал. Гөрйәң ахыры, мен экзамене тайярланып отырын. Асла мен сени өе гойбермели дәл экеним.

Айлы ериндеп туруп, әгәлик билен Айҗаханың янына барып отырды-да:

— Хәзир гитҗек. Айҗа, мен саңа багышла дийип ялбарҗак дәл, гүнәми өт дийип, өңүңде дыза-да чөкҗек дәл... Йөне сен бир זады билип гой, дүнйәде мениң үчин дөрт саны мәхрибан адам бар... Эҗем, җигилем, хемем сен. Мен дөрдиңизиңем гөвнүңизи йыкдым. Оны хем эдил шүш-шу вагт дуюп галдым. Эҗем билен Җемал җан, хер зат-да болса мени багышларлар... Йөне сениң йыкылан гөвнүңи сейиклемек вели маңа аңсат дүшмез, мен оны билйән. Айҗа, эзизим, мен сениң шол сөйгиңи, шол ынамыңы гайтадан газанмак үчин нәме этмели, хә? Айтсана... Я инди бары гутардымыка?!

Айҗахан биалач йылгыраныны дуйман галды.

— Айлы, сен артист я-да языҗы болмалы экениң... Сениң шейле дилевардыгыңы мундан өң билмәндирин. Боля, айт дийсең айдаайын: сен эдил шу вагт гидип, илки билен-ә гызгын ванна кабул этмели, ызынданам ятып мазалы укыңы алмалы.

— Хм, сениң оюн ядыңа дүшйә, сен бу махал йүрегимиң нәхили мынчгаланяндыгыны бир билсеңдиң.

Айҗахан бирнеме гахарлы гөрнүше гелип хас азмлы:

— Йүрегиңи мынчгалатмаҗак болсаң, хол зәхримары азрак ичерлер, утанаңогам... — дийди.

Айлы атан окуның даша дегип дураныңа җаны яныл, хырчыны дишледи, башыны яйкады хем-де йылгыран ялы эдип:

— Ери, боля, мен говусы гидейин-ле... Бу махал сен маңа эйгертҗек дәл, мен бир языклы гул — дийип, кынлык билен еринден турды.
Айҗахан ол туран бадына иш столуң башына геçди. Айлы гапа етенде ене сәгинип, кисесинден алтын кулон-сагады чыкарды-да, горкарак:
— Айҗа, муны инди мен нәтмели? — дийди.
Айҗахан шол бир совукганлылыгыны үйтгетмән отурышына:
— Ким билйә, ене бирини сөерсиң шоңа-да ядыгәрлик берерсиң-дә... — дийди.
Айлы хырра ызына өврүлди-де:
— Асыл шейлеми?! — дийип, пенҗирәниң айнасыны ачмага дурды. — Сөерсиң дийсене.
Айҗахан онуң сагады зыңмага хыялланяныны аңандан еринден туруп:
— Айлы! — дийип гыгырды-да, ылгап онуң элинден кулон-сагады силкип алды. — Самсык.
Айлының гахардан яңа йүзи ак тамды, деми-демине етмейәрди.
Айҗахан гөйә бу икарада хич зат болуп геçмедик ялы айнаның өңүне барды, кулоны бойнуна дакып, эсли салым гуванч билен өзүни сынлады. Сынлап дуршуна-да, хәли сандырап чилим отлап дуран Айла:
— Гелишйәрми? — дийип сорады.
Гызың бу болшуна, бу совалына Айлының сарсан йүреги эдил сыпаланан ялы карар тапды. Ол чага ялы бегенип, гызың янына ылгап гелди-де:
— Вах, онда-да не гелишме. Мен оны ер йыкып йөрите сениң үчин тапдым ахыры... Несип этсин, Айҗам — дийди.
Эмма Айҗахан, эдил бир ядав адам ялы, улудан демини алып кулоны эмай билен бойнундан айырды-да Айла узадып:
— Бейле гыммат зады нәдип алдың? Эҗең дагың агзындан кесип алдыңмы я байрак бердилерми? — дийди.
Айлы гызың гыйлан гашларының астындан сораглы бакян гөзлеринден эйменди-де, совгады ызына алып:
— Ёк, хичисем дәл — дийди. — Йөне, дуз бар, Айҗа, бу мениң хут өз дабан азабым, гара дерими дөкүп алан совгадым. Нәме эдейин сенден гизләп отурып, мен ишден соң, дынч гүнлерим хоҗалыклара җай салып, газанч этдим. Догры, онуң ялы зады бизиң бригадамызда эрбет гөрйәлерем велин, шол тойдан соң мениң саңа бир үйтгешик, илде ёк ядыгәрлик совгат эдесим гелди. Сен мени багышла, мен индиден бейләк хас акыллырак боларын...
Айҗахан бу махал асла Айлының өзеленип айдянларыны диңлемейән ялы бармагындакы йүзүги айратын мәхир билен сыпалап дуршуна шол хемишеки мылайым сеси билен шейле дийди:
— Мениң үчин сенден иң гымматлы ядыгәрлик, ине, шуҗагаз йүзүк. Сен муны маңа совгат берен агшамың эдил шунуң гашы ялы пәкдиң, мәхрибандың. Мен буҗагаз йөнекейҗе йүзүги ятамда-да элимден айрамок. Себәби ол маңа дүнйәниң әхли генҗи-хазынасындан гыммат...
Гызың йүрегинден чогуп чыкян бу мәхирли сөзлере, ынама югрулан вепадарлыга Айлының бокурдагы долуп, гөзүне яш инди. Ол оны асла гизлеҗегем болмады, эмай билен Айҗаханы багрына басды хем-де гызың сачларыны сыпалап:
— Багышла, эзизим... Мен, догруданам, акмак торгайҗык экеним... — дийди.
Айҗахан йигидиң намысдан хем ахмырдан долы уллакан гөзлеринден тайлы гезек өпди-де:
— Ёк, сен торгайҗык дәл, сен мениң алгыр лачыным... — дийди.

АРМАНЫМ

I

Гүйз гүнлериниң биринде, даңданың үмүш-тамыш вагты Ашгабадың гиң көчеси билен йигрими бәш яшларындакы даяныклы йигит йүзүни гүндогара сары тутуп, чалаҗа хиңленип гелйәрди. Көче сүпүрип йөренлер я алдыраны бар ялы вазлашып гечип гидйән ек-түк чөрек машынлары болаймаса, шәхер хәли даңданың сүйҗи укусындан оянманды.

Кесесинден середениңде йигидиң сери думансыз гөрүнйәрди, гиң маңлай ат йүзи терди, кирпикмен гара гөзлериниң агы дуруды. Сиңе сынлан адам гайта онуң кешбинде ненеңсидир гөвнүхошлугың хем җигер ынҗалыгының аламатларыны аңлайҗак ялыды. Йөне адамың даш кешби онуң йүрегиндәки турян галагоплугы я калбындакы үнҗүни элмыдам аян эдип дурмы нәме.

Йигиде Нурмырат диердилер. Ол бу махал гара чыны билен ойланярды. Өзем багт барада пелсепе сатярды...

«Асла шү багт дийилйән зат нәмекә? Мегерем, ол дүшүнҗәни илки билен багтсыз, яшайышдан нәразы,

эҗиз адамлар тослан болса герек. Ёгса эллери узадан ерине етйән, докузы дүзүвлер үчин багт барада ойланмагың хей хаҗаты бармы? Ёк, о дәл. Багтмы? Халкыңа, Ватаныңа вепалы болмалы, пәк зәхмет чекмели, ынанян идеяңа дурнуклы болуп, гелҗек үчин гөрешмели. Эйсем шулара етеси багт болуп билерми!»

Нурмырат бу затлардан хабарлыды, ол сөзлери йүзлерче китапларда окапды, гүнде-гүнаша ише барярка сатын алян газет-журналларында душ гелйәрди. Өмрүнде мыдама эшидип йөрен бу сөзлериң растдыгына гөк асманың астында инди тутуш асырың дөртден бирини гечирен йигидиң акыл-пайхасы етйәрди, бу бейик хакыкат барада хич кес билен оюндан-чындан җеделлешмегем ислемейәрди. Йөне велин, оны вагт-вагт дүшнүксиз бир галагоплук габсаярды-да, ол бу гиң җаханда җанына җай тапанокды, себәбини билмесе-де, әхли досты-ярындан, хатда хич кесден биидин инди сет мүңлерче йыллап догуп-яшып дуран гүндизиң Гүнүнден, гиҗәниң Айындан хем гөвүн-кине эдйәрди. Җанына ыза салян шол нәумыт пурсатлары Нурмырат энтек дүшүнип билмейән, йүрегини отлара салян бир сырлы гудратың бардыгыны дуюп, бу гөзе гөрүнмейән, эл билен тутуп болмаян дердесериң өңүнде халыс эҗизлейәрди. Онуң габанҗаң йигитлик намысы чар яна урунярды, йитиглисини агтарярды. Шол вагтлар Нурмырады элеге салып элейән харасады әшгәр эдип билҗәк ялңыз бир бивепа зат барды: ол хем бу гиң хем тәсин дүнйәниң чылшырымлы пелсепесине интизар бакян окара ялы гара гөзлериди.

Хава, бу тәсин ягдайы өз өмрүнде хер ким азда-көнде башдан гечирйәр. Хас бетерем, мисли дагдан шаглап инен сил ялы гуҗур-гайратыны, бир абат, бир-де бибат эдеси гелйән дөредиҗилик арзув-хыялларыны хәли нирә сарп эдерини билмән, чырпына-чырпына ахыры телбейи-шахырлыга йүз урулян җуванлык йыллары башдан гечирйәр. Ынсан баласы өмрүниң дуркунда диңе шол вагтлар дүйшүнде учяр, онуң асмандакы гуш-гумрулара гөзи гидйәр, ганат күйсейәр, өркүни ерден үзүп билмейәнине җаны янып хамсыгяр. Ынсан баласы шонда энтек хич киме несип этмедик, яшайшың диңе өзүне гоян хусусы багт пайыны тапмага ымтыляр. Белки, ынсаның акыл кәсеси йыллар гечдигиче гоялып гидйән өз рух байлыгының илкинҗи дамҗаларыны шол пурсат-

лар йыгнап башлаяндыр, белки, шол пурсатлар онуң интеллекти, ериң йүзүнде яшашып йөрен уммасыз жемендәниң хич бириниңкә кыбапдаш болмадык өз хусусы гылык-хәсиети, дурнуклылыгы көк уруп башлаяндыр. О ягдай эдил гызамыгың сүңк ярып өргүне дурҗак болшы ялы галапын агыр хем эҗирли гечйәр.

Нурмырадың өз багты барадакы ой-пикирлери соңабака халыс булашды-да, ол бирден яп-яңы гөрен гең дүйшүни ятлады.

...Асманың реңки эрбет өчүгси хем йүрек гысгынчды. Илки билен әлемиң бир еринден дүнйә яң берйән мылайым сес эшидилди. Халыс бейхуш эдип барян овазың ызысүре, нирәдендир булутларың арасындан ериң йүзүндәки җанлы-җемендәниң хичисине меңземейән аҗап бир зенан тәсин гөрк-гөрмегине, нәтаныш лыбасына бат берип, Нурмырада тарап голайлашып уграды. Аршың үстүнден земин сары гайдан бу гызың эдил периң үстүнден йөрейән ялы согуп гидйән хер гадамына учсуз--гыраксыз әлемиң дүрли күнҗегинден гулак эшидип, гөз гөрмедик җадылы лабызлар гошулярды.

Нурмырат аңкарып отурышына оңа: «Ким сен?» дийип йүзленди. Йигидиң сеси хер нәче богук чыкса-да, җадыгәй оны эшитди. Ол овсун атып, нәз билен: «Мен Аэлита! Саңа аял болмага гелдим!» дийди.

Нурмырат Марсдан инен гыза тарап йөреҗек болды, эмма ылла диерсиң, әпет бир магните өркленен ялы, еке әдимем әдип билмеди. Аэлита велин, гөзүңи алып барян мавы көйнегини шовурдадып, гамыш бармаклы узын голларыны өңе герип, Нурмырада тарап етип гелйәрди.

Ине-де ол гелди. Чүйше ялы дуры мавы гөзлерини, җадыламага якын чалымтыл гара йүзүни гүлдүрип, ай ялы гыйык гашларыны какып, еңлерине ал-яшыл өвүшгин берйән чапраз дүзүлги эллерини Нурмырадың бойнундан орады, Эмма ол инди Аэлита дәлди-де, эгни кетени көйнекли, дөрт өрүм сачлы, гөрмегей түркмен гызына өврүлди. Нурмырат ол нәтаныш гызың тер яңакларыны, элиң тырпып дуран ап-ак алкымыны сыпалап, әлхепус реҗеләп ясалан гырмызы леблеринден эмай билен өпди...

Йөне велин, гызың додаклары нәме үчиндир, елим ялы япышды-да, Нурмырат нәлер дызаса хем ондан агзыны айрып билмеди. Соңабака халыс демигип башлады: гыз онда-да сыпдырар ялы дәлди. Йигит җанховлуна икибака урунды, кимдендир харай исләп, гыгырҗак болды: гыз шонда-да сыпдыранокды...

Нурмырат иң соңунда өлүмиң ойүнде гөзүни ачды. Оянан бада-да өзүни багыртлап өпүп ятан Айҗемалы гөрди-де йылгырып итип гойберди. Гыз муңа чигит ялам ынҗамады. Гайта чөшленен сачларыны сүйрәп, сүйшенекләп гелди-де, памык ялы ак билеклерини ене йигидиң бойнундан салды...

— Мырат җан, эзизим, даң атып баря, саңа гайтмага чен болды. Гоңшулар оянар, бирден геп-гүррүңе галаймалы. Тур, гайт, эзизим!..

...Нурмырат сәхериң бу хоштап чагы көпден бәри өзүни бияынҗалык эдйән совалына, гөвнүне болмаса, ахыры ерликли җогап тапан ялы бирден ынҗалды: ол хер нәче ики яна урунса-да, шу бела дилине аласы гелмесе-де, айланып-доланып, өзи үчин хәли-хәзир мәхрибан Айҗемалының дүнйә ялы гиң хем йылы гуҗагындан, нәзик тенинден бурк урян дагдан ысындан, онуң адына кыбапдаш җемалындан, ганду-шекер сөзлеринден, хумай ялы гөзлеринден белент багтың ёкдугына гөз етирди. Ол Нурмырадың өз багтыды, оңа хич кес давагәр дәлди.

Эмма өз җигеринден Айҗемалың йүрегине ёл салан алтын зынҗырҗыгың эййәм бир ериниң үзүлҗек-үзүлҗек болуп дураныңдан бу йигрими бәш яшлы йигит хәли бихабарды...

II

Хакына серетсең Эмин ага хер җәхетден ялканмалы адамды. Бир эгне отуз бәш йыллап хөкүмеде абрай билен гуллук эдип йөрен бу даяв яшулы шу чака ченли адына чирк етирмәнди. Ёгса дагы онуң гөрмедиги ёкды: хер зейилли пажыгалы гүнлери, чыкгынсыз ягдайлары, җебри-җепалары башындан гечирипди. Ол мунуң басмачысынам, кулагынам, фашистинем гөрди. Эмма хич хачан эҗизлемәнди, гайта: «Эҗизлик намардың ишидир» дийип, иле өвүт берерди.

Яшулының пенсия чыканына инди ики йыл говрак вагт гечипди, йөне вели ол рахатлык дийлен зат билен асла өвренишип биленокды. Мундан озал вагтлы-ваг-

тында чай-нахар эдинмәге эли дегмейән халына, инди гүнүни нәзейилли гечирҗегини-де билмән, халыс җансерек болярды. Шол себәпденем хут телбе ялы герекли-герекмеҗек пишелере гүмра болуп йөрди.

Бир гөрсең, элине пилини алып, депилип-бежерилен ховлусының ичини гызыл дөрҗүк эдйәрди, бир геңси болшуп отуран алмадыр үзүмлерини еринден гөчүришдирйәрди, бирденем, энтек йигит чаглары агач уссасының шәгирди боланы ядына-да дүшүп, җайының эйванының бозушдырып, яңадан гурнашдырярды. Буларам халыс иризенде өзи ялы пенсионер, эда гоңшусы Матвей Кузьмич билен даң атып-атманка балык баханасыны эдип, узынлы гүн каналың боюнда болуп гелйәрди.

Вагт диениң бир гүн гызыклы, ене бир гүн гызыксыз, гараз, шол гечип дурды. Шонуң үчинем Эмин ага бу ягдай биленем херхал оңшук эдйәрди. Йөне башга бир меселеде велин, ол алҗырап, халыс келебиниң уҗуны йитирипди.

Эмин ага яшлыгындан етим галып, гарындашларының гапысында гезмели болансоң, вагты билен өйленип билмеди. Шонуң үчинем ол диңе обада колхоз зат ягшы гурлуп, хатлы-соватлы адамларың бири болуп етишенсоң, барып-ха отуз яшларында өйли-ишикли болды. Онуң аялы Аннагүл оба мугаллымының гызыды. Эмма сынпы душманлар гүнлериң биринде ёлунда отурып, онуң какасыны пычаклап өлдүрдилер-де, мугаллымчылыга Эмини гечирдилер. Эмин гүндизине башлангыч мекдепде, агшамларына болса ликбезде сапак берйәрди. Яшы мекдепде окардан хас улы болансоң, Аннагүлем ликбезе гатнаярды. Ине, шо вагтларам олар бирбирини халашып, соңам әр-аял болярлар. Эмин билен Аннагүл эҗеден бары-ёгы ики саны перзент өнүпди: кичиси Нурмыратды, бейлекисем Гарагызды. Оларың ики яш тапавуды барды.

Эмин ага пенсия чыкмаздан озал мыдама өз гуллугы билен башагай болуп йөршүне, чагаларының етишип, кемала геленинем билмән галыпды. Ёк, билмесине билйәрди-де, машгала тербие бермек, оларың аладасыны этмек диен затлара кән питива бермейәрди. Чагаларың әхли кеҗи Аннагүл эҗәниң герденинден гечипди. Йөне велин, инди гөрүп отурса ол шу чака ченли диңе хөкүмет халан пәкйүрекли, принципиал управляющий болман, эйсе энчеме йылдан бәри шол гуллук эдйән тутуш җемгыетиң бир өйҗүҗеги болуп дуран, хак-хукуклы хем борчлы машгаланыңам өңбашчысы экен. Шонуң үчинем инди тегелек ики йылың довамында гиҗе-гүндиз өйүнден өрүп, өңки ялы белли бир пишеси болмансоң, ол машгаласындакы болуп гечйән әхли вакалара ислесе-ислемесе гарышярды, өз пикирини айдярдам.

Эмма ол машгала дүзгүнини догры ёл билен алып бармагың кәхалатларда дөвлет гуллугындан хем чылшырымлыдыгына, чага етишенсоң эдил сарч мал ялы ахмал болсаң элиңден сыпып, өз угруна гидибермегиханаяндыгына, онуң үчинем җылавы иңңән берк тутмалыдыгына өң дүшүнмейәрди. Мундан озал машгала дурмушына тас томашачы хөкмүнде гараны үчинем, инди бирден онуң әхли тилсимли сырларына аралашыбермеги кын гөрйәрди.

Эмин ага өз эдәхедине гөрә хениз чагаларының йүзүне азгырылан адам дәлди. Энтек яшкаларам оларың бирден-бири бетлик эдәйсе-де эҗелериниң теммисинден гачырып, олары пеналаярды. Онуң ишинде-де, өйүнде-де бар ярагы өвүт-несихатды. Шо себәпденем бирки ай мундан озал аялы дат-перят эдип, Нурмырадың өң бир әре барып айрылан яны үч яш чагалы аял билен булашып йөрендигини хабар беренде, ол гүмми-сүмми этди оңайды. Эмма хер нәче гиңлиге салайын дийсе-де, бу хабар онуң бөврүне инчеҗик санҗы болуп елмешди. Эмин ага Нурмырадың эдйән бу иши җахыллыгың ойнудыр, ыссы гүнүң түвелейи ялы шовлап, гечип гитҗек шемалдыр дийип чаклады. Белки шонуң үчиндир, ол оглуна кәемегиң дерегине, оңа гиҗе-гүндиз кән гезмән, өйде болаяныны кем гөрмейәндигини дуйдурды. Йөне Нурмырат шонда хош сөз берсе-де, өе гич гелмесини гайта йыгҗамладансоң, гоҗаның чыны билен аҗыгы гелип уграды. Өтен гиҗе-хә йигидиң дүшеги салынгылыгына элденмән галды. Нурмырадың бу этмишини Эмин ага хут йүзүне түйкүриленден зыят гөрмеди. Шол себәпденем әр-аял ики киши болуп ярыгиҗә ченли огланы бу беладан нәхили гутарып боларка дийип, маслахат этдилер хем-де өлчерип-агтарып, ахырында Аннагүл эҗәниң Гаррыгалада яшаян дашгын агасы Серхен чапыгың гызы Хурма сөз айдандан говусы ёк диен нетиҗә гелдилер.

III

Какасы билен дүйнки болуп гечен гүррүңден соң хәлем айңалып билмән, агыр оя батып отуран Нурмырат айратын часлы чыкан телефон сесине тисгинип гитди.

— Хава, Эминов диңлейәр?

Телефоның сапындан прораб Ромашковың алҗыраң хем ховсала дүшен сеси эшидилди.

— Нурмырат Эминович, яп-яңы 17-нҗи объектде бир болмасы иш-ә боландыр.

Нурмырат еринден зөвве галанынам дуймады. Ол телефоның сапыны гөйә диерсиң, кимдир бири алып барян ялы оңа ики эли билен япышды.

— Ери, нәме болды?

— Үчүнҗи этажың деңесинден плиталарың бири гачды, эесиз галмыш.

— Гачды?! Нәме заячылык болды? Өлен-йитен бармы?

Ромашков бираз сәгинен ялы этди. Нурмырат оны гүнүне гойман:

— Нәме дымдың? Айтсана!

— Өлүп өлен-ә ёк велин, огланлардан бириниң бир аягы харап болайды өйдйән. Кеселхана-ха элтдик. Бир огланам нәме болса ягдайы хабар берип дур дийип шо ерде гоюп гайтдык.

Нурмырат аз салым дымып дурды. Онсоң ене телефоның сапыны гулагына тутуп:

— Ким-айт ол эҗирли бетбагт? — дийди.

— Ол тәзерәк гошун гуллугындан бошап гелди. Сиз оны танамаян болмагыңыз мүмкин. Сүлейманов дийййәрлер.

Нурмырадың бирденкә эсси айылан ялы тутуш эндамы говшап гитди. Өңем өзүни нирә урҗагыны билмән отуран халына прорабың бу хабары онуң гахарыны хут бокурдагына гетирипди. Эмма нәме дийҗегини билмейәрди. Прорабам сесини чыкармаярды. Нурмырат ахыры ики эгни билен улудан демини алды.

— Миша, Михаил Андреевич, гулак ас. Биз сени ол участога гизлемпечек ойнамага ибермәндик. Гүррүң берйән бетбагтлыгыңыз эсасан сениң аңкавлыгың зерарлы болупдыр дийип хасап эдйән.

— Нурмырат Эминович, сиз нәме, инди... — Нурмырат оны гүрлемәге гойман, ал петинден алды.

— Гойсана, бу махал саңа гүрлемәге май берсең, утанман, өзүңи ак жүйҗе этмәге-де ялтанмарсың. Хут үч гүн мундан öң саңа ховпсузлык техникаң ёла гойлушы дүйпден бидерек дийип айтманмыдык. Ай, бу гүррүңлериң инди хайры ёк. Инди бери әгә болуң. Мен хәзир барян. Галанынам еринде гөрүбререрис-дә...

Нурмырат телефоның сапыны гахар билен ерине оклады-да, өз-өзүне «Хава, Эминиң оглы, адамың башына бела мыдама яны хөвүрли гелермиш дийййәнлери чын экен» дийди.

Шол гүнүң өзүнде диңе бир 17-нҗидәки болуп гечен пажыгалы ваканы дәл-де, тутуш управленийәниң әхли гурлушык объектлериниң ягдайыны хер тараплайын дерңемек үчин шәхериң партия комитети тарапындан йөрите комиссия дүзүлди. Комиссияның составында шәхер гурлушык трестиниң азы яран тежрибели ишгәрлеринден башга-да, халк контроллыгындан, профсоюз хем комсомол комитетинден-де векиллер барды.

Бу ягдай Нурмырадың өңки аладаларының үстүне ене бир урна болды. Себәби гурлушык-монтаж управлениесине начальник болуп гечели бәри онуң илкинҗи гезек чынлакай дерңелҗек болнушыды.

Иш гутаран бадына Нурмырат кеселхана ёлланды. Эмма оны дертлиниң янына гойбермедилер. Сүлеймановың бир аягыны эййәм дызының ёкары янындан ампутирлән экенлер. Ол дашкы ишикде хоркуллап аглап отуран бир яш гызың янында сәгинәйҗек ялы этдем-дә, ене угрубир даш чыкды.

Өзүниң ёлбашчылык эдйән управлениесиниң объектлериниң биринде болуп гечен бу бетбагтлыгың хем-де өз герденине инен гүнәниң әхли аграмыны Нурмырат диңе шү ерде, гүнүң яшып барян чагы, яңы сув пүркүлен айна ялы гиң көчеден йөрәп барярка чынлакай дуйды-да, ишчи Слеймановың дәл-де, хут өз аягының бири кесилен ялы ысгындан гачып, бир кичиҗик фонтаның өңүндәки ялңыз отуран скамейка барып чөкди.

Яп-яңам шейле эзиз гөрнен бу мылайым гүйз гүни, япраклары яңы саралҗак болуп угран баглар, хер янда гывул-чывул болуп йөрен адамлар, дынман пүркүлипҗик дуран фонтан бирден, дийсең, тукат хем гызыксыз гөрүнди. Ырымчыллыгы мыдама эҗизлигиң аламаты дийип хасаплап йөрен халына шү ерде ене Айҗемалың гуҗагында ятырка гөрен дүйши, Аэлитаның кетени көй-

некли түркмен гызына өврүлиши ядына дүшүп, «догрудан, шол гыз мениң маңлайыма язылан болаймасын, белки, гөрен дүйшүм орашандыр» дийип, ёргут этди.

Нурмырат мундан артык бу ерде отурып билмеди: гөвнүне болмаса, гөйә бу төверекдәки адамлар хабарлы ялы, оларың өзүне рехими инип, өңүнден башларыны яйкап гечйән ялы болуп гөрүнди. Онуң чилим чекеси гелди, эмма хер нәче серменсе-де, кисесинден сигаретини тапмады. Шонда ол оны ниреде галдыраныны ятлаҗагам болуп дурмады-да туруп уграды. Гидип баршына чилим алнайын нието билен өңүнден чыкан кафелериң бирине гирди. Йөне ол сигаретиң гапдалы билен коньяк хем алды-да, четки столларың бирине гечип отурды.

Онсузам бу махал Нурмырадың агзына өт атылан ялыды. Шонуң үчин хем узаклы гүнде оңлы хич зат иймәндиги себәпли илкинҗи рюмканы зордан гечирди. Йөне ичги салым бермән онуң непесини аз-кем дурлап, хәлиден бәри гуршуп дуран эндамына гызгын яйран ялы этди.

Нурмырадың бу махал өйлерине аягы чекмейәрди, асла шу шәхериң гыкувындан, сансыз чыралардан гачып гидип, бәри-бәрлерде дурмасы гелйәрди. Бирденем онуң гулагына какасының: «Шу адамлар кейпине басмачың окуның өңүнде дурандыр өйдйәмиң, кейпине фашистлер билен урша гирип, Орсъедиң гарыны яссанандыр өйдйәрмиң. Мен бу хәкимиети, ине, шу эллерим билен гурдум. Мен өз җанымы энчеме сапар сениң багтлы болмагың үчин базара салдым. Огул, акыллы болгун, сен начальник болсаң өз ериңде начальниксиң, эмма шу ичерде менсиз чөп башы гымылдамаз. Эшидйәрмиң, башым диккә, шу ичериң дүзгүниниң екеҗе нурбатынам говшатдырман» диййәни, эҗесиниң: «Җан балам, биз энтек өңки масгарачылыгың астынданам чыкып билемзок ахыры. Сенем өз диениңи гөгердип, шу ичерик ызы гуйруклыны гетирсең, мең-ә асыл иле чыкарлыгым галмаз. О дүзгүни гөренимден шу өйде гөмлүп өленим кән говудыр» дийип, кәкеләни ене бир гайра эшидилен ялы болды.

Ол икинҗи рюмканы ховул-хара ичди-де, буфетден бир чүйше коньяк алып, кафеден чыкды. Чыкышына-да габат гелен таксә мүнүп, гөни Айҗемалыңка тарап сүрди.

IV

Аслыетинде Айҗемал абрайлы машгалада өнүп-өсди. Гызың какасы Аннамухаммет ага өмрүни сөвда ишинде гечирип, соңкы йыллар шәхериң улы магазинлериниң биринде мүдирлик эдйәрди. Эҗеси Бәгүл дайза болса республикада танымал докмачыларың бириди. Буларың машгаласында хич хачан хич зат кемтерлик этмәнди. Аннамухаммет ага-да, Бәгүл эҗе-де тапан-тупанҗаларыны үч саны чагасына сиңдирип, шоларың окувлы-билимли адам болуп етишеринден гайры аладалары ёкды.

Олар ахыры бу арзувларына етипдилер. Айҗемалдан улы гызлары оңат врач болуп етишди, Айҗемалың тарыхчы болмак арзувы высал болды, иң көрпе еке огуллары хем Москваның небитчилик институтыны тамамлады.

Чагаларың арасында иң гөрмегейи Айҗемалды. Бу акмаңыз, гарагөзелек бәгүл ялы гыз энтек университете окап башлан гүнүнден йигит барыны ода салыпды. Шәхериң ортарасында доглуп, түйс шәхериң тербиесини аланынданмы-нәмеми, Айҗемал йыгралык дийлен зады о диен билмезди, огланлар биленем эдил гызлар ялы дең ойнашар-гүлшер йөрерди. Йигитлериң кәбири билен театра-да гидерди, өйлерине гетирип, биле сапакларына-да тайярланарды, көчелерде-де аркайын гезиберерди. Шонуң ялы боланда курсдашларының ек-ярымы оңа «хаясыз» диймәге-де ялтанмады. Огланлар-а асыл о барада болгусыз гүррүңлерем эдйәрдилер. Эмма бейле диййәнлер Айҗемалың йүрегиниң эдил гөк асманда пейвагтына йүзүп йөрен топбаҗык ак булут ялы пәклигинден, онуң башгача яшап болмаҗагыны билмейәнлигинден, асла билмели дәлдигинден бихабардылар. Шонуң үчинем Айҗемал университетиң дөрдүнҗи курсуна барансоң курсдашларыны ягшы айыл-сайыл эдип, йигитлериң бирине өмрүнде илкинҗи гезек чыны билен йүрегини ынананда, онуң: «Сен нәме үчин пыланы билен пылан ерде көп гүрлешип дурдың» дийип, сен-мен ёк яңагына шарпык чаланда, оны гаты гөрмеден-ә гечен, гайта йигидиң бу болшуна гең галып, тас йүреги ярылыпды. Оглан соң бу эден ялңышлыгына өкүнди, ялбарыплар чыкды, ызында хут сергездан болды, эмма Айҗемалың дөвлен йүреги ол йигиди гайдып унамады.

Шондан соң гыз университети тамамлаянча өзүни четде сакламагы раст билип, олары кән голайына гетирмеди. Ол диңе соң, аспирантурада окап йөркә, җораларының бириниң тоюна баран вагты Алмаз атлы яш алым билен төтәнликде танышды. Шол тойда олар айдым айтдылар, танс этдилер.

Бу гөрәймәге дийсең медениетли, көпчүликде өзүни алып бармагы башарян сыпайы йигит Айҗемала ярады. Шол гиҗе тойдан соң Алмаз Айҗемалы өйлерине уграды. Олар көп зат барада гүрлешдилер. Гөрүп отурса Алмаз оны өңрәкден бәри гөз астына алып йөрен экен, гиҗелерине дүйшүне-де гирйән болса нәтҗек. Ол йигит Айҗемалың какасынам танаяр, асла бир зат алҗак болса Аннамухаммет аганың магазининден аляр. Шол магазинден алян зады айратын үйтгешик ялы: себәби ол Айҗемалың какасының магазини.

Шол гиҗеки пикир алышмалардан соң, олар көп гезек икичәк душушдылар, галапын шәхер еринде эдилиши ялы кинолара, театрлара бардылар. Ахырында-да той тутдулар. Тиз вагтдан Айҗемал тарых ылымларының кандидаты диен алымлык дережесине мынасып болды.

Бу яш алымлар шәхериң микрорайонларының бириндэн ики отаглы тәзе җая гөчүп баранларындан Айҗемал бирейййәмден бәри тойлыды. Ики айдан соңам, агачлар яңы пынтыклап, ерден бахарың илкинҗи отлары дүрерилишип чыкан вагты, гүйчли чабганың өң янында гарры мама санаҗыны гахар билен какярка оларың бәбеҗиги болды. Огланҗыга Язгелди дийип ат гойдулар.

Ине, шейлеликде, дүнйәдәки сансыз машгалаларың хатарына ене бир ынсан хөвүртгеси гошулды. Бу яш чатынҗалар багтлыдылар, тапан-тупанларыны өз хөвүртгелерине дашаярдылар, кәте йылгырып, кәте чыр-чыр аглап, депирҗикләп ятан торсук ялы акҗа гузуларының үстүнде көкенекдилер. Айҗемалың гөвнүне бу багтдан хем гүнүң нурундан долы гүнлере асла гутарма ёк ялыды.

Йөне, нәме, бу айлы-йылдызлы гиң асман гүммезиниң астында бир дуркуны сакладян зат бармы нәме... Даглар-деңизлер үйтгейәр, дерялар бир гүн җошуп-дашса, ене бир гүн чекилйәр. Депренип отуран саялы гөк багларыңам вагты етенде япрагы саралып, чыплак галяр.

Хава, бу бакы дүнъеде онуң өзүнден гайры бакы зат ёк. Онуң иң вепалы перзенди адам хем өзүни шүбәләпайхаслы, дурнуклы сайса-да, яшайшың бирсыхлы өзгерип дуран акымындан хич ере сыпып гидип билмейәр. Дурмуш дерясында болса асуда акым ёк: ол җошуп, тәзе-тәзе бөветлери вейран эдип, товланҗырап, арлап, көпүрҗикләп акяр. О деряда кенар-да ёк, томашачы-да. Дурмуш билен ынсаның бу бакы тутушлыгына яшайыш дийййәрлер. Бу ерде эсасы зат бирек-бирегe хемаят бермеги, вепалы болмагы, шол толкунларың ичи билен бир инип, бир галып барян гайыгыны күреклемеги башармалы. Бу затлары оңармасаң, ол гүйчли акым сени ахыры гирдаба элтип сокар. Онсоң гич болар.

Эмма Алмазың яшайша гарайшы башгачады. Хайп, Айҗемал оңа гич гөз етирди.

Оларың бир-бирине саташып, ашык-магшук болшан гүнлери, бир дүшекде ятып-туран илкинҗи йыллары Айҗемалың бар дүнйәси Алмазды, оңа йигрими бәш яшында дәл-де, он секизинде душманына өкүнйәрди. Ол бир халамак болуп йөне-мөне халамагам дәлди-де, эдил бир агыр кесел ялыды. Ёгса хей, аялам адамсыны говы гөрүп агларсы дийсене. Айҗемал, ничикми, Алмаз ишден гелмели вагтындан сәхел гиҗә галса, я ише уграмаздан өң огшамагы унудайса, чыны билен аглаярды. Яш гелниң гөвнүне шунуң ялы гөрмегей, акыллы, даяв, тапылгысыз ракып эркек адам дүнйәде иңңән гыт ялы, шол себәпденем эгнине гонан бу шуңкар лачыныны башга, хас үйтгешик аяллардан бири җадылап алайҗак ялы болуп гөрүнйәрди.

Эмма бу ягдай о диен узага чекмеди, асла чекҗек хем дәлди.

«Йити гызыл тиз солар» дийлиши ялы, яшайшың манысыны айшы-ашрата сырыгдырсаң, онда онуң соңы говулык билен гутармаяр. Машгала дурмушында-ха асла-да. Эйсем машгаланың мукаддеслиги диңе ганып болмаян гызгын сөйгүдемикә? Эйсем машгала тутуш бир улы җемгыетиң айрылмаз бөлеҗиги дәлми? Хак--хукук бар еринде болса мыдама борч хем боляр. Хайп, биз бу хакыкаты кәвагтлар унудып, соңам ахмыр эдип, аңырсына чыкып билмейәрис.

Айҗемалыңкам шейлерәк болды: ол Алмаза перишдесине ынанан ялы ынанды, нәме дийсе шонлук болды.

Шол себәпденем гөзликөре өврүлип, адамсының әхли эдйән хаталарыны вагтында гаравсыз галдырды.

Онсоңам достам, ярам хош гүнүңде дәл-де, башыңа бир иш дүшенде белли боляр. Адамының яшайшында болса бетбагтлыгам болман дуранок.

Гелналҗылар Айҗемалы алып гайданларындан дөрт йыл гечменсоң, гызың ортакы айлары Аннамухаммет ага агыр кеселе учрап, аманадыны табшырды.

Айҗемал эзизиниң ясыны тутуп, онуң едиси гечен-соң, эҗесинден ругсат алып өйүне гелди.

Айҗемал өйүне доланып баран бадына Алмазың өңки Алмаз дәлдигини дуйды. Ол илки билен сен мени шунча гүнләп еке гойдуң, өлениң ызында өлүп болмаз дийип, такал окап башлады. Айҗемал адамсындан бейле затлара гарашмадыгам болса, сыр билдирмән, гечиримлилик этди. Йөне бир гүн агшам чай башында отыркалар ол какасының мазарының үстүне ядыгәрлик гурдурмак ислейәндигини аян эденде велин, Алмаз онуң ал петинден алды. «Түркмен ата-баба мазар сылаян дәлдир, гайта мазар нәче басым йитсе говы гөрйәндир. Сен о ядыгәрлиге харчлаҗак биргиден пулуңы ичеримизе сиңдирсең өзүмиз үчин говы болар» дийди. Бу сөзлере Айҗемалың дили тутулды. Ол гүрләбем билмеди, асла гүрлеҗегем болмады. Үмсүм ерине гечип ятыберди.

Шондан соң оларың әхли эдйән ишлери бири-бирине чапраз гелди, диңе шондан соң Айҗемал бу чака ченли гарагының гапык болуп гезендигини дуюп галды.

Гөрсе бу Алмаз битини ийме гысганч, текепбир, диңе өзи хакда алада эдилмегини ислейән, овнукчыл уллакан ылым дүнйәсинден дашда галан, диңе оңат айлык хем везипе үчин кандидатлык дереҗесини алан бир ёкнасыз адам болуп чыкды.

Соңабака Алмаз хер хили бахаларап тапып, аялыны атасы өйүне гойбермән башлады. Айҗемалың өйлерине гитмели гүни Алмаз я мыхман чагырярды, я болгусыз ере кеселлән болярды.

Эмма Айҗемал йүрегине дүвенини этди: ол бир гүн Алмаза какасының мазарының үстүне отуртҗак ядыгәрлик дашың тайяр болняндыгыны хабар берди. Шонда Алмаз аялына шейле дийди: «Диймек, сең үчин менден бир мазарам говы-да. Мен инди чыдамок. Эгер мениң диеним болмаҗак болса, онда сениң билен яшап билмерин».

Шол гиҗе Айҗемал көп аглады: ол бу ичерини ташлап гитҗекдиги үчин дәл, огулҗыгыны атасыз гойҗакдыгы үчинем дәл, шу чака ченли шу бихепбә йүрегини берип, оңа ынананы үчин аглады. Эртеси ол оглуны элине алып, чыкып гитди, шол гүн какасына ядыгәрлик отурдылярка эҗеси дагы билен мазарың башындан айрылмады. Ол ерденем икирҗиңлемән гөни атасы өйүне гайтды.

Шейдип, ол ахыры Алмазы терк этди.

V

Айҗемал мыдама болшы ялы, бу гезегем Нурмырады мылайым гаршы алды. Йигит ичерик гиренинден бойнундан аслышды-да, яңагыны онуң дөшүне гойды. Бу махал Айҗемалың эгнинде бессе-бессе төсин гүллери гөзүңи алып барян япон парчасындан тикилен тәзе халат барды, тимарланып, депесине оралан көмүр ялы шар гара сачларындан, ак гар ялы бойнундан анбар ысы бурк урярды.

Инди Айҗемал яшы отуза баран, ики йыл бәри эрине хызмат этмек дердесеринден бошан, башына дүшен өлүмиң хем-де масгарачылыгың җебрини йүрегинде сөндүрен, бу дүнйәниң хесретдир ахмырдан долы дүнъе болман, вагтында онуң ынсана багш эден әхли датлы леззетлеринден бинесип галмалы дәлдигине, саралып-солансоң асла гич болҗагына гөз етирип, ягшы этине-ганына гелен, чомуч билекли йүз-гөзүнден даш-төверегине мәхир нуруны сачып дуран бал ялы мая гелинди.

Ол Алмаздан айрылансоң йыл ярымлап эҗесиниң янында яшады. Эмма, биринҗиден-ә, о ере какасы ёгалалы бәри үч чагалы җигиси Атагелди гөчүп гелипди-де, кәнбир гиңишгенлик ёкды, онсоңам Айҗемалың дүнъеден еке гечмек хыялы ёкды, иру-гич өңки эден ялңышлыгыны дүзедип, яшайшы дүйпден башгача гурмага, өзүне йүрекдеш адама душушмага дарыкман ынанярды. Гаты гидиберсе-де Айҗемалыңам сыр алып — сыр беришйән дост-ярлары барды. Шо себәпденем ол өз өйүнден гирип-чыкаяныны кем гөрмейәрди

Эйдип-бейдип диңе йыл ярымдан соң гелин ики отаглы тәзе җая гөчди. Шол ере гөчүп баранындан ики ай төвереги гечменсоңам ерли Советлере сайлавлар гечирилйән гүнлериниң өң яны сайлав участогында башлыклык эдйәркә Нурмырат билен таныщды.

Нурмырат өз ёлбашчылык эдйән гурлушык-монтаж управлениеси боюнча белленен агитаторларың сайлавчылар билен алып барян ишлерини барламага участога бирнәче гезек гелипди. Шонда бу ердәки башлык гелниң айратын мылакатлыгы, ажайып гөзеллиги оны бада-бат бенди эдипди-де, шондан соң йигит оны гөрмесе өзүне мыдар тапмады. Нурмырадың даяв сыраты, гөречлери мөжексиз айдың гөзлери, ишине ыграрлы япышышы Айжемала ярады. Гараз, йигит, иши болса болмаса, гүнүң гүнүне участога гатнады дурды. Хер гүн диен ялы Айжемалы өйүне ууградан киши болды, соңабака болса пейвагтына-да йөрите душушып башладылар. Ахырында-да олар гүнде-гүнаша гөршүп дурмасалар халларының харапдыгына гөз етирдилер-де, Нурмырат ислән чагы Айжемалың өйүне барып башлады.

Айжемал Нурмырадың әнигине-шәнигине ченли белетди, онуң абрайлы машгалада өнүп-өсендигини, өзи ялы дул галан уясының бардыгыны, бой йигитдигини, өзүниң ондан бәш яш дагы улудыгыны, түркменчиликде болса яны чагалы отуз яшлы дул аялың йигрими бәш яшлы аталы-энели бой йигиде мынасып хасап эдилмейәндигини, эмма онам оваррамлап, барды-гелди Нурмырат билен әр-аял болнаянда-да, геп-салгына, гайыныының буларың гүнүни булажак болуп элинде барыны этжегини, тей ахырында болса бу яш тапавудының хем Алмаздан галан чагасының бир ерден дөмүп чыкагада, гүнлериң биринде гиҗигилип, чиг-чарсы гурналан машгала гайыгыны вес-вейран этмек ховпуныңам болуп билжек затдыгыны билйәрди. Шонуң үчинем ол Нурмырадың ыхласына, анты-пейманларына гыз йүрегине махсус болан тәсин тәзелик дәл-де, аял тенинден ганмаян жахылың небсевүр бозламасы ялы гарап, олары иңңәнгиңлик билен кабул эдйәрди. Ол бу йигиди иру-гич өзүнден дашлашдырмалыды, онуң үчинем оны азда-кәнде йигренмәни башармалыды. Эмма Нурмырат хәли-хәзире ченли йигренҗе җиннек ялы хем ер гоймаярды. Ол Айҗемалы сөййәрди, өзем диңе дилинден дәл-де, ол сөйги догруданам онуң йүрегинде ловлаярды. Белки-де шол себәплидир, Айжемал еке галан чаглары ай, бу бир вагтлайын айшы-ашратдыр-ла дийип, өзүни кынлык билен ынандыран болса-да, ничикми, йигидиң йүзүне йүзи дүшдүги пагыш-пара эрейәрди, өзи үчин дүнъеде шондан ракып адамының ёкдугына боюн болярды хем-де бирден оны сыпдырайса бу яшайшыныңам бүс-бүтин бошап галап көне сарая өврүлжегине гөзи етип дурды Шол зерарлам ол Нурмырады мүбәреклəп, йүрегиниң әхли ыссысыны, гөзлериниң нәзини, ериң йүзүндәки әхли ягшы затлара болан хөвесини җемләп, шу йигидиң ырсгалына гурбан эдйәрди. Эмма бейле огрын яшайшыңам аслында галпдыгына, өмүр дуркуна үндев эдинип гелнен ахлак дәплерине, умуман, терс гелйәндигине җуда оңат дүшүнйәни үчин ол кәярым гара чыны билен аглаярды Шол гызгын гөзяшлар болса оны халыс ысгындан гачырып, эндамыны говшадып, калбыны хейҗана гетирйән булашык пикирлери аз-кем көшешдирйәрди.

Нурмырат хер нәче сыр билдирмеҗек болса-да бу гүн өңкүлигиниң ёкдугыны Айҗемал деррев аңды. Эмма ол нәме болянының сыпҗыклык эдип, айтман, гүррүңи башга яна совды. Нурмырат ахыры голтугындан коньягы чыкарып, столуң үстүнде гойды-да:

— Айҗа, мен шу гүн сениң билен ичмәге гелдим. Хей, биш-дүш-ә эдәен дәлсиң? — дийди.

Айҗемал сесини чыкарман, диванда чугутдырып отурышына улудан бир демини алды.

Нурмырат оңа диканлап серетди.

— Нәме сесиңи чыкараңок? Я сенем менден ирәйдиңми?

Айҗемал хас мылайымланып:

— Сен эййәм ичипсиң ахыры. Өзүңем маңа кән ичмек боланок диййәң — дийди-де, еринден туруп гелип, Нурмырадың арка тарапына гечди, эглип яңагыны онуң йүпек ялы сачына ойкады. — Эзизим, сен менден бир заады яшыряң, мен оны сениң гөзлериңден аңян ахыры. Ханы айт, белки, мениң саңа делалатым дегер, дердиң агыр болса пайлашарын.

Нурмырат отуран еринден бир элини Айҗемалың бойнундан салып, ядав әхеңде:

— Айҗа, мен чынымы айдян, шу вагт ит ялы ач, тутуш бир дүнйәни ювутмакданам гайтҗак дәл — дийди-де, гаңрылып онуң йүзүне бакды хемем чала йылгырды. — Шу гүнки ялы ядан вагтым ёкдур, ынанай... Ханы нәмәң бар болса гетирсене...

Айҗемал «биз-ә саңа дүшүнйән дәлдирис» диен ышараты эдип, ики эгнини йыгрып, чала башыны силкди-де, кухня чыкып гитди. Салым гечирмәнем тапан-

-тупаныны межимә салып гетирди-де, столуң үстүне гоюшдырды.

— Ховлукмаян болсаң-а тәзе нахар биширейин. Мен сениң бу гүн гелжегиңи билмәндирин. Ёгса-да шулар билен оңшук этжек бол.

Нурмырат эллерини овкалашдырып, бирнеме экезленен ялы этди-де, треска балыгының багрындан эдилен консерва банкасыны ачмага отурды.

— Ба, сенем-ә, мен хер гүн агшам мунуң ялы нахар эдинибилйән болсам, аграмым йүз килодан ашарды — дийип, оюн эден киши болды.

Эмма онуң сесинде нәмедир бир ховсаланың гизленйәндигини үнс билен сынлап отуран Айжемал аңды, йөне аңса-да, ене билмезлиге салды. Ол өз ичинден: «Ач болса гой, ийсин, мен оң ишдәсини кесмәйин, ынха бираз ичер велин, өзем дуруп билмән сайрар!» дийип, яп-яңы нахарлананам болса, эзизиниң гөвни үчин бу гарашылмадык ерден гурналан агшам шамына хөвес билен гошулды.

Нурмырат диңе икинжи рюмкасыны иченден соң «сайрап» башлады. Ол илки билен он единжи объектдәки бетбагтлыгы, Сүлеймановың бир аягыны алдырандыгыны жаныгып гүррүң берди. Эсли салым дыманларындан соңам какасыдыр эжесиниң дүйнки бир дулагысышларыны айтмагы йүрегине дүвдем-де, ене Айжемалың өңем яңкы айдан хабарына гайгыланып отураныны гөрүп, дили бармады. Эмма оны бу аялдан гизлемели дәлдигини, ата-энесиниң райыны йыкып, хакыкатданам сөййәндигини ене бир гезек субут эдйәндигини дүшүндирмелиди. Йөне велин, ол нәдип башлажагыны билмән, көп вагтлап чилим күкедип отурды.

Айжемал бу дымышмакдан ирип, хемем ичен бир рюмка коньягына аз-кем башыны айладып, кровада гечип гышарды. Эмма укламады.

Нурмырат столуң башындан бутнаман отурышына ахыры бәлчиклиге салан киши болуп:

— Айжа, эшидер болсаң, басым мениң «аягымы дүшаярлар» — дийди.

Айжемал бәрки эгнине бакды.

— О нәме дийдигиң болды?

— Өзем эдил гызыл хораз ялы даяв гызмыш. Сумбарың кенарында битен субтропик энар... Дүшүнйәрмиң, Пырагының:

Өзүне хормат гетирен.
Әриниң хызматын битирен,
Гашыны чытман отуран.
Гөзлери гүлен исләрин —

дийип, арзув эден перизатларынданда...

Айжемал билегини яссанып ятышына онуң айдянларына шиндем питива бермән йылгырып, аркайын:

— Дүшүмлиси болсун. Газыгыңда гаррасын. Тоюңа менем чагырмагы унутмавери — дийди.

Нурмырат чүйшеден рюмкаларың икисине-де коньяк гуйды.

— Мырат, бесдир, сен кән ичйәң. Нәме самраяныңам билеңок.

— Айжа, мен бу гүн нәче ичсемем ичги маңа кәр эденок. Яңкы айдяныма оюн дәл. Дүйн ир билен өйде тас этими ийипдилер. Кимем болса бири олары ичирипдир. Сениң яныңда болянымы, сен барада әхли зады гүррүң берипдир. Какамам, эжемем эдил ярылайжак болярлар... Эмма мен оларың диенини этмен. Ёк, маңа сенден башга хич ким герек дәл...

Айжемалың бирден башы айланып гитди. Ол ериңден галмак иследи, эмма шу вагт зор эдип турайса хем йыкылжагына гөзи етип, гөзлериниң овасына биыгтыяр долан гызгын яшлары Нурмырада гөркезмеклик нмети билен йүзүни дивара берди.

«Маңа сенден башга хич ким герек дәл... Маңа сенден башга хич ким герек дәл...»

Бу сөзлер эдил бейнисине пычак урулян ялы болуп гайталанды. Айжемал шу сөзлери өңем бириңден эшидипди... Ол кимдикә? Кимдикә? Хә, догры, оны Алмаз көп гезек гайталапды. Айжемал бир элиниң башам бармагыны дишләп, аз-кем непесини дүрсән ялы этди. «Бу махал бейдип ятсам, ол мениң эжизлигим ялы болуп гөрнер. Эгер аглайсам, онда ол багты ятан гелип, бирден маңа рехимдарлык этжек болармы нәдерми... Менем гүррүңсиз онуң йүз-гөзүни перс-ала эдерин. Ине, бир масгарачылык. Эй, худай сенден шепагат ислә̄ним ядыма дүшүп дуранок, йөне шу вагт, садагаң болайын, маңа хол отураның өңүнде масгара болмаз ялы аз-кем кувват бер. Мен өңде-соңда билйән әхли ажы сөзлерими ядымдан чыкарып, онуң гөвнүне дегмәйин. Башга бир бахана тапайын. Башга... Онуң иру-гич гөзүмден гайып болмалыдыгыны билйәрдим ахыры...»

— Айҗа, сен нәме дымяң? Бир зат дий ахыры! — Нурмырадың сесине Айҗемал тисгинип гитди. Эмма ол чала гернен киши болды-да, паллап еринден турды:

— Шо коньягы ичирме диймедимми, эййәм тас ымызганан экеним. — Ол шей дийип, столуң башына гечип отурды-да, гуюлгы дуран рюмканы гөтерип, йүзүни ашак салып отуран Нурмырада кинаялы гүлки билен гарады. — Ханы, чынарым, ичели, Сумбарың энары үчин ичели.

Чакышдырманам, Нурмырадың гүрләрине-гүрлемәнине гарашман рюмканы дүйбүне ченли ичди.

Нурмырат эсли салым дымып отурды-да, Айҗемалың ене чүйшә япышаныны гөрүп, гахарлы:

— Самсык болма — дийди.

Айҗемал килчиклик билен оңа гөзүни гыпды-да,ювашҗа гүрләп уграды:

— Кәеме, чынарым. Ялбарян, кәеме. Мен хаял этмән сениң голларыңы баглаян зынҗырлары сыпырарын, шейдибем сени пенакәрлик аладасындан халас эдерин. Мен сениң айданларың барысыны җыңкымы чыкарман диңледим. Өңки иченлериң-хә хасап дәл, диңе мең өйүмде үчүнҗи рюмканы гөтерҗек болаңда пәсгел бердим. Мен вели бары-ёгы ики рюмкаҗык ичдим ахыры. Инди сенем пәсгел берме-де, мениң дийҗегиме үмсүм гулак асып отур. Бу чака ченли мен саңа ол адам хакда айдып билмән йөрдүм.

Айҗемал шей диенинден Нурмырат эдил ичян чакан ялы сычрап еринден галды:

— О нәхили адам?

Айҗемал онуң болшуна пикирем бермән, шол өңки әхеңинде довам этди:

— Ол бир яшы кырка ковалашан арасса адам. Мундан бир йыл озал онуң аялы ёгалыпдыр. О бенде ызында ики саны чагасыны дөкүп гидипдир. Инди ики ай бәри ол адам менден җогаба гарашяр. Чынарым, сен бир бой йигит, әхли гөрҗегиң өңүңде. Сен гызмалыгам этме, менден гатам гөрме. Машгала дийлен зат диңе бир дүшекде биле ятып-турмак дәл, онуң мүң-де бир тилсимлери боляр. Сен оны энтек билйән дәлсиң. Мен сениң деңиң-душуң дәл, чагам бар, дул адым бар. Адыңа дөнейин, маңа гулак ас, мен какамың өзүне-хә дәл, диңе мазарына гыя баканы үчин башдаш әрими терк этдим, сен велин энеңи-атаңы дири гүнүнде өз элиң билен якмак ислейәң. Эгер сен оны эдәймекчи болсаңам, ол ожагың башында менбери гөрүнмәйин. Эртир ол адам мениң яныма гелер, менем оңа разычылыгымы берерин. Ол икимиз яшашарыс, мен оны билйән.

— Бесдир! Мундан артык гүрлеме.

Нурмырат айланып, Айҗемалың янына барды, гапдалында чөк дүшди, башыны онуң этегине гойды, бирденем бүтин эндамы билен гагшап соҗап уграды. Айҗемал онуң башыны сыпалаярды, хем сессиз аглаярды.

Нурмырат гөйә йүреги петекесини ярып чыкайҗак ялы юмрукларыны дүвүп, дишлерини гысярды хөмем:

— Ёк... Сен ялан айдяң... Ялан... Сениң менден башга хич кимиң болмалы дәл... — дийип, бирсыхлы гайталаярды.

Айҗемалың гызгың гөзяшлары дынман акып дурды.

— Мен сенден разы, чынарым. Сенем разы бол.

— Мен чыдамок... Башга зат дий! — дийди-де, Нурмырат башыны галдырып, Айҗемалы багрына басды. Гелин велин сарсман отырды.

— Азаҗык гайрат эт. Сениң өңүңе энарыңы гетирерлер, яшашып уграрсыңыз. Онсоң бир гүн илкинҗи чагаңыз болар... Менем өз несибелим билен яшашып башларын... Биз кем-кемден бир-биримизден дашлашарыс. Бу сүйҗи гүнлер диңе ятлама болуп галар. Хава, чынарым, муңа дурмуш диерлер, онуң ойны кәндир.

Нурмырат йүзүни Айҗемалың гурсагына ойкап отурышына дымярды. Айҗемал гүрлейәрди.

— Мырат, бар говусы сен гайт. Нәме үчиндир мениң шу махал еке галасым гелйәр. Өзүңе-де ялбарян, инди гелме, телефонам урма.

— Нәме үчин? Нәме үчин?

— Шейтмели, диңе шейтсек еңерис. —

Ол Нурмырадың башыны гөтерип, еринден турузды. Өзи болса этажеркадан элине илен китабы алды--да, дивана гечип окан киши болды.

Бу онуң гит дийип, түйс йүрегинден ялбардыгыды. Нурмырат Айҗемалың бу хәсиетине белет боланы үчин оны эмай билен өпди-де, сесини-үйнүни чыкарман, өйден чыкып гитди. Айҗемал онуң басганчаклардан дүшүп барян аяк сесиниң дашлашяныны дуюп, йүзүни дивана берди-де, сес эдип аглады...

* * *

Нурмырат шол агшам өйлерине разычылыгыны берди. Эмин ага болса гиҗә гойман эртириң өзүнде аялы билен Гаррыгала, Серхен аганың янына гитҗекдигини өйдәкилериң хеммесине мәлим этди.

VI

Ол эсли мейдана сая салып отуран гоҗа хоз агаҗыды. Шейле бердашлы, зыярат эдере мынасып, өвлүйә писинт дарагт голай-голтумдакы дерелериң хич бириңде ёкды. Хоз агаҗының астындан гышын-язын дуры сувлы япҗагаз акярды. Ясы япраклы шахаларыны чар яна узадан бу дарагт обаның гөркүди, төверекдәки гөрүнйән агачларың әхлисинден сыратлыды, зыятды.

Айратынам, аңырсы гөрүнмейән томус айлары онуң бахасына етме ёкды. Дарагт бейикден яйраң болансоң, көлегесинде ат гайтарым мәреке саялап билйәрди: дерәңден-ә сансыз япраклар шабрашып, ылла яшыл елпевачлар ялы елкиллешип дурандыр, гапдалыңданам луммурдапҗык акян япдан даранып гечйән шабат даг шемалы йүзүңе сайыляндыр. Шо себәпденем ол ер диңе бир чагаларың хем дүззүме неше болан гоҗаларың дәл, эйсем ол обадан бейлеки оба гечип барян өтегчилериңем дем-дынҗыны алян месгениди.

Хоз агаҗының хачан экилип, хачан миве берип башланынам билйән ёкды. Гоҗалып, халыс эңки гиден гаррылардан сорасаңам: «Огул, бизем бардырыс, шу садагасы болдугымам хеллевләп отурандыр» диердилер. Йөне атам дөврлери онуң шиндики отуран ерлери бир түтҗар байың мүлки боланмыш, шола-ха хак. Себәби ол ерлери сиңе сынлан адама бай ховлусының судуры хемем тамдыр ерлериниң гып-гызыл болшуп ятан ызлары сайгарылярды.

Хава, ол энчеме күлпетлери башындан гечирен халыс гоҗа хоз агаҗыды. Бу дарагт шейле узак өмрүнде, гөр-ха, ниҗе говгаларың, ниҗе вакаларың шаяды болдука? Алла билсин, онуң сапалы саясында хан-беглер хешелле какыпмы я пукара бенделер гөзяш дөкүпми? Бу педер хоз агаҗы тешне леблерден пынхан берлип, пынхан алнан гызгын посаларың гөр, ниҗесини ил гөзүнден яшырдыка? Онуң земиниң тейине уруп гиден көклери мырадына етип билмән өтен гүл йүзли җуванларың гөр, ниҗесиниң гөзяшындан нем алдыка? Ким билйәр, бу хумарлы дүнъеде болмаян зат бармы нәме...

Эмма хоз агаҗы йыллар бойы дымярды, эдил хол дагларың дүйбүнде дүңдерилишип ятан гара дашлар ялы дымярды. Ничикми, чала шемал өвсәйдигем өз гойнунда саклаян әхли сырларына вепалыдыгына буйсанян ялы: «Ёк, ёк! Айтман! Айтман!» дийип, халыс гоҗалан чал башыны чар яна яйкаярды.

* * *

Багбанчылык Серхен аганың кесби кәриди. Өзем галапын нар билен иш салышярды. Онуң өсдүрип етишдирен нарларының энчеме сортлары колхозың байлыгына өврүлипди. Хер йыл яз айлары гоңшы районлардан, хатда Ашгабат ялы улы шәхерденем Серхен аганың нахаллары дийип гелйәнлериң ызы үзүлмейәрди.

Яшулы өмрүни баг-бакҗа билен иш салшып гечирен-де болса, бир янындан таквалыгынам элден бермейәрди. Молла диер ялы онуң чыкан белли окувам ёкды, ишанындан-ахунындан ак пата-да алманды. Эмма ирки вагтдан бәри улилиң тоюна-ясына ярап, алланың адыны дилинден дүшүрмән йөренсоң, онуң диен-айданы хер молланыңкыча кабулды.

Серхен аганың килең етишип адам болан огул-гыз гатышык гол долы машгаласы барды. Оларың бири хем яшы инди йигрими бире баран Хурмады. Гызамыга ятанда эрбет горкузып, өлүмиң өйүнде адам болан бу гызыны яшулы айратын зыят гөрйәрди, чайынам шонуң элинден иченини кем гөрмейәрди, баг-бакҗаларыныңам шол гыз мыдама тарханыды. Огулларының кәбири Хурманың ала-бөле эй гөрүлйәнини габанышып хүмүр-сүмүр эдәйселерем Серхен ага иңңән гиңлик билен: «Хай, балаларым, гыз диениң бир киши машгаласыдыр, мыхманың гөвнүне дегип болмаз» диерди. Йөне велин, бу әзиз гөрйән баласыны барып-ха Ашгабат ялы алыс ерден идәрлер өйдүп ол ятса-турса пикир этмейәрди.

Хер нәме-де болса Серхен ага мыхманларының хабарыны дарыкман диңләп, олара сөвүш этди. Инди үч йыл бәри гуры агыры гуруп ятан кемпирине сала салды, о петигара-да: «Белет еримиз, хенизе-бу гүне ченли

Эминиң машгаласының яманлыкда ады тутуланок, бир янам гарындаш угруң, элбетде, несибелери болса кысматдан чыкып болмаз, галанынам өзүң бил, мен-ә бир ики аягыны гөре сокуп отуран майып» дийди.

Яшулы мыхманларына белли җогап бермезден өңинчә Хурманы янына чагырды. Гыз мыхманларың гөзүни гөренден бейләк, оларың йөнелиге гелмәндигини аңыпды. Хас бетерем Аннагүл эҗесиниң ченденаша ялым-юлум эдип, көйнеклик матамысың, йүң яглыкмысың ене бир гиден дүрли-дүмен совгат барыны алып гелмеги оны иңкисе гидерди. Үстесинеде ол ики гепиниң биринде оглуны магтап оны арша етирйәрди.

Хурма Нурмырады үч йыл мундан озал какасы билен Ашгабада гезмәге гиденде гөрүпди. Олар ики гүнләп Эмин агаларда яшапдылар. Шо геленлеринде Нурмырат Серхен дайысы билен Хурма егенчисине шәхери гөркезипди, хатда «Шасенем-Гарып» операсына-да әкидипди. Йигит Хурма иңңән мылакатлы, шадыян гөрүнди, онуң бойы-сыраты шол театра баран биргиден огланларың хичисиниңкиден пес дәлди.

Эмма ол шонда Нурмырады етишен гызың гөзи билен дәл-де, гарындаш хөкмүнде сынлапды, шо себәпденем эдил шинди ол барада чүрт-кесик белли бир зат айдыбам билмеҗекди.

Гүррүңи нәме, Ашгабат ялы айдың шәхерде абрайлы ишгәриң аялы болмак, гүнде-гүнаша театра-кино гитмек, бал ийип йүпек геймек, пәкизе шәхер дүзгүнинде яшамак, элбетде, оңат зат. Нурмырадам шол үч йыл мундан озалкы болшуны саклан болса, онда йүпек ялы йигит болмалы. Хурманы ол хөкман окадар, улы адамларың аялларам окувлы болмалымыш, дүзгүн шейлемиш. Ай, нәме, Хурма окар, онда-да хезиллер эдинип окар. Өз өйүнден института барып-гелип дурмак хер киме етдирип дурмы нәме.

Йөне велин... Анналы барды ахыры. Ол ядына дүшди-де, Хурманың йүреги җиглләп гитди.

Анналы колхозың атларына середйәрди, үстесине-дә учурсыз өкде чапыксуварды. Колхозда хасыл тойы гечсин я башга бир байрамчылык болсун, бу гөзлери ойнаклап дуран, инчемик гараягыз йигидиң атының чыкмаҗак гүманы ёкды.

Хурма Аннала огланлыгындан белетди, йөне ол-а җахыл чыкып, өзем улы гыз болуп етишенсоң оларың белетчилигиниң чәги келтеҗе саламдан аңры гечмеди.

Эмма бир ярым ай чемеси шундан озал Хурма шол хоз агаҗының гапдалындан гечип барярка атыны сува якып дуран Аннала гөзи дүшенден, онуң өзүне бир зат диймекчи болянына аңды-да, ол бирден бир болгусызыны атаймасын горкусы билен өзи өңүрдип:

— Салам, Анналы, бу овадан аты өң гөрмәндим-ле. Онуң ады нәме? — дийди.

Анналының йүзи бир гызарып, бир ачылып гитди. Ол атының бойнуны сыпалады-да:

— Салавмалейким... Мен саңа хәлиден бәри середип дуршум. Бу аты тайлыгындан өзүм етишдирдим. Адынам өзүм дакдым — дийди.

— Нәме дакдың?

— Хурма.

Гызың гирре гахары гелип, йүзи чым-гызыл болды. Эмма хер нәме-де болса гахарыны саклап, гиңлиге салды-да:

— Сен, оглан, дәлирәп йөрмүң? Хей ата адам ады дакылянмыдыр? — дийди.

Анналы гүлүмсирәп:

— Эмма гаты гөрәйдиң өйдйән. Ёк-ла, мунуң ады башга, йөне хич ким ёк махалы бир өзүм оң адыны Хурма дийип тутян. Гаты гөрйән болсаң инди бейтмеҗем.

Хурма ювашлык билен ёлуны довам этдирди хем-де гаңрылып:

— Хич ким ёк вагты тутсаң тутубер, гаты гөремок — дийип, көп манылы йылгырды.

Ене бир гезек олар колхозың багчылыгында душушдылар.

Хурма башына гай болуп, ягшы бишен нарлары йыгып йөркә кимдир бириниң:

— А гыз, нарыңдан огурлайсам нәдерсиң? — диен сесини эшитди.

Хурма ялта ызына гаңрылды. Гөрсе, бәш-алты әдим бейле янында биргеңси гейнүвли Анналы йылгырып дурды. Ол йигидиң совалына нәме дийҗегини-де билмән, ене ишине гүмра киши болуп:

— Ханы, мениң атдашымы гетирмедиңми? — дийди.

— Гөресиң гелйәрми?

— Ол ат хол гүн дүйшүмеде гирипдир.

— Нәхили болуп гөрдүң, үстүнде менем бармыдым?

Гыз бейле янындакы нар йыгып йөрен дең-душларына гыбат башы болмакдан чекинип, бу гүррүңи гойболсун этмеги иследи-де:

— Ай, оглан, гөрйән вели, сениң ишиң ёк өйдйән. Гөрүп дурсуң ахыры, шу вагт дүйш ёрмагың еримидир — дийди.

Анналы экезленди-де ювашжа:

— Хурма, агшам хозуң ашагына гелсең, мен атдашыңы гетирейин, сенем дүйшүңи айдарсың. Белки, мен оны ёруп берерин? — дийип, ялбарян әхеңде сорады.

Хурма юмрук ялы нарлардан долан себедини бир яна сүйшүрди-де, Аннала серетмән:

— Нәбилейин-дә, элим дегәйсе-хә — дийди. — Бар, оглан, инди гит, бейдип сөмелип дурма. Нәме масгара этҗек боляңмы.

Анналы шо бада гитме билен болды, йөне ене:

— Даң атянча гарашарын, хөкман гелгин, болямы — диймәге етишди.

Хурма ядав бойнуны бир эгниниң үстүне гышартды-да, нарчылыгың ичи билен дашлашып барян йигидиң ызындан мәхир билен середип галды.

Шол гүнүң агшамсы ол җораларындан бириниң җәхек чалышмага чагырандыгыны гүпбе ядына дүшүрен киши болуп, эҗесинден зордан җогап алды.

Анналы айдышы ялы Хурма атлы атынам алып гелен экен. Олар шол агшам хоз агаҗының астында көп вагтлап дурдулар. Йигит гыза йүрегиниң гидендигини, эгер ол ислесе шу ерден ата артлашып алып гачмага-да тайындыгыны айтды. Хурма «Бейле затлары диймәвери, хер задың өз дүзгүни бар ахыры» дийип, йигидиң агзыны тутды. Онда Анналы колхозың шу йылкы иши гутарайдыгы «эҗеми Серхен аганың янына иберсем разы болармың?» диенде, Хурма «боля» дийди.

Анналының гиң гуҗагының йылысы, ол гызгын посаларың тагамы шиндем Хурманың агзындан гиденокды, йөне велин, Нурмырада аял болмак ислегем оны сыпдырмаярды. Ёк, бу гөз-гөртеле бивепалыгам дәлди-де, ики одуң арасында галан ганаты бекешмедик первананың чарп урмасыды. Эгер Анналы икисиниң арасындакы бу яңы шинележек болан гатнашык довам эдип, ол йүреге от салан гүйчли дуйгының хетдине етен болсады, онда, белки, Хурма гөвнүни бөлмесе-де бөлмезди. Йөне бу гөкден дүшен мыхманларың хабары оңа нәме үчиндир хас албайлы, хас гызыклы гөрүнди. Шо себәпденем какасы разычылыгы соран вагты ол сүлмүрәп дымды...

Гуда болҗаклар Серхен агадан хош сөз эшиден батларына онуң ховлукдырмаң диенине бакман, ене ики хепдеден гелналҗыны иберҗекдиклерини айтдылар. Шол карара геленсоңлар, Эмин ага аялыны алып, Ашгабада гайтды.

Гоҗа хоз агаҗы болса Хурманың гелмели вагты бир эййәм гечип гиденине бакман, шиндем ымтылып дуран Аннала рехими инйән ялы, бир ерден өвсен дәлиҗе шемала чалаҗа башыны яйкады...

. . .

Эмин аганың гапысы бейле шагалаңы илкинҗи сапар гөрйәрди. Гелин гелҗек дийлен гүни хова-да эдил буйрулан ялы ала-бөле майыл болды.

Яшулы гөвүн шатлыгындан яңа йигделене дөнсе, Аннагүл эҗе бегенҗине гөзүни яшардып, тоя гелйән аяллары гаршы алып етишибилмейәрди.

Обадан йөрите чагырылан ики саны даяв йигит гүн догуп-догманка дөрт саны оҗак газып, олара эййәм ләхең той газанлары атарылгыды, ховлының ортарасында даш-төверегини бугардып, уллакан ак семавар болмаҗысыны болярды.

Тоя гелйәнлериң хич ызы үзүлмейәрди. Ичерде ер гытчылык эденсоң Эмин ага иң оңат дүшеклерини дашардакы агач тапчанларың үстүне яздырды. Эмма салым гечмән оларам долды. Махласы, гүнортанкы отлы билен гелин гелйәнчә ховлының ичи аклы-гызыл гейнен җемендеден яңа, ылла диерсиң, гүл-гүләлекли мейдана өврүлипди.

Бирден чагаларың «Гелин гелйәр! Гелин гелйәр!» диен сеслери асмана яң берип гитди. Шол гарашылан шат хабарың ызысүре-де серилги дервезеден дашы гыз-гелинлерден яңа җыглым берйән башы тәзе гызыл йүң яглыклы тәзе гелин дәхедем-дессемләп ховла гирип уграды.

Бу томашаны сынлап дуран Эмин ага үчурсыз бегенҗинден яңа бирден бозуланыны дуйман галды. Себәби бу онуң өмрүнде илкинҗи сапар гелинли болҗак болшуды.

Аннагүл эже болса гелин өе гирип гидйәнчә элиндәки бир корзинка кемпудыны онуң депесинден сечип гутарды. Махласы, ир-эртирден башланан той дабарасы гиҗәниң бир вагтына ченли довам этди.

Шейлеликде, алыс бир ерлерде галан, дагларың арасындакы җүлгеден ёлнуп гетирилен энары ятладян Хурма үчин шол гүнден башлап тәзе, диңе арзувында бесләп йөрен шәхер яшайшы башланды.

Эмма бейле яшайшың вагты геленде нәхили гыммат дүшҗекдигинден хәли-хәзир диңе ягты арзувлар хем хорматлар билен гуршалан бу мейдан гөгерчини бихабарды...

VII

Гурлушык трестиниң йыгнагы ир сагат онда башланды. Нурмырадың ёлбашчылык эдйән управлениесиниң ишини үч хепделәп барлан комиссияның топлан материаллары столуң үстүнде эдил бир тарыхы романың элязмасы ялы гүберилип ятырды.

Илкинҗи сөз трестиң управляющисиниң орунбасары — комиссияның башлыгына берилди. Ол чап-чал гөзлериниң өңи ювлан чиг гарын ялы салпарып дуран, өңде-соңда сач дийлен зада гөзи дүшмедиге меңзейән йылчыр келлели, хырсыз адамды.

Нурмырат ондан эйгилиге гарашмаярды. Трестде болуп гечйән бейлеки адаты йыгнаклар болсун, я икичәк душсунлар, я объектлере айлансынлар, ол икиси билмерсиң нәмедендигини велин, мыдама гыр-тутушдылар.

Комиссияның башлыгы өз гүррүңине башламаздан өңинчә яны билен алып чыкан материалларыны ене бир гезек ховлукман айыл-сайыл эдишдирди, кимдир бирини агтарян ялы гүберчек әйнегиниң астындан эййәм чилим түтүни яйрап угран зала гөз гездирди. Диңе шондан соң ардынып докладына башлады.

Нурмырадың уран чакы хата гечмеди. Докладчы гүрләп угранда сайхаллы геп уряна меңзейәрди, йөне гитдигиче шейле бир гызмак гызды велин, башлыклык эдиҗи онуң сөзүни бөлүп, көшешдирмәге меҗбур болярды. Ол шонда азу-кәнде говшаяна меңзейәрди-де, гайтадан хетдинден ашярды:

— Ёлдашлар, геп бу ерде 17-нҗи объектдәки гөзден чыкгыч, соңы бетбагтчылык билен гутаран пажыгалы, адатдан дашары вакада болман, эйсем управленийәниң хемме тараплайын, тутушлыгына сүңңүниң лагшанлыгында. Сиз бу ягдая ким гүнәкәр дийип кануны совал бермәге хаклысыңыз. Энчеме чекелешмелерден хем пикир алышмалардан соң комиссия йыланың ниреде гөмүлгидигине гөз етирди: беланың көруги управленийәниң начальнигинде. Йыл ярымың довамында бу кәрде ишләп башлалы бәри ёлдаш Эминовың гойберен ялңышлыклары тогсан докузам дәл, йүз бирем дәл — докладчы шу ерде бирден гызман, әхеңини говшадып, кагызындан гөзүни айрып, гөни ызкы хатарларың биринде отуран Нурмырада небсагырыҗылык билен серетди: — Хава, мен ёлдаш Эминовыңам ягдайына дүшүнйән. Ол бу ялңышлыклары билкастдан этмейәр. Меселәниң дүйп өзени бу ерде, элбетде, онуң иш тежрибесиниң җуда азлык эдйәнлигинде. Ёлдаш Эминовы участок начальнигинден управленийәниң ёлбашчылыгына гечиренимизде-де мен шейле пикирдедим.

Шу ерде отуранлардан кимдир бири онуң сөзүни бөлүп:

— Нәме үчин өз пикириңизи вагтында айтмадыңыз? Сиз трестиң управляющисиниң орунбасары ахыры — дийип гыгырды.

Докладчы чигит ялам дарыкман, сөзүни довам этди.

— Мен, ёлдаш, яшларың өсмегиниң тарапдары, айратынам ерли кадрларың. Шоңа сизиң шу чака ченли дүшүнмейәндигиңизе мениң пикиримче, сөзүми җемләп айданымызда, гойберилен ялңышлыгы вагтында дүзетмесек, онда биз ёлдаш Эминовың ёлбашчылык эдйән управлениесинде хас гөзден чыкгынч, адатдан дашары вакаларың үстүнден барарыс.

Башлыклык эдиҗи докладчының адыны тутды-да:

— Мүмкин болса пикириңизи анык айдың — дийди.

— Анык айтсам, ёлдашлар, ёлдаш Эминовың хәли гөрҗеги өңүнде, биз оны хер хачанам җогапкәрли ишде уланып билерис. Хәзирликче болса гой, ол кабинетде дәл-де, ишиң җуммүшинде болсун, гой, ене ики-үч йыл палчыгың ысыны алсын. Ёлдаш Эминовы хас тежрибели, гурлушыгың, айратынам гурлушыкчының дилине оңат дүшүнйән адам билен чалшырмак герек.

Башлыклык эдиҗи докладча йүзленди.

— Меселем, ким билен?

Докладчы дарыкман:

— Эминовың орунбасары ёлдаш Аллаяров өрән оңат кандидатура — дийди.

Зал гозгалаңа дүшүп, улы шовхун пейда болды. Хер ким бир зат диййәрди:

— Бай, бүйә-хә, түйс оңараяндыр!...

— Дегшип айдяндырлай...

— Вах, ол Аллаяровы шиндем Эминов саклап йөр. Менде дагы болса, берейййәм ковардым.

— Чүйшедеши болса билдиңми...

— Ханы ол инди өңки ялы көп иченок диййәрлер-ле...

— Гойсанайт, маңа душан вагты-ха агзы мыдама хүйпүпигиң сырты ялы порсап дур...

Башлыклык эдиҗи залы көшешдирмек нието билен столы бирнәче гезек батлы тыркылдатды-да, болдум эдип, кагызларыны үйшүрип дуран докладча йүзленди.

— Бу комиссияның пикирими?

Докладчы бейле совала гарашмадык болса герек, бирден сакга дурды-да, йыгнагың башлыгына нәгиле хем үнҗүли назарыны дикип:

— Ә... Хава, ёк. Умуман, хава. Комиссияның пикири дийәйсегем болҗак — дийди.

Залдан кырк яшларындакы, инчемик, гөрмегей аял турды-да, иңңән перт әхеңде:

— Нәме үчин ялан айдярсыңыз! Бейле пикир хич биримизде-де ёкды ахыры — дийди.

Докладчы нәмедир бир затлар хүңүрдәп, ерине гечип отурды.

Башлыклык эдиҗи ол аяла йүзленди.

— Ёлдаш Белоусова, сиз бир зат айтмакчымы?

Трестиң өнүмчилик-техники бөлүминиң начальниги Белоусова эдил гүрләйҗегем дәлди, йөне комиссияның башлыгының соңкы айданы халыс дегнасына дегенсоң, трибуна чыкмалы болды. Ол бирнеме толгунып хем-де аркa гөзлейән ялы йыгнагың башлыгындан гөзүни айырман гүрләп башлады.

— Мен, ёлдашлар, комиссияның члени хөкмүнде докладчының ёлдаш Эминовы ишинден бошатмалы диен пикирини рет эдйән. Хава, барлагың нетиҗесини өзара маслахатлашанымызда бейле ниет членлериң хич биринде ёкды. Шонуң үчинем өз шахсы пикириңи көпчүлигиң пикири хөкмүнде шунуң ялы абрайлы йыгнакда орта атмаклык, иң болманда, эдепсизликдән башга зат дәл.

Шу ерде докладчы лаңңа еринден галды-да, сандырап:

— Ёлдаш Белоусова, айдян сөзлериңизи селҗерип айдың. Бу сөзлериңиз үчин җогап бермели боларсыңыз — дийди.

Белоусова бу репликадан соң гайта бирхили аркайынланан ялы болды.

— Сиз мени горкузҗак болмаң. Мен мыдама өз сөзүмиң ызында дурарын. — Ол шейле дийди-де, инди гөни залда отуран Нурмырада йүзленди. — Мен, ёлдашлар, Эминовы инди дөрт йылдан бәри танаян. Ол ишине белет, сап йүрекли, башарҗаң йигит. Догры, управленийәниң ишинде етмезчилик көп, планам доланок, айратынам яшайыш җайларың гурлушыгы боюнча. Йөне, гелиң догрусы айдалың, шәхер боюнча докуз саны управление бар, шоларың хеммесиниң ёлбашчыларам, ине залда отырлар. Айдың ёлдаш начальниклер, эйсем планың йылың-йылына долман гелйәндигине диңе управлениелер гүнәкәрми? Мениң пикиримче, гүнәниң деň ярпысы илки билен гурлушык ишлерини планлашдыранымызда гөз-гөртеле ёл берйән кемчилигимизде. Ишчи гүйҗи етенок, техники кадрларымыз етенок, транспортың, айратынам йүк чекйән транспортың ишлейши, гурлушык материалларыны объектлере өз вагтында етириши дүйпден угурсыз. Асла гурлушык материаллары билен үпҗүн эдилишимиз чыдамсыз ягдайда. Гөрүң, шу себәплере гөрә, шәхер боюнча нәченәче объектлеримиз гурлуп башланышына тогтадылып гар-ягының астында галды. План болса дүйпли гурлушык боюнча-да, яшайыш җай гурлушыгы боюнча-да бирсыхлы өсүп гидип отыр. Онуң өсмеги геңем дәл, шәхериң сенагаты өсйәр, илат көпелйәр. Эмма хер затда болса биз илки билен гөс-гөни өзүмизе дегишли болан кемчиликлери дүзетмели, шондан соң хем ягдай говулашмаса, ине, онда гүнә өзүмизде. Мениң пикиримче, ёлдаш Эминова ишдәки етмезчиликлери үчин берк табшырык берип, ондан иши догры ёла гоймагы талап этмели.

Белоусовадан соңкы чыкып гепләнлерем Нурмырады ишинде гоюп, шол берк табшырык бермели диен теклиби гириздилер.

Башлыклык эдиҗи сагадыңам эсли боланыны дуйдурып, сыпайычылык үчин:

— Ене ким гүрлежек? — дийип, зала йүзленди.

Отуранлар: «бесдир-де, бесдир» болушдылар. Эдил шол вагт хем иң ызкы хатардан бириниң эли ёкарык галды. Ол Нурмырадың орунбасары Медет Аллаяровды. Онуң яшы инди элле сер уранам болса, өзүни ичгә алдыраны зерарлы хас лагшап, йүзүне яшулулык нурундан нам-нышан чайылмадык, даш-төверегинден мыдама бир зат хантама ялы элек-челек эдип дуран натуван гөзли, егшерен адамды. Онуң вагтындан хас ир агаран күлҗүмек өчүгси сачына хич хили дарак эрк эдип билмейән болара чемели, гурулыгы зерарлы эдил кирпиниң тикенини ядыңа салярды.

Аллаяров бир эли билен сачыны сыпалап, йүзүни галдырман гүрләп уграды:

— Ёлдашлар, трест тарапындан шейле дүйпли барлаг түйс вагтында гечирилди дийип мен хасап эдйән. Чыкып геплән ёлдашлар, айратынам эсасы докладчы управлениедәки кемчиликлери җикме-җик айтды. Элбетде, мен өзүмизи акламакчы дәл, кемчилик кән, ол хөкман дүзедилмелидир. Оны партия, хөкүмет, халкымыз бизден талап эдйәр. Йөне мен башга бир меселе боюнча бирки агыз айтмакчы болян. Шу ерде управленийәниң начальниги ёлдаш Эминов барада көп гүррүң эдилди. Бир ёлдаш оңа тежрибесиз дийди, ене бири гужурлы дийди. Йөне сап йүреклилик, арассалык меселесине гезек геленде велин, мен-ә бираз бөврүми диңлемели болян. Догры, кесесинден середениңде, гүрлешениңде, онда хич хили кемчилик ёк ялы, аллаһәме адам ялыдырам. Эмма небсимиз агырса-да бу бейле дәл. Сиз ёлдаш Эминова эдил мениң ялы белет дәлсиңиз. Мениң онуң билен ишлешип йөренниме, ине йыл ярым болуп баряр. Догры, ол ишине эрҗел япышяр, җанам эдйәр. Онуң баряка, тежрибе зат топлансоң оңат ишгәр болуп етишәймеги-де мүмкин. Йөне мен ёлдаш Эминовың башга бир говшак тарапы барада айтмакчы. Догры, ёлдаш Эминов энтек яш йигит. Яшлыкда-да нәме ялңышылманам болмаз...

Залдан кимдир бири отуран еринден:

— Ёлдаш Аллаяров, сүйндүрме-де, түркүлесене. Онсузам лүтүмиз чыкды! — дийип гыгырды.

Аллаяров гүррүңиниң орта билинден ёлнаныны ёкуш гөрйән ялы, гыгыран адама середип, бираз күртдүрип дурды. Соңра ене сачыны эли билен даракламады-да, довам этди.

— Түркүлесем, ёлдашлар, ёлдаш Эминов өң бир аялың башыны айлап, онуң билен яшашды, ахырында-да о гөргүлини алдадып, сессиз-үйнсиз, оба еринден бир гыза өйленди. Догры, мен анык айдыбилҗек дәл велин, бу ерде иш элбетде, галыңсыз-пулсуз чөзүлен дәл болса герек. Онсоңам, ёлдашлар, о меселәниң нәхили эдилйәндигини сизиң өзүңизем билйәнсиңиз ахыры. Элбетде, хәзир сизиң араңызда: «Бу адам нәме үчин бириниң машгала меселесине гошулярка?» диййәнем бардыр. Догры, ёлдашлар, машгала меселеси озалы билен хер кимиң өзүне дегишли. Йөне, ёлдаш Эминов коммунист, партия билетини гөтерйән адам болса диңе гуллукда дәл, эйсем хемме меселеде, шонуң ялы мораль тайдан-да иңңән пәк болмалыдыр.

Нурмырат өр-гөкден гелди. Эндамына аҗы дер инип, хатда өз аграмынам дуймады. Онуң өңем мүң бир алададан долы бейниси шатлап ярылайҗак болды. Ол гүрлейәниң соңкы айдян затларыны эшитмеди, бу сес Аллаяровың сеси дәл-де асманың йүзүни тутан гойы булутларың бири-бирине чакышып, эмеле гетирен эйменч гөк гүрлемеси болуп эшидилди. Онуң эдил шу вагт туруп барагада Аллаяровы, хут, богуп өлдүреси гелди: ол диңе шейтсе ынҗалып билҗекди, ондан бәркисини исләнокды.

Эдил шол вагт онуң гапдалында хырчыны дишләп отуран дәв яш йигит халыс чыдамады-да, еринден туруп:

— Утаның! Хая эдиң, Аллаяров! — дийип, эрбет гыгырды.

Бу сесе келлесини тутуп отуран Нурмырат тисгинип гитди. Ол гыгыран Нурмырадың ишлейән управлениесиниң баш инженери Миша Харченкоды. Баш инженер трибунадан дүшүп угран Аллаяровдан гахарлы гөзлерини айырман:

— Ёлдаш башлык, икиҗе минутлык сөз берсеңизләң? — дийип, хайыш этди хем-де ругсат берлерине гарашман трибуна барды.

— Ёлдаш Аллаяров, мен сизиң эҗиз адамдыгыңызы озалам билйәрдим. Йөне сиз онуң үстесине намардам экениңиз. Мен Украинада доглуп, шол ерде хем окап

адам болдум. Түркменистанда бары-ёгы үч йыл бәри яшаян. Шу ере ише гайтмазымың өңүсырасы Киевде мен бир түркмен яшулусына габат гелдим. Шонда ондан Түркменистан барада, түркмен халкы барада көп затлары эшитдим. Гүррүң арасында мен ол яшулудан: «Түркмен халкы нәхили халк боляндыр?» дийип сорадым. Яшулы сәгинмән: «Түркмен мерт халкдыр, огул. Өлжегини билсе-де ялан сөзлемез, иманыны ювутмаз, ёлдашына хыянат этмез» дийипди. Яшулы догры айдян экен. Мен шу үч йылың довамында республиканың көп ерлеринде болуп гөрдүм, бу гиң гөврүмли ажайып халк билен биретек иш салышдым, дуз-чөрек болуп гөрдүм. Шу чака ченлем эрбедине душмандым. Йөне шу гүн мен намартлан түркмен адамсыны илкинжи гезек гөрйән. Олам сиз, ёлдаш Аллаяров! Эмма сиз хернәче мыжабат этсеңизем, галат сөзлесеңизем, мен ол яшулының айданларыны йүрегимден чыкарман.

Бары-ёгы ики хепде мундан өң Нурмырадың тоюнда, дуз тагамының башында сесиңизе бат берип, багтлы совет машгаласының саглыгына, багтлы болмакларына, агзыбир яшамакларына булгур гөтерен сиз дәлмидиңиз? Бу гүн нәме үчин бирден башга пердеден тутярсыңыз? Я-да начальниклик везипесине гечмек арзувыңыз шейле башыңызы айлайдымы?

Ёлдашлар, мен коммунист болмасам-да, ёлдаш Эминовың пәк коммунистдигине, Аллаяровың онуң гаршысына айданларының галатдыгына, башдан-аяк төхметдигине гүвә гечйән. Шу меселеде нирә ченли гидишмели болса мен тайяр.

Харченко трибуна баршы ялы гаты-гаты йөрәп, ерине гечип отырды.

Зала эсли салым үмсүмлик аралашды.

Башлыклык эдижи йыгнагы жемлемезден өңинчә Нурмырада сөз берди.

Ол өзүне зор берип, аграслыгыны саклап трибуна барды. Кән гүрлемеди, гүрлемек еңилем дәлди, себәби Аллаяровың айданларындан айңалыбилмән, тизрәк ачык хова чыканыны кем гөрмейәрди.

Нурмырат комиссияның белликлери билен умуман разылашяндыгыны, эгер мүмкинчилик берилсе мундан буяна хас жаныпкешлик билен ишләп, үсти ачылан кемчиликлерини дүзетмек үчин чалышжакдыкларыны айгды. Иң соңунда-да, гараз, сыпайычылыгы элден бермежек болуп, чала йылгырды-да, Аллаярова йүзленди.

— Медет ага, ери мен сизе нәме дийсемкәм. Бу ерде мениң машгала дурмушыны нәхили гурмак боляндыгы барада сиз билен якалашып отурсам, ол бир гелшикли дәл. Асла бу отуран адамларың оң үчин вагтыны алмак деркармыка? Йөне мен сизи какам ялы сылаярдым, сизден яшырян задым ёкды, хайп ялңышан экеним. Бәхбит бола.

Ол шей дийди-де, башлыклык эдижә йүзленип:

— Онсоңам, ёлдаш управляющий, мениң мораль тарапым кими гызыкландырян болса, Эминовың гапысы мыдама ачык, гелсинлер, гөрсүнлер, аялым билен гүрлешсинлер, гөзүм үсте. Йөне Аллаярова мени шу көпчүлигиң өңүнде нәме үчин масгара этдирениңизе хич дүшүнип билмейәрин. Белки, мениң шейле масгараланмагым диңе Аллаярова дәл, эйсем кәбир башга ёлдашлара герекдир.

Нурмырат шу сөзлерден соң комиссияның башлыгына отлуклы назарыны дикди. Трестиң начальнигиниң орунбасары ол гөзлериң янгынлы бакышына чыдаман, башыны ашак салды.

Трестиң начальниги гаралан меселәни гысгача жемләп, ишдәки гойберилен кемчиликлери үчин, айратынам объектлерде зәхметиң техники тайдан ховпсузлыгының башына гидени зерарлы 17-нжидәки адатдан дашары вака үчин управленийәниң начальниги Нурмырат Эминова берк кәйинч ыглан этди. Управленийәниң начальнигиниң орунбасары Аллаяровы болса иш вагты серхошлык эдени үчин ишинден петселдип, бейлеки управлениелериң бирине прораб эдип гечирмеги теклип этди. Бу теммилере хич ким гаршы болмады.

Шейдип сагат онда башланан йыгнак өйлән сагат үчлерде тамамланды.

VIII

Хер бир аял машгалада болшы ялы, Хурма хем атасы өйүнден гайын өйүне багт гөзләп гайдыпды. Йөне энтек симап дейин тырпылдап дуран башы хумарлы улы гызка, эне-атасының хем доганларының мәхрине буйсанян вагтлары, онуң гөвнүне яшайышда хич хили гаршылык болмажак ялыды. Ол хатда башына яглык бүренип, Нурмырадың дервезесинден гирип гелйәркә-

де шейле пикирдеди. Эмма айлар-гүнлер айланып, гелин сылагы гечип гиденсоң, бу гелен өйүниң ол даглары арасында гоюп гайдан өйүнден дүйпден үйтгешикдигине, дашындан гөрәймәге агзыбир ялам болса машгалада беемчилик сатмак үчин гөзе гөрүнмейән гизлиң гөрешиң барандыгына, бу рехимсиз тутушыкда өзүниң хем четде дуруп билмежегине кем-кемден гөз етирди.

Хурма илкинжи бадагы атан гайынекежиси Гарагыз болды. Гарагыз даявды, гөрмексизем дәлди, эмма гопбамды, ызгытсызды. Ол Хурма-ха бейледе дурсун, эжесиниң, какасының, хатда Нурмырадың гөни йүзүне азгырылайманам хич затча гермейәрди. Хурманы айратынам гең галдыран зат, оларың хич бириниңем Гарагыза гаты-гайрым сөз айдып билмән, онуң шол хәсиети билен разылашянлыгыды. Эмма Хурма бейтмеди, шонуң үчинем ол икиси ач-ачан сыр билдирмеселер-де, бир-бирине өчли болды дөрәйдилер.

Бу илки билен шундан башланды.

Бир гезек гиҗаралар, Эмин ага нахарланып болансоң Хурма онуң өңүне чай гетирип гойды. Шонда Гарагыз геләгеде чәйнегиң гапдалындакы кәсәни алып гидип, оны яңадан ювуп гелди. Муңа Хурма бир өлүп билмеди. Ол эдил шол махал гайынатасының янында яңкалашып дурмагы гелшиксиз гөрүп, соң ятжак боланларында онуң янына барды.

Гарагыз айнаның өңүнде хан аялы ялы болуп, өрүми чөзүлен сачларына гуванып, анжайын гайшарып отырды. Хурма ассаҗа әдимләп, онуң янына барды-да, сен-мен ёк:

— А гыз, о нәме этдигиң болды? — дийди.

Гарагыз ховлукман, оңа тарап йүзүни өврүди-де:

— Хә, гелинжигим, нәме дийҗек боляң? — дийип, кинаялы йылгырды.

— О нәме мениң ювaн кәсәми яңадан ювaн болдуң? Нәме бу адамларың элиниң харамы бардыр өйтдүңми?

Гарагыз ялан гүлки билен аркан гайшарылды.

— Ха-ха-ха! Шонам гаты гөрдүңми? Боля, индикиле бейтмен. Вах, гелинжигимизи өйкеледәйипдирин асыл. — Ол шей дийди-де, еринден туруп, Хурманың эгнине элини гойды: — Бар, гитдежик ят, әриң гарашяр ахыры, самсыжак.

Хурманың оны персала эдеси гелди. «Бу, бихая, гайта мениң үстүмден гүлйә... Боля, гүлүбер бакалы... Өләйсемем саңа шу арымы гидермен...» Хурма шейдип өз янындан ант ичип, йигренч билен Гарагызың җайындан чыкып гитди.

Гарагыз, догруданам, өз сөзүнде дурды, ол гайдып Хурманың эденине дәл диймеди, эмма өзүне-де өвренишдирмейәрди. Хурманың болса узынлы гүнде шондан башга ыснышара, гүрлешере, адамсы ёкды. Шонуң үчинем Нурмырат оңа хер гүн ишинден дәл-де, ўзак йыллара чекен айралык ёлундан доланып гелйән ялыды. Бу ягдай диңе гайталанярды, ол шейле эҗирлиди, шейле агыр дүшйәрди, соңа бака бу ичери әхли ракыплылыгыны, мазасыны йитирип, Хурма өзүни капаса дүшен бир бичәре гушжагаза деңеди. Ол хиңленмәни чыкарды, өзем ислесе-ислемесе, сеси гайгылыды, найынҗарды, эҗизди. Онуң гөвнүне болмаса, хиңленйән вагты гайгысы аз-кем көшешип, күкрегине гермешип дуран бир гаты задың азары говшаян ялыды. Эмма оңа хич кимиң рехими инмейәрди, хич ким нәме себәпден бейле гайгылы хиңленйәңем диймейәрди. Ёк, Хурманы йигрененокдылар, оны йөне шейле абрайлы машгала дүшенине худая йүз-де мүң шүкүр эдип отурмалы бир багты гетирен оба гызы хасап эдйәрдилер. Хурманы хар-зарам сакланокдылар я билкастдан гөвнүне-де дегенокдылар; йөне велин, нәме үчиндир-де оны бу машгалада болуп гечйән маслахатлардан, кә ярым айдыланы айдылан еринде галмалы машгала сырларындан дашда саклаярдылар. Гүзеран хакда, етмезчиликлер хакда зейренишйән вагтлары я Гарагызың дуллук тәлейи барада гүррүң эдиленде бирден Хурма үстлериндән барайса, гөйә бир еди ят гелен ялы бада-бат гепи башга яна совярдылар.

Хурманы, айратынам, Нурмырадың болшы ода салярды. Ол онуң үчин диңе әрди: ирден гидерди, агшам гелерди. Гүнүң гүнүне шол бирмеңзеш ягдай дынман гайталанып дурды...

Оны дийсең Нурмырада-да еңил дәлди. Илки-илкилер «тәзе гелниң гелди-гелдиси» диенлери, ол бу алма ялы гызың кейпине хумар болуп, бирхили ынжалык тапана меңзейәрди. Эмма Хурма нәче өвренишдигиче оңа болан хөвесиниң көнелйәндигини дуюп угранда вели, эрбет ховсала дүшүп башлады. Гүнлериң биринде хем шу аял билен бүтин өмрүни биле гечирмели диен

пикир оңа айылганч гөрүнди. Себәби онуң йүрегинде Хурманы саклара бош ер ёкды, ол дуршуна Айҗемалыңкыды. Эмма нәме-де болса Хурма аялыды, шол себәпденем яшамалыды. Йөне вели бейле дүзгүниң о диен узага чекмеҗегини Хурма-да аңярды, Нурмырат-да. Нәме хем болса бир үйтгешиклик болуп гечмелиди, өзем шол үйтгешиклик меселәни чөп дөвен ялы этмелиди.

Эмма ятса-турсалар оюна-күйүне гелмеҗек бир кичиҗик вака шол гарашылян уллакан тупаның бушлукчысы болды.

* * *

Бахар айларының екшенбе гүнлериниң биринде Эмин ага, Гарагыз, Нурмырат хем Хурма дөрдүси гүнортанлар айлавдан телевизор боюнча алнып гөркезилйән ат чапышыгына середип отырдылар. Бу, дийсең, улы айлав болансоң, оңа республиканың хер ерлеринден гелен сайлама атлар гатнашярды.

Ахыркы тапгырларың бирине комментатор Гаррыгала районындан хем бир атың гошуландыгыны хабар берди.

Заң сесинден соң чапышык башланды. Ярым айлавдан соң экранда улы планда чапып гелйән дөрт саны атлыны гөркездилер. Олар етишибилдигине гамчыларыны сайгылап, бир-биринден галмаҗак болярдылар. Соңабака атларың бири өңе сайланды, оператор ол йигидиң өзүни айратын гөркезди. Шонда бирден Хурма:

— Анналы! Хакыйт Анналы-да! — диенини өзем дуйман галды.

Нурмырат нәмәң-нәмедигине-де о диен дүшүнмән бир:

— Ким ол Анналы? — дийип сорады.

Хурма ялңышаныны диңе шонда дуюп галды, эмма инди гичди. Ол хич зат болмадык ялы:

— Ай, өз обамыздан-ла. Биле окапдык — диен болды.

Гарагыз пыңкырды, Эмин ага ардынҗырады.

Соң эрбет дымшык аралашды. Диңе етишибилдигине чапышып барян атлар гөрүнйәрди. Ене-де заң урулды, ызынданам дикторың җошгун билен гүрлән сеси эшидилди:

— Бу гезекки тапгырда Гаррыгала районының Хурма диен аты озды. Атың сейси хем чапыксувары Анналы Ялкабов. Сиз, гадырдан томашачылар, хәзир экранда шол овадан Хурманы хем онуң чапыксувары Анналы Ялкабовы гөрйәрсиңиз...

Бирден Хурманың эндамына шагга совук дер инди-де, эрбет айланып гитди. Эмин ага бир: «Хә, шей дийсене» дийди-де, җайдан чыкды, Гарагыз хезил эдинип ха-ха-хайлап гүлди.

Нурмырат турды-да элини сандырадып, телевизоры өчүрди.

Шейлеликде, айлав гөрлүшем шол болды.

Узынлы гүн олар гүрлешмедилер, Нурмырадам зат сорамады, Хурма-да өзүни аклаҗак болуп дурмады. Харасат диңе өйдәкилер ятансоң, гиҗе бир чене баранда туруп уграды.

Нурмырат ерине гирипди, Хурма вели эдил гөзүне чиш какылан ялы укысы тутмансоң бир зат тикип, дүмтүнип отырды.

— О сени сөййәрми?

Нурмырадың бу кинаялы сорагы Хурманы бирҗик хем үйтгетмеди, себәби ол оңа хәлиден бәри гарашярды. Эмма җогап бермеди.

Нурмырат дикелди. Азмлы гүрледи.

— Нәме, лал ачдыңмы, җогап бер: сөйүшйәмидиңиз?

Хурма Нурмырада гахарлы серетди-де, ювашҗа, эмма арлы әхеңде, түйс йүреги билен:

— Гыгырма мең үстүме! — дийди.

Эмма Нурмырат ең берер ялы дәлди. Ол инди агзыны-бурнуны гышардып, ичи янгынлы сорады.

— Ёк, сен гызҗагаз, бейдип мениң хайымы аларын өйтме. Мен сениң ялылары гөрендирин. Җогап бер: сөйгүлиңми?

Хурма шу ерде инди эсли вагт бәри йүрегинде дөмүп, азар берйән чыбаныны ярмагы ниет этди. Ол элиндәки ишини гойды-да, эдил Нурмырадың өзи ялы кинаялы җогап берди.

— Хава, эдил сениң Айҗемалың ялы сөйгүлим. Ери, нәме эдерсиң?

Нурмырат өр-гөкден гелди. Бу онуң үчин тәзеликди. Догруданам, ол нәме эдип билер? Онуң сеси хас юмшаграк эшидилди.

— Оны ким саңа айтды?

— Хо, сениң уяң ериң астында йылан гәвүшесе-де билйәр. Онсоңам тапавуды нәме.

— Сен, хелей, Айҗемал диен болуп, зат диен болуп, мениң ховумы алып билмерсиң. Мениңки башга геп. Мен эркек киши.

— Бирем мен хелей дәлдирин. Гүрлеҗек гепиңи билип гүрле. Мен асла шу дүзгүнден ирипдирин. Нәме этҗегими, нирә гитҗегими билемок.

Хурма аңырдан дызап гелйән аҗы гахарының өңүни саклап билмән хамсыкды.

Гайдып хичисинден сес чыкмады.

Шол вакадан соң Эмин аганың өйүне йүрекгысдырыҗы эрбет совуклык аралашды. Хич кимиң кейпи ёкды. Яшулы өйүнде отурманыны кем гөрмеди, Нурмырат тентеге өврүлди, Аннагүл эҗе яс тутды, Гарагызың йүрегине от дүшди. Диңе Хурма йүрегини бире баглапды: бу ичериден гитмели, нирә-де болса гитмели.

Гүнлерде бир гүн ол өйлерини гөреси гелйәндигини Нурмырада дуйдурды. Йигит онуң гитмегине бирҗик-де гаршы болмады. Хурма өз өйлеринден гетирен затларыны букҗасына дыкышдырып бир гүн гиҗаралар отла мүнди. Нурмырат перронда дуран еринден оңа басым гелем диймеди, саг аман барам диймеди, ызындан элинем салгамады...

IX

Гөзел җүлге Хурманы бахарың ал-яшыл гүл-гүләлеклери билен гаршыласа, йитигсә өврүлен гызының эли букҗалы, яны ёлдашсыз гелмеги Серхен аганың йүрегине мүңкүрлик салды.

Мая ялы гелин болуп гелен Хурманы гөрҗеклер гөрүп, гелин-гызлар ягшы өйли-өйлерине дагашансоңлар, ол гызыны янына чагырды.

Хурма ишикден гирип, какасыны гөрен бадына бокурдагы долды: ол өзи үчин капаса өврүлен тукат хем ынҗык яшайышдан дынып, эне меканына доланып гелениме өз янындан бегенсе-де, бу эден этмишиниң гарры какасы, майып эҗеси, доган-гарындашлары үчин ули биабрайчылыкдыгына, мунуң ялы задың түркмен үчин өлүме барабардыгына дүшүнйәрди. Шо себәпденем ол бу намысҗаң какасындан хер зада гарашярды. Онуң өзүни йөнелиге чагырманыны, гүррүңиң иңңән чынлакай хем агыр болҗагыны билйәрди.

Хурма эдил гүнәкәр чага ялы ички ишикден аңры гечмәге богны ысман, гөвшүлләп гиден оҗакбашының үстүне чөкди-де, йүзүни ашак салды.

Серхен ага ардынҗырады, Хурма тисгинип гитди.

— Ери, гызым, гургунчылыкмыдыр? Йүзүң салык гөрүнйәле?

Хурма дымды.

— Бу, сени Ашгабат ялы даш ерден еке гойберип, Эминиң тохумы гырылдымыка? Я оңушмадыңмы?

Хурма мундан артык чыдап билмеди: ол ики эли билен йүзүни тутуп, деми-демине етмән, аглап башлады.

Серхен ага бирхили үйтгәп гитди.

— Вей, вей, гызым, саңа нәме болды? Хич зады яшырман, маңа нәме болан болса дүшүндир. Мен сениң какаң ахыры...

Хурма көшешмек иследи, гайта бетер болды: ол агладыгыча йүрегине дөмен берч юмшап, кичелип, дүнъелери гиңелйән ялы, биргеңси дурланян ялыды. Ол ахыры эллерини йүзүнден айырды-да, гөзлеринден боюр-боюр яш дөкүп:

— Кака җан... Садагаң... болайын... Мени... гайдып... шо ере... иберме... — диймеги башарды.

Серхен ага гызының бу перишан халыны гөрүп, яңкы сөзлери онуң гарачыны билен айданына ынанды-да, нәме дийҗегини билмән, йөне:

— Тоба эссапрылла! Тоба эссапрылла — дийди оңайды.

Хурма ахыры көшешди. Диңе шондан соң Серхен ага ондан:

— Не себәпден бей дийдиң? — дийди.

Хурма шиндем вагт-вагт соҗаярды, эмма гүрлемәге халы барды. Ол какасына серетмеҗек болуп, йүзүни бир гапдала совды-да эда билен:

— Мен нәдип дүшүндирҗегимем билемок. Билмедим нәмесиндендигини, баран гүнүмден бейләк эдип түрмә дүшен ялы болайдым. Чыкар ялы ер ёк, таныш ёк, билиш ёк. Гүнузын ичиңи хүмледип отурмалы. Онсоңам, кака, мениң шейдип гайданыма олаң өзем гынанмадымыка диййән. Мениң олара эден этмишим ёк ахыры. Ичери дийлен ичигарагалмышда өз диениң

болмаса, яйнап яшамаҗак болсаң, о нәмәң алнындан. Ол өйүң баяры шо юха ялы аял доганы. Шонсуз чөп башы гымылданок. Онсоң, кака, нәме эдейин мен арзымы гачырып. Ахыры чыдамадым, гайтдым. Ине, индем нәме этсең, шоны эт, ичериңден ков, ур, өлдүрсеңем хакың бар. Йөне, җан кака, гайдып мени шо юрда иберме....

Хурма ене хамсыкды.

Гоҗа эсли салым дымды-да зордан:

— Хай, оңармансың, гызым... Өзүң бир абрай бережери, аллам! — дийди.

Гайдып гүрлемеди. Дымдылар.

Хурма бирхаюкдан соң тирсегини йүзүне гоюп аркан ятан какасыны турзаймайын диййән ялы, чалаҗа пасырдап чыкып гитди...

«Хурма адамсы билен айрылышып гелипдир» диен хабар ики гүнүң ичинде җүлгәниң әхли күнҗегине яйрады: оны адамларам эшитди, дагларам, дашларам, булакларам.

Бу болян затлара сессиз сер салып отуран гоҗа хоз агаҗы болса: «хей, дүнъе...» диййән ялы ене бир гезек чал башыны ыралады.

* * *

Гайын өйүни терклемәге Хурманы меҗбур эден задың бир себәпкәриниң өзүдигинден, элбетде, Анналы бихабарды. Ол: «Мениң ыхласымың йүзүне гара чекени үчин оңа худай гөз гөркезди» дийип, пикир эдйәрди. Шол себәпденем Хурманың бу гүнки агыр халына о диен рехимем инип дуранокды: намыс аты онуң җахыл калбыны шиндем эерләп мүнүп йөрди.

Йөне бейле рехимсизлик узага чекмеди.

Хурма Ашгабатдан геленден соң тегелек бир айлап өйден чыкмады, ондан-мундан кәярым гулагына илйән геп-гүррүңлер оны иле чыкар ялы хем этмәнди. Эмма нәме дийселер-де гымылдаман отуран майып эҗеси хер гирип-чыканында оны гөзи билен ийәйҗек болса-да, ол өз райындан гайтҗак дәлди. Хас бетерем, Нурмырат-да ондан ымыклы гечен болара чемели, ягшыдан-ямандан асла идемейәрди.

Гызының дүнйә чыкман, өйде сары-саман болуп отуранына чыдаман Серхен аганың ахыры оңа рехими

инди. Бир гүн ол онуң янына барып, гөвүнлик берип башлады: «Гызым, элбетде, бу затларам худай ишидир. Язгыдыңдакыдан чыкып болмаз. Сен бейдип хорланып йөрме. Деӊ-душларың билен ише чык. Гөвнүң ачылар... Адамчылыкда херкизат боляндыр. Муңа-да шүкүр эдели. Бетеринден сакласын».

Хурма какасының сөзүни ере урман, хер нәче илден утанса-да, шол гүнүң эртеси ише чыкды.

«Ай догса, әлем гөрер» дийлени, онуң колхозың багчылыгына тарап баряныны чапыксуварам гөрди. Гөренденем йүреги җигләп гитди. Ол голтугы пилли Хурманың ызындан аңкарып эсли салым середип дурды, «Бай-бә!.. О нәхили болайыпдырай... Эдил айдан ясалан ялы-ай... Шейле перизатдан йүз дөндерйән тентек кимкә... Зыяны ёк, оны мениң несибәм ене гашыма гетирди. Инди сен менден сыпмарсың, Хурмам...»

Анналы шол гүн гүн яшып барярка, адамларың ишден гайдян учурлары колхозың багчылыгына барды.

Бейлеки гелин-гызлар ялы Хурма-да гара дер болуп багларың дүйбүни депип юмшадып йөрди. Анналы гени онуң янына барды. Онуң балык ялы ак билеклериниң ишлейшини сынлады, ахырам...

— Хай, гачак дийсе, ене элиме дүшдүң герек — дийип йылгырды.

Хурма ишлемесини гоюп, элиниң терси билен маңлайыны сүпүрди-де, йигиде гыя бакды: онуң дерләп аз-кем гызаран йүзүне утанҗың хем ынанҗың ховры чайылыпды.

— Ынха гелдим ахыры...— дийди-де, Хурма ене бир зады хакыдасына гетирҗек болян ялы хырчыны дишледи. — Вий, хакыйт сени телевизорда гөрйәрдим-дә...

— Хачан? — Анналы аңк-таңк болды.

— Ашгабадың айлавында Хурмаңы чапаңда — Хурма соңкы сөзлери хетҗиклэп, киная билен айтды.

Анналы бирден хиле бир иш битирен ялы аз-кем гопбамсырап:

— Вий, шол озан гезегимдир-айт — дийди.

Хурма йылгырды.

— Хава... шол сең... озан гезегиң.

— Нәме, озанымы гөркездилерми?..

— Гөркезип дагы эдип онда-да не гөркезме. Хурма озды дийдилер. Ханы атымың ады башга диййәрдиңле...

— Мен нәдейин, сен гиденсоң шол атдан башга гуванара хич кимим галмады ахыры...
— Шиндем шейлеми?
— Инди сен гелдиң. Дүнйәм ене гиңеди.
— Сен мениң билен шейдип гүрлешип дурмага намыс эдеңокмы? Мен сени алдадым ахыры.
— «Өңүм геленден соңум гелсин» дийипдирлер, Хурма. Ёк, сен мени алдамадың, сен мени якдың. Йөне... ялңышмаян адам бармы нәме. Мен хәли ирдең элиң пилли ише барярказ сени гөрен бадыма әхли эден гүнәлериңи гечдим. Инди мен сени сыпдырман. Хич киме бермен.
— Самсык...

Бир салымдан оларың херси өз ёлы билен гайтды. Эмма бу гүн болмаса, эртир хөкман бир ёла дүшүп, биле йөрәп, өрән узаклара гитҗекдиклерине, өзем шо ёлдан хич ере совулмаҗакдыкларына оларың икисем ынанярды...

* * *

Хурма чыкып гиденден соң Эмин агаларың ичерси бирхили бошады галайды. Хич ким гаты сесини эдип гүрләнокды, гүлки ят болупды. Бу яп-яңам гызыл чайылан ёмут гүлякасыны ятладян тәзе гелинли, дөвлети артан машгаланың йүзи солды отурыберди. Хурма дерек өе инди ша гызыны гетирселер-де, ил-гүл тарапындан оңланан ол асыллы машгаланың өвезини долдурып билмеҗекди. Ене бир габахат зат, олам гелнини өйүнден гыракладып, Аннагүл эҗе әхли доган-гарындашларының гапысыны япыпды. Шонуң үчинем энчеме ойланмалардан соң, Эмин ага ёк-погуна бакман, ахыры Нурмырады гелниниң ызындан иберди.

Эмма Хурма Нурмырат билен гүрлешмегем ислемеди. Какасының хайбатына чыдаман ахыры дилленен-де-де, гөни адамсының йүзүне бакып:

«Нурмырат, сен мени гайдып ызарлама. Эгер өлдүрәймесең, мен доланып сениң ишигиңден әтлемен. Сен дүшүн, мениң сөйгүмем, багтымам шу ерде. Разы бол» дийди.

Нурмырат өз янындан муңа бегенмәнем дурмады, себәби нәме дийселер-де, сөйгүниң не җүре кеселдигини онуң шиндем Айҗемалы күйсәп йөрен янгынлы йүреги билйәрди. Ол вагтында бу меселеде эне-ата сала салман, илки билен өз йүрегине гулак асан болайса, онда, белки, мунуң ялы дүнъеси бошап галмаса-да галмазды. Эмма Нурмырадың калбында шинди хем Айҗемалыма говшарын диен инче тама барды. Шонуң үчинем ол иру-гич ол гелниң алнына барҗагыны, багтыны ене бир гезек сынап гөрҗегини билйәрди. Йөне велин, вагтында онуң мәхринден йүз өврүп, огланлыга салан болуп, йүрегини башга бирине беренсоң, инди хем ол гушунам учурып, нәхили йүз билен Айҗемалың янына барҗагының эбетейни тапып билмейәрди. Эмма велин, хачанам болса, барҗагы хакды.

Нурмырат Айҗемалың хич хили барҗак адамсының ёкдугыны, оны тәзе алынҗак гелниң өңүне бөвет болмайын дийип билкастдан ойлап тапандыгыны, гайта өйленен гүни о бичәрәниң узын гүнләп агландыгыны онуң җорасындан эшидипди. Эмма ондан бәри нәче гүнлер, нәче айлар гечди. Ким билйәр, белки...

«Ёк, ол маңа гарашяндыр. Башгача болуп билмез. Ол мени сөййәрди ахыры»...

Нурмырат иң соңы бир гүн Айҗемалың өйүне бармагы йүрегине дүвди.

Ол ишден чыкып, онуң оглуна совгат-повгат алайын дийди-де, магазинлериң бирине совулды. Эмма магазиниң ишигинден гиренем шолды велин, оңа сачы-сакгалы өсүп, кимдигини танардан гечен бир мүлхүт гарры пете-пет гелди. Мүлхүт онуң өңүни габады-да, энтирекләп:

— Салам, Нурмырат Эминович! — дийди.

Нурмырат диңе шондан соң онуң шол өңки орунбасары Медет Аллаяровдыгыны танады-да, небси агырып:

— Медет ага, бу сизмидиңиз? Сизе нәме болды? — дийди.

— Оглум, мен инди гутардым. Инди маңа өлүмден гайры хич чәре галмады. Мен... — Медет Аллаяров хамсыгып, мундан артык гүрләп билмеди.

Нурмырат халыс дөзмән, онуң голтугындан тутуп көчә чыкды.

— Медет ага, сиз ишлейәрмисиңиз бери?

— Иш нире, зат нире... Мен әхли затдан гыракландым. Ишденем ковулдым, аялымам, чагаларымам мени ташлады... Мен инди сан. Мен дири гезип йөрен мазар... Ине, оглум, Медет Аллаяровың ягдайы шейле. Мен

билйән, мени сениң ыхласың урандыр. Шол гезек намартлык эдип, ялан ерден саңа төхмет этдим, сени масгаралаҗак болдум... Шол терс әден әдимим үчинем, ине дурмуш мени көтекледи. Сен бир акыллы йигит, мениң ялы бигайрат билен деӊ болма. Багышла, огул... Багышла...

Нурмырат бу адамының шо гезекки әден хыянатыны унутманды, ол гайта бир ери геленде ондан ар алмак китүви билен яшаярды. Эмма онуң бейле хала душенини гөренинде болса, өчли яшанына өз-өзүнден утанды хем-де сыпайычылыга салып:

— Я, сизем-ә, Медет ага. Мен оны бир эййәм ятдан чыкардым. Онсоңам түркмен: «гечени гечди бил» диййәр ахыры. Көне саманы агтарман, говусы гелиң гелҗегиң гүррүңини эделиң, Сиз инди нәме этмекчи? Ишлемек хыялыңыз ёкмы?

Медет ага нәумытлык билен башыны яйкады.

— Вах, мен бу болшума нә йүзүме иш дийип барайын. Гутаран адама ким иш берсин...

— Ёк, бейле күпүр геплемәң, сиз гутаран дәлсиңиз. Сизи ёлдан азашдыран, ишден, машгаладан җыда эден зат шол авулык. Сиз бир акыллы, яшы бир чене баран адам, инди бес эдәйиң. Өленден соңам адама абрай герек ахыры... Сиз, Медет ага, эртир ирден мениң яныма гелиң. Иш алаҗыны эдели. Бейдип гезип йөрүп болмаз.

Медет Аллаяровың гөзлери петреди, ол бегенҗине хем галпылдап, хем бозулып, хем йылгырҗак болуп гүрләбем билмеди. Ахырам Нурмырадың хошлашмак ниети билен узадан элини ики эли билен гысып, вагты билен гойбермеди:

— Оглум, шу әден ягшылыгыңы өлинчәм унутман. Тоюңда гайтсын, бала-чагаңа гуван. Ынха гөрерсиң, мен сениң шу ынамыңы өдәрин, өлдүрйәнем болса, Харченкоң яшулусының айдан мерт түркменлеринденди гими субут эдерин...

Нурмырат яшулының бу сөзлери җуда чыны билен айдяндыгына гөз етирип:

— Мен сизе мыдама ынанярдым, шиндем ынанян, Медет ага — дийди-де, хошлашып гитди.

Медет Аллаяров болса дуран еринден бутнаман ол магазине гирип гидйәнчә ызындан мүззерип середип галды...

Айҗемалың өйүнде чыра бардыгыны гөрүп, Нурмырадың йүреги аз-кем гиңән ялы болды. Ол ышык болуп, йөне-мөне ышыгам дәлди. Ол Нурмырадың өмрүне дегишли иң эзиз ятламалары хем деңи-тайы болмадык мәхир ыссысыны өзүнде саклаян Айҗемалың йүрегинден чыкян нурды. Ол ышыҗакда Нурмырады җадылан тәсин гүйч барды, ондан дашлашмак хебесди.

Нурмырат йүрегини бире баглап, басганчаклара мүнүп уграды. Ол өзүни Айҗемалың өңкүси ялы мәхир билен гаршылаҗагына, ишикден гирдиги: «Чынарым!..» дийип, бойнуна бөкҗегине ынанярды. Шол ынам болса онуң өкҗесини еңледип, әдимини гаталтдырды. Нурмырат үчүнҗи этажа тас ылгап диен ялы чыкды. Далҗыгып, деми-демине етмәнем җаңың илигине элини етирди.

Бирсалымдан гапының гулпы шакырдап, ювашлык билен ишик ачылды.

— Гелиң, гириң!

Нурмырадың өңүнде эгни ала-мула пижамалы, кырк яшларындакы долмуч бир гөрмегей адам дурды.

Нурмырат зордан:

— Сиз... шу өйүң хоҗайынымы? — дийип сорады.

Ол адам бу сорага гең галып:

— Хава, болубилсег-ә хоҗайыны. Нәме хабар? Нәме үчин йүзүңиз үйтгәп гитди? Айдың, я Айҗемалэ бир зат болдумы? — дийди-де, Нурмырадың гошарындан тутды.

Нурмырат Айҗемалың адыны эшиденден бирхили ынҗалан ялы болды хем-де өтүнч дек мысапырсырап:

— Багышлаң, мен Айҗемал диййәниңизиң кимдигинем танамок. Мен... мен йөне... азашып, ялңышлык билен сизиң ишигиңизиң җаңыны басайыпдырын. Багышлаң! Багышлаң — дийди-де, ызына өврүлди.

Ол адам:

— Ай, бу бир болян зат — дийди-де, бат билен гапыны япды. Гапының сеси Нурмырадың ядав бейнисини чекич деген ялы этди. Бу гезек Айҗемалың гапысының онуң үчин мүдимилик япылышыды.

* * *

Шол агшам Нурмырат ики яна агынап, хич уклап билмеди-де, гиҗәниң бир махалы ховла чыкды.

Яз паслы ахыр болуп, томсуң мылайым асуда гиҗеси хөкүм сүрйәрди. Җанлы-җандар хемме зат укуда. Төверек үмсүмлик. Асманда улулы-кичили сансыз-саҗаксыз йылдызлар ялбырашярды. Нурмырат узак вагтлап олардан гөзүни айрып билмеди. Ол шоларың арасындан өз йылдызыны агтарярды.

Йөне велин онуң йылдызы бармыка: я өчдүги болдумыка?

«Ёк. Сен барсың. Мен сени хөкман тапарын... Сен ене-де мениң ёлума ягты нуруңы сачарсың. Оңа мен ынанян. Эшидйәрмиң ынанян, эй, сен мениң мәхрибан йылдызым!..»

ХЕКАЯЛАР

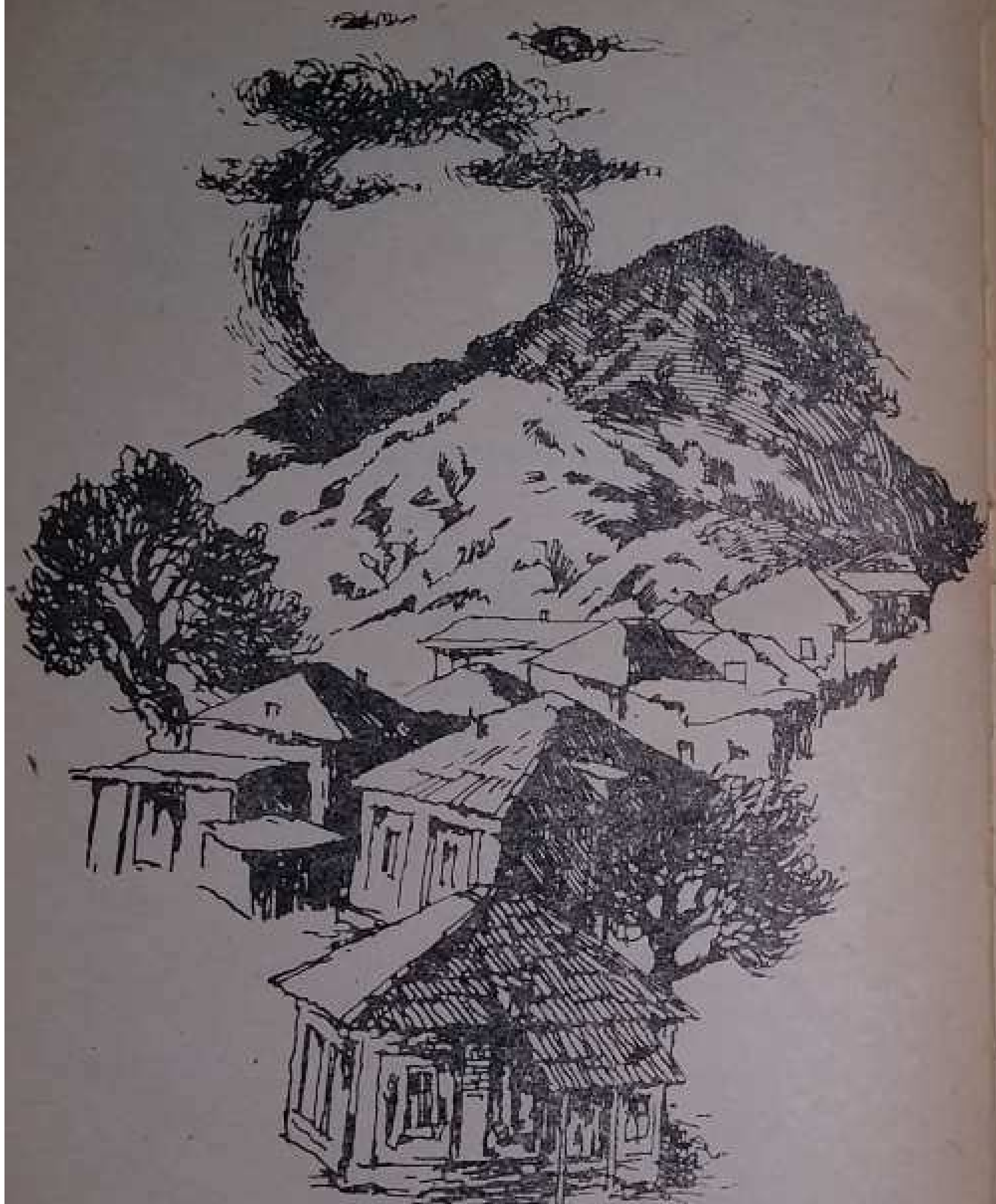

ЙҮРЕК ОДЫ

Солтан овадан гара гөзлерини потолога дикип, ериндден галып билмән ятырды. Ол өйүң ичинде хысырдапҗык йөрен еди-секиз яшлы гыз җигисине: «Оны эт, муны эт» дийип, этмели ишлери салгы берйәрди.

Бу хайын кесел Солтана дуйдансыз ёлукды. Ол илки оңа гурагырыдыр өйдүп, о диен кән пикирем бермеди, эмма ысмазлык дерди кем-кем сүрнүп угрансоң, оңа эдилен эмлериң хич бириндененем дегерли пейда етмеди. Ине инди хем ол гөргүли бир ай бәри дүшекде ятыр.

Солтан өз адамсы Хаҗыдан нәгиле болса-да, асла сыр бермезекди, оны оңат гөрйәрди.

Хаҗы догруданам, пьянчылык эдип йөрмезди, аялыны уруп-сөгүбем хорламаярды. Йөне онуң хич зат ёк ериндененем игенмек эндиги велин барды. Ол я өңүнде сүйшүрилен чайың атымындан нәгиледир, я нахарың тагамына ат дакяндыр, җуда болмаса, геен эшигиниң үтүгинден гөвнүхош дәлдир. Гараз, мүң дүрли бахана тапарды велин, аялына бир гыҗыдыны айтмаса, чөрегини хуршсуз иййән ялыды. Солтан петигара-да илки-илкилер-э торсарылып, бейлеки отагда аглап ичини совадарды. Соң-соңлар адамсының бу ынҗыклыгы билен халыс өвренишди өтәгитди. Себәби хер сапар шонуң ялы боланда аглаҗак болса, онуң эндамында бир дамҗа өл галҗак дәлди.

Хаҗыда ене бир эрбет гылык барды: хич хачан аялының нәзини чекмезди, онуң гайгысына-да, шатлыгына-да манысыз йылгырып оңаярды. Ол өзүни ичериниң еке-тәк беемчиси хасаплап, аялыны ач-сувсуз этмән, нәме дийсе гейиндирип сакланыны дурмушында иң эсасы зат дийип хасаплаярды.

Эмма Солтан дашындан хич дилленмесе-де йүреги Хаҗының диңе пулуна, гөркүне дәл, кәвагт мәхрине-де зарды.

Ичериниң гүзераны, өйүң сансыз хысырдылары билен-ә Хаҗының иши болмазды, олары асла пише-де хасап этмейәрди. Шейлеликде, машгаланың ягдайы, дурмушы билен Хаҗының арасында белент гала дурды.

Эмма Солтана ысмаз ёлугалы бәри, ол өз яшайшына башгача середип уграды. Иң бәркиси, хер гүн ишден гайдып гелйәркә, ёлда биркүч магазинде нобата дурмагың өзи-де оңа җуда ёкуш дегди. Йөне велин, алаҗың нәме, яшаҗак болсаң, нобата-да дурмалы, нахарам биширинмели. Хас бетерем нахар биширинмели боланда дийсене. Нерессе хер гезек я ода билегини дагладярды, я ягына от дүшүрип, гаш-кирпигини човладярды. Болдум эдип өңүне алан нахарыныңам я ягы кемтер гелйәрди, я дузы агдыклык эдйәрди. Өзи-хә онда-да, көр болан ялы, сесини чыкарман иен болярды велин, Солтаның агзына тутуп бермели боланда утанҗына бир агарып, бир гызарярды. Эмма Солтан гөвни дийип, әриниң берйән нахарларының әхлисини өвйәрди.

Тәзе йыл байрамына үч-дөрт гүн галанда, Хаҗы хасам алҗырады. Онуң нәме-де болса Солтан үчин бир оңатлык эдеси гелди. Өмрүнде этмедик зады — гиҗәниң бир вагты гидип бир ерден көрпеҗе арча тапып гелди. Оны дүрли оюнҗаклардан безәп, бир геңси ёлкаҗык ясады. Хер гүн гиҗәниң бир вагтына ченли нобата дуруп, тәзе йыл дестерханы үчин дүрли-дүмен зат дашады. Хатда бир ерден оңат ашпез тапып, оңа безегли торт хем биширтди. Ол тортуң йүзүне болса «Солтан җан! Тәзе йылың мүбәрек болсун!» дийип яздырды.

Хер нәче гөвүнлик берселерем, Солтан яш башындан ёлуган бу беланың нәзейилли кеселдигини билйәрди. Эгер бу дерт хас узага чекиберсе, онуң йүреги чыдап билҗек дәлди. Онсоңам бир гүн дәл, ики гүн дәл, айлаплар илсиз-гүнсиз, ёл ашман, ай гүн билен гөрүшмән ичерде ялңыз ятмагың ненеңси эҗирлидигини айдып отурмагың не хаҗаты бар. Хас бетерем, зесиз, шу узак гыш гиҗелери... Өйдәкилер биргеңси уклашып ятандыр велин, Солтан билинден ок деген марал ялы, гара гөзлерини бакылдадып хачан бир җахан ягтыларка дийип, пенҗирә натуван халда гарап ятыр. Ол илки-илкилер гутулҗагына мәкәм ынанярды, себәби адамларың берйән гөвүнликлеринденем бетер онуң йигрими бәш яшан җуван йүрегинде яшайшың гуран әхли хеңңамларыны итерип, инди-инди манылы депренмәге ёңсуз кувват барды. Йөне велин, бу гелниң шол умыдыгәр йүрегинде янян сөйги оды гүн гечдиги сайы песелип, ол соңкы гүнлер яшайша бипервай гарап башлады. Иң яманы-да шолды. Адамы солдурян, оны ягты җахандан дашлашдырян кесел дәл-де, нәумытлык экен.

Бу махал Солтаның чөкен гөвнүни галдырмага диңе бирҗе зат — иң якын гөрйәниниң ыссы мәхри, дуйгудашлыгы герекди. Эмма Хаҗыда ол ёкды. Эгер бар болайса-да, оны аялына сиңдирмеги сөйги эдебинден махрум калбы башармаярды. Догры соңкы ики-үч гүнүң ичинде адамсының ода-көзе дүшүп, бир оңат ишлери этҗек боляныны Солтан дуйярды. Ах, җаныны сағ гүнүнде Хаҗының бейле ракыплыгы үчин онуң депеси гөге етерди велин, бу махал оларың барысы Солтан үчин өрән уҗыпсызды. Гайта, нәме үчиндир-де адамсының бу зовзуллан болуп йөрмеси онуң кеҗебесини дараладярды. Оларың барысына дерек Хаҗының еке сапар башуҗунда отурып, маңлайыны сыпаланыны Солтан дүнъе малына бермеҗекди. Эмма нәлер ислесе-де, хер гүн гарашса-да, адамсындан о зейилли мәхир ёкды, диңе рехим барды.

Көне йылың ахыркы гүнүнде Солтаның эҗеси гелди. Дүрли эҗе асла-да бир юка йүрек аялды. Шол себәпденем ол геле-гелмәне гызының соңкы үч-дөрт гүнүң ичинде месе-мәлим хорланандыгыны, аглап-аглап, габакларының пөкгеренини гөрди-де бозулды. Бейтмесиниң гызы үчин зыяндыгыны, башарса-башармаса, гөвүнлик бермелидигини нәлер билсе-де, ол бу гезек сакланып билмеди. Эмма, хер нәме-де болса, эҗесини гөренде, Солтан бирнеме ачылярды, онуң юмшак бармаклары дегенде совугы-ыссыны дуймаян эллери, эндамы гейә арам тапан ялы болярды. Ине, Дүрли эҗе бу

гезегем гызының эллерини узак вагтлап овкалады. Солтан эҗесиниң йылы мәхринден гана-гана, эззетли гечирен гиҗесинден соң уклады.

Дүрли эҗе гызының рахат ятанына бегенип, ичериниң әхли этмели ишлерини этди-де, совгат гетирен тәзе көйнегини Солтаның башуҗунда гоюп, өйүне өйләнлер гайтды.

Хаҗы агшамаралар голтугы биргиден совгатлы гелди. Онуң бу гүн ала-бөле кейпиниң көкдүгини, чала бир бахана тапса, гүлесиниң гелип дурандыгыны Солтан бада-бат аңды. Онуң эгнинде гөк өвсүп дуран тәзе костюм барды, сачынам биргеңси эдип бежердипдир, сакгалыны сырдырыпдыр, үстүне оңат ыслы атыр сепипдир. Асыл йигделен ялы болайыпдыр.

Солтан адамсыны сессиз сынлап ятышына бирхили оңа йүреги авады: «Эйсе мениң бетбагтлыгым сениңем бетбагтлыгың дәлми нәме? Асла мен аял болуп саңа эшрет гетирдимми нәме? Саңа огул герек, гыз герек, менден вели, ине еди йылың ичидир, екеҗе перзендем өненок ахыры. Өзүң ялыларың янында дилиң гысгадыгынам билйән. Йөне велин, шонда-да сен чагамыз боланок дийип бирҗигем маңа азар бермедиң. Мен ене сенден нәгиле болан болян-а...»

Хаҗы гүлйәрди, өзем хысырдап, гетирен совгатларының даңысыны чөзүшдирйәрди. Ол кагыз гапырҗагы ачды-да, ичинден ялпылдап дуран бейик өкҗели көвши чыкарып, Солтаның янына гелди. Ёрганыны серпди-де эмай билен аягына гейдирди.

Бегенчден яңа Солтаның гөзлерине яш инди.

Хаҗы онсоң билинден элини гечирип, аялыны эмай билен дүшекден галдырды. Эгниндәки йыгырт-йыгырт болан көйнеги чыкарып, эҗесиниң гетирен гөк атлаз көйнегини гейдирди, Солтан онуң болшуна геңиргенип хем бегенип, ювашҗа «Самсык» дийди.

Хаҗы гүлйәрди. Бирденем ол аялының хүжжерен сачларының өрүмлерини чөзүшдирди-де, җүбүсинден дарагыны чыкарып олары дарап башлады. Онсоң яңадан өрди, учларына болса совгат гетирен тәзе бантиклерини дакды.

Солтана кән дик отурмак боланокды. Шонуң үчинем ол зордан: «Ядадым, эзизим...» дийди.

Хаҗы гүлйәрди. Ол эмай билен аялының даралгы башыны яссыга гойды Өзем гапдалына гечип, дүшегиң бир

гырасында отурды-да, аялының эллерини овкаламага башлады.

Адамсының мәхирли эллериниң дегйәндигини тени хем-де җансыз голлары дуймаса-да, Солтаның от болуп янян гызгын йүреги дуйярды. Шонуң үчинем, гөйә диерсиң, онуң гәвнүне болмаса бу өли тене, бу өли голлара җан гирип угран ялыды. Солтан ятан ериндан бу дийсең ракып адамыны гуҗакласы гелди, голларыны онуң даяв бойнундан чолап, гарамтыл додакларындан узак вагтлап өпеси гелди. Эмма гелниң эллеринде җан ёкды, эдил маңлайында йылгырып отурса-да, Хаҗының эзиз герденлери, эзиз бойны бу голлар үчин уммасыз алысдады. Шонуң үчинем ол бокурдагына дөмен гаты дүвүни ювутды-да, чалаҗа «Мени огшасана» дийди. Хаҗы өпди, эгилип аялының эмай билен маңлайындан өпди, гара гөзлеринден өпди... Ол Солтанына иң оңат, иң мәхирли сөзлери айдып, гиҗәниң бир вагтына ченли янындан турман отурды. Ахырында-да гөзлери бүрлүп, аялының яссыгының гапдалында башыны гоюп, ука гитди.

Солтаның вели асла укласы геленокды. Ол өзүни өмрүнде шу гүнки ялы багтлы дуйманды. Хаҗы онуң дертли җанына иң герекли дерманы — яшайша сөйгини, йитип гидип барян ягшы ниети, умыды гайтарып берди.

Солтан гапдалында ятан мәхрибан адамсыны бу махал гуҗаклап билмеседе, иру-гич гуҗаклаҗагына шейле бир ынанярды велин, хатда оңа өзем хайран галярды.

Солтан диңширгәп ятышына йүрегиниң гүрсүллейән сесини месе-мәлим эшидип уграды.. Бу сес дүнйәде иң нәзик, иң бейик дуйгы болан сөйгини өзүнде саклап билйән йүрек одуның сесиди...

Шол бармаша хер ерде ызлы-ызына атылян түпең сеслери гелип башлады. Адамлар шейдип көне йыл билен хошлашярдылар...

УРГЫ

Йүрегини талаңа салдыран Ыбрайым он бәш йылың айралыгындан соң, хор-хомсы халда Ашгабада гайдып гелйәрди. Ол плацкарт вагоның ёкаркы бассырмасында гысарып, гүнүң газаплы ховруна гызып сандыраян ялаңач даглара, йүзүниң оты янып, гөврүк болан этекдәки байырлара, гүнортаның түп ыссысында тас җемендесиз галан чола станцияҗыклара хем разъездлере гуссалы назарыны дикип ятырды.

Ёл күлтерлендигиче, онуң йүреги бетер гозгалаңа дүшйәрди: хем бегенч, хем утанч дуйгусы утгашыпды. Хава, индиден соң, мәхрибан Ашгабадың ысы гелип угран пурсады, әхли сергезданлыклар хем-де дост-ярларындан ялңызлыкда гечирен йыллары ымыклы ызда галансоң, Ыбрайым иңңән алысда галан, җуда агыр, йөне велин шейле эзиз затлары ятламак иследи. Эмма гөзъетимиң аңырсында бир ерде галан, гайдып хем хич хачан доланмаҗак яшлык гүнлериңи ятламак адама мыдама аҗымтык дегйәр. Мегерем, мунуң себәби ол гүнлериң хем җуда ягтылыгы хемем өзүнде бир гиден дүзедип болмаҗак пушманлы ялңышлыклары гизләп ятанлыгы зерарлы болса герек.

Эмма Ыбрайыма ятламалар көлүне гарк болуп, өчүп гиден мәхрем йылларының рухуны дирелтмек несип этмеди: муртлары салланышып дуран ёгын, яглы проводник ёрган-дүшеклери йыгнамага гелди-де, әхли нешесини учурды...

Перронда Ыбрайымы гаршылан болмады. Асла гаршы алайҗак дегерли бир адам ёкды хем. Ол-а олары унудыпды, олар хем оны. Шол себәпденем улилиң бегеншип, аглашып, огшашып, эллери чеменли бирек-биреги гаршы алышларыны гөренинде, Ыбрайым асла хич кимден гөвнем этмеди, кемсинибем дурмады. Гараз, шонда-да ол эрбет толгунярды, хатда алҗырап, бирбада угруның ханҗакдыгыны-да билмеди. Ыбрайым ахырында мүйнүргәп, хич кесиң йүзүне-де середип билмән, уллакан залың ичи билен гечип, вокзалың гөни өңүндәки ортарасы чар баглы гиңишлиге чыкып сәгинди. Ол он бәш йыл дийлен вагтың түтүш бир әр өмрүдигине диңе шу ачыклыга чыканында дүшүнип галды: ер ыранып, хараба дөнен вагты онуң ташлап гиден Ашгабады танар дагы эдер ялы болмандыр. Ыбрайым еңилҗек шемала башларыны ырашып отуран баглара, чүйше ялы дуры хем ягты асмана, хатар-хатар тәзе җайлара, оклав ялы гөни көчелере небсевүрлик билен сын этмәге башлады. Эмма ол узак бейдип дуруп билмеди: айралыгыңмы, утанҗыңмы я бегенҗиңми гызгын яшы гөзүне инип, ол соңа бака бу аҗап томашаның дерегине гызгылт өвүсйән чал бошлукдан гайры хич зады гөрүп-де билмеди, дуюп-да. Эйсем-де болса, йылдырым чакар салымың ичинде, шол далҗыкдырып барян аҗы бошлугың арасында бир ерден он бәш йыл мундан озал хайынлык билен ташлан эли бәбекли, гөзлери яшлы аялының кешби каклышды-да, Ыбрайым дуран еринде лаглайды.

Ол бир хаюкдан соң непесини дүрседи-де, голайдакы автобус дуралгасына барды. Эмма бу әпет шәхерде хайсы ишиге маңлайыны диреҗегини билмейәрди. Ойлана-ойлана, ахырында шәхериң гүнбатар четинде дашгын гарындашларындан бириниң яшамалыдыгыны хакыдына гетиренинде болса бирнеме ынҗалды. Автобус ярым сагат чемеси йөрәп, Ыбрайымы иң ахыркы дуралгада дүшүрди. Онуң бу гелен ери меркезден хас ачыграк боланы үчин, азда-кәнде шол өңки судурыны саклан экен: җайлар бүс-бүтин тәзе-де болса, шол бир махаллы көчелер, шол гарры агачлар.

Ыбрайым биркүч адамдан салгы алып, барҗак өйүниң үстүнден барды. Йөне не ховлының ичинде, не җайда җанлы җеменде болмансоң, ыгып-ыгып, ахыры, нәме үчиндир, идегсиз ташланан негөзел багчылыгың

бир четинден гирип, шол ерде хем демини дүрсемеги макул билди. Ол пейвагтына акып ятан дөвүк лүледен хезил эдип ганды-да, депешек эдилен дөвүк-енжик скамейкада чөкди. Бирденем онуң меймирәси гелди: багың ашагы салкынды, оңатҗа шемал өвүсйәрди, үстесине-де, тутуш бир гүнлүк ёлуң ынжык ядавлыгы зерарлы бейнисем, эндам-җанам хут гунт дүшен ялыды. Ол хей, аз-кем ымызгансам еңлешмезмикә диен мейил билен еңсесини скамейка берип, гөзүни юмды.

Йөне велин, хич болмады: болар-болгусыз ойлар, хәлки вагондакы несип этмедик ятламалар Ыбрайымы гүнүне гоймаярды. Бирден-бирден-ә он бәш йыл мундан өң, Ашгабадың гөзгыны халындан ховп эдип, баш алып гидиши, нирелерде бир юрт йыкан аял билен баш гошушы, шондан бәрем белли бир мекансыз, гүнүң хош гечен еринде оңлан оңа селпәп гечирен бивеч йыллары ядына дүшсе, бирденем ташлап гиден аялы билен сув ялыка галан перзендинин гараңкы ыкбалы улы иңкисе гойды.

Шейле күйлере гүмра болуп отырка Ыбрайымың бәш-он әдим бейле янындакы гүр баглыгың аңырсындан он алты — он еди яшларында үч-дөрт саны оглан пейда болды. Оларың арасындан гараягызрак инчемик йигдекче сайланды-да, гөни Ыбрайымың өңүне гелип, салам-зат бермән:

— От бер-ле, агам — дийди.

Етгинҗек гүрлән бада онуң агзындан арагың якымсыз ысы хапба бурнуна урды-да, өңем җаны янып дуран Ыбрайым бу йигдекчәң болшуны иңңән гөдек гөрүп, оңа җабҗынаныны дуйман галды.

— Гүмүңи чек шу ерден. Бар, илки адам ялы гүрлешмәни өврен. Бихепбе дийсе.

От дийип гелен оглан бейле-бейле ызгытсызлыга гарашмадык болара чемели, йөне аңк-таңк болды галайды, онсоң агзындакы отсуз сигаретиниң уҗыны чейнәп, бир затлар гайтаргы бермек иследи, ахырында хем Ыбрайымың гөни гөрежине середип, кинаялы йылгырды-да, улудан бир демини алып, онуң янындан буланҗырап гидиберди.

Огланлар нәмедир бир затлар хүмүрдешип, бир салымдан соң багың гүр ерине сиңип гитдилер.

Ыбрайым бу болуп гечен вакаҗыгы деррев унутды-да, аз-кем демини-дынҗыны аланыны дуюп, еграма билен болды.

Онуң чемеданына тарап элини узаданы хем шолды велин, сен-мен ёк бир чалаҗа «ах» дийди-де, скамейканың үстүне сессиз язылайды. Бир ерден дазлап гелип, эдил чекгесине урлан юмрук ялы даш өз ишини битиренини дуян ялы скамейканың үстүнден ере тогаланып гачды...

* * *

Оны гүн яшып барярка клиника гетиренлеринде, нобатчы врач Җахан Мырадовна агшам шамыны эдинип отырды. Кеселлиниң халының теңдигини сестра хабар берен бада, ол ховул-хара гарбак-гурбак этди-де, кабул эдилйән отага йөнелди. Эмма Җахан кеселлиниң янына баран бада улудан бир ичини чекип, ики эли билен йүзүни тутды. Җаханың өңүнде башындакы ак сарга ган сиңен, чекгелерине ак гирип, ят хем якын, йигренҗи хем эзиз Ыбрайым өзүни билмән, йүзүни ак там эдип ятырды. Ыбрайыма гөзи дүшенден бейнисине иңңе санҗылана дөнсе-де, Җахан бу махал өзүниң илки билен врачдыгына, кеселлиниңем кимдигине гараман, оны гөни гелен аҗалдан халас этмелидигине җуда кын хем болса пайхас етирди. Җахан бираз непесини дүрсәниннден соң, йүрегине буйруп, Ыбрайымың гошарыны элине алды. Пульс чалаҗа урярды, кеселлиден сес-үйн чыкмаярды. Җахан йүреге медет берәйҗек кордиамин уколыны бада-бат урды-да, дамара гуймак үчин ган тайярлаң дийип, дашындакылара буюрды. Өзи хем кабинетине барып, профессора телефон этди:

— Багышлаң, бу мен, ёлдаш профессор. Сизе айтмалы гыссаглы хабарым бар.

Аңырдан профессорың: «Гулагым сизде, Җахан Мырадовна» диен гырыграк, ядав сеси эшидилди. Җахан бираз алҗыраҗак ялы этди.

— Ёлдаш профессор, яңрак бир агыр кеселлини гетирдилер. Онуң даш билен уруп, келлесини ярыпдырлар: бейнисине мазалы зепер етипдир, келлесиниң хамы серпилип, ярадан эсли ган гидипдир. Пульсының угры ёк. Йөне сиз оны башга бирине табшырың, мен ол кеселлини бежерип билҗек дәл...

Профессорың сеси бирден гахарлы эшидилен ялы

болды: «Җахан Мырадовна, сиз нәме алҗыраҗак болярмысыңыз? Ган басышыны өлчәң, ган гойбериң, камфора я кордиамин уруң, маңлайына совук компресс гоюң. Нәме, сиз инди шу затлары хем билмейәрмисиңиз я шейле кеселлини инди биринҗи гезек гөрйәрмисиңиз?

— Мен о затлары билйән, ёлдаш профессор, йөне... — Җахан бирбада нәме дийҗегини билмән дымды, ол, ине он бәш йыл бәри Ыбрайымың адыны «мениң адамым» дийип тутманды, бу махал хем ол сөзлери айтмак оңа җуда ёкуш дегйәрди. Телефондан вагты билен җогап эшидилмәнсоң, профессорың алҗыраңңырагада: «Алло! Алло! Җахан Мырадовна! Алло!» диен сеси гүнүне гоймады-да, Җахан ахыры йүрегини бире баглап, зордан:

— Ёлдаш профессор, ол кеселли мениң... мениң адамым — дийди.

— Сизиң адамыңыз ёк ахыры я мениң билен оюн этмекчи болярмысыңыз? — Профессор бу сапар, догрудан-да, гахарлы гүрледи.

Җахан ядав гөрнүшде, чалаҗа:

— Бир махал болупды, ёлдаш профессор... — дийди-де, мундан артык гүрләп билмән, трубканы еринде гойды.

Эмма Җахан кеселлиден гача дурянының эсасы себәбини профессордан гизләпди.

Ыбрайымың индики ягдайында бәрсинден аңырсы якынды, шол себәпденем Җахан Ыбрайымы билкастдан өлдүрипдир диен агыр җенаятың астында галмак ислемейәрди. Догрусы, ол Ыбрайымың гүл өмрүни гайтарып бермек үчин элинден гелени этмәге тайынды, себәби ол гөргүлиниң бу болуп ятышыны гөрениңде дин душманың болса-да, гапдалындан совулып гечип гидер ялы дәлди, онсоңам онуң эден этмишини Җахан өлинчә ядындан чыкармаса-да, Ыбрайым онуң оглуның хак атасыды: кесекә өврүлип гиден-де болса, атаң бахашы дик гезип йөрени ягшы дәлми нәме.

Әпишгелер ачыгам болса, палата дымыкды, сестралар өл матаны кеселлиниң маңлайына гоюп етишибилселер, ол хем гурамага етишйәрди. Ыбрайым эдилмели эмлериң әхлиси эдиленсоңам өзүни билмән ятырды. Бу ягдай гаты узага чекиберсе әхли зада гарашмак болҗакды. Җахан профессора: «ёк-пок» дийсе-де, Ыбрайымың янындан айрылып билмеди: ол дүнйәни унудып, онуң баш уҗундан галман отырды. Шу ерде хем ол онуң билен өтүрен екеҗе йылкы рөвшен хем булашык гүнлерини ятлады.

...Җахан Ыбрайыма гачып барыпды. Бейдип улиле гүлбан эдени үчин эҗеси билен какасы ярым йыллап гызының йүзүни гөрмән оңды. Йөне эне йүреги баласында боляр, эҗеси гөргүли бир гүн саргыт этдирип, Җаханы чагыртды. Йөне какасы велин, гызына өлинчә гөрүнмеди.

Болгусыз габанҗаңлыгы дийәймесең, илки-илкилер Ыбрайым тапылгысыз говуды: ол Җаханы элиниң үстүнде саклаярды, өзем газетде өндүмли журналист болан үчин язып-бозуп, дүнйәң пулуны газанярды. Ичмезди, чекмезди, өйүне болар-болмаз адам үйшүрмезди — түйс аялына халатҗак әрди. Эмма бир меселеде велин, ол Җаханың гөвнүне дегди: Ыбрайым аялының институтда окамагына кескелле гаршы болды. Җахан гөргүли ялбарыплар бир чыкды, аглаплар бир чыкды. Иң соңунда-да дөви пес гелип, медицина институтының икинҗи курсунда окап йөркә, окувыны ташлады. Бу окув ярасы хем басым, дүнйә гарагөзелек огулҗык иненсоң битди-де, Җахан дүнйәниң йүзүнде әхли сөйгүсини шол бәбеҗик билен Ыбрайыма багш эдип, өз гүнүнден мүңдебир разы болуп гезип йөрди.

Йөне гелниң бу багтлы гүнлери узага чекмеди: гүйз гиҗелериниң биринде, агачларың саралышып угран ысгынсыз япракларыны чигрекли шемалларың ере гайдырян вагты, сув ичим салымда, шол айдымларда тарыпы етирилйән гөзел Ашгабат егсан болды. Ер титреме йүзлерче машгаланы ач бөри дейин дарап, энчеме гүл йүзли ашгабатлыны кесегиң астында галдырды. Ганым бела Җаханың атасы өйүни-де сыламады: ол бир демде онуң хем мәхрибан эҗесини, хем эзиз какасыны ювутды-да, бичәре еке гиҗәниң ичинде хоссар дийлен затдан элини ювды галайды. Җахан илки-илкилер бу агыр йүки гөтерип билмерин өйтди. Йөне бела улы ил билен геленсоң, соңа бака өзүни дүрседи. Онсоңам, шу еке дидарының хем-де Ыбрайымының аман-саг галмагы оны шүкүрли этди, гама батып, халыс эҗизлән йүрегине уммасыз тетәрик болды. Эмма, билмерсиң нәмедендигини, кәрым баша инен беланың янында хөври болар экен. Белки-де оларың утгашайшам болса боландыр —

ким билйәр. Гөргүси яман, Җаханыңкы хем шейле болды.

Ерде Ыбрайыма хич хили зепер етмесе-де, ол кесегиң ашагында галандан бетер болды: онуң гөвнүне, ирде-гичде ер хопайҗак ялы болуп дурды. Гиҗелерине дагы йүреги ховп алып, еринден зөвве-зөвве галыберерди. Оны көшешдирмек хем Җахана дерт барыны берйәрди. Ыбрайым тапынан вас-васылыгы билен шейле бир башагайды велин, онуң инди өңки ялы машгаласына-да сери ёкды. Йыгы-йыгыдан командировка гидйәрди, бир гитсе-де вагты билен өйүне гара бермезди. Шонуң ялы узак командировкаларың бирине гиденде Ыбрайым доланып ызына гелмеди. Җахан оңа, бай, көп гараш-да, бичәре... Иң соңунда-да йүреги такат этмән, илкинҗи сапар Ыбрайымың эдарасына барып: «Адамыма нәме болды, эдил гуя гачан ялы болайды-ла» дийип, хабар тутды. Шол ерде оңа элхенч бир хабары айтдылар: Ыбрайым гиден еринден бир аял билен баш гошуп, инди гайдып Ашгабада доланмаҗагыны йөрите эдарасына хат ёллап, мәлим эдипдир. Ол бир эййәм ише-де ерлешипдир, өйи-ишиги-де бармышын.

Җахан бирбада айдылян затлар оюндыр өйтди, тас пыңкырыпды хем. Йөне Ыбрайымың язан хатыны гөркезенлеринде велин, эсси айылып, тас чашыпды. Өңем эне-атасыны бакы йитирип, йүрегиниң ярасы битмедик начар халыс эҗизледи-де, Ыбрайымың бивепалык хатыны йүзүне тутуп, улили билен сес этди. Түркмен машгаласы диңе иң эзиз гөрйәнини гапыдан гөлегчилер ырандырып алып гитгенлеринде шейле сес эдйәр.

Җахан бивепалык дийлен зат барада мундан өңем көп гезек эшидипди. Танышларының арасында ол дерт зерарлы ек-түк янып-бишип йөренлери-де барды, йөне велин, адам оглы, мунуң ялы бихаялыгы башарып билер өйдүп ятса-турса келлесине гелмәнди. Оны ене бир зат отлара салярды: шу чака ченли бир яссыкда ятып, бир яссыкдан өренде болса, ол Ыбрайым шейле намарт, шейле горкакдыр дийип, пикир этмәнди. Ыбрайым ер титрәнинден соң Ашгабатда яшап билмеҗегини кәярым какдырса-да, Җахан бу бир вагтлайын затдыр, зәхреси ярыландандыр, совашар, көшешер, гечер гидер дийипди. Җуда бир ере гитмели болаянында-да, мениң билен оглуны гоймаз ахыры диййәрди. Эмма онуң диени болмады: Ыбрайым оны ите бир сүмек эдип ташлады. Шол гидишине-де, ине, он бәш йылы гечирип, өлүмиң өң янында Җаханың хузурына гелип говушды...

Җаханы бу күйлерден ояран гапыдан гирен профессорың ардынҗыран сеси болды. Ол туруп профессора ерини берди. Гарры доктор хич зада үнс бермән, яралыны барламага башлады. Ол элини яра етиренде, Ыбрайым иңледи, ене бир салымдан чалаҗа габакларыны гымылдатды: Җахан Ыбрайымың өзүне гелип угранынына аңды-да, гитме билен болды. Ол дуран еринден эгилди-де, ассаҗа:

— Ёлдаш профессор, мен ынха доланып гелҗек... — дийди.

Профессор бәрсине-де өврүлмән:

— Шу ерде болуң, Җахан Мырадовна, сиз маңа герек боларсыңыз — дийди.

Җахан биалач галмалы болды. Аслыетинде велин, онуң Ыбрайым билен дири гүнүнде йүзбе-йүз дурасы гелмейәрди, бейле томашаның, догрусы гереги-де ёкды. Ол өз ичинден: мениң бу ерде болмагым дердине зыяндан башга хайыр берип билмез дийип пикир эдйәрди. Шол зерарлам профессорың гитме диенине бакман, гапа тарап йөнелиберҗек болан хем шолды велин, Ыбрайымың он бәш йыллап йитги болан овадан гара гөзлери Җахана найынҗар бакды-да, доктор эдилдоңан ялы дуран еринден гымылдап хем билмеди. Җахан шу галагоплугың арасында бирмахалкы өз өпен гөзлерине сын этди-де: «Догруданам, адамың гөзи хичхачан үйтгемейәр экенов» дийди.

Ыбрайым ахыры өзүне гелсе-де, дерди башындан агдыкды: ынҗык келле агырысынданам бетер, онуң гөвнүне бүтин дүнъе агдар-дүңдер болян ялыды. Ол бу хопукдырып алып барян башайланмасы зерарлы энтек өзүне нәмелер боланыны, ниредедигини, кә вагт бир рухлар ялы гаймалашян бу ак халатлыларың кимдигини хем билмейәрди.

Профессор эмай билен яралының билеклерини сыпалашдырды, йылгырды, эглип, хошамай әхеңде:

— Ери, халыңыз ничик, ягшы йигит? — дийди.

Я дерманлар хайыр этдими, я шу хошамай сеси эшиденденми, Ыбрайымың баш айланмасы айрылышып, акылы бирнеме дурланып уграды. Ол яңы нәмәниң-нә-

медигине дүшүнжек болуп башланда, профессор Жахана гаңрылып:

— Жахан Мырадовна, нәсагың маңлайындакы компресси тәзелəң — диенден Ыбрайым бу дийсең якын, шол вагтың өзүнде-де дийсең алысда галан ада бенди болды-да, тас ене эссинден гидипди.

Жахан өңем-ә галпылдап учжак болуп дурды велин, өз ады тутулан бада тисгинип, алланичигси болды. Ол айланып, ювашлык билен койкалаң бушужуна барды. Сәгинди. Ожар көзүни эллежек болян дек элини сандырадып, кеселлиниң маңлайындакы эпленги мата узатды. Ыбрайым яссыкдан келлесини галдырман, башужуна әңетди. Әңеденденем маңлайына узан эле говушгынсыз япышды-да, шу ере гетиренлери бәри илкинжи гезек ювашжа:

— Ай-жа-хан!.. — дийди.

Жахан шол сандырап дуршуна гошарыны Ыбрайымың элинден сыпдырды-да, агламжырап, нәдип дилине геленини өзи-де билмән:

— Рахатлан, эзизим... — дийди.

Профессор сессиз-үйнсүз палатадан чыкды. Олар икичәк галдылар. Жахан Ыбрайымың гапдалына гечип отурды, уллакан гөзлериниң ханасы гызгын яшдан долан Ыбрайым болса ювдунып, Жахана әңедип ятырды.

Нәсаг бир затлар дийжек болярды, эмма халыс межалы болмансоң, гүрләп билмән хорланярды, Жахан, гөйә диерсиң, онуң айтжак болянларыны билйән ялы аңырдан чогуп гелен агысыны зордан саклап:

— Багышлаян, Ыбрайым... — дийди. Жахан бу махал, эдил шу пурсатда дүнъеде Ыбрайымдан башга әхли зады унудыпды. Хатда онуң этмишинем. Ол йүрегиндәки Ыбрайыма болан сөйги оды бир эййәм сөнди дийип йөрди, эмма ол дердесериң бирже учгуны йүрегиниң бир еринде гизленип галан экен. Оңа Жахан дүнъеде деңи-тайы болмадык гысып-говруп барян шейле эжирли, ягшы умытлардан долы шейле якымлы агырының шу махал гурсагында пейда боланында гөз етирди. Ол мундан артык чыдап билжек дәлди: я өзүни Ыбрайымың гужагына окламалыды, я-да бу далжыкдырып алып барян палатаны ташлап, үмдүзүне чыкып гитмелиди. Илкинжини ол башармады — онда адамкәрчилик мертебеси ене-де оянды, шонуң үчинем Жахан аглап, гапа йөнелди. Ол чыкып барярка Ыбрайымың: «Оглум!..» диен богук наласы эшидилди-де, доктор шарпык чалнана дөнүп, сакга дурды.

Ыбрайым ене-де өзүнден гитди.

Профессоры Жахан дашардакы далбарың астындан тапды. Ол йүзүни ашак салып, чилим чекип отуран экен.

Жахан оңа дуйдурман, яглыгы билен чыгжаран гөзлерини сүпүрди-де, чугшуллап онуң янына барды:

— Сиз бу ердеми?..

Профессор улудан демини алды-да, башыны галдырып:

— Ай, палата дымыграк экен, шемала чыкаяйын дийдим. Онуң ягдайы нәхили — дийип сорады.

Жахан профессорың гапдалына гечип отурды-да:

— Мен оңа гөрүнмели дәл экеним. Мени гөрүп хас бетер толгунды. Оңа рахатлык герек ахыры — дийди.

Профессор гөйә диерсиң башга бири билен хабарлашян ялы йүзүни кесерәк совуп:

— Онуң зыяны ёк, Жахан Мырадовна, зыяны ёк — дийди.

Жахан эсли салым дымандан соң, улудан демини алды-да:

— Ол яңы чыкып гелйәркә: «Оглум» дийип гыгырды. Белки, оңа оглуны гөркезерис, хә ёлдаш профессор?.. — дийди.

— Гөрсүн, гөрсүн, оглы бар болса хөкман гөрсүн, Жахан. Ханы йөрүң палата баралың бакалы.

Олар тиркешип клиника гирип гитдилер. Жахан оглуны чагырмак үчин өйүне жаң уржак болуп залда галды, профессор болса палата гирди.

Ыбрайыма ган гойбердилер, йүрегини саклар ялы ене укол урдулар, эмма ол өзүне гелмейәрди. Соңабака болса онуң дем алмасы хем кынлашып угрансоң, агзына кислород яссыгыны тутдурдылар.

Палатада профессор, Жахан хем-де орта яшларындакы сестра аял отырды. Дым-дырслык, диңе кә ярым Ыбрайымың яссыкдан кислород сорян хащылдысы эшидилйәрди.

Профессор сыпдырман яралының пульсуны диңләп отырды.

Палатадакылар гутулгысыз ажалың гелип етерине гарашып дуркалар, Ыбрайым бирден кислородлы яссыгы эмай билен агзындан айырды-да, эдил ериң астындан эшидилйән ялы чалажа хиңленип башлады. Ол

дийсең гайгылы айдымды, ол айдым ал-асманда ёлдашларындан азашып, булутларың арасындан натуван халда ховандарларыны агтарян ядав хем ялңыз галан гарры дурнаның мукамыны ятладярды.

Башына агыр иш дүшенде Ыбрайымың мыдама шу айдымы хиңленйәндиги Җаханың хакыдына гелди.

Айдым узага чекмеди: эдил башлайшы ялам тапба кесилди.

Сестра кислородлы яссыгың богдагыны ене нәсагың агзына тутдурмак иследи. Эмма профессор Ыбрайымың гошарыны эмай билен дөшүнде гойды-да ювашҗа:

— Сестра, кислороды айрайың, инди онуң гереги ёк — дийди.

Җахан сес эдип йүзүни дивара берди.

Эдил шол вагт палата эгнине халат атылгы гараягыз инчемик йигит гирип, геле-гелмәше Ыбрайымың ятан койкасының башына барды. Йигит ятаны оңат сынлады-да, бирден ики эли билен йүзүни тутуп, эдил йылан чакан ялы җынссыз гыгырды. Ол аркан серпилип, йүрегги ярылан ялы Җахана тарап окдурылды. Буйра-буйра гара сачлы башыны онуң гурсагына ойкап:

— Эҗе... мен ганхор... Оны мен өлдүрдим!— дийип налады.

Профессорың сүпүрип дуран әйнеги элинден гачды.

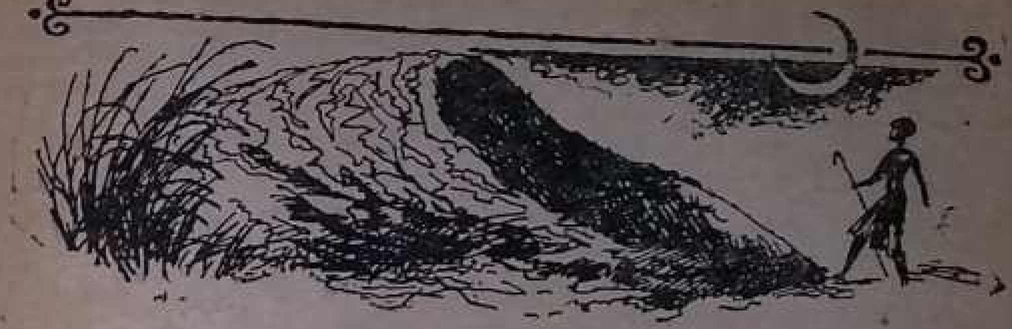

ЛАЧЫНЫМ

Рахыма гарашанда мыдама болшы ялы, Җеннет бу махал хем бирейййәм гейнип болупды-да, вагтыны ненеңси гечирҗегини билмән дивардан асылгы сагадың иргинсиз халлан атып дуран дилиниң тактына гошуп, ювашҗадан роялы тиңңилдедип отырды.

Бейлеки отагда какасы Рахман ага эртирден бәри нәмедир-де бир зады тыркылдадып уссачылык эдйәрди: мегерем, стол чырасыны бежерйән болса герек, себәби ол өтен агшам гиҗәниң бир вагты Җеннетиң чырасыны алып гидипди. Эҗеси хәли ишден геленокды, фабрикде смен чалышмагына ене бирки сагат дагы барды.

Догрусы, Җеннет бу гүн ядавды, бармаклары сыркырашып, роялың клавишлеринем зордан басярды. Йөне: Рахым: «тәзе операның премьерасына билет алдым, тайын болуп отургын» дийип, телефон этди ахыры. Хейде, онуң сөзүнем йыкып болармы?.. Ядавлык дийййәрмиң, эдил ысытма алып барян болса-да, Җеннет гидер. Ёк, оны ядав эдйән башга затды — сөйгүлисине шу ирикгә болуп гарашып отурмак.

Җеннет бу гүн иң говы гөрйән көйнегини гейди, какасындан огрынча йүзүне чалаҗа пудра чалды. Ол йигримисини барып дөрт ай өң долдуран-да болса, ала-бөле шу гүнден, шу агшамдан башлап өзүни етишен гыз хасаплады. Ай, нәме, гыз халкы бир төврарак адам боляр, кән дилленибермейәрлер, огланлар ялы дәл, оларың этҗеги ичинде. Элбетде Җеннет гызам бир затҗагаздан маны тапяндыр-да...

Җеннет гараягызларың ичинде гөрмегейлериң бири-

ди, өзем «байдак ялы» дийилйәнлерденди. Оңа хас бетерем гөрк берйән зат, ойнаклап дуран кирпикмен гара гөзлериди. Бейле гөзлери гөренде суссы басылмаян йигит аз-аз. Догруданам, сазчылык училищесиниң гапысындан гирен гүнүнден башлап, Женнети гөз астына алан йигит аз болманды. Ине, бу булдурашып дуран ала гөзлере бенди боланларың илкиси-де Ораз болды.

Оразы училищәниң директоры чепер хөвесжеңлериң арасындан тапыпдыр, оңа айдымчылык талантының бардыгыны өмрүнде элегинден көп окувчыны гечирен директор деррев аңыпдыр. Оразың узакчылдан арасса баритон сеси оңа опера театрының сахнасында гележекде ат-абрайы, үстүнликлери албайлаярды. Муңа училищедәки окаян-у окадянларың хеммеси дүшүнйәрди. Оны Женнетем билйәрди. Эмма нәме үчиндир бу дешли сарыягыз йигиде гыз кән бир йүз бермейәрди.

Йигит йүрегиндәкини Женнете энче сапар өзеленипләр дуйдурса-да, ызындан галман, инче тама билен өйлерине барянча ууградыплар чыкса-да, гызың доң йүреги оңа диййәмиңем диймеди, гелйәмиңем, шол доңңара-дашлыгыды.

Йөне вели, Женнет Оразың айдымларыны халаярды, онуң сесини эшиденинден вокалистлер класының агзына барып дурарды-да, огрын диңлейәрди. Эмма гөз билен гөрүп болмаян бир дүшнүксиз чал дивар бу икижуваның арасында шол миземән дурды.

Белкәм Женнетиң Ораза болан бу гарайшы, онуң бир өйүң ак жүйжеси болуп, өмрүнде эне-атадан гаты сөз эшитмән, бол-телкиликде кемала гелип, бирнеме ләликсиреденлери үчиндир? Белки шол себәплем илде ёк көйнеги гейип, илде ёк монжугы дакынып билши ялы, гыз барының етип билмейән йигидинем сайларын дийип пикир эдйәндир? Белкәм-де сөййән дәлдир? Ким билйәр, дурмушда болмаян зат бармы нәме. Йөне вели башга бир гүмүртиксиз зат барды: Женнет энтек яшайшың дүйп манысыны, дашыны гуршап алан адамларам ончаклы айыл-сайыл этмәни башармаярды. Догрусыны айтсак, ол дурмушда болуп гечйән вакалара, хадысалара пети гитмедик гат-гат йүпек көйнеклериң, келлә гышыжак атып гейилйән хил-хил багана телпежиклериң, дашының простыны ики гүнүң биринде диен ялы чалшырылып дурулан памык ялы йүпек ёрганларың, иң соңунда болса бармажыгыңы дегрип-дегирмәнкәң хер дүрли

якымлыжа сеслер чыкарып дуран айна ялы фортепианоның аңырсындан середйәрди. Шонуң үчинем гызларың башы жем болуп, бир йигидиң гүррүңини этдиклери, Женнетиң илки билен: «Оваданмы, костюмы нәхили, оңат танс эдип билйәрми?» — дийип, сорамагы гең зат дәлди.

Дүнйәде тәзе-тәзе костюмлы, мылайым геплешмәни, отлуклы ялы танс этмәни башарян овадан йигитлерем аз дәл. Ине, бу хили йигитлериң ичинден Женнетиң багтына саташана Рахым диердилер.

Рахым шу йыл училищәни гутарып, эжеси айтмышлайын «несип эденден Москва — консерватория хыялланярды».

Умуман Рахым эрбет йигит дәлди, даш гөрнүшем Женнет ялы зады гөрмедик гызы алдарча барды. Онуң жайтарыпжык дуран инчерәк бурны дийәймесең, йүзүнде-гөзүнде, боюнда-сыратында эгер-эгер чигит ялыжагам кем ери ёкды. Дилеварлыкда-да Женнетиң билйән йигитлериниң ичинде Рахымың өңүне гечәйжеги я барды, я ёкды-да.

Гүнлериң бир гүнем, мегерем шу байрамларың бири болса герек, училищедәки гечирилен агшам гиже ярыма чекди-де, бир сөз билен Рахым Женнети өйлерине ууградды. Шол гүндир шу гүн, бу икиси душушдыклары асыл йитирип тапышана дөнәйдилер: кино гидип уградылар, театр дийсең — муны сыпдырмадылар, иң соңы хем бирек-бирегиң өйүне бармаҗы чыкардылар...

Ине, бу махалам Женнетиң йүрегини элине алып, Рахымына ирикгә болуп отурышыды.

Спектаклың башламагына диңе ярым сагат галыпдыр, Рахым вели хәлем гара бермейәрди.

Бирнеме ховсала дүшен Женнетиң: «көчә середип гөрейин, хей гелмейәрмикә» дийип, пенжирәниң өңүне баранам шолды велин, гапы үч гезек ювашжа тыркылдады. Женнет хасыр-хусур роялың өңүне гечәге-де, чем гелен клавишлере басышдырып уграды. Ичерик асса-асса әдимләп Рахым гирди.

— Женнет, көп гарашдырайдыммы?

Гыз сес бермеди. Ол торсаран йүзүни гапдала совды.

Йигит гызың өңүне гечип, рояла япланды.

— Мениң учмахым өйкеләйипдир өйдйән, херне эйгиликлиси болсун — дийди-де, эглип Женнетиң өв-

сүн атып дуран гара сачларыны гүлүмсирәп сыпалады.

Гыз вели бармысыңам диймеди.

— Җеннетим, йүзүңи өврүме. Сен йүз өврсең мениңем йүрегим гыйыляр, шуҗагаз гушҗагазыңам — Рахым роялың үстүндәки ясама гушҗагазы эмай биленҗик алды-да, онуң чүңкҗагазыны Җеннетиң яңагына дегирди. Болмады, гыз йылгырды. Йигит гушҗагазың хүпүҗегинден сыпап:

— Җеннетимиң ынҗык өйкесини язмага медет берен, эй, учмахың алаҗа җанавери, өмрүң узак болсун!.. — дийди-де, оны ене өңки еринде гойды.

Гыз бүс-бүтин ачылды.

— Рахым җан диййән-ә, сен драма артисти я-да шахыр болмалы экениң. Шу сүйҗи дилиң билен дашам эредермикәң диййән.

— Сениң хабарың ёкмы, мен гошгам гошян, ахыры. Йөне диңе сениң үчин. Диңле!

Гөрүп болян болсады, билбиллериң
йүрегни.
Үлҗе ялҗак этҗагаз өвредерди
сөймәни...

— Онуң ялы болса ханы, йөр, гидели! Бары-ёгы он минут галыпдыр. Етишәйсек болдугымыз — дийип, гыз йигиде гошгусыны соңлатман ховлукдырды.

— Етишерис, етишмесек таксилериң җаны саг болсун.

Җеннет сумкасыны алды-да, олар гүлшүп чыкып уградылар. Гапа етенлеринде Җеннет ызына-да гаңрылман:

— Кака, биз гитдик! — дийип гыгырды. Какасы җогап бермеди. Диңе оларың аяк тапырдысы кесиленде, бейлеки отагдан чал сачлы, бир неме бүкүлип, гаррылыгың азары етип угран гөзи әйнекли бир адам гелди. Ол үсгүрип, пенҗирәниң өңүне барды-да, әйнегиниң үсташыры көчәни сынлап, ёгын сеси билен өз башына:

— Бе, Җеннет җан шол йигидиң нәмесине гуваняр-ка? Хич кешдим чекенок-да. Ай, болярда йөне... — дийип, башыны яйкады.

Уммасыз йылдызлары йылп-йылп эдишип дуран гиң асманлы Ашгабадың мавы гиҗелери хас бетерем сөйүшйәнлер үчин гадырлы. Язың бу санлыҗа соңкы гүнлери билен гөйә диерсиң өз сөйгүлерем биле гидәйҗек ялы, олар бирек-бирегe вепалы болмагы, хич өйкелешмезлиги хем-де диңе сөйүшмеги янҗап-янҗап үндейәрлер.

Шәхериң гыралары баглы гиң ягты көчелери, проспектлери асуда. Шәхерлилериң биреййәм аягы чекилишипдир. Мунуң ялы асудалыгың гадрыны диңе сөйүшйәнлер билйәр. Бейле боланда өз эзиз гөрйәниңе йүрегиңдәки гизленип ятан иң арасса дуйгулары эрик агаҗының ак гүллерини пайрадышы ялы бирин-бирин дөкесиң гелйәр.

Кәбир гахрыманларың шовсузрак чыкан образлары, ек-түк сазлашмаян дуэтлер дийәймесең, тәзе операның сазы-да, артистлериң ерине етириши-де Җеннете умуман ярады. Рахымың вели опера о диен йүрегинден турмаса-да, Җеннетиң гөвни дийип, йүрегиндәкини дашына чыкарман, гыз биле ылалашды.

— Рахым җан, гел гайдалыда. Сагат ики болупдыр. Укым тутуп, эдил өлүп барян. Аякларым әдилмеҗек боляр — Гыз башыны йигидиң эгнине гойды. Рахым гаршы чыкмады.

Олар эсли йөрәнлеринден соң бир гараңкырак көчә совулдылар. Җеннетлер бу ерден дашда дәл. Рахым хиңленйәрди, гыз болса гөзүни сүзүп, дымып барярды. Булар шол көчеҗик билен он-йигрими әдим гечип-гечмәнкәләр, бирден гараңкы тротуардан бириниң ёгын сеси эшидилди:

— Ягшы йигит, одуңа-ха ёкдур-да?

Гиҗәниң бир махалы, ынс-җынссыз гараңкы көчеде бейле дилегиң оңлулык дәлдигини ким билмейәр. Отлучөпден башланан сорагың соңуның эгниңдәки геймлере, җүбүңдәки пуллара, гошарыңдакы сагада барып дирәймегиниң мүмкиндигини Рахым хем аңярды. Шонуң үчинем бу сеси эшиденден йигидиң сүңңи говшап, дуршы билен галпылдап уграды. Ол әхли зады, хатда бир гысым болупҗык голтугына гысмылҗырап барян Җеннетинем ядындан чыкарды.

— Булар бандит, бизи хөкман хеләк эдерлер. Нәтсеккәк?— Рахымың сеси сандырап чыкды.

Вах, онуң далла гөзлейән адамсыны: Җеннет гөргүлиң биреййәм дили басылыпды. Эмма бу сөзлер билен йүзлененсоң, гыз өзүни дүрсемәге межбур болды.

— Рахатлан, эзизим, алҗырама. Хич кечлерине гайтмагын, гахарланмагын. Белки, хич зат болмаз.

Бу вагт болса ики саны даяв адам буларың ёлуны саклап дурды. Гыз Рахымың эрбет галпылдаяныны дуйды.

— Ханы, бир минут аяк чекиң-ле! — Сес аркайын чыкды.

Булар сакланды.

Нәтанышларың бири элиндәки йити фонарыны илки билен Җеннетиң йүзүне тутды. Гыз йүзүни совды.

— Шедевр! — дийип, фонарлы гүлүмсиреди-де, чырасыны Рахымың дабаныңдан башлап, депесине ченли гездирди ве гең галан ялы сокдурып, сыгырып гойберди: — Стил-люкс!

Ёлдашы гүлди. Фонарлы чырасыны сөндүрди-де, ёлдашына ювашлык билен, эмма азмлырак:

— Башла! — дийди. Бейлеки буйругы алан бадына Рахымың алкымына дыкылып гелди-де, бөврүне сымсыклады.

— Ери!

Рахымың горкусы етҗек дереҗесине етип, ол ярымагылы сеси билен ялбармага башлады.

— Җан агалар, мени бейтмәң!.. Алың... Костюмымы алың... — Ол титир-титир эдип, пенҗегини чыкармага дурды — Җубимде йигрими манатдан говрак пул... пул бар, оны хем алың... Йөне... мени өлдүрмәң... Җан агалар, какамың менден башга оглы ёк... Мен театрдан чыкып гөни гайтмакчыдым... Йөне, ине шу гыз бир салым гезели дийип, халыс гоймады. Мен хич киме яманлык эдйән дәлдирин... Җан агалар, мени өлдүрмәң!..

Онсоң Рахым пенҗегини фонарла узатды-да, гушагыны яздырды. Фонарлы бандит ит йылгырышыны эдип:

— Ол эсиз галмышыңы түйдүк ялы эдип, башымыза уралымы — дийди.

— Саг болуң!.. — Рахымың сеси бу гезек дийсең зарын эшидилди. Гыз ене-де Рахыма гысмылҗырады. Фонарлы бандит хас гахарлы гүрледи:

— Индем периңи гой-да, өзүңем ёк бол. Хава, бир задам табшырайын: шу болан ишлери бириниң янында яландан-чындан агзайдыгың... ине шуны гөрйәрмиң! — Ол җүбүсинден йүзлери ялпылдап дуран гаманы чыкарып, Рахымың эдил гарнына гезеди.

Рахым сесини чыкармады, гыз аглап уграды.

— Бихаялар, утаның! Эдйән ишлериңизден хабарыңыз бармы! Нәмәмизи алсаңыз алың, өлдүриң, йөне... Рахым! Эзизим!.. дийсене!..

Җеннет мундан артык гепләп билмеди, ол Рахымың гуҗагына долды-да, хоркулдамага дурды. Рахым агламҗырап:

— Ине, Җеннет җан, ягдая-ха шейле. Менден гаты гөрме... Диенлерини эдәели... Зыяны ёк... Гайгы этме... Мен сени ятдан чыкарман... — дийди.

Җеннет вели «Ёгей!... ёгей!»... дийип, яшлы йүзүни багрыны паралап, Рахымың гурсагына ойкап дурды.

— Ери, бесдир! — Бу иң соңкы буйрукды. Гама ене ялпылдап гитди.

Рахым бойнундан аслышып дуран... Җеннети зорлук билен айырды-да, ызына гараба-гараба гачмага башлады. Гыз ере язылды-да, зордан тирсегине галып, гараңкының ичинде дашлашып барян бивепа йигидиң ызындан:

— Рахым, бейтме!.. Якма мени, дур ганым, дур!.. Өлдүрип гит!.. — дийип налады.

Рахым гараңка гарышды...

Оразың баштутанлык эдйән «Эдерменлер» адыны алан дружинасы бу гүн көп иш битирди: олар дөрт саны бозгагы тутуп гетирдилер.

Гиҗе ярымдан ягшы агансоң, дружинаның бейлеки огланлары билен хошлашып, Ораз хем-де курсдаш ёлдашы Борис икиси училищәниң яшайыш җайына — өйлерине гайдып гелйәрдилер.

Көчелер үмсүмлик. Магазинлериң агзында гаравуллар отыр. Хер еррәкде оларың өңүнден ики яна гезмелешип йөрен дежурна милиционерлер чыкяр. Оразың атлы дружинасыны буларың танамаяны аз-аз. Шонуң үчинем душ гелен милиционер Ораздан бу гүн нәме иш битирендиклерини сораяр.

— А-хов, Ораз, хер душ гелен милиционерлериң янында бир сагатлап дурҗак болсак, даңдана ченли өе бармазмыкак диййән...

—Зыяны ёк, Борис. Эртир дынч гүнүмиз. Несип эдениңден ятарыс она ченли.

—Тәзе операнам-а гөрмелай.

—Ханы стипендия дагы бир чыксын-да. Ене үч гүнҗүк галды. Йөне вели, гөрерлиги бери бармыка?

—Хәли Җеннет билен Рахым икиси-хә шоңа дийип хайдап барян экенлер.

Ораз Җеннетиң адыны эшиденинден бир хили сусланды, оя батды. Ол Җеннети ятдан чыкарҗак болуп көп гезек сынанды, эмма гүн гелдигиче онуң ады Оразың йүрегине берк орнашярды. Ине, бу махалам, биргеңси болуп аркайын гелйәрди вели, Борис есер ерде онуң йүрегиндәки йүзи күлҗерип дуран көзүни горҗады отурберди. Ораз узак вагтлап гүрлемеди. Ёк, ол гүрледи-де, йөне хич киме эшитдирмеди: онуң йүреги геплейәрди.

«Ах, Җеннетим, Җеннетим! Мен сени асла гөрмесем болмаярмы! Бу оңат гиҗелер нәме үчин сен янымда дәл. Адам йүрегиниң исләни билен баш гошуп билйән болсады... Онсоңам, мениң Рахымыңкы ялы бу шәхерде өйүм ёк, онуңкы ялы гатбар-гат эшиклерим ёк. Мен бир оба огланы. Зияны ёк, олара дерек мениң айдымларым бар. Оларың әхлиси сениңки! Сен өзүңи нәхили алып барсаң-да, йүрегиңи башга бирине берен-де болсаң, мен сени ядымдан чыкарып билемок...»

Оразы өзүне гетирен зат Борисиң ховатырлы сорагы болды.

— Ораз, эшидйәрмиң? Бир адам-а хорланяр.

Булар диңширгендилер.

— Ёк болуң! Мени говусы өлдүриң. Мен сиз билен хич ере гитҗек дәл! Өлсемем гитмен!... Вай, дегмәң!

Бу аял адамының сесиди.

Ораз билен Борис сес чыкян тарапа ылгадылар. Догрудан хем Ораз ылгап баршына көчәниң гырасында ятан бир аял адамыны сайгарды.

—Тутуң олары! Олар бандит мени хорлаҗак болдулар. Ялбарян, тутуң!...

Ораз билен Борис бу аялың кимдигини-де аңшырман, гаты-гаты йөрәп барян ики саны адамының ызындан окдурылдылар.

—Ханы дуруң, бихаялар. Сыпмарсыңыз, дуруң!

Бандитлер аяк чекди. Оларың бири (мегерем фонарлысы болса герек):

—Шонуң хем гепине ынанярмысыңыз. Пьянмы-нәмеми, адам барыны масгара эдип баряр—дийип, аркайын гүрлеҗек болды.

Эмма онуң гүррүңинде нәхилидир бир мүйнлүлик әхеңиниң бардыгыны Ораз дуйды.

—Зияны ёк. Ынха милиция бөлүмине барарыс, ол аялам әкидерис. Эгер адамлара ялан төхметлер япып йөрен болса, онуң хем чәресини гөрерис. Биз дружиначылар, йөрүң ханы! — дийип Ораз бандитлере йүзленди. Эмма эли фонарлы сен-мен ёк Оразың үстүне өзүни зыңды-да, шолбада хем ере язды. Ораз эйменч бир ичини чекди. Бандитлер аяк алдыгына гачып уградылар. Борис дынман җүрлевүгини чалып, гачып угран бандитлериң ызындан окдурылды. Көп вагт гечмәнкә Җеннетиң гапдалындан ики саны милиционер ылгап гечип гитди. Җеннет нәмелер гопяныны дүшүнмән, аңкарып галды. Ол бир салымдан еринден турды-да, элем-тас болуп, адамларың ылгашып гиден тарапына энтиреклэп уграды. Яңы он-йигрими әдим гечени хем шолды вели, ере языльп ятан бир адамыны гөрди. Гөренденем горкуп ыза чекилди. Ятан адам иңләп башлады. Гыз ювашлык билен эгилди-де, онуң йүзүне серетди, середенденем доңуп галды. Онсоң эдил бир зыңлан топ ялы, онуң үстүне өзүни оклады-да:

— Ораз, Ораз!— дийип, онуң башыны галдырды.

Йигидиң ятан ери эййәм гана булашыпдыр. Гыз бойнундакы памык ялыҗак йүпек өймесини яра тутды:

—Ораз, Ораз! Мен Җеннет, мен Җеннет!—Гыз бирденем акылына айландымы-нәтдими, улили билен:

—Көмеге! Ил-гүн, көмек эдиң! — дийип гыгырып уграды.

Бу сесе голайдакы ховлулардан дөрт-бәш адам ылгашып гелдилер. Геленлериң ызы сүре хем ики милиционер, Борис бандитлериң бирини өңүне салып гетирдилер. Хай диймәнем машынлы врач етишди. Гыз вели шол өзеленип ятырды.

—Ораз! Ораз җан! Мен Җеннет. Гепле, якмасана мени, ач гөзүңи!..

Эмма Ораз өзүни биленокды, ол Җеннети танамады...

Гаманың салан ярасы агырам болса докторың айтмагына гөрә, ол өлүм ярасы дәлди. «Хассаның җаны сагат. Йигит тут ялы экен, йүреги чыдамлы. Шонуң үчинем о диен горкулы зат ёк. Бар, кейигим, бейдип өзүңи хорлап отурма-да ягшы дилегде бол. Ене-де санлыҗа гүнден йигидиң саңа говшар» дийип, докторлар бирахат Җеннети хер гүн клинканың ишигинден гөвүнлик берип уградярдылар.

«Доктар маңа «сениң йигидиң» дийди. Мениңкими бир. Белкем, онуң башга сөййәни бардыр, белкәм, менден гөвни совашандыр, ядындан чыкарандыр. Ол өлүмден кими халас эденини, мениң Җеннетдигимем танамады ахыры. Мен гурайын, нәме үчин оны бейле-бейле хорладым, башга бир бинамыс билен баш гошуп, ичини якдым. Ол мени сөййәрди ахыры. Инди оны танадым-ла. Өлсемем унутман сени. Ораз җан!.. Мен оңа өзүми зорлук билен сөйдүрерин, ялбарыплар чыкарын. Эден гүнәми геч дийип, өңүнде дызыма чөкерин...»

Шол горкунч гиҗеден соң, мегерем он бәш гүн гечен болса герек, гүнде кеселханаҥың ишигини яссаныр, халыс өзеленип дурансоң, Җеннети ир билен Оразың янына гойбердилер.

Җеннет дуршы билен галпылдап, палатканың ишигини зордан ачды-да, дараклыгына басып, хассаның янына йөнелди.

Ораз пенҗирәниң өңүнде ики элини дөшүне говшурып, сүйҗи укуда ятырды. Җеннет эдил доңан ялы эсли вагтлап онуң йүзүне середип дурды: «Агарыпдыр, бирнеме солупдыр...»

Гыз элиндәки дессе гүли айнаның өңүнде гойды-да, бегенчден хем утанчдан яңа яша долан гара гөзлерини балкылдадып, Оразың гапдалына гечип отурды. Ол эглип, йигидиң гиң маңлайындан өпенини өзи-де дуймады. Бу сандыраян нәзик леблериң ыссысыны дуян ялы Оразың җебирли йүзүне бирхили мәхирли ягтылык чайылып гитди.

Җеннетиң җаны арам тапып, гөйә диерсиң, бири эшидәйҗек ялы чалаҗа:

—Ораз җан!... —дийди.

ӨМҮРБАКЫ МӘХРИБАН

Аман тәзеден бәри эҗесине баш беренокды. Ине, барып бир хепдәниң ичи, ол гүнүң-гүнүне ир эртирден чыкып гидишине, өйлерине халыс сурнугып, гүн яшыберер үчурлары зордан өзүни атярды. Эҗеси Амана ялбарып гөрди, кәййәп гөрди, уруп гөрди — йөне велин, буларың хиҗисем пейда этмеди. Аман эли сыпындыгы мүң дүрли баханалар билен эҗесиниң гөзүне чөп атып, чыкып гидерди.

Беланың көрүгем обаның гайрасындакы көне депеди. Ол депәни билйән адам ёкды. Ек-ярым гарры-гуртулар оңа җынлымыш диййәрдилер. Башга бир роваята гөрә-де, гадым заманларда депәниң шиндики дуран еринде уллакан шәхер болупмыш. Эмма ол шәхериң илаты месликден, яңа шейле бир азыпмыш велин, худайтагала газаба мүнүп, оны илаты зады билен ер хопдурайыпмыш. Шу ярамаз гүррүңлер боланы үчинми, о депәни хич ким халамаярды. Хатда пыяда ёлы хем онуң эсли бейлесинден айланып гечйәрди. Шейле болансоң чагалар-а асла о ерик гойбермейәрдилер.

Йөне он бәш гүн мундан өң ол депәң янында илкихә бир топар келлелери йылчыр әйнекли адамлар пейда болды, ине, бир хепде бәрем экскаватор гелип, аллыгына онуң гумуны дашап башлады. Нәме үчин дийсеңем о ерде тәзе сагалдыш санаториясыны салмага хыяллаярдылар. Төверекде бош ятан дүз ерем кәнди, эмма алымларың айтмагына гөрә, хут шол депәниң ду-

ран еринден хованың үйтгешик акымы гечип, ол белли-белли кеселлер үчин учурсыз пейдалы болмалы.

Ине, Аманҗыгам хер гүн шол ериң экдисиди. Ол арман-ирмән экскаваторың ишлейшине хөвес билен сын эдйәрди. Басым Аман экскаваторчы йигит биленем достлашды, хатда ики сапар экскаваторың кабинасына хем мүнүп гөрди.

Аманы хас бетерем гызыкландырян зат, олам депе газыланда, онуң ичинден чыкян хер хили күйзе дөвүклери, палчыкдан биширилип ясалан гапҗагазлары. Аманың йүрежигинде беслейән ене бир арзувҗыгы барды. Ол ер ишләп йөркәлер, я-да көне депелери газяркалар адамларың хазына тапяндыкларыны көп эшидипди. Шонуң үчинем онуң гөвнүне болмаса бу депәниң ашагынданам ичи гызыл пулдан долы хум чыкайҗак ялы болуп дурды. Ол хатда өтен агшам дүйшүнде шонуң ялы яшыл хумы тапды хем. Йөне ол хумы мекдеплерине алып гелйәркә элинден гачырып дөвйәди. Әхли гызыл пуллары болса эрбет огланҗыклар чөпләп гачып гитдилер. Йөне хазынаны чындан тапайса Аман бейтмез. Ол хумы гум дашаян машынларың бириниң кабинасында гизләр. Өзүнем табшырмага гиденде шол бәлчик досты экскаваторчы йигиди ёлдаш эдинер.

Тиз вагтдан депәниң гумы дашалып гутарылды-да, онуң еринде гиден ой эмеле гелди. Бир гүн Аман шол оюң ичини дөрүп йөркә улулыгы чаклаңрак китап ялы дөртбурч даш плитаны тапды. Элиндәки таяҗыгы билен онуң йүзүни газашдырды, яглыгыны чыкарып, эмай билен сүпүрип уграды.

Дашың йүзүнде кем-кемден бир тәсин шекил гөрнүп уграды. Аман онуң нәмедигини билмәге ховлугып, инди етишибилдигине сүпүрйәрди.

Иң соңы дашың йүзүнден Аманҗыга мүңлерче йылларың үсташыры товар-товар сачлары эгинлерини япып дуран, уллакан гөзлерине алада сиңен гөрмегей бир аял чалаҗа йылгырып середип дурды. Суратың ашагында болса быҗыр-быҗыр харплардан дүзүлен бир дүшнүксиз сөз язылгыды. Мунуң ялы язгыны Аманҗык өмрүнде илкинҗи гезек гөрйәрди.

Огланҗык бу тапындысының йөнекей күйзе дөвүги я-да палчыкдан ясалан оюнҗак дәлдигине дүшүнйәрди. Шонуң үчинем ол хаял этмән даш плитаны гуҗагына

гысып, гөни тарых мугаллымының өйлерине бакан ылгады.

Тарых мугаллымы Аманың тапынды барадакы пикирини тассыклады. Гөрүп отурсалар, шол депәниң еринде барып мүң йыл дагы мундан озал Аманың ата-бабалары гиден бир халк болуп яшап гечипдирлер. Мундан өң ол халкың өз хаты болмандыр дийип хасап эдйәрдилер. Эмма Аманҗыгың бу тапан даш плитасы ол ялңыш теорияны ялана чыкарма-ха бейледе дурсун, гайта ол ерде яшан ата-бабаларымызың өсен медениетиниң боландыгынам субут эдйәрди.

Шол гүнүң өзүнде тарых мугаллымы Аманы янына алып шәхерде, атлы академик Рахман Байлыевичиң янына гитди. Рахман Байлыевич Ныязмырадов диңе бир республикада дәл, эйсем Союз мөчберинде археология боюнча атлы алым хасапланярды.

Аманҗыгың тапып гелен плитасы академиги биҗай гызыкландырды. Ол хатда гечирмели өрән мөхүм йыгнагынам соңа гоюп, үнсүни яңкы даша берди. Хачанда Аман ол сураты обаларындакы депәниң ашагындан тапандыгыны айданда болса, Рахман Байлыевич отуран еринден дим-дик галды-да, эсли вагт геплемән зат этмән огланҗыгың йүзүне аңкарып дурды. Иң соңы хем дашың йүзүни дыкгат билен сынлады-да сесини сандырадып:

— Ёк, болуп билмез. Сен огланҗык ялңышян болайма!— дийип гыгырды. Эмма тарых мугаллымы хем Аманың айданыны макуллады велин, алым бир хили сусланып, әхли затдан гөвни гечен ялы, өзүни лампа отургыҗа гойберди.

Огланҗык билен мугаллым академигиң бу болшуна дүшүнмән, эдил мүйнли ялы садылла болды галайдылар.

Алым ахыры Амана йүзленип:

— Сениң өз эден ишиңден хабарың бармы? Сен бу тапындың билен мениң ата-бабаларымызың өз хаты, өз медениети болмандыр диен теориямы күл-пеекун этдиң ахыры — дийди-де, бирденем ала-яз болуп, Аманы ёкарык гөтерди.— Оглум, сен билйән болсаң, бейик ачыш эдипсиң, хава, хава, бейик ачыш. Мен инди хеммесини тәзеден башларын.

Соңра академик Аманы ере гойберди хемем ховсала дүшүп:

— Сен ол ерде экскаватор ишлейәр дийдиңми? Хай,

бейле-де бир акмаклык болармы?! Хеем гиден бир халкың медениетини, өвренилмедик гечмишини экскаваторың дишинден гечирәймек болармы — дийди-де, хасыр-хусур бир ере телефон эдип, депедәки гурлушык ишлерини вагтлайынча тогтатдырды. Академик шондан соң бираз ынҗалды хем-де дашың йүзүндәки сураты өвран-өвран сынлап:

— Бе, суратың ашагына нәме язылдыка? — дийди. Эсли салым ойланыбам — Ёк, мен муны окап билҗек дәл. Шонуң үчинем оны Ленинграда, гадымы язгылар боюнча специалисте ибермели боларыс — дийди.

Соңра алым огланҗыга хем мугаллыма ак йүрекден саг болсун айдып, өзүниңем шу гүнүң өзүнде шол депә барҗакдыгыны, тиз вагтдан хем барлаг ишлерини гечирмәге экспедицияны гураҗагыны айтды.

Аманҗык чыкып гитмезден өң ене бир гезек сурата серетди. Бирденем ядына эҗеси дүшди. Оны ине бирнәче гүн бәри кәйиндиренине ахмыр этди, йүрежиги авады. Шонуң үчинем дашың йүзүнден середйән чалаҗа гайгылы аял гечмишиң адамсы дәл-де, хут өз эҗеси ялы болуп гөрүнди-де, огланҗык академиге йүзленип:

— Ёлдаш академик, мен бу суратың йүзүне нәме языландыгыны билдим — дийди.

— Ханы айт бакалы? — Алым геңиргенип огланҗыгың йүзүне серетди.

Огланҗык түйс йүрежиги билен ювашҗа:

— «Эҗе» — дийди.

Академик сураты ене эсли салым сессиз сынлады хем-де оны Ленинграда ибермеги хәзирликче гойболсун этди.

ГОҖА ДАГЛАР

Ики гүн бәри Хаҗымырат сердарың ягдайы эрбетлешипди. Бәрсинден аңырсы якынды. Не оңлы ийип-ичйәрди, не угурлы гүрлейәрди. Түйлек күкрегиниң бир еринден кәярым эшидилйән гүңлеч иңңилди дийәймесең, хассаның дилинден белли бир маны аңар ялы гайры хич хили седа эшидилмейәрди. Сердарың ширин җаны асса-асса согрулып, бу гамгын ахвалат диш-дырнакдан галан гоҗа гаплаңың сессиз хем мерт өлүмини яда салярды.

Хаҗымырат сердарың дашдан өрүлен көне тамы гаяның кемеринде хоаланып отурышына ирки вагтлар обаның үстүне дөкүлҗек ягыдан хабардар эдйән диңи ядыңа салярды. Җайың яззы маңлайындакы җайрык-җайрык болуп галан даг текесиниң әпет шахлары безег я ырым үчин гоюлман, гөйә даш дивардан өз-өзи дөмүп чыкана огшаярды.

Этекден саргыт эдилип гетирилен доганогланы сердарың йүзүни елпәп отырды. Хассаның халыны сорамага гелип-гидйәнлериң ызы үзүлмейәрди. Олар сердарың гүнүниң саналгыдыгыны гөз-гөртеле дүйян-да болсалар, башарыбилдиклеринден гөвүнлик берен болярдылар. Хаҗымырат ага ол сансыз хош ниетлере йөне ысгынсыз башыны атып оңайярды.

Хер нәче халы теңем болса гоҗаның непеси дүзүвди. Сердар өлүмден хедер этмейәрди. Ол аҗал дийлен

пеләкет билен өмрүнде энчеме сапар тутушып гөрүпди, мыдама-да рүстем чыкыпды. Гоҗаны хеләк эдйән башга затды: Хаҗымырат сердар, ине, етмиш яшың ичинде энтек хич кесиң рехим-шепагатына мәтәч болман, гайта мыдама улы илиң беемчиси, обаның мерди, дагларың арсланы болуп яшапды. Индем ровгатдан гачып, элинден эрки гиден ягдайында, бу езит өлүмиң дердинден яңа эҗизләнине эрбет намыс эдйәрди. Ол дүшекден галып билмән ятан он гүнүниң довамында өз өмүр ёлуны, башдан гечирен шадыян хем хасратлы гүнлерини, согап хем ногсан ишлерини бирин-бирин хакыдына гетирип, выждан терезисини хич бир перишдә ынанман өзи салдарлап гөрди.

Хаҗымырат сердар өмрүниң дуркуна киши миннетини чекмәнди, яңы мурты табан җахыл чаглары гоҗа дагларың хатарлы завларында, ёвуз җүлгелеринде селләп, сүңңүне сиңдирен эрканалыгыны, пәхимлилигини хем батырлыгыны элден бермәнди. Хатда хөкмүрованларың зулматлы заманасам оны хейҗана гетирмеги башармады. Ол велаяты сорап отуран хану-беглериң өңүнде-де дыза чөкмәнди. Оңа мыдама сердар диердилер.

Гиҗе бир чен болупды. Сорамага гелип-гидйәнлериң аягы чекилди. Бир хаюкдан энчеме гүн башуҗында ирикге болуп эңки гиден доганогланам уклады.

Хаҗымырат сердар аркан ятыр. Дашкы җайдакы чырадан өлүгсиҗе ышык дүшйәр. Бу махал оба тутушлыгына ука батыпдыр. Хемме зат укуда, хатда дагдакы кейиклерем, гечигаплаңларам... Укламадык диңе үчүси: сердар, алып-гидип барян билагыры, гүйз гиҗесиниң ёкнасыз шемалының шуввулдысы... Хава, ол шувлаяр, кә вагтам көвсарлап, чөп-чаламлары гөтерйәр-де, гоҗаның айнасыны какяр... Сердарың гөзүне эдил чиш какылан ялы. Ровгатдан гачан гарры йүреги болса бир махалкы эрбет бүдүрәнине пушман эдип, сессиз аглаяр...

* * *

Большевик топуның сеси даглары илкинҗи гезек сарсдыранда Хаҗымырат сердар йигрими-йигрими ики яшларындакы мен диен йигитди. Даг обаларына дүшен довул адам барының энтер-пелегини өврүйәрди. Бири «большевик азатлык гетирйәмиш, наны-сувы бол-телки

этҗекмиш» дийсе, ене бирлери «большевикде худай-да ёкмыш, ыммат-да, олар түйс Хартеджалың нөкеримиш» дийййәрдилер.

Сердар бу шум геп-гүррүңлериң хич бирине питива этмән, шол өңкүси ялы узынлы гүнүни дерелерде ав авлап, гыр атына тимар берип, гезип йөрди. Ол өз янындан шейле пикир эдйәрди. «Мен буларың большевигинем билмен, бейлекисинем. Миннети эгнимдәки гоша түпеңден чекйән. Шу ала гарлы даглар маңа мыдама медет берер». Йөне онуң бу эрканалыгы узага чекмеди. Сердар ислесе-ислемесе-де җүмле-җаханы гаплап алан бу алдым-бердимли тутлушыгың түвелейине гиренини дуйман галды.

Ол гиҗе-де эдил шу махалкы ялы совук шемал шувлаярды, хеммелер укудады. Хаҗымырады сүйҗи укудан какасы оярды: «Оглум сени идәп гелипдирлер». Даш ишикде ады белли Мөвлам байың ики саны атлысы дуран экен. Хаҗымырат бимахал чак укудан ояранларына җаны янып, олара азгырылды: «Нәме, ягы чоздумы?». Атлыларың бири бираз эйменип: «Сердар, гатырганма, биз бир юмуш огланы. Сени бай чагыряр. Сенлик дервайыс иши чыкыпдыр» дийди. Хаҗымырат эрбет сөгүнди-де, ичерик гирди. Бир салымданам нөкерлер билен байыңка уграды.

Гиҗәниң бир вагтына бакман Мөвлам байың өйи ибиртде-зибиртди. Бир ерде чай гайнаярды, бейле бир янда газан бугарярды. Аял-эбтатларың-да дик гезип йөрени барды. Бу томаша гиҗиген тойдан соңкы ийип-ичишлиге чалым эдйәрди. Бай Хаҗымырады мерхемет билен эпей гөвресини дикелдип гаршылады. Саг янындан ер берди. Гапдалына махмал яссыкдан җүбүтләп оклады. Ичерде байың өзүнден гайры бу обалара айда-йылда сәвүп дүшәййән Рахман ишан муртлак пыяда отырды. Хаҗымырат оларың үчүси биленем эдәхет билен еке-еке гол говшурып гөршүп чыкды. Байың гадырына мүрәхет эдип, онуң гапдалында айбогдашыны гурды. Хай диймән чай-нахар гетирдилер. Хаҗымырат ярым-ялта ийип-ичен болды-да, ишан ага бир омын эдиберсин-ле дийип, ювашлык билен бая йүз тутды. Рахман ишан гысга төвириниң ахырыны отуранлар мазалы эшидер әхеңин-де: «Дини башга гелмишекден күлли Мухаммет ымматыны өзи сакласын, герчек йигитлеримизе алла кувват берсин. Яманың йүзи аңры болсун.

Омын!» диен сөзлер билен тамам этди. Төвирден соңкы ара дүшен дымшык эсли вагта чекди. Ишан чала ыранып отурышына дынман элиндәки тесбисини санаярды, бай шар гара сакгалыны иргинсиз сыпалаярды. Муртлак адам болса эдил йитиглисини тапан ялы гөзүни айырман Хаҗымырады сынлаярды. Бу ягдай соңабака йигиди басмарлап уграды, бу ерден баш алып чыкып гидеси гелди, йөне онуң-да эбетейини тапман, ер дырмабермеден гайры чәреси галмады. Шейле-де болса Хаҗымырат ойланярды, дынман ойланярды, байың өзүни палава чагырманынам билйәрди, бу муртлагың сөвүп дүшәен таңры мыхманы дәлдигинем аңярды, онуң өзүни дынувсыз сынлап отуранынам гөрйәрди. Эйсем-де болса ол буларың өзи дилленәййәнчә яш кичилик эдип, канагатлы болмагы гөвнүне җай билди.

Ахыры дилленди, өзем бай дилленди.

— Дүнйәде габахат ишлер көпелипдир, иним. Большевигиң якан оды этеги дуршуна гаплапдыр. Онуң ялнының хә диймән даглара чабыраҗагам икучсыз. Ине, бизиң хорматлы мыхманымыз Гурбанмырат бег шол одуң ичинден гелипдир. Ол бу җеңде хич кес битарап болубилмез диййәр. Барыбир о кәпирлер үстүңе дөкүленсоң гич болар. Олар адам сайгармаярмыш. Шонуң үчинем сенем телбе ялы дагларда селпәп йөрме-де белли бир пишәң башыны тут.

Мөвлам байың бу айданлары Хаҗымырадың хошуна якмады.

— Маңа шу гүнүм болар, бай ага.

Бай өз ниетинден асла эл чекерли дәлди:

— Сен маңа гулак ас. Сениң атаң-бабаң эҗең пахырың мазары шу дагларда. Шолары харамзадалара басгыладасың гелйәми?

— Ёк.

— Шо затлара пайхасың етйән болса көп ягшы. Яңы ишан ага Гурбанмырат бег үчүмиз шейле маслахата гелдик. Гөни гелен ягының өңүнде яяпламан, олар билен бәслешер ялы бизе көп-көп герчеклер герек. Ар-намысың угрунда җан берип, җан алҗак йигитлериң хер обадан онлап тапылҗагына-да шек ёк. Йөне ата чыкып, оларың өңүне дүшен батыр киши герек. Ол йигидем сен боларсың, Хаҗымырат. Ненең гөрйәң? Бейле абрай хич киме етдирйән дәлдир, иним.

Хаҗымырадың инди чынлакай оя батаныны аңан муртлак адам ёгнас сесини эдип гүрледи.

— Сен ат-яраг хакда алада этме, олары тапмак биз билен. Эсасы сенден битҗек бир зат, дашыңа көпрәк өзүң ялылары йыгна.

Бег гүрләнсоң Рахман ишанам сакланып билмеди.

— Оглум, мунуң ялы хак ишде сизе мыдама Аллатагала яран болар. Сен шу отуран перишде ялы адамларың райындан гайдыҗы болмагын. Ишиң ровач болсун.

Хаҗымырат көп ойланды. Ахырында-да йүзүни галдырман отурышына:

— Мен бейле ише баш гошардан энтек яш. Хәли-хәзир үстүмизе дөкүлип дуран ягы-да ёк. Гелен вагтам гөрүберерис-дә...

Бай гахарлы ардынҗырады. Бег башыны яйкады. Ишан тесбисине япышды.

Шондан соң оларың үчүси үч ерден ялбарып чыкдылар. Ол хем пейда бермеди. Горкузарын диен ниетден-ә бай асла эл чекипди. Себәби Хаҗымырада хайбат атмага бейледе дурсун, иң бәркиси онуң билен яңкалашмагыңам хатарлыдыгыны бай билйәрди... Шейдип бу маслахатың соңы пуч болды.

Хаҗымырат о болан гүррүңи ятдан чыкардым эдип эркана гезип йөркә, оны ене бир гезек силтерләп гөрдүлер. Байың чагыран гиҗесинден болайса бир хепде гечипди. Хаҗымырат узынлы гүнүни дагда одун йыгып, өйлерине өзүни зордан атыпды. Гиҗәниң бир махалы, яңы сүйҗи ука гиденде оны ене какасы ыралап: «Тур, оглум, сени идәп гелипдирлер» дийди.

Хаҗымырат гаргынып даш чыкды.

Даш ишикде кибтини гысып дуран йигиди ол бирбада сайгармаса-да, гахарлы: «Бу болшуңыз нәхилайт, бимахал гыгыран хораз ялы адам барыны ятмага гоянзок» дийди.

Ол йигит хем ондан кем отурмады: «Нә шу адамларам гиҗәң бир вагты энтәп йөрмәни өзүне дереҗе билйәндир өйдйәмиң: Мен бир юмуш огланы. Сени Айлы мерген чагыряр. Эдил шу вагт гелсин дийип айтды».

«Нәме этҗекмиш?».

«Нә билермишим мен».

.«Хай, Айлысам гурсун, бейлекисем».

Айлың өйүнде Мөвлам байыңкы ялы кән гывул-чу-

вул ёкды. Йөне ол ерде-де Хаҗымырада нәтаныш ики саны адам отырды.

Өй эеси сердары мерхемет эдип, ачык йүз билен гаршы алды, төрден ер гөркезди. Ягшы саглык-аманлык сорашылансоңам эсасы гүррүңе башлады.

— Достум, сениң хей, бу дүнйәдәки вакалардан хабарың бармы? Орсуң шасыны агдарыпдырлар, большевик юрт барыны азат эдип йөр. Этекде гарып-гасар аяга галыпдыр. Икимиз ялыларам ярага япышып, большевиге гошулямыш. Ине, шу йигитлер яңрак этекден гелдилер. Олар сизем дек отурмаң, Мөвлам байың эрбет пыгылларына ёл бермәң диййәрлер.

Хаҗымырат мыхманлара чыны билен сын этди-де:

— Мерген, бу йигитлер ким болмалы? — дийди.

— Булар большевик.

Хаҗымырат өз янындан: «Хә, булар онда кәпир болмалы-хов» дийди-де, эрбет паллап, Айлының йүзүне гөни диканлады:

— Мерген, бу гиҗәң ичинде мени чагырмаң нәме?

— Мен гүррүңи узага чекип отурҗак дәл. Икимиз шу обалардан өзүмиз ялы җахылларды йыгнап, гызыл отряд дүзмели. Герчек йигитлериң тапылҗагы-ха гүмансыз. Олара большевигиң матлабыны дүшүндирмели, гарыбың аркадагыдыгыны айтмалы. Герек еринде-де душмандан ар алмалы боларыс-да. Ине, шол отрядың башында-да икимиз дурайсак диййәс. Нәхили гөрйәң?

Хаҗымырат оя батды. Ол бу махал келебиниң уҗыны йитирипди. «Бай укудан турзуп чагырды, йигит йыгнап башында дур дийди, Айлы, бу-да укудан турзуп чагырды, йигит йыгнап башында дур диййәр. Бе, мен инди халыс ойнатгы болайдыммыкам. Йигиди башыма япайынмы. Онсузам дердим өзүме етик. Ай, баям, большевигем оварра гитсин-ле. Не ишиң башыңы говга салып, Хаҗымырат».

— Мерген, маңа шу гүнүм боляр.

Отуранларың келте бойлусы сакланып билмеди:

— Бейле топалаңда битарап болуп болмаз хов, шепе. Сен бу махалкы гүн-гүзераның нәмесине гуваняң. Өйүңизде өйләнлик ёк, гапыда малың ёк. Гиҗе-гүндиз максатсыз дерелерде селпәп йөрмеденем кәр болармы. Хон-ха, бейле яныңызда-да Мөвлам бай яг ийип, йүпек геййәр. Сүрүлери япың йүзүнде агып-дөнүп йөр. Пайхаслы йигит боланында бу затлара азда-кәнде намыс эдер.

Хаҗымырадың бу сөзлере гирре гахары гелди. Ол еринден сычрап турды-да, җаныгып гүрледи.

— Сиз мени өз гүнүме гойҗакмы я ёкмы? Дост, сен мени шу большевик акыл өвретсин дийип укыдан бимаза этдиңми... Топалаңы турузян өзүңиз, өзүңизем баш чыкарың. Йөне мениң ар-намысым билен ишиңиз болмасын. Тапдыңыз бу ерде кече теллек түркмени.

Ол шей дийди-де, Айлы мергениң «Дур, хов, нә бейле сыртың гызды. Дур ахыры» диенине бакман, тапырдыклап чыкып гитди...

Хаҗымырат Айлы мергени доганындан илери гөрйәрди, онуң билен биле ав эдерди, икичәк отурып обаның гызларыны сайлардылар. Оңа җаныны ынанярды. Эмма онуң гел-гел бу дава җенҗеле баш уруп, инди өзүнем оңа гошмак исләнине велин, җуда хапа болды. Шол кине биленем барып ерине гирди...

Хаҗымырат шейдип хич киме гошулман йөрди. Инди ол ялңызды, сөвер досты Айлы-да ондан йүз өврүпди.

Арадан ярым йыл гечип, язың мен диен айлары Хаҗымырат даңданкы дага гидишине кәкиликден оңат кейпини көкләп, гүн батып барярка оба доланды. Ол өйлерине гелип атымы сува якайын дийип, яба угранам шолды велин, «вай, огул-эй!» дийип, эйменч сес онуң бүтин эндамыны говшадып гитди. Хаҗымырат бада-бат сес гелйән тарапа гамчыны урды. Гыр оны Айлыларың ишигине элтип, сакланды. Эййәм бүтин оба ыгнап гелипдир. Айлың эҗеси гара ере багрыны берип нала чекйәр. Өзем бир эли билен етишибилдигинден өйи салгы берйәр. Хаҗымырат өе гирмәге хич кимиң богны ысмаяны аңан бадына ок ялы болуп, ишиги серпди. Серпенденем дуран еринде доңуп галды. Өйүң төрүнде Айлы мерген гара гана булашып, диң аркан ятырды. Эдил йүрегинден урлан пычагың болса диңе ак сапы гөрүнйәрди.

Хаҗымырат бир салымдан өзүни дүрсәнсоң барып ювашлык билен пычагы эмай билен элине алды-да, гөзлеринден боюр-боюр яш дөкүп, дашарык чыкарды. Адамлар бу ахвалаты гөрен батларына зәхрелери ярылан ялы гайра-гайра сүйшдүлер. Аял-эбтат улы ызлалашык болды. Шол махал дуранлардан кимдир бири чәкменини чыкарып, секиниң үстүнде язды. Хаҗымырат

достуны эмай билен аркан ятырып, башындакы силкмесини келлесине яссады. Онсоң җесединң гапдалына гечип, онуң үстүне эгилди. Айлының эдил җерениңки ялы гара гөзлери өлем болса овады. Ол арманлы гөзлер бир зады агтарян ялы гаты алыса середйәрдилер.

Яшулуларың бири гелди-де, ол гөзлери сылып юмдурды, бейдип отурма диен ышарат билен Хаҗымырадың голтугындан тутды. Хаҗымырат турмаздан өң гөзүниң яшларыны еңи билен сүпүрди-де, диңе Айлы эшитсин дийӗн ялы: «Дост, кимем сең ганыңа галан болса энесини дула бакдырмасам хелей болдугымдыр» дийип, еринден галды.

Айлы большевиги бүтин оба болуп, әхли ил ятлап дурар ялы белент ерде җайладылар. Оны өлдүрениң кимдиги дөрт гүн гечонсоң белли болды. Мергени Мәвлам байың буйругы боюнча онуң пула сатылан мүлхүтлериниң бири пычаклапдыр. Бай соң геп-гүррүң чыкар горкусы билен ол мүлхүдинем өлдүрип, өзем әхли машгаласыны алып, дагдан ашыпдыр.

Байың бу ганхорлыгы хакдакы хабар иле яйран гүнүнден бейләк Хаҗымырат обадан гүрүм-җүрүм болды. Какасы гөргүлиң оглуны идәп ачмадык гапысы галмады. Эмма ондан дерек тапыбилмеди. Диңе алты гүн гечип, едиленҗи гүн дийленде, ир билен Айлыларың гапысында бир атлы даянды-да, мергениң эҗесиниң адыны тутуп гыгырды. Оглуның зарыны чеке-чеке бир гысым болан гаррының ювашлык билен даш чыканам шолды велин, онуң өңүне чаклаңҗа богдак патлап дүшди. Атлы болса эййәм көчәни тозанладып барярды... Гарры эйгилик дәлдигини аңып, ичерде чай ичип отуран кичи оглуны чагырды-да, богдагы чөз дийди. Оглы богдагы чөзенден зәхреси ярылан ялы ыза чекилди. Гарры эглип ювашлык билен халтаң ичине әңетди-де, эйменч гөрнүше гирип, оны силкип гойберди. Ганы доңуп гап-гара болан келле тогаланып гитди. Ол Мәвлам байың келлесиди.

* * *

Дашарда гүйзүң совук шемалы шувлаяр. Ол көвсарлап вагт-вагт пенҗирәни какяр. Гоҗаның соңабака дем алмасы кынлашып башлаяр. Онуң инди билем агыранок, сүңңем еңлән ялы. Хаҗымырадың гөзүне нә-

ме үчиндир-де дирилер дәл-де, әхли өлен дең-душларының, сөйгүли аялының, фронтдан доланмадык еке оглуның дидарлары гөрүнйәр. Хеммесем эдил җанлы ялы йылгырышып дурлар. Бирден кимдир бири дашардан: «Сердар!» дийип, гыгыран ялы болды. Ине-де оны какасы ыралап оярды: «Оглум, тур сени идәп гелипдирлер...»

Гоҗа зордан еринден галды... Энтиреклән дулдакы хасасыны алды. Ювашҗадан: «Медет бер! Медет бер!» дийди-де, даш чыкды.

Дашарда гүйҗән еле совук ягышам гарышыпдыр. Эмма сердара хич зат кәр эденокды. Ол гидип барярды, хер чөпүне, хер дашына белет ёдасы билен гидип барярды. Ягыш болса дынман йүз-гөзүне чисңейәрди. Хаҗымырат сердар кә ерде эмедеклән, кә ерде хасасына сөенип, ахыры етди.

Чүр депеси бәш бурч йылдызлы даш мазары гүйз ягышының дамҗалары эмай билен ювярды. Гоҗа демидемине етмән, ики элини даша диреди. «Бу ерде Айлы большевик ятыр» диен сөзлери сандыраян бармаклары билен сыпалады. Бирденем эдил пычак урлан ялы бөврүни тутуп, зордан мазары гуҗакламага етишди.

— Доган, өт гүнәми...

Алыс бир ерден бөлүнип йыкылан гаяның гүммүрдиси эшидилди.

Гоҗа даглар шейдип өлйәрди...

АКБИЛЕК

«Батар барып ятан мелгун...»
(Ж. Лондон)

— Мерет ага, ат-да дынсана җанавары. Гынамалы--ла...

Гирденеже чолук шейле дийди-де, йүреги этмән гошдан туруп гитди.

Гарагөзүң бу махалкы чекйән җебрини, догруданам, ит гөрсе гөзи агарҗакды: гарры көпек ир-эртирки сүйнүшине, иймән-ичмән, шол товланып ятырды. Бирден--бирденем дуршы билен сандырап, эсли салым демден галярды. Гараз онда-да, Мерет ага огланларың диенине кән питива бермән, инче тама билен гич өйләнлере ченли гарашды.

Догрусы, Гарагөз гоюндан бир эййәм галыпды, азылары сүрлүп, гөзлериндәки рөвшенем өчүшипди. Оны оба иберейин дийип Мерет ага барып-ха гечен йыл хыялланыпды-да, энчеме йыллар саклык билен гуллук эден, энчеме йылларың җөвзалы томсуны, аңзак гышыны дең пейлашан вепадар достундан җыда дүшүп отурыбермек чопана биҗай агыр дегйәрди. Онсоңам Мерет аганың өзем инди ян берип уграпды, гаррылык дердесериниң етип башланы хер дайым-хер дайым дуйдурярды. Шонуң үчинем Гарагөзи оба ёлламагы ол өзүниң хем бир уҗундан гошуның даңлып уградыгы хасаплаярды. Йөне велин, көпегиң бу гөзгыны болуп ятышына алачсыз башыны яйкап отурмак ондан-да агырды. Җанаварың соңабака агзындан ган гатышык сарымтыл сүлекей саркып башлады. Бу айңалмазлыгың нышаныды.

Ити учуран агыр дердинден дындарайҗак еке зат — ол хем өлүмди. Муңа халыс гөзүни етирен Мерет ага ахыры сессиз-үйнсүз еринден турды-да гоша барып, гүпбә доланги көне гошасыны чыкарды, омурып, ниллерини тайлы сапар үфлешдирди, аркайын ики гөзүнем долдурды. Онсоң огланлара эли билен бир гыра чекилиң диен ышараты этди.

Түпеңиң тайлы гезек гүрпүлдән сеси гаялара дүшүп, эсли ерлере яңланып гитди.

Шондан соң Гарагөз гайдып гымылдамады.

Мерет ага итини хич киме ынанман, ылла адам җайлан ялы, элин өзи җайлады.

* * *

Сүрүде инди дөрт саны көпек галыпды: Акбай энтек гүҗүкди, Ёлбарс ялтады, Алаҗа эҗизди. Шонуң үчинем Гарагөз өленсоң, сүриниң намысыны горайбилҗек бир көпек барды — Акбилек. Ит о диен даявам болмаса, оңа дерек эдил гуйлан кенек ялыды. Үстесине-де иңңән чаласынды. Акбилек атасы Гарагөзден дуйгурлыгы, чыдамлылыгы өзүне мирас галдыран эдермен ит болуп етишипди.

Бу махал, сердарлыгы хайсы итиң бойнуна атаркак дийип маслахатлашяркалар, Акбилек сүриниң бейлерәгинде, гөйә диерсиң даш үйшүрилен түммегиң астындан атасының чыкарына гарашян ялы, мазардан гөзүни айырман, чоммалып отырды. Кәте-кәте-де гаңрылып, одуң башында чай сүзүп отуран Мерет ага ган өен гөзлерини айлаярды.

Хава, Акбилек хеммесини гөрди: атасының чекен җебирлери, онуң бойнундакы нагышлы кемериң яздырыланы, Мерет аганың оны атып, чукура гойберени — буларың хич бири хем көпегиң дуйгур назарындан сыпмады.

Мерет аганың рехимсиз хоҗайындыгыны Акбилек шу гүн гөрмели дәлди. Энтек самсыҗак гүҗүҗеккә-де, ол бу горкунч адамың сүңклек эллеринден гайта-гайта темми алыпды. Бир махаллар, яз гүнлериниң биринде, епелек өрен гүл-гүләлекли мейданда гудуран киши болуп, етимҗе гузының арт аягыны дишләп ганаданда,

21 Заказ № 13.

гулагыны Мерет аганың өлдир ялы товлап-товлап авундыраны көпегиң шинди-шиндилерем ядындан чыкмаярды. Шо гүндүр, шо гүн, бу адамы гөренде ол ялым--ялум эдип, җонтуграк гуйругыны булайлаберйәрди.

Йөне велин, хер нәче гудуз ачса-да, Акбилеги энтек ере гөммәндилер, ол итиң чукура окланяныны илкинҗи сапар гөрйәрди...

Көпек шол отурышына мазалы гараңкыны дүшүрди. Бир салым чыңсады, зарын-зарын увлады. Ахыры хем какасының доланып чыкмаҗагыны билдими-нәмеми, селк-селк эдип, гиҗе гаравулчылыгыны чекмәге сүриниң аркасына айланды.

Эртеси ир билен итлер ялланып дуркалар, Мерет ага йүзи нагышлы гайыш кемери Акбилегиң бойнуна илдирди. Көпек хоҗайынына хич хили гаршылык гөркезмесе-де, онуң өмрүниң дуркуна баг гөрмедик бойны бу дережәни халамады. Гайыш ногта Акбилегиң гурат ишдәсини бозды, гымылдаса укусыны бимаза этди... Гараз, бу баг үч-дөрт гүнләп ите гүн яманыны берди-дә.

Бу дережәни көпегиң халамаяныны Мерет ага-да билйәрди, йөне ол багы мундан үч йыл озал Гарагөзүң гайдувсызлыгына сыны отуран бир серхетчи офицер ядыгәрлик берипди-де, гоҗаның оны хич әпбереси гелмейәрди. Онсоңам ол Акбилегем атасы ялы батыр хем вепалы болсун дийип, өз янындан ырым эдйәрди.

Ахыры көпек бойнундакы ногта билен өвренишип, асла онуң барыны-ёгуны-да билмеди...

* * *

Гүнлер гечди... Акбилек Гарагөзүң намысыны ере чалмады, ол сүриниң гөз-гулагы болды, эдермен сердарына өврүлди. Хәли атасының башы дик гезип йөркә, Акбилек кән бир сокулыбермезди, сүрә мөҗек чозанда-да, Гарагөзүң өңүне гечмәге милти болмазды. Инди велин, онуң бил баглара хич кими ёкды, гайта бейлеки итлерем шонуң агзына середйәрди. Шол себәпденем Мерет аганың өвгүлери, галан үч ёлдашының бирсыхлы ялланлашып дурмасы көпекде дура-бара ханлык буйсанҗыны оярып, ол гаравулчылык чекйән месгенини хас бейгелдип уграды. Акбилек инди өзүни ёлдашларындан четерәк саклап, оларың оюнларына-да, ялым--юлумларына-да бипервай гараярды. Диңе кәярым, ял үстүнде я башга бир себәп билен итлер чынлакай дарашҗак болаянларында, ол эрбет азм урярды, итлер шобада мумлы йуплуге дөнйәрдилер.

Акбилегиң хәсиетлерини сыпдырман сынлап йөрен Мерет аганың хем көпегинден гөвни хошды.

* * *

Гышың ол йылкы гелши биҗай газаплы болды. Совук кәярым бир говшашып, гүн гөрүнәййән ялам эдйәрди-де, ене билмерсиң нереден гелйәнини, җүлгелер чыглы гойы думандан долуп, эдил бир әдим бейле янында дураны сайгарып болмаярды. Бир сапарам эрбет чапгын туруп, ики-үч гүне етирмән дагларың геришлерини, эрез-эрез гаяларыны тутуш гар басды-да, гоюн җанаварлар барҗа мыдарындан хем дынды отурыберди. Шондан соң малларың гүнүбирин эндамлары чекилишип, ысгыны гачып башлады. Дервайыс бир алаҗыны эдәймесең, оларың бирбаш гырлып угражагы бигүманды. Ичиңи якайын диен ялы, эдил шу ерде Мерет ага хем эрбет ёңлап, алачсыз оба гайтмалы болды.

Гарры чопан гайтмаздан озал огланлары дашына йыгнап, хер зат эдиң велин, маллары мундан эсли мензилдәки колхозың ак экйән сыпаллы мейданына ашырың дийип табшырды. Көпи гөрен гоҗа хас бетерем ёлда-ызда гапланҗан-мөҗекден хабардар болмагы өвран-өвран маслахат берди.

Шейдип агыр сүри Мерет агасыз улы ызлашык болуп, дере барыны сөкүп гелйәрди. Хова эйменч совукды, ёл агырды.

Чопанлар ёлуң икинҗи агшамыны машын гатнавлы гиң дереде гечирмеги маслахат билдилер.

Гуры керкавың оды дынман янярды, түңчелер ара кән салым салман ызлы-ызына лакырдашярдылар. Маллар дерәниң ык тайында бири-бирине бусулышып ятырдылар. Кәярым бимаза сакар текәниң җаңы кейпсизҗе җаңңырдаярды.

Чолук укудады. Хоҗам атлы чопан болса ичмегине ыкҗам доланып, гүнузынкы ядавлыгы зерарлы укусына зордан чыдаҗак болуп, аҗы чайы ызлы-ызына гөндерйәрди.

Итлериң дөрдүси-де херси сүриниң бир гырасыны

саклап ятырды. Диңе Акбайың совуга чыдаман кәте бир гүжүкләп чыңсамасы дийәймесең, оларың хич биринден сес-үйн чыкмаярды.

Гиҗе ягшы бир чене баранда, Хоҗам укының халыс басмарлап уграныны дуюп, гөзүниң авусыны алайын ниет билен чолугыны яңы ыраланам шолды велин, итлер ала-зензеле болшуп, сүриниң аңры башына окдурылдылар. Чопанлар шобада укудан ачылып, Хоҗам түпеңе, чолугам таягына япышды. Маллар гозгалаңа дүшүп, ала-басгы болдулар.

Сүрә мөҗек аралашыпды.

Хоҗам чолугы билен бәрден тасап барянча, Акбилек эййәм әпет бир мөҗеги багырдадып, чейнәп ятан экен. Ачлыкдан яңа ысгынсыз мөҗек көпеге оңлы гаршылык хем гөркезмән, етишибилдигине чабаланып, чыңсап, аякларыны гарнына йыгрып, ики яна урунярды. Акбилекден диңе хассылды эшидилйәрди, вагт-вагтам ганымының еңсесини чейнәп ятышына шол азысыны уран ерини сыпдырман арлап силкелейәрди.

Бу мөҗегиң дири сыпмаҗагына чопанларың ягшы гөзи етенсоң, көпеге дегәймесин горкусы билен оны атыбам дурмадылар-да, бейлерәкде увлунып, хорланып ятан Ёлбарсың янына бардылар. Гелселер, мөҗек эййәм ишини битирип гиден болса нәтҗек: көпегиң эдил кекиртмегинден зыгдырылып ган акып ятырды. Җанавар соңабака найынҗар чыңсамасынам кесди-де, харлап уграды, дуршы билен титир-титир этди, ахырында--да гернип, аякларыны сүйндүрди.

Хоҗам билен чолугы өлен ити ёлдан айрып, завуң дүйбүндәки кичеңрәк говага сүйреди-де, сүрә доланды. Йөне эдил шол вагт оларың гапдалындан ики саны мөҗек селпәп, ысырганышып гечип гитди. Хоҗам гараңкыда оңлы сайгармаса-да, түпеңини серпип, гулагыны чекенем шолды велин, чолук зәхреси ярылан ялы: «Хай, залуват, атмавери, оларың бири Акбилек-ле!..» дийди. Шонда Хоҗам хем көпегиң агарып дуран билеклерини месе-мәлим сайгарды-да: «Акбилек! Акбилек!» дийип ити чагырмага дурды. Эмма көпек диййәсиңем диймән янындакы мөҗегиң гапдалындан галман, селкилдәп баршына, ахыры гараңкы завуң ичине сиңип гитди.

Хоҗам Акбилегиң өз ганымының ызына дүшүп өтәгидишине эсли салым аңкарып дурды-да, ахыры көпе-

гиң хәлки мөҗек билен тутлушан ерини барламагы йүрегине дүвди. Барып гөренде велин, өз гөзлерине ынанмаҗак болды: ол ерде бокурдагы чейнелип, бир махал җаны чыкан әпет чал мөҗек сүйнүп ятырды. Хоҗам панусыны голай гетирип оңат сынланда, онуң эркек мөҗекдигини билип галды.

Чопан шу ерде улы иңкисе гитди: «Бе, валла: бу нә хекаят болдугы? О яңкы мөҗек нireden пейда болдука? Акбилек оны дарамаң дерегине ызына дүшди өтәгитди-ле? Тоба эссапырылла, өлмедик хер зады гөрҗегов...» Йөне ол хер нәче пикирленсе-де, бир сорагына-да җогап тапып билмән, гоша барды. Маллардан диңе бир өвежиң гуйругы зая болан экен.

Акбай билен Алаҗа-ха асла сүрүден кән сайланмадык болара чемели. Олар не авунана меңзейәрди, не ядана, иң бәркиси хассылданогамды. Мөҗек билен тутлушан итлериң бейдип агзына середип аркайын ятмаяндыкларыны Хоҗам билйәрди. Ол итлериң бу болшуны, түйс намартлык хасаплап: «Ики көпек болуп бир гүрҗә дегмез нәкеслер, оварра болуң одуң башындан!» дийип, икисинем таяклап ковуп гойберди.

Бу дүшнүксиз галагоплукдан соң чопанларың оңлы укусам болмады, асла гүррүңлерем алышмады. Акбилегиң бейдип өтәгитмеси узынлы гиҗе оларың икисини-де улы иңкисе гойды. Хоҗам «көпек хай диймән сүрә доланар» дийди, чолук «оны орда далап өлдүрендир» дийип, чак этди. Махласы даң атдыгы көпегиң гөзлегине чыкмалы диен карара гелдилер.

Даңам атды, җаханам мазалы ягтылды. Гөзледилер, гиден ёлуны ызладылар, голай-голтумда сөкмедик дерелери, гезмедик җүлгелери галмады, эмма Акбилекден нам-нышан тапмадылар. Ахыры Хоҗамам: «Ай, ганымлар, онуң этини тике-тике эдендирлер-ле» диен нетиҗә гелди-де, ики саны мерт көпегини алдырып, бурҗы баглан ёллардан кейпсиз халда агыр сүрүси билен сыпаллы җүлгә тарап ашып уграды.

Хоҗамы есер гүне салян ене бир үнҗи барды: Акбилек Мерет аганың тарханыды, иң эй гөрйән көпегиди, шонуң үчинем оны гидерендиклерини чопан эшитсе, эрбет гынанҗагына шек ёкды. Акбилек йитдиги, Гарагөзүң тохумы йитдигиди.

Мерет ага он бәш гүн гечди дийленде оңат гутулып, сүрүсине доланды. Геле-гелмәше-де, Хоҗамың гүман эдиши ялы, маллары сорамаздан озал, даш-төверегине

гөз айлап: «Бу, өңүмден Акбилегим чыкмады-ла?» дийди.

Нәлер агырам болса, Хожам болан ишлери гожа бирин-бирин айдып берди. Мерет ага башыны яйкап, улудан демини алды.

— Хай, йигитлер, Гарагөзүмиң ызы йитди дийсеңизләң... Җанавар көпек дагам дәлди. Ганымлар Акбилегимден нам-нышан гоян дәлдир — дийди-де, огланлара гатырганды: — Хай, эмелсизлер, элиңизде сув ялы гоша бар, атып өлдүрсеңиз болмадымы о ганҗыгы. Яла гелйән бедасыл буландыр гуйругыны, көпегем ызына дүшүп гидендир. Хай, Акбилек энтеҗик яшыракдыда... Җанавар, гурт ойнуны аз гөрди-дә...

Хожам билен чолук кәелйәнини-задыны ятдан чыкарып, гарры чопаның соңкы айданларына йөне аңк болуп галайды. Эсли дымшыкдан соң, ахыры чолук дил ярды.

— Мерет ага, хеем ганҗык мөҗегиң ызына-да көпек дүшйәнмидир?

Гожа еринден турды-да, думанлап дуран даг геришлерине сер салып, гөйә диерсиң, яңкы сорагы асмандан бири берен ялы:

— Негәде олам болайгычдыр, оглум — дийди.

* * *

Дүнйәни ала-зензеле эдип яз гелди. Түвелеме, ол йыл бир ягмак ягды, бир ягмак ягды, хей хояй! Гожаман Көпедиң этегинде яйлып ятан боз яйла о йылда-бу йылда гөрмедигини гөрди. Ызлы-ызына гуян ягшы сиңдирип етишибилмән дүвүнйән дүзүң хер еринде дурланып дуран көлҗагазлар эсли мейданы тутуп ятырды. Бир ай гечип-гечмәнем гиден дүзлүге, сыйргын-сыйргын байырларың йүзүне өрен яз отлары гарыш бойы галды. Ахалың колхозчылары энчеме йыл бәри послап ятан маңкал орагыны элине алдылар.

Мерет ага-да, хем-ә маллар оңат даянсын дийип, онсоңам язлага гелҗек гелин-гызлара, гыркымчылара якынрак болсун ниет билен обадан ачыгракдакы этеге инип, Аждарлының аласында чадырыны дикипди.

Маллар этекде, догруданам, яйнадылар, арлы гышы аңзакдан-аңзага ярым ач гечирен хайванлар хө диймән гуйрукларыны тегеләп уградылар. Йылың шонуң ялы

берекетли геленине Мерет ага хем бегенип, ики болуп биленокды. Гожа хер гүн ир билен депә чыкарды-да, малларың гүл-гүләлекли сонар отлы мейданда агып-дөнүп яйнайшына сын эдерди.

Мейдан-а ота бай болса, малларының-ам башы түкел болса, чопана шондан белент багт бармыка!..

Гожа бу вагта ченли, көярым болаймаса, Акбилеги ятламасынам гоюпды. Ол береййәмден бәри төзе бир оңат ит эдинмегиң күл-күлүндеди.

* * *

Ол гүн чопанларың кейпи дийсең көкди. Хожам эрте я биригүн обадан гелин-гызлар язлага гелйәр диен хош хабары гетирипди. Бу хабара хас бетерем чолук бегенди: гелҗеклериң арасында онуң гелинлиги Сона-да барды. Мерет ага билен Хожам икиси муны аңандан бейләк чолуга дегип-дегип, соңабака нерессәни тас агладыпды. Онсоңам, агшам одуң башында чай сүзүп, дегшип отурмак биҗай леззетли боляр.

Бу махал дүзде җаныңа тенекар яз агшамының чигреклиҗе ховасы хөкүм сүрйәрди, адаҗа өвүсйән шемалдан мейдан отларының, гүл-гүләлеклериң хоштап ысы гелйәрди. Герк-гәбе дойгун маллар асуда ятырдылар. Агылың агзындакы узын сырыкдан асылгы панус шемала чала халлан атып, бирзейилли җыгыллаярды.

Чопанлар өчүшен одуң башында ичмеклерине доланып меймирәп отурышларына, укланларыны дуйман галдылар. Диңе даңың атарына ховлугып ятан чолугың гөзүне чиш какылан ялыды. Онуң бар хыялы Сонасындады,сөйгүлисини гөрмәниң арзувындады. Йөне олам ахыры чалаҗа йылгырып... — уклады.

Гиҗе ярымдан агыберенде итлериң җабҗыныпхем увлашян сеслери илден өң Мерет аганы укудан оярды. Гожа гөзүни ачан бадына, реҗәниң гең дәлдигини аңды. Хова үйтгәпдир. Гүнбатардан өвсүп башлан ёкнасыз шемал даг тарапдан галың гара булутларың топлумыны дүзе тарап сүрүп гелйәрди. Алловарраларда бир ерде гөк гүрләп, вагт-вагт йылдырым чакярды. Шемал дурабара батланып, инди гум этегинден дүзе чөге сырап башлапды.

Мерет ага асманы оңат сынлады-да, ичинден: «Ха-

расат гопжаг-ов» дийди. Онуң бу махал хас бетер горкян зады жалады, яңы болан гузулар буяр өйдйәрди.

Гожаның чени догры болуп чыкды. Итлер нәме бинжалык боляркалар дийип, сүрә тарап йөнеленем шолды велин, асмандан хер ере-хер ере ёңсуз дамжалар патлап дамшып уграды. Бирденем сүриниң сүйр депесинде жуда айылганч гөк гүрләп, бүтин дүзи сарсдырып гитди. Гожаның гөвнүне болмаса, асман чат ачан ялы болды. Онуң сесине огланларың икисем зәхреси ярылан дек оянып, Мерет аганың янына ылгашып гелди.

Гожа: «малларың ык тарапына гечиң, бирден өрүп өтәгитмесинлер» дийип, огланлара табшырды. Асман гара булутдан яңа тутуш хамыла болуп, инди гүйчли чабганың хай диймән эңтерҗегине гүман ёкды. Шол вагт хем дүзүң үстүнде гүйчли йылдырым чакды-да, бүтин төвереги гүндизлик ялы ягтылдып гитди. Онуң отлы тыгының ужы алысдакы гум депелериниң үстүнде өчүп-өчмәнкә, сүриниң арка йүзүнден чолугың: «Мерет ага, мөжек!..» диен ховсалалы сеси чыкды. Итлерем олары гөрен болара чемели, инди хас жаныгып, үйрүп башладылар, эмма нәме үчиндир сүрүден кән бир сайланыбермейәрдилер.

Мерет ага чолугың сесини эшиденден, ылгашлап шо яңа гитди. Ене ики гайра ызлы-ызына гүйчли йылдырым чакып, мөжеклери чопанларың үчүси-де оңат гөрди.

Мөжеклер бир-икем дәлдилер. Мерет аганы бижай геңиргендирйән зат итлериң олара тарап топулман, йөне жабжынып дурмаларыды. Шол бармаша ене йылдырым чакды-да, Хожам эрбет бир затдан ховатыр эден ялы сандыраклап: «Мерет ага, оларың арасында Акбилек бар» дийип гыгырды.

Гожаның ини дыглап гитди. Ол итлериң нәме себәпден өкже огурлаяндыкларына диңе шу ерде гөз етирди: ол жанаварлар шиндем өз сердарыны унутман экенлер.

Бу гезекки йылдырымың ягтысы эсли салым өчмеди. Инди гожаның кө нелишен гөзлерине ынанмазлык эдере ер галмады: гайракы гумлугың бәри башындакы белент депәниң үстүнден дөрт саны мөжеге баш болуп инип гелйән Акбилекди. Оларың отлуклы назары гөни сүрә тарап дикилипди. Мөжеклер тәзе сердарындан эйменйән ялы, көпекден аз-кем ызракдады.

Олар кем-кемден голайлашярдылар.

Мерет ага бу сапар итлерден вепа болмажагына гөз етирди-де, огланлара: «Таякларыңыза беркрәк япышың» дийип, өзем гоша гаршы ылгады.

Ымыклы гуюп башлан чабга эййәм түпеңиң ялаңач гундагыны хемем дашына оралан гүпбини эзмәге етишен экен. Мерет ага гошаны омурды-да, гөзлерини долдурды. Бәш-алты саны картеч сечмели окы болса кисесине салды. Онянча Хожамың: «Хай, Мерет ага, түпеңи алып етевери!» диен сеси эшидилди.

Мерет ага ылгап барса, мөжеклер малларың аркасындан дарамага етишен экен. Хожам оларың бирини сеңселедипдир-де, индем етишибилдигине сайгылаярды. Чолук таягыны галгадып етишибилдигине гыкылыклаярды. Итлерден мөжеклере топулан бир Акбай болды. Йөне ол жанавар бада-бат әпет мөжегиң азысына дүшди. Шу ерде Мерет аганың еке окы о ганымы түкгертмедик болса, гүжүгиң халы харап болжакды. Шол вагт гарашылмадык бир вака болды. Акбилек гожаның арка тарапындан япырылып гелди-де, оңа хопба болайды. Мерет ага көпегиң зарбасына энтиреклә п гитди. Йөне шол вагт чолугың бат билен индерен эгри таягы гарпышан көпегиң ягырнысыны эрбет агырдып, ит хонда зыңлып гитди. Эмма гачмады.

Мерет ага хернә тенине хич хили яра салдырман сыпды-да, чолуга Акбилекден хабардар бол дийип, бир гузыны алып угран мөжеге түпеңини ченәп, эсли аралыкдан уруп йыкды.

Хич зат чыкмажагыны аңан иң соңкы мөжек асса гачан намарт эдип, үмдүзүне тутдурды.

Эмма Акбилек гачмады.

Мерет ага огланлара зая болан гоюн-гузыны йыгнаң дийип, бейлерәкде агырысына чыдаман чыңсап отуран көпегиң янына йөнелди.

Ягыш дынман гуйярды, Акбилек гожаның голайлашяныны аңандан, туруп бираз ыза чекилди. Эмма... гачмады. Мерет ага көпек үйшенйән болаймасын дийип, гошасыны асды. Акбилек хыңранды. Гожа хай-күш этди, көпек гайта бетер хыңранды. Гожа «Акбилегим!...» дийип, элини узатды. Көпек жабжынып гайра чекилди.

Мерет ага көпегиң режесиниң гең дәлдигини аңды-да, сен-мен ёк ызына өврүлип, онуң янындан гидибер-

мекчи болды. Эмма Акбилек хем гожаның бу хыялыны дуян ялы ылгап, онуң өңүне гечди. Гожа бир гапдала совулжак болды. Көпек мунда-да сыпдырмады.

Гожа бу пәлияман Акбилеги инди халаман уграды: гыгырып ковмак иследи. Көпек велин, асла диййәсиңем диймеди.

Мерет ага башга алач тапман, иң соңы түпеңини элине алды... Акбилек өзүне гаршы гезелен гоша нили гөренден эрбет жабжынып, дишлерини сыртартды, шол хырсызлыгыны сыпдырман бирден гожа тарап топулды. Ызлы-ызына атылан окларың икиси-де өр боюна галан көпегиң дөшүнден гечди.

Түпең сесине ылгашып гелен огланлар дем-дүйтсүз сүйнүп ятан Акбилеги гөрдүлер.

Мерет ага Хожамың элиндәки панусы алды-да, Акбилегиң өленсоңам гахарлы середйән арманлы гөзлерини иң соңкы сапар сынламага дурды.

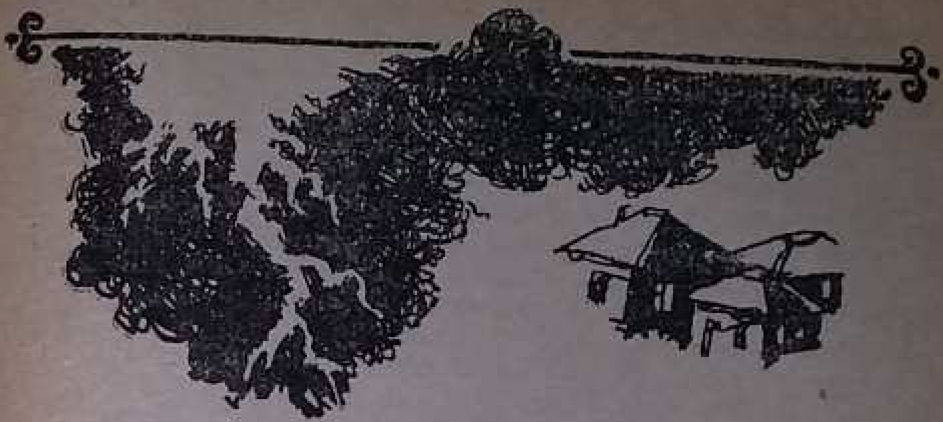

КӨМЕЛЕКЛИ ГИҢ МЕЙДАН

Бу ерлер яп-яңам элиң аясы ялы яйылып ятан гиң дүзлүкди. Салгыма дүшүп, гөзъетимден бир гез өркүни үзен ек-түк губа дүелер я-да бир махал ташланып гидилен агылларың дашына өрүлен йылгынлар болаймаса, даш-төверекде кәнбир жанлы-жеменде гөрүнмезди. Шәхерлилер бу мейдана яз паслы гүйчли ягышлардан соң көмелек диййип, ене бир нижелери, я несип, гуш--пуш урарын нието билен машынлы шикара чыкардылар. Йөне көмелегем, авам галапын багты чүвене душарды: дүз уммасызды, ёвузды, бахылды.

Бирденем барысы гутарды: дүзүң гөвсүни канал дилип гечди-де, йүреклери шорсурашып дуран шәхерлилериң әхлисини шол тамаданам текиз эл үздүрди...

Инди ол өңки асмана, адамлара бипервай гарап ятан аладасыз дүзлүкден нам-нышан галмандыр, хатда өз башына дүшен бу тәзе такдыры барада ойланмага-да онуң салым вагты ёк. Меле сув мүңлерче йылларың довамында дүзлүгиң гөвсүндәки гурап галан дамарлара ене жан берипдир. Ол өзи үчин дүшнүксиз, иңңән ынжык, ызалы өзгериши башдан гечирйәр. Өли ятан топрак жанланяр.

Хава, адам бу дүзлүк үчин асылам гең жеменде дәлди, олар мыдама-да оңа мыхман болардылар. Гелердилер, яйнардылар, иңрик гаралдыгам дыр-пытрак даргардылар. Дүзлүк болса ене өз башындан гечен

ягшы-яман гүнлерини ятлап, гугарып галарды. Шонда кәярым этеге инен сүриң ызлашыгы я илерден гечип барян отлының ялңыз гугулдысы дийәймесең, онуң раҳатлыгыны бозян ёкды.

Эмма бу тәзе гелен адамларың ниетлериниң үйтгешикдигини дүз бада-бат аңды. Олар мыхмана меңземейәрди, бу ерлери ташлап гитмек асла хыялларындада ёкды. Олар газанлы гелипди, ёрган-дүшекли гелипди. Дүз аралашып, гөвсүни гызыл дөржүк эден үйтгешик машынлар биленем, көпелип гидип отуран жайлар, көчелер биленем, өзүниң шейле гужурлы, гарадан гайтмазак тәзе эелери биленем дура-бара өвренишди. Ол инди адамлара боюнды.

Кәшгә ынсанам топрак ялы ыгтыбарлы, канагатлы болса болмаярмы. Онда әхли зат гүлала-гүллүк боларды: адамлар агзыбир яшарды, ишләрди, топрагың рехнедини билелешип гөрердилер, вагты билен оларың сачам агармазды. Арман, адам гара ер дәл. Ынсан йүреги йүз пара, херсем бир ере етсем дийййәр.

...Асман хер нәче гиңем болса онуң йүзүнде бармак басар ялам ачык ер ёкды. Даг тайдан бүклүм-бүклүм болшуп гелйән гара булутлар ягшың ысыны дүзлүге биреййәм яйрадыпды. Эмма ярылайып биленокды. Мунуң ялы боланда диңе гурагырылылар я демгысмалылар дердинден азар чекмән, тут ялы сагат адамларыңам кейпи бозулып, йүреги гысяр. Ненең шейле болмасын: булутлар-а депәңе дегәйжек боляр, гөзүң етйән хемме ери ышнагыны йитирип, гүндүзиң гүнортаны гаралып дур. Мейдандан адам аягы чекилипдир, иң бәркиси мал-гаралар-да бир гутулгысыз бела-бетере гарашян ялы сусланып дурлар.

Дурдымырадыңам улилден айра ери ёкды, ол хем шу дүз билен багрыны бадашдыранларың бириди. Оны дийсең эдил бейле-де дәл, онуң бир тапавуды хем барды: Дурдымырат Акыев шу дүзде гуралан тәзе хожалыкларың бирине башы билен жогап берйәрди. Директорлык адамыны бирнеме экезлендирип, оны мердрәк эдәйжек ялам велин, бу махал бу адамыныңам жиннек ялы кейпи ёкды. Хас догрусы, йүреги ховул алып барярды.

Дурдымырат хер нәме-де болса сыр билдирмән, шол өңки галжаңлыгы билен хайдан-хай сувчулары хемем хер бөлүмден бәш-үч саны даяв йигитлери йыгнап: «Ягыш гүйчли гелжеге меңзейәр, бирден экилен өрлери силе басдыраймаң, бөветлериңизи мәкәм бардашдырың. Айратынам сувуң сакасында бек дуруң» дийип, табшырышдырды-да, кабинетине барды.

Директорың кабинетиниң пенжирелери улы ёла бакып дурды. Ол асфальт көче шәхер билен совхозы бирлешдирйән еке-тәк ёлды. Гиденем шонуң билен гидйәрди, геленем шонуң билен гелйәрди.

Дурдымырат кабинетиң дымылжык агыр ховасына чыдаман айналары серишдирди. Ягыш ысы гелип дуран сергин шемал эдил гөвнүңи ачян тәзе айдым ялы жайың ичине яйрап гитди.

Дурдымырат чилим отланды-да, гөвүнли-гөвүнсиз столуның башына гечди. Онуң өңүнде середишдирип чыкмалы биргиден кагызлар үйшүп дурды.

Кагызлар... Дашындан гөрәймәге хеммесем кысымдаш, хатлы-петекли, дашы режеленип букжаланану-букжасыз сессиз-үйнсүз кагызлар. Эмма олар хер бири өзүнде биргиден аладаны, сорагалары гизләп ятыр. Совхоз директорына, негәде болаймаса, пейвагтына язылан хаты говшурмаярлар. Ине, бу махалам ол бу кагызлара башы билен гүмра болды... «Нәме үчин экишиң ягдайы барадакы маглуматы вагтлы-вагтында ибермейәрсиңиз...», «Нәче гектар тәзе ер планлашдырярсыңыз?», «Сувдан нәдогры пейдалананыңыз үчин район халк контроллыгы комитетинде сизиң хасабатыңызың диңленжегини хабар берйәрис», «Ёлдаш директор, биз Гомель шәхериниң 15-нжи мекдебиниң пионерлери сизиң совхозыңыздакы тәзе ачылан мекдебиң пионерлери билен хат алышмак ислейәрис», «Мени машгала ягдайымың булашяндыгы себәпли совхозың механиклигинден бошатмагыңызы сораярын...»

Дурдымырат бирден сен-мен ёк еринден турды-да пенжирәниң өңүне барды. «Машгала ягдайымың булашяндыгы себәпли... Булашяндыгы себәпли...» Ол бу сөзлери энчеме сапар гайталаныны өзем дуймады. Кинаялы йылгырды, ене чилим отлады. Гайдыбам столуң башына гечмеди.

Ол кабинетинден чыкып, посёлогың ичи билен гөни гүнбатарлыгына тутдурып уграды. Эмма он йигрими әдим гечип гечмәнкә гүйчли чабга гуюп, ол совхозың механиги Мейдан Рахмедовың ишигини какянча сүллүмбай болупды. Гапыны Мейданың өзи ачды. Директорың

эзилен токлы ялы мүззерип дуршуны гөренден ол тас пыңкырыпды. Эмма ене сыпайычылык эден болды-да:

— Ёлдаш директор, ханы машыныңыз? Хей бейле-де бир эзилмек бормы. Буюп галмагыңыз мүмкин ахыры — дийди.

— Машыны эртир чагалары алып гел диййип, шәхере уградайдым. Шофёрың өзүниңем герек-ярак затлары бар экен. Ханы, механик, геп нокатлама-да мени өйкенсиз галдырмажак болсаң бир гурурак эшик бер — диййип, Дурдымырат ичерик күрсәп урды.

Мейдан эгин-эшигиң гөзлегине гиденде Дурдымырат ички отагда онуң аялы Гөзелиң гапдалында ятан чагасыны уклатжак болуп тапбатлап отурандыгыны гөрди. Гелниң йүзи салыкды, гелен-гиден биленем сери ёкды, назарыны шол бир ере дикип күйленип отырды.

Ара салым бермән Мейдан эгин-эшик гетирди-де, кухня тарап гитди. Дурдымырат чалшырынып дурка краның шаглаян сесини, китириң шакырдысыны эшитди хем-де механигиң мундан өң өзүниң чай отуртмаяндыгыны хакыдасына гетирди.

Бир салымдан чай гайнады. Олар яссыга тирсегини берип, чәйнеклериниң ярысыны ичйәнчәлер ягыш хакда, машынларың ремонты, шәхер билен совхозың аралыгында болманда хер гүн ики гезек автобус гатнавыны ёла гоймак хакда үммүллешдилер. Йөне шу ерде директор хәлки месайы гүррүңиң әхеңини үйтгетди отурыберди.

— Ери, автобус гатнады-гатнамады, сен нәме үчин онуң азарыны эдйәң?

Мейдана директорың бу гепи ёкуш деген болара чемели, ол ардынжырады-да:

— Ай, ёлдаш директор, бизем аягымызы кирейине тутамзок. Ери, мен шәхере хер гезек гитмели боламда ниҗесары йүк машынларыны алайын дурайын — дийди.

Перделери бираз говшатмаса ягдайың булашжакдыгыны аңып, Дурдымырат өзүне зорлук салып көшешди.

— Бираз сабыр эт. Автобусам болар, өзем гүнде ики диййәңми, он ики гезегем гатнар. Сениң бу ере гелениңе яңы бир йыл говрак болды. Бәш йыл мундан озал, мен шәхердәки көшк ялы җайымы, гүл ялы везипәми ташлап, шу ере геленимде йүрегим ховул эдип, тас ызыма гачыпдым. Мени бирки санҗак хоңкарып отуран җайың ишигине гетирәге-де: «Хонха-ра сув, ине-де ер, адам тап, совхоз гур» диййдилер-де, машынларына мүнүп өтәгитдилер. Ине, сениң дузуңы ийип отырын, шо махал бири гелип маңа: «Эй, директор, башыңы дик тут... Ене бәш йылдан гүл ялы посёлокларың көчесинде ягыша эзилерсиң» диен болса үстүмден гүлйәң дийип, оны хут урардым. Хернә хич ким болсады экмеди. Сен болса автобус диййәң...

Директорың гарачыны билен айдан сөзлерине Мейдан гулак габартманам дурмады. Хер нәме-де болса өзүниңем бимамла дәлдигини субут этмек үчинми я аслында кечҗалракмы, кәсесине чай гуюп отурышына Дурдымырадың йүзүне-де серетмән:

— О диййәнлериңизе сөзүм ёк, йөне бейлеки совхозлары гөрйәс велин, бирхили дилиң гысга болайяр. Экин-дикин аладасы билен башагай боляс-да, кәярым илата дервайыс герек затлары унудайясам. Яңкы автобус диййәними сиз ушаҗык затдыр хасап эдйәнсиңиз велин, бейле дәл. Сизиң-ә, нәме, аягыңызың ашагында ел ялы газик бар. Мен муны гөриплик эдип я кемсинип айдамок. Раст директор болсаң, машынсыз болмаз-ла. Йөне, хов, илатың көпүсиниң доган-гарындашы шәхерде. Болмаяндада әхли герек-ярак затларың совхозда тапдырыбам дуранок. Мен автобусы шонуң үчин ятладым.

Механигиң җибринмелери Дурдымырат үчин ачыш дәлди. Илата нәме герекдигини ондан хас оңат билйәрди. Йөне ол шу гезек Мейданың кеҗиррәк йигитдигини, йүрегине дүвен задыны горап сакламак үчин җырҗашып япышып ятянлардандыгыны аңды. Бейле адамларың өз сүрүп отуран пикириниң хатырасына кәярым гөзликерлүге йүз уряндыгыны, хак билен нәхакың арасында парх гоюп билмейән вагтларыныңам боляндыгыны яшы кырк бәше баран Дурдымырат Акыев билйәрди. Шонуң үчинем Мейданың машгала меселеси барада гүррүң гозгамага онуң богны ысмаярды. Вах, машгала меселеси автобус дәл ахыры... Эмма Мейдан арзада меселәни чүрт-кесик гоянсоң, оны гозгамазлык мүмкин дәлди. Ол меселеде бу яш чатынҗалара хемаят бермеги оларың гелҗекки яшайшы талап эдйәрди. Дурдымырат бир салым сессиз Мейданың йүзүне серетди-де, гышарып ятан еринден:

— Мейдан хан, мениң сең билен эдил шу вагт ав-

тобус меселесини чөзмәге гелмедигими аңян болсаң герек — дийди.
Мейдан сессиз башыны атды.
— Яңы кагызлары дөрүп отыркам сениң язан арзаң үстүнден бардым-да, нәмәң нәмедигине дүшүнишәейин дийип, яныңыза гайдыбердим. — Дурдымырат бу сөзлери Гөзелем эшитсин дийип, хас батлырак айтды.
—Говы эдипсиңиз. Бу тайда сизден гизләп отурара зат ёк.
— Гизлин болмаян болса эшидели, бу оңушмаян задыңыз нәме? Биз-ә бир агзыбир машгала дийип, дашыңыздан гуванышып йөрдүк. Я бир етмейән задыңыз бармы, совхоз гөвнүңизден туранокмы?..
Мейдан чалажа йылгыран ялы этди, эмма нәхили жогап беренинде оңат болжагыны өлчерйән ялы ардынжырады-да:
— Ёлдаш директор, Гөзел икимизиң оңшуп-оңушмаз ялы улы давамыз-а ёк. Йөне әбеде-жүйже яшаяс диййсем, онда-да яланчы болжак. Гараз, Дурдымырат ага, машгалада эркек эркек еринде, аял аял еринде болмаса, оңушмак гаты кын экен.
Дурдымырат Мейданың нәмелер дийжек болянына догруданам дүшүнмеди. «Эркек эркек еринде, аял аял еринде?..» Ол дуруп билмән дик отурды.
— Ханы сен гүмүртиклеме-де, догрусыны айтсана, араңызда нәме болды. Я Гөзел сениң диениңи эденокмы?
Мейдан бирхили өйкели әхеңде:
— Ёк, мен онуң диенини этмейәрмишим.
— Меселем?
Мейдан эсли салым жогап бермеди.
— Ери, бу нә агзыңа сув алан ялы болуп отырсың?
— Махласы, ёлдаш директор ол өйде дивары сүсүп отуржак дәл, ишлежек дийййәр. Ёгса-да... бу ерде дуржак дәл, дең-душумың янында дилим гысга дийип, ер депип дур.
Дурдымырат йылгырды-да:
— Догры айдыпдыр. Илиң Гөзел ялы гелни даг яря, сенем оны гырнагың ялы эдип атыпсың. Догруданам, бүйә-хә саңа гелшеногам.
— Чаганы нәтжек?
Дурдымырадың шу ерде гирре гахары гелди.
— Нәме, бу мейдандакы ишләп йөрен аяллар чагаларыны яны билен торба салып әкидйәндир өйдйәрмиң? Ягшам бир бахана тапдың. Улы ил ялы сизем оны яслә берәерлер.
— Вах, ёлдаш директор, бизиң өңем ики чагамыз дурмады, ол бизиң бар мыдарымыз...
Дурдымырат ойланды, бирден өз ялңыз оглы Сердаржык ядына дүшди. Онуң өзем оглуны кичикә не яслә ынаныпды, не-де чагалар багына. Өйден ябан гезсе эдил ал какайжак ялыды. Ол ювашлык билен ынамсыз әхеңде:
— Гөзелиң нәме билими бар? — дийип, сорады.
— Педагогик училищәниң икинжи курсуны гутарды. Шо вагтам шу оглумыз болуп, ол окувдан галмага межбур болды.
Дурдымырат эсли салым ойланып-ойланып ахыры:
— Гөзел гелин, ай Гөзел гелин, ханы бәрик гел! — дийип гыгырды.
Мейдан еринден гобсунып:
— Ёлдаш директор, оны нәме үчин чагырярсыңыз? — дийип жаңыгды.
— Ханы сен бирсалым отур бакалы.
Ички жайдан гөвүнли-гөвүнсиз басып Гөзел гелди.
— Гургунмысың. Мыхман дагы геленде бир ачыграк боларлар ахыры. Ханы, адамың янына геч бакалы.
Гөзел шол бир кейпсиз халыны үйтгетмән Мейдандан эсли аралыкда гуйлунып отурды.
Дурдымырат иңңән аграс гөрнүше гирди, улудан демини алды.
— Көшеклер, мен бу дүнъеде эййәм сизиң икиңизиң яшыңызы яшадым. Көп гезек ялңышып гөрдүм, көп гезек еңлип гөрдүм. Уршунам, ачлыгынам гөрдүм. Йөне мен өз машгалама вепалыдым. Бирек-биреге дүшүнишмек, ынанмак, кын гүнде хемаят этмек — дүнъеде шоңа етеси багт ёк. Янып дуран йүрегиңизи өз элиңиз билен соватмак нәмә герек. Нәме, мениң машгала дурмушым гүлала-гүллүкдир өйдйәрмисиңиз. Бу ери мениң үчинем женнетиң аңры башы дәл. Менем шәхерде, чагаларымың арасында аладасыз яшасым гелйәр... Мейдан, бу гүн сен арза бердиң, эртир ене бири, биригүн мен арза берсем... Барымыз бу ерден гүлберимизи гөтерип гитсек... Ёк, бейле зат болуп билмез... Биз оны башармарыс. Бу дүз бизиң өз топрагымыз ахыры... Менде шейле бир

22 Заказ № 13.

пикир бар, Гөзел эртирден башлап совхозың яслисинде энеке болуп ишләп башласын. Оглуңам, Гөзел өз янында болар. Нәхили гөрйәңиз.

Вагты билен хич кимден сес чыкмады. Ахыры Гөзел дилленди.

— Мен-ә элимден геленини эдерин...

Мейдан аялына кинаялы бакып, онуң сөзүни бөлди.

— Ёлдаш директор, «агшамың хайрындан, эртириң шери» дийипдирлер, ханы мен пикирленейин.

Дурдымырат турма билен болды.

— Пикирлен, пикирлен. Йөне меңем әхли ишим сиз дәл, мүң дердим бар, гидейин. Ягшам кипарлан ялы-ла...

Ол шондан соң эгленмән хошлашып чыкып гитди.

Чабга ериң йүзүни ювуп тәмизләпдир. Асман бирнеме дурланыпдыр. Яшып барян гүнүң нуры булутларың ыш еринден ёл ачыпдыр-да, гүнбатарда әпет гырмызы гүләлек ачылан ялы болупдыр. Онуң шөхлеси гайрадакы гумларың геришлерине дүшүп, олар ылла диерсиң алтын чайылан ялы болуп гөрүнйәрдилер. Бу чыглы сагат ховадан дем алып дояр ялы дәлди.

Дурдымырат өйден чыкышына посёлогың еңсесиндәки ачык дүзлүге йөнелди. Дүзлүгиң хас аңыррагында, улы ёлдан ачыграк ерде ол эсли мейданы өлден сувдан горап саклаярды. Ол бир геңси көмелекли мейданды. Оны совхозың адамларам билйәрди, дашындан айланып гечйәрдилер.

Дурдымырат бу көмелекли мейданы аялы Тумар үчин саклаярды.

Директор бу махал дызына ченли батга батса-да эдил бәш яшлы чага ялы ол ере ховлукды. Ине-де шол көмелекли мейдан. Дийсең-диймесең о ери дуршуна гүберчек болуп дурды: отуран ериңден этегиңи долдурайжалыды. Эмма Дурдымырат оларың бирине-де элини дегирмеди. Ол шол ере бир салым сер салып, иңрик гаралансоң ызына гайтды. Ёл боям гөвүн йүвүртди: «Эртир Тумар билен огулжыгым Сердар гелер. Мен олары өе элтмән, көмелекли мейдана әкидерин. Көмелек Тумарымың өлер жаныдыр. Олары хорламан өзүм йыгып берерин. Ёк, гой, өзлери йыгсын. Көмелегиң әхли кейпем йыгмакда ахыры... Онсоң үч болуп оны говрарыс. Хезил эдип иерис. Белки шонда бу ер Тумарың гөвнүнден турар, белки менем ахыры бу айралыкдан дынарын... Хавала, ол мени говы гөрйәр... Галар, мыдамалык галар. Совхозда врач дервайыс герек ахыры... Сердаржыгымам гелжек йыл окува гидер...

Дурдымырат шейле гөзел ойлары биленем мазалы агшам дүшенде өйүне гелди. Энтек гызгыны совамага етишмедик үсти басырылгы нахарыны ийди-де, эртир даң атып-атманка турмалыдыгы ядына дүшүп, ерине гирди. Эмма ол ымызганып-ымызганманка ювашжадан ишик какылды. Дурдымырат ярым укылы халда кәйинжирәп гапыны ачды. Даш ишикде Мейдан сөмелип дурды. Дурдымырат укыдан о диен ачылман гырылжык сеси билен:

— Ери, ене нәме болды? — дийип сорады.

Мейдан товланжырап, бурулып:

— Дурдымырат ага, шожагаз арзамы ызына берсеңизләң — дийди.

Дурдымырат гатырганды:

— Шу бидерек зат үчинем адам барыны укудан ояряң-айт... Мен оны шо махал йыртып гойбердим.

Мейдан йылгырды-да:

— Оңарыпсыңыз. Мениңем этжегим шоды-да — дийип, гитме билен болды. — Бимаза этдим велин, хернә багышлавериң... Йөне бир хайышым, оны гүррүң эдибем йөрмәң... Нәмә герек...

Дурдымырат гернибрәгеде:

— Бар-ов, мен-ә ятжак. Сенем ир турмалы ахыры. Үчүнжидәки ёла гум дөкйән экскаватор дөвлүпдир. Иберйәрлер бурны сүмүклини, оңарян затлары ёк. Эрте бар-да көмеклеш шоңа... Бар, саг-аман ятып тур. Йөне бир задам унутма: бир гапыдан гирип-чыкып йөркәңиз «Мен — эркек, сен — аял» диен гепиңи гайдып агзыңа алмагын, айп болар. Сизиң икиңизем гүл ялы адам ахыры...

Мейдан сусланды, бойнуны саллады, ювашжа:

— Боля, агам, мен хеммесине дүшүндим. Багышлаң — дийип, гөни өйүне гайтды.

Дурдымырат эртир ояненда гүн биреййәм доган экен. Шофёры гапыда машынына сычран палчыклары сүпүрйәрди.

Дурдымырат шофёрының йүзүниң салыкдыгыны гөрди-де, бирхили иңкисе гитди. Хайдан-хай эшиклерини гейип, дашарык чыкды-да:

— Дөртгулы, ханы олар гелмедими? — дийип сорады.

Шофёр йигит сесини чыкармады. Ховлукман голтук жүбүсинден бир букжа чыкарып директорына узатды.

Дурдымырат элини говушгынсыз узадып, букжаны алды. Гөйә шофёрдан уялян ялы башыны галдырман эмай билен ачды-да, хаты окап башлады.

«Дурды! Сен мени багышла. Икимиз томус биле курорта гидерис дийип вадалашыпдык. Эмма мен Кисловодскиниң иң оңат санаторилериниң бирине гарашман дуркам бир путёвка тапдым. Шу гүн өйлән учян. Сердарҗыгы эҗемиң янына ибердим. Ол о ерде хор болмаз. Мен сенден хич зады гизлемекчи дәл. Сениң тәзе яшайшың билен мен хич хачан өвренишип билмен. Ол яшайыш нәме үчиндир-де мениң үчин мыдама гараңкы. Көмелегиңи ийип билмәниме гынанманам дурамок.

Хош! Тамара».

Дурдымырадың бирден гөзүниң өңи гараңкырап, башы айланан ялы болды. Эмма ол хер нәме-де болса тиз вагтдан өзүни дүрсәп, умывальниге барып ювунды. Иймән-ичмәнем машынына мүнди-де:

— Ханы, Дөртгулы жан, сүр бакалы — дийди.

— Нирә, яшулы?

— Ханы бир ша ёла чык.

Машын ша ёл билен эсли аралыгы гечენсоң, Дурдымырат:

— Үчүнжи бөлүме өвүр — дийди.

Совхозың үчүнжи бөлүми Дурдымырадың горап йөрен көмелекли мейданының үстүнден гечйәрди. Машын батгалы чаркандаклардан аглап-эңрәп гечип, көмелекли мейданың габадына етенде олар еди-секиз яшлыжа бир оглан билен бир гызжагазың дүнйәни унудып, хер бири телпек ялы гелин көмелеклери йыгып йөрендигини гөрдүлер...

ГАР ЯГЯР

— Дүшүн, жан доган, дурмушда бир гезек алдандым дийип, галан өмрүңи хорламак болмаз ахыры. Нәзик, пикир эдип гөр, икимизиң институты гутаралымыза бәш йыл гечди. Курсдашларымызың әхлиси диен ялы өйли-ишикли болдулар. Сен велин, шол бир хеңиңе тутуп йөрсүң! Сениң ол арзув эдйән идеал адамларың ёк. Бу махал эркеклер мес болупдырлар. Бейдип йөршүңе, бир гүн сачыңдан ак гирип угранын дуйман галарсың. Говусы мениң диениими эт. Гөрерсиң, ол говы йигит. Өзем сен дийип өлүп баряр...

— Нәме, онуң өз дилине гулп урлупмы? Мен о диен гөрмегеем болмасам, адам иййән йыртыжы дәл ахыры...

— Бу гызың айдяныны, вах ол утаняр. Оны бир гөрсеңдиң: эдил улы гызың бар-да.

— Өңем өзүмиң гыз болуп доганыма нәтжегими билемок. Дүржемал, гөл говусы шу гүррүңи бес эдели. Маңа яманлыгың ёкдугынам, багтлы болмагымы ислейәниңем билйән, йөне... бу затлар бейдиленок ахыры. Эгер бу меселеде геңеше гулак асян болсам, онда он класы гутаран бадыма-да әре чыкып билйәрдим. Шейдәен болсам, бу вагта ченли мен белки «Гахрыман эне» адыны алардым. Ха-ха-ха!

— Ха-ха-ха!.. Ери боля-да, агзамадыгым. Йөне онуң билен мениң гөвнүм үчин бирже гезек душушайсаң оңат боларды. Гөвнүме болмаса, икиңиз бири-бириңизи халашайжак ялы. Онсоңам мыдама йигит гызы дәл-де, гызыңам йигиди тапайян вагтлары болярдыр. Сен нәме-де болса, бир гүрлешип гөр. Ёгса менем йүзүгара эдйәң. Мен оңа адамымың янында сөз бердим ахыры.

— О нәме үчин бейтдиң? Илки өзүм билен маслахатлашайсаң болмадымы.

— Вах, Нәзик жан, сен нәме, маңа нәбелетми. Тәзе йыл гиҗесиди. Мәммет «Гел, Ресулам чагыраялы, энчеме йыл биле ишлешип йөрүс. Өзем еке, дөземок» дийди велин, разылашдым. Аз-кем ичилмәнем дурмады. Өзеленип дурансоң душушдырайын дийип, дилимден сыпдырайыпдырын-да. Багышла мени...

— Ягшам бир иш битирипсиң...

— Шей дийдим велин, нерессе, эййәм сениң билен таншана дөнди. Бир тосты диңе сениң саглыгыңа гөтерди. Ызынданам айдым айтды, танс этди, гараз, болмаҗыны болды-да.

— Ол шейле көп ичйәрми?.. Ә-ә, неме-ле, Дүрҗемал, сен гаты мекир болупсың, эййәм мени торуңа салып баряң. Ичип гечсин-ле, нирәмиң итимиш... Азан хайран. Мен инди саңа ойнатгам болуп барян өйдйән.

— Багышла, Нәзик, худай бар, онуң ялы пикир асла хыялымда-да ёкды. Мен сени, нәмеден ант ич дийсең, ичейин, эдил эзиз доганымдан илери гөрйән... Мен... мен... Багышла.

— Бай, сенем-ә, гойсана, гыз... Гөзяш бир иш битирйән болса, мен хер гүн гапымыздакы секимизем сувлап билердим. Адам ялңыз болса, башына бир иш дүшсе, гөз яш көшешдирйәрмиш диййәрлер. О затлар галат, о диңе эҗизлигиңи боюн алмакдан башга зат дәл. Ёк, гөзяш көп дөкүлсе, ол йүрегиң сарыны гачыряр, гөзлериндәки ровшени көнелдйәр. Эҗизлик гөзяшы иң соңкуҗа ягты умытларыңам гызгын шеребесинде эредйәр. Шонуң үчинем, Дүрҗе жан, аңруҗы башарыбилсең, агламаҗак болгун. Дүнйәниң йүзүнде ялңыз йүрекдешим — олам сен. Сениң гөвнүң сынандан, хол илерки гара даглар сынсын. Гетир бәрик йигидиңи. Өң-ә бириңден агзым бишди, ханы мунам бир гөрейин...

— Нәзик жа-а-ан...

— А гыз, бес эдевери, йүз-гөзүмиң ишини гөрдүң. Мен саңа гүйзеки терне дәл, гит-де әриңи гемир-дә... Ха-ха-ха!..

— Ха-ха-ха!..

* * *

— Сиз галпылдаян ялы-ла, нәме үшейәңизми?!

— Үшемәнем дурамок...

— Хава-да, бу йыл гыш хас газаплырак геләйдем-дә.

—...

— Көчелерде-де кән гымылды ёк. Диймек совук.

— Нәме, сиз оны дуяңызокмы?

— Сиз баркаңыз маңа совук кәр этмез...

— Бейле гүррүңлер нәмә герек. Сиз говусы айтсаңызлаң, мениң билен душушып, максадыңыз нәме? Ёгсам, ине бир сагат дагы бәри шәхериң гаравулы ялы йөне ики яна гезмеләп йөрүс. Айдың, ховлуган. Өйде эҗем эййәм бибынҗалык болярдыр.

— Нәме, мен сизи эййәм иризәйдимми?..

— Ёк, хәли сиз хакда пылан зат дийсем яланчы. Белки говы адамсыңыз...

— Терсине. Сиз мени танаңзок, иң бәркиҗеси, мен йылдызларам халамок ахыры...

— Сиз сентименталлыгы говы гөрйән болара чемелиңиз. Халамаз ялы йылдызларың эдйән гүнәси нәме?

— Энтек огланҗыккак, эҗемиң ёгалан гиҗеси аглап дашарык чыканымда асманда бир уллакан йылдыз сүйнди. Маңа шол өчен эҗең йылдызы дийдилер. Шондан соң мен галан әхли йылдызлара-да ховатырлы середип башладым.

— Ине саңа герек болса. Сиз материалист ахыры. Эйсем инженерлере институтда диаматы өвретмейәрлерми?

— Онсоңам, йылдызлары йигренйән адам асла хич кими сөйүбем билмейәрмиш диййәрлер..

— Шоңа-да ынанян болсаңыз-а, онда ягдайыңыз өверлик дәл...

— Шу гурак аяздан-а гар яганам мүң пай говы.

— Гары говы гөрйәңизми?

— Кәтә говы гөрйән, кәте-де йигренйән...

— Сиз тәсин адам Ресул.

— О нәме дийдигиңиз болды?
— Әхли совалларымы икучлы эдип гойярсыңыз.
— Нәзик, сизе гөнүмден гелейинми?
— Ери?
— Мениң шу вагт ичим элҗук диййәр, шол гүнортанкы иен нахарым. Эгер эҗеңиз ене екеҗе сагат канагат эдип билер өйтсеңиз, кафелериң бирине гирелиң. Хем-ә бирки агыз гарбанарыс, хемем йылынарыс. Йөне бир задам айдайын, гаршылык гөркезәйдигиңиз, мен милиционери чагырып: «Ине шу гыз ачлык ыглан этди, үстесине-де совук алып өлмеги йүрегине дүвүпдир» диерин.
— Сиз Эзиз Несини көп окаян боларлы. Мен-ә ишден чыкып нахарландым, йөне: «бир аҗы доюрмак хаҗа гидип гелен ялымыш» диййәрлер, ислесеңиз сизи нахарлабам билерин, ёлдаш болубам билерин.
— Дүнъеде сизе меңзеш рехимдар адамлар болмадык болса, биз тетелли етим-есирлер биреййәм гума гарылып гидерди.
— Ери, боляр, йөрүң. Ач адам кән гүрлемезек болар...

* * *

— Котлетиң иерлиги бармы?
— Хергиз ядыңызда болсун, нахар иййән вагтым маңа совал бермәң. Дүвнәймегим мүмкин?
— Бай, бай-ов... «Мен нахар иййәркәм, хем кер, хемем лал». Йөне даш гөрнүшиңиз-ә пионерликден аз-кем токаррак гөрүнйәр.
— Мен сизиң шу гүнки эден ягшылыгыңызы ненеңси гайтарып билеркәм? Кофәң ичерлиги бармы?
— Ай, йөне отурандан-аговы... Юванрак.
— Хә, билдим. Мен сизи гүнлериң бир гүни өз өйүме мыхманчылыга чагырарын. Сиз диванда отурарсыңыз-да газет-журналлара гөз гездирерсиңиз. Мен болсам, өңүме фартук дакынарын-да кухня чыкып гидерин. Сиз: «Ресул хич зат герек дәл, мениң үчин азара галмаң» дийип, гыгырарсыңыз. Мен ол сөзлери гөйә эшитмейән ялы боларын. Чыкандыгымы гөрүп, сиз газет-журналлары еринде гоярсыңыз-да, пукараҗа чатмама гөз айларсыңыз. Пенҗиредәки тюлларың кирини, шифоньериң, этажерканың, дивардан асылгы суратың хемем

какам пахырдан галан гылыҗың чаңыны гөрүп, маңа аз-кем йүрегиңиз авар. Онянча-да, мен сизе өз элим билен тайярлан түрк кофесини гетирип өңүңизде гоярын. Сиз ичип башларсыңыз, мен болса: «Кофәниң ичерлиги бармы?» дийип сорарын. Эгер сизем: «Ине, бу түйс кофе» дийәйсеңиз, шонда шу эден ягшылыгыңызы гайтардыгым болар. Йөне бейле багт маңа етдирерми, етдирмезми, оны билемок...
— Гөрйән велин, сизиң доңуңыз чөзүлип башлады өйдйән.
— Валла, ичим йылады. Таңры ялкасын.
— Онуң ялы болса шу энергиямыз гутарманка гиделиң. Эҗем инди гаргап башландыр.
— Сизиң чыныңызмы?
— Догрымы айдян. Ол мени агшамларына хич ере гойберенок. Гөзи горкупдыр. Биз ики аял догандык. Улы доганым бир гиҗе бирине гачып гитди. Менем шейдер өйдүп гараҗаны галанок, гөргүлиң.
— Ахмал болмаң, ер тыпанчак. Бирден гараматыңыза галаймайын. Ә-хә! Эй, такси! Такси!..
— Такси нәмә герек, троллейбус өйүмизиң янына элтйәр ахыры...
— Йөрүң, йөрүң! Бири өңүрдәймесин!

* * *

— Нәзик, сиз айдым айтмагы говы гөрйәрмисиңиз?
— Диңләеними кем гөремок.
— Меңем дуран ерим-ле, йөне шу Ашгабада багышлап бир гиден айдым дөредипдирлер. Я-ха мен хич зада дүшүнемок, ёгса-да, гөвнүме болмаса, шол айдымларда хакыкы Ашгабатлының йүреги ёк. Мен Ашгабадымың вейран боланыны, ашгабатлыларың шол гүнлер гөркезен гахрыманчылыгыны, тәзе шәхериң харабаларың ичинден кем-кемден галкынышыны гөрдүм. Ашгабат маңа чекип-чыдап болмаҗак кынчылыклары, бир гиден адам трагедиясыны башындан гечирен, эмма хич-хачан ян бермедик әгирт пәлван ялы болуп гөрүнйәр. Эгер мениң элимде болса, Ашгабада-да «Гахрыман шәхер» адыны дакардым. Ашгабада «Ай, сен ашыкларың месгени, гиҗелең хоштап, ширин җаным, мәхрибаным», гараз, шоңа меңзеш йымпык сөзлер билен йүзлениң җуда бәрден гайдяр.

— Нәме этҗек бейдип җаныңызы гынап. Гой о затлар барада шахырлар келле дөвсүн. Онсоңам, мен сиз билен бүтинлей разы дәл. Ашгабат хакда язылан айдымларың арасында говуларам бар ахыры.
— Меселем?
— Нәме инди мен оны субут этмек үчин таксиң ичинде айдыма зовладайын барайынмы? Билип болмаз, вагты гелер, шонда-да башардыгымдан хиңленип берерин... Агам, шу ерде саклайың. Ресул, өйүмиз бу тайдан ики әдим.
— Мен сизи гапыңыза барянча üградарын.
— Ёк, ёк. Герек дәл.
— Билип болмаз, сизе дүшүнипдирлер-ә. Бири алып гачайса билдиңми?
— Бай сизем-ә...

* * *

— Гапыдакы чатмаңыздан ер берсең,
Гиҗе-гүндиз хызматыңда галайын.
Өләйсемем өзгә дил бермен дийсең,
Онда сениң раятың болайын...

— Ба-а, сиз-ә асыл хакдан ичен шахырам экениңиз. Мен-ә цемент билен демирден башга билйән задыңыз ёкмука дийип пикир эдйәрдим.
— Гөрсеңиз, гошгы дагам дәлдир, арман ёлумы урдурайдым.
— Ине, шүйә-хә бизиң ховлымыз.
— Бир өзүңиз яшаярсыңызмы?
— Ёк, бир гаррыҗа пенсионер рус аялам бар, Мария Петровна. Ол времянкада боляр. Какам министрликде ишлейәрди. Ер ырананда ол кесегиң ашагында галды. Эҗем майып болды. Оны Бакува әкитдилер. Шол ерде хем бир аягының дызындан ампутация эдипдирлер. Ол рус аялыныңам адамсам ер ырананда өлди. Ол бизиң гоңшымызды. Еке галанымда ол маңа хоссарлык этди. Мен оңа «эҗе» диййән. Дийсең ылымлы. Оңа тәзе җаям бердилер велин, гиденок. Биз билен халыс ысныышыпдыр. Новосибирскиде бир гызы бар, алым, арада гелип әкитҗек болды, этмеди. Ол адамсының мазарының гапдалындан ер гойдурды. «Василий шу ерде Совет хәкимиетини гурмак үчин ган дөкди, шу ерде-де өлди, мен ондан айрылып, хич ере гитҗек

дәл» дийййәр. Онуң ялы адамлар гаты азалыпдыр. Ресул, гаты азалыпдыр. Боляр, барың онда сизем гайдың. Бирден эртир ише дерек поликлиника бармалы болаймалы.
— Боляр, мен сизи инди сакламайын. Йөне екеҗе сорагыма җогап бериң: сиз нәмәни говы гөрйәңиз?
— Менми?! Догрымы айдайынмы?
— Мен чыным билен сораян.
— Маймынлары.
— Нәме?
— Хава, хава. Маймынлары. Себәби олара йүрегим аваяр. Олар не-хә хайван, не-де адам. Белкем сиз билйәнсиңиз, тебигат нәме үчин олары бейдип ики одуң арасында гойдука?
— Нәзик, догруданам сиз гаты үшәпсиңиз. Мен сизи сакламайын. Мениң билен ене душушасыңыз гелйәрми? Йөне догрыңызы айдың, маңа дөзмезчилик этмәң.
— Сиз маңа бергили ахыры...
— Менем үшәп уградым өйдйән, хич зат ядыма дүшенок.
— Хәли-хә билбил ялы сайраярдыңыз.
— Гар хакдамы?
— Түрк кофеси хакда.
— Дуз бар, узын гиҗеләп ятман велин, түрк кофесиниң нәхили тайярланяндыгыны хөкман өвренерин. Сизиң үчин өвренерин.
— Саг болуң.
— Аман-саг ятып туруң. Нәзик...

* * *

— Алло! Җанмырат Бердиевлериң өйүми шу?
— Хава.
— Салавмалейким.
— Алейким эссалам.
— Җанмырадың өзи бармыка?
— Бардыр.
— Мүмкин болса шоны чагырсаңызлаң.
—...
— Хә!
— Җанмырат?
— Хава.
— Салам!

— Салам! Ким-айт би?
— Ресуллай мен.
— Хә, мирап, сенми асыл. Бу чакда сесиң чыкмады-ла. Я ене ясан көпрүлериңи силе алдырып, башагай болуп йөрмүң?
— Гардаш, башыма дүшен бела силиң-пилиң чени дәл.
— Нәме болды?
— Сен өңде-соңда маңа бир хайыр этҗек болсаң, екеҗе юмшум бар. Хер зат эт велин, шоны битир.
— Җаның саг болсун. Эйгиликми бери?
— Эйгиликлай. Маңа бир овадан маймының суратыны чекип берсене. Өзем гаты гыссаглы герек.
— Дүшнүклирәк айтсана. Булашык эшидилйәр.
— Маймының суратыны чекип бер диййән.
— Айың?!.
— Маймының, хов, хол музейде маймын ёкмай.
— Бе?.. Нәдәйдиңай, мирап?
— Җанмырат, мен ичгили дәл, дуз бар, саг. Нәме үчин герекдигини соң айдарын. Йөне шу дилегими битир.
— Бе?.. Мирап, җаның саг болсун. Эртириң өзүнде хайванат багына гидйән.
— Хачан тайяр эдип билерсиң?
— Ики гүнден геләй.
— Тоюңда гайтсын гардаш. Шу эден ягшылыгыңы өлинчәмем унутман.
— Эй, мирап, йөне голум-а чекмен.
— Гол җәхеннемле. Маңа маймын болса боляр. Гардаш, башардыгыңыздан о җанавары шадыянрак эдевери... Йылгырып отуран эт-де чекәй...
— Мирабың гөвнүни йыкып болмаз.
— Көп саг бол, гардаш.
— Хош! Ай, хелей, яңкының диййән задыны эшитдиңми?
— Нәме мениң гулагым җамдыр өйдйәрмиң?
— Адам чакданаша саллах гезсе, үйтгәп башлаярмыш диййәрдилер велин, шол чын өйдйән.
— Ери, нәме болупдыр?
— О пекге, Ресул, хо-ол, гелйәндир-ле көвагт.
— Мирап диййәниңизми?
— Хава шол, хакыт маймының суратыны чекип бер диййәр.

— Эй, худай җан, өңем-ә шу ичерде адамдан башга әхли задың суратлары барды велин, бир шол хайран кемди-дә. Башга задың-а билемок велин, шу эййәмиң художнигиниң аялы боландан, арвах-җыының аялы боланыңам говумыка диййән.
— Дөвүр шоны талап эдйәр, хоҗайын.
— Гойсана. Айын болмаса «дөвүр, дөвүр» диен болуп, дериңи ярайҗак боляң. Ничикми, обадан гарындашларың бири геләйдигем, хасыр-хусур башыма гыңач атдырып, яшын дийип ялбаряң.
— Ёк, сен бу ерде дүйпден угурдаш болмадык ики саны меселәни гарышдыряң. Ата-бабаларымызың дәп-дессурыны сакламасак болмаз ахыры. Сунгатда стиль, манера, хакыкатың беян эдилиши хер дөвүрде үйтгәп дуряр. Мысал үчин, Роден...
— Җан, мен сениң Родениңем билемок, продениңем. Ата-бабаң дәп-дессурыны саклаян болсаң, хонха өзүң сакгалың писини ашырда, сакла-да йөр. Йөне маңа бир азар берме.
— Эй, хелей, сакгал билен ишиң болмасын.
— Догры-да, деӊ-душумың янында йүзүм гара. Мекдепде-де мугаллымларам, окувчыларымам мени гөрселер: «Сакгаллы суратчың аялы» дийшип, кикиде-кики.
— «Ит үйрер, кервен гечер».
— Ай, нәтсең шейт. Мениңкә-хә диймек. Галанынам өзүң бил. Йөне инди шол «дөврүңи» маңа бери гүҗеңлеме. Мен-ә гидип ятҗак.
— Башдан-аяк натурализм. Башга хич зат дәл... Хава-да, адам җебир үчин ярадылыпдыр диййлени чын болуп барян ялы.

* * *

— Кимсиң?
— Эҗе, ачавери, совук алды!
— Бу вагта ченли нирелерде ыгып йөрсүң. Ювашрак, өйде адам бар.
— О ким адам?
— Ахмет?!.
—...
— Бошадыңмы? Бу ере нәме үчин гелдиң?
— Горкма. Мен саңа диңе чагшан сүңклерими гетирдим.

— Эй, худай!.. Мен херне үйтгэп йөрен дәлдирин-дә...
— Аркайын бол, менде хич хили яраг ёк. Шу алты йыллыкда мен пычагың нәхили затдыгынам ятдан чыкарыпдырын. Сен маңа бир зат айт: Мыралы гутулдымы я-да...
— Сениң салан яраң онуң чеп бөврегини заялапдыр. Операция агыр гечди, онуң бир бөврегини айырдылар.
— Хәзир ол ниреде?
— Нәме, шиндем мени ондан габаняңмы? Өңки эдениңем аз гөрйәңми?
— Ёк, мен онуң аягына йыкылҗак.
— Мен сени шунуң ялы эҗиз халда гөрерин дийип хич хачан пикир этмәндим, Ахмет.
— Хм, шейле дийсене. Ёк, Нәзик, ол өңки дәли гайдувсызлык гайдып мениң йүрегимде оянмаз. Мен алты йыллап демиргазыкда болдум. Дурмушың әхли ёвузлыгыны, чекип-чыдап болмаҗак меламатларыны башымдан гечирдим. Мен алты йыллап буз ярып, ягты яшайша ёл арчадым. Эшек ялы ишледим, намартламадым. Әхли эден җенаятымың өңүнде тоба кылдым. Мен инди азат. Ене җубимде паспортым бар. Әхли совет адамлары ялы пәк зәхмет чекмәге хаклы. Эмма хелә эдйән эсасы зат бар: сен гүнәми гечйәңми? Я шиндем нәлетләп йөрмүң?
— Ахмет, не бейле хорланыпсың, җаның бери сагмы?
— Нәзик, мени гынама. Диңе екеҗе сөз: я «ёк» дий, я-да...
— «Ёк» дийәйсем нәдерсиң?
— Гидерин.
— Нирә?
— Җахан гиң, сүмелге тапылар.
— Ахмет, сен танар ялы болмансың, йөне... гөзлериң велин дүйпден үйтгемәндир. Шол аллаҗы гөзлер. Азаҗык аңрык чекилишипдирлер. Ханы ериңден тур. Мен сени алты йыллап гөремок ахыры. Боюңы бир сынлайын-ла... Ахмет, сен аглаяң-ла. Ахмет, сен хич хачан агламандың ахыры. Сен газамат машынына мүнүп баряркаң, иң соңкы сапар «хош гал» диениңде-де агламандың.
— Мени гойбер, Нәзик. Инди бери сениң аягыңа душак болмайын. Мен сениң рехимиңе, хорматыңа мынасып дәл. Өз багтымы башга ерден агтарайын.

— О нәме дийдигиң, Ахмет? Мен сениң диййән затларыңа дүшүнип билемок?..
— Мен майып.
— Болгусыз гүррүң этмесене.
— Ики аягымыңам дараклыгыны совук алдырдым.
— Ахмет! Эзизим... Мени гораҗак болуп, гөр, не гүнлер башыңа дүшүпдир...
— Индем сен аглаяң?..
— Сен бирден Хыдыр Ата болайма?..
— О нәме дийдигиң?
— Сениң гелмән-гелмән шу гүн гелшиңе акылым хайран.
— Мен энтек өйүмизе-де барамок. Отлудан дүшүп, гөни сениң яныңа гелдим.
— Ахмет, эзизим. Ене-де дүнъеде гудрат ёк диййәрлер. Эҗе! Ай эҗе!
— Нәме, гызым?
— Хей, шол хан түвиңден зат галыпмыды?
— Дайың гелсе дийип, бир биширлик йыгнап гоюпдым. Нәме этҗек?
— Мениң шу гүн азаҗык серхош боласым гелйәр.
— Нәме?
— Өмрүмде екеҗе сапар чөке дүшүп ялбарян, шу гезек маңа кәеме? Эҗе җан, боля дийәйсене?
— Боля, гызым, боля...

* * *

— Дүрҗемал, бәрик гел!
— Нәзик, шу махал маңа азар берме... Өңем эртирден бәри хасабымы ики гезек булашдырдың. Сен билйәң ахыры документлери шу гүн табшырмасам, о гарры көпек этими иер.
— Ери, боля-ла, гелсене.
— Нәме бар, гыз?
— Ханы, гел! Гел!
— Гөрйән вели, Ресул сени бир душушыкда меҗнун эдипдир өйдйән.
— Гар ягяр...
— Яганда нәме?
— Эйсе сен гары говы гөреңокмы?
— Гардыр-да, ягса ягыберер-дә...
— Ёк, бейле дәл. Гар әхли зады агардяр. Гаранам

ак эдйәр, гөгем ак эдйәр, асфальтам, дашларам. Ериң йүзи памык ялы пәкизе боляр. Мен бу гара, бай, көп гарашдым-а... Сен ишде-де, өйде-де аладаң өзүңе етик, хысырдап йөршүңе билйәнем дәлсиң. Йөне мени вели, шу узага чекен гурак аяз халыс ириздi. Инди өңки ялы совук болмаз... Гар ягяр...

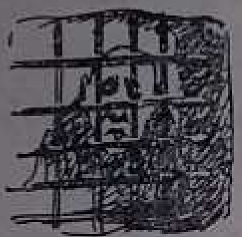

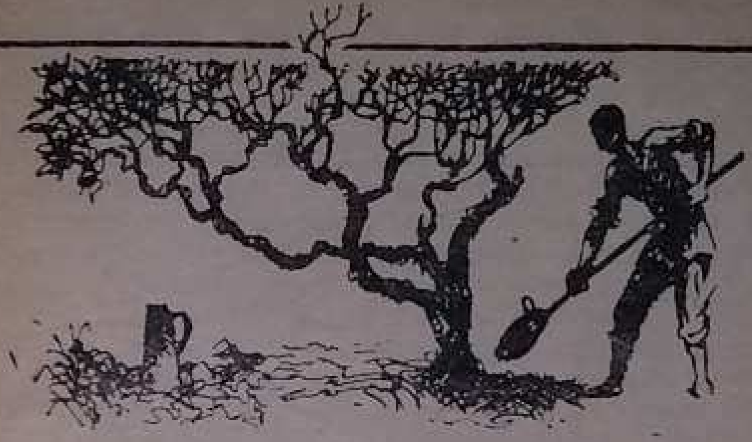

ЯЛҢЫЗ ҮЛҖЕ АГАҖЫ

Көчәниң угрундакы сансыз эрикдир алма агачларының арасында ялңыз үлҗе багы гызарып отыр. Ол җанаварың шу йыл илкинҗи гезек гүллеши. Оны өңңил шу вагтлар маңа йөрите ниетләп, Чапар атлы бир багбан киши экип берип гидипди.

Чапар гечен йылың язында-да бизиң көчәмизде ишләпди, йөне гүйзүң башларында тикенли агачлары чапмага геленлериң арасында Чапар гөрүнмеди. Онсоң ынҗалык тапып билмән, ахыры агач чырпып йөрен бир яшулудан: «Бу, араңызда Чапар ага герненок-ла!» дийип сорадым. Шонда мен Чапарың инди бир ай бәри шәхер кеселханасында сыркав ятандыгыны билдим.

Мен шол гүнүң эртеси ругсат алып, кеселхана гитдим.

Чапар мени ызындан гелер өйдүп асла пикир этмедик болара чемели, хем бегенип, хем гең галып: «Бе, асыл сенмайт би!» дийди-де, ики эли билен гөрүшди. «Шейдип кә вагт гелевери, башга-ха бир идили хабар тутайҗагымам ёк» дийди...

Мен хер гүн диен ялы элим сыпындыгы оны гөрүп гайдярдым, гүн-гүнденем ягдайының оңатлашяндыгы месе-мәлим гөрнүп дурды. Ярым ай гечэнсоңам оны гойбердилер. Мен шол гүн онуң ызындан йөрите машынлы бардым. Машынымыз шәхериң айдың хем гиң көчелери билен шовлап баряр. Мен гапдалымда отуран Чапара середйән, эмма онуң хич зат билен сери ёк: не

сорагларыма оңлы җогап берйәр, не өзи гүрлейәр, диңе бир гайгылы айдымы бурнуна салып, чала хиңленип баряр. Машын шәхерден сайланып, өңүмизде обачылык гөрнен бада, Чапар машыны саклатмагымы хайыш этди. Ол шол ерде дүшди-де, таңрыялкасыныны берип, мундан аңрык пыядалап гитҗегини айтды. Мен хич зат дүшүнибилмән, ызыма гайтмалы болдум...

Арадан эсли вагт гечди. Җыбарлы гүйз гүнлериниң биринде ир билен мен оглумы элиме алып, пенҗирәмиң өңүнде четрәп, гөм-гөк болшуп дуран көчәмизи сынлап отыркам ювашҗадан гапы какылды. Туруп, ачсам өңүмде Чапар йылгырып дур. Мен онуң шейле хошвагт, шол өңки нурана каддына гелен йүзүни гөренимде, әхли өйке-кинәм зым-зыят болды. Чапар саламының ызысүре оглумы элине алды-да: «Эрбет өйкеледәйдимми сени?» дийди. Мен оны өе чагырдым. Эмма ол бу гезегем этмеди. Бирден оглум зөрледип аглап уграды: шонда мен Чапарың бәбек гөтермеги дүйбүнден башармаяндыгыны дуйдум. Ол оглумы элиме берди-де: «Сен шу гезегем бир яшкичилик эт, гаты гөрме. Мен йөрите сениң ызыңдан гелдим. Аз-кем сабырлы бол, бир гелип башларын велин, өйүңден ковубам чыкарыбилмерсиң, йөне шу гүн велин, сен мениң диеними эт, иним» дийип, гүнүме гойман, мени алып гитди.

Чапарың җайы обаның бәри башырагында экен. Мен коридорлы чаклаңҗа тамың ишигинден гиренимде, орта яшларындакы бир аяла пете-пет саташдым. Чапар мен саламлашып-саламлашманкам: «Бу мениң аял доганым, дүйн ызындан гидип, Бәхерденден алып гайтдым» дийди. Ол аял Чапара бада-бат җогап гайтарды: «Хә, инди өйүңе бир мыхман чагырҗак болсаңам, чал сач уяңы алловаррадан гетир-де йөр. Ери, мен өләйсем нәдеркәң...» Чапар ики элинем уясына далдаладып: «Хай, залуват, гоявери. Өңем мең өлүп-дириленими аз гөрйәңми» дийип, гүлүп гойберди.

Биз бирки кәсе чай ичип-ичмәнкәк ене үч-дөрт адам гелди-де, нахар әбердилер. Тәзе өлдүрилен ишигиң бал ялы чорбасы гапдалының арак-чакыры билен дийсең кейп берди. Нахардан соңам гүмүр-ямыр эдип эсли отурдык. Оба адамларам нәме, иңңән гүррүңчил боляр, хезил эдип диңләп отурмалы.

Ахыры гүн өйледен аганда Чапар мыхманларыны башарыбилдигинден хошамайлык билен угратды-да, уясыны чагырып, какмач биширип бер дийди. Мен оңа

мунуң артыкмач дийсем, эгниме какды: «Сен бир мыхман, бу затлара гошулма-да отурыбер йөнө».

Чапар билен икичәк галанымдан соң мен оңа гелелим бәри өзүми биынҗалык эдйән совалы бердим:

— Чапар, нәме аялың ёкмуды?

Ол гөйә мени инди танаҗак болян ялы диканлап йүзүме серетди, эмма җогап бермеди. Мен хата гойберениме эрбет утандым.

— Багышла, өзүмиңки ялы гөремсоң сорайдым — дийдим.

Онянча-да өңүмизе җызырдап дуран какмач гелди.

— Ханы ал, соватсаң леззети болмаз — дийип, Чапар кроватың ашагындан бир чүйше арак чыкарды.

Мен инди ичип билмеҗегими айданымда, ол эййәм чүйшәни ачып, кәселере гуюшдырды.

— Менем шу эесизи халап дурандыр өйтме, екеҗе гезек гөтерәели, мениң өйүмде сен отырсың ахыры. Мен ине, бәш йыл бәри шу ичерде чыным билен биринҗи гезек мыхман алян... Ханы, гөтер бакалы, саглык болсун...

Ийип-ичип боланымыздан соң мен хас дашракдан айланмагы йүрегиме дүвдүм.

— Чапар, сен бу обада хачандан бәри яшаяң?

Ол ерден бир гарыш ёкарда сайланып дуран пенҗирәниң өңүне сүйшди-де:

— Хей, сен хиңңиллик учуп гөрүпмидиң? — дийди. Җогап берерими гарашманам хырчыны дишләп башыны яйкады: — Мен шейле бир бат алардым велин, адам бары хопугарды.

Мен онуң нәме дийҗек боляныны дүшүнмесем-де, угруна ковдум:

— Ондан бәри, гөр, нәче йыллар гечипдир. Адам пахырың өмри гөрүп отурсаң зат дәл-ов...

Чапар мениң сөзлерими асла эшитмейән ялы:

— Хо-ожагаз акҗа тамы гөрйәмиң?— дийди.— Шонуң отуран еринде бир тораңңы боларды. Ол дийсең бердашлы агачды. Өңлер обамызы салгы берҗек болсаң шол агаҗы гөркезәймелиди. Биз огланкак обаларда хер йыл аңруҗы гурбаты чатян болса гурбанлык эдерди. Шо гүнлер тораңңының даш-төверери даң атандан тә гиҗе ярым болянча гелин-гызлардан яңа хүмерди. Оларың шовхуны, гүлкүлери шинди-шиндилерем чала диңширгендигим гулагыма гелип дуран ялы. Ол

агажык ал ховадакы ыкжам шахасындан асылан йүпүң бады ялы батлы хиңңиллик бәри-бәрлерде тапдырмазды. Ине, шонда бизем огланлар болуп гелердик-де, эдил гурт даран ялы гыкувлашып, «гүнәмизи дөкүп» гидердик. Бизиң хер биримиз гыз-гелинлең өңүнде зордугымызы гөркезҗек болуп, элимизден гелени эдйәрдик. Йөне бат алмакда ёлдашларымың арасында менден өңе гечени болмазды. Бүргүт болуп учардым... Хай, боля-да...

Чапар дымды. Пенҗирәниң эрңегине тирсегини берип гышарды-да чилим отланды. Онуң сен-мен ёк яшлык чагларыны ятлап, атам дөврүнде хиңңиллик учмакда өзүнден хич кесиң өңе гечип билмәндигини мениң янымда магтап отурмагы серхошлыгың аламаты дәлди. Оны мен Чапарың аз-кем гусса инен гөзлериндең:м аңярдым.

Ол бир хили кейпсиз йылгыран ялы этди-де маңа диканлап:

— Сен яңы бир гепиңде аялымы сорадың? — дийди. — Сен, иним, оң үчин мүйнүргәп отурма. Оны сорамак айып дәл. Бу тайда гизләп отурара зат ёк, мен ине, бәш йыл бәри шу түнекде еке өзүм ятып-турян.

— Нәме, чагаңызам ёкмы? — диенними дуйман гаплыпдырын.

Чапар өңүмизе гетирилен хум чәйнеги агдарып отурышына:

— Неме-ле, гел говусы ислесең, мен саңа барысыны гүррүң эдип берейин — дийди. — Сен бир язып-бозуп йөрен адам. Мениң язгыдым гөвнүңден турса, белки Чапар дийленем бир гарамаңлай адам яшап өтүпдир дийип, язаймагың мүмкин.

Ол шей дийди-де бирден лох-лох эдип гүлди. Эмма бу гүлкиниң о диен сүйҗи гүлки дәлдигини, нәхилем болса бир агыр хекаятың өңүне гойлан ясама бөветдигини мен аңярдым. Мен энтек Чапарың башындан гечен күлпетиң нәмелердигини билемокдым, белки, онуң выждан дүнйәсинде бир габахатлык ятандыр, белки-де ол агыр бир ургыны герденинден гечирендир, йөне нәме-де болса эдил шу махал бу адам маңа ала-бөле эзиз гөрүнди.

— Мен эгер бир зат язмакчы болсамам Чапар атлы багбан достум бар, онуң экен баглары шәхере безег берйәр, адамларың кейпини гөтерйәр дийип язарын.

Чапар ичип отуран чайлы кәсесини ерде гойды-да, йылгырып:

— Шу языжы халкының дили бар болсун. Сиз геп билен йыланы хининден чыкармагам башарарсыңыз. Ери, онда гулак ас. Мен башарыбилдигимден барысыны гүррүң берейин — дийди.

...Уруш башланындан ики йыл соң мени фронта ибердилер. О махаллар яңы он секизими долдуран җахылдым. Өзүмем огланлыкдан колхозың арабасыны сүрен болярдым. Мен уруш тамамланянча одуң ичинден чыкмадым. Бир гезек еңил-елпай яраландымам. О яраларымам херпә госпитала етирмән лазаретде беҗердилер.

Урша гитмәнкәм обамызда Гүләлек атлы бир гызы халаярдым. Ол гүләлек дийсең гүләлекди. Гызың өзүниңем менде гөвни ёк дәл ялыды. Мен онуң билен бары-ёгы дөрт сапар душушыпдым. Йөне о душушыклары ол-а сүлмүрәп гечирерди, менем дымып. Уруш гидйәрди, обада яс тойдан көпди. Шо себәпденем биз өзүмизиң гелҗекки яшайшымыз барада хич зат айдып билмейәрдик: ол бир хили аласармыкды, ховплуды. Эмма мен диңе бир зада ынанярдым: олам Гүләлегиң деря ялы чуң, чешме ялы арасса гара гөзлериди. Мен ол гөзлерден иңңән аркайындым. Йүрегимде шол ынамы бесләбем икирҗиңленмән өлүме гитдим.

Мен уршуп йөрен дөврүмде Гүләлек билен бир гезегем хат-петек алшып билмедим. Асла ниетимде болса-да, онуң хич эбетейини тапмадым. Шейдибем шол өңки душушан гүнлеримиң ыхласы билен оба гайдып гелдим. Йөне ялынлы гечен фронт йылларының әхли җебри-җепаларам обама геленимден соңкы учран бетбагтлыгымдан мүң мертебе еңил гөрүнди. Гардаш, гелсем Гүләлек биреййәм элден гиден экени. Улы ил гөзүң айдың дийип, гутламага гелйәр, мең велин йүрегим агзымдан чыкып баряр, өз-өзүме: «Ери, нә көрүңе доланып гелдиң, хо-ол бир ерлерде ок дегип өлүп галан болсаң болмаярмы» дийип, пушман этдим.

Бу бир хасратлы замана болды гардаш. Хава, он-он бәш гүн дем-дынҗымы аламсоң маңа колхозың бригадирлигини хөдүрледилер. Элиме-де бир гарташып, айлавдан галан гыры бердилер.

Гүләлегиң адамсына Мухы диердилер. Мухы молла. Ол молла болуп молла-да дәлди, йөне илиң тоюна-ясына ярап йөрен адам болансоң, элбетде, шейле ла-

камы дакандырлар-да. Иң яман ерем ол Гүләлекден йигрим яш дагы улуды. Колхозам оңа мирапчылыгы табшырды. Дашындан гөрәймәге ынха бир салыхатлы, мәхрем адам. Шол адам дагы атасы ялы халына Гүләлегими балдагындан сограр өйдүп, хич пикир эдемокдымам. Халкың башына меламат иненде эрбет адамлар әхли китүвини дашына чыкарян экен. Вах, мен онуң ниетиниң дүзүв дәлдигини биленимде, урша гитмәнкәм Гүләлегиң бойнуна алаҗа дакып гидәймеҗекми.

Мен дост-ярларымың өңүнде-де утанярдым хем намыс эдйәрдим. Вагт-вагт барагада шол көпек мирабың ичерсине ган чайкабересим гелйәрди. Ене, «Хай, Чапар, шу үч йыллап дөкүлен ганлар азмы, онсоңам «Ганҗык гүйругыны буламаса көпек ызына дүшмез» дийип, гараз өз-өзүме гөвүнлик берйәрдим. Догруданам, Гүләлегиң бу эден этмиши маңа дүшнүксизди. Мен аялларың арасында бивепаларың боляндыгыны билйәрдим, йөне Гүләлек о тетелли машгалалардан дәлди. Бу ерде энтек мениң акылыма сыгмаян бир ёвузлык болмалыды. Эмма оны кимден сорасам, йөне гүммүк-сүммүк эдйәрдилер. Мен Гүләлегиң өзүни гөрмелидим, йөне Мухы аялыны не ише гойберйәрди, не-де атасы өйүне. О петигара ылла хо базарлардакы капаса салнып сатылян эйжеҗик гушлар ялыды. Хава, мен фронтдан гайдып геленимде оларың эййәм ылгап йөрен огулҗыклары барды, йөне оҗагазыңам даш өрүси гапыларындакы тораңңының ашагыды. Шейдип Мухы молла машгаласыны ил-гүнден ырак тутуп, яшап гидип отырды.

Мен шу җансерек ягдайда ене ики йылымы гечирдим. Бу чака ченли какам мени өерҗек болуп биркүч гезек дашыма гечди, эмма мен башардыгымдан сыпҗыклык эдйәрдим: бир гезегинде сайлан гызларына гөвнүм етмедиксирән болярды, башга бир гезегинде өйленмек маңа ир диййәрдим. Йүрегим Гүләлеги күйсейәрди.

Хава, гардаш, маңа ахыры Гүләлек билен душушмак миессер этди.

Урушдан долананыма үчүленҗи йыл дийленде мени ак экеранчылык бригадасындан айрып, гөкчүлиге бригадир этдилер. Бригадамың ери гиңди, хол гумлуга барянча обаның гайрасындакы этеги тутуп ятырды. Биз о ерлерде адыны тутан гөк экиниңи экйәрдик. Йөне эса-

сы гирдеҗи помидор, хыяр, келемден гелйәрди. Бу гүррүңини берйән йылым хасам помидордан байнадык: шейле бир дүвмек дүвди велин, хич йыгып етишер ялы болмады. Колхоз етишибилдигинден помидоры ящик-ящик эдип хоҗалыклара пайлаярды. Кимиң тамының үчегине серетсең помидор какындан яңа гызыл сергиди. Биз бу халата гуванярдык, себәби ол болчулыгың аламатыды.

Шол гүнлериң бири мен ир билен хемишеким ялы атымы сәпҗидип ише уградым. Ёлум тораңңың астындакы гүзерден гечйәрди. Мухы мирабың тамы болса гүзерден таяк салым аралыкдады. Шол гезек оларың җайының деңесине етенимде бир эли помидордан долы бедрели мердивандан галып барян Гүләлеги гөрдүм. Онуң йүзи аңрыкды. Нәдип гырымың башыны чекенимем билмәндирин. Гүләлек тамың үчегине мүнди. Төверекде икимизден башга хич ким ёкды. Гелин өзүнден бихабар, помидорлары дилип, дузлап сермәге отырды. Шонда-да онуң агзы яшмаклыды. Бирден мениң мүнүп отуран атым хокранды-да, Гүләлек маңа тарап башыны галдырды. Гөзи дүшенденем элиндәки пычагыны гачырды-да, ики эли билен якасыны тутды: онуң гөзлери горкудан яңа петрәп дурды. Онсоң мениң гитме хыялымың ёкдугыны аңдымы-нәмеми хасанаклап, алҗырап мердивандан дүшди-де, гөзи ёк ялы җая сүмүлди. Гайдыбам гара бермеди. Мен доңан ялы болуп дурдум. Бир салымдан җайың ичинден Мухы мирабың агзына геленини сөгүп гыгырян, соңам Гүләлегиң хемем огланҗыгың эрбет чиркин чыгыран сеси эшидилди. Хай дийманем хич зат болмадык ялы үмсүмлик аралашды. Мениң йүрегим гыйым-гыйым дилинйәрди, йөне велин этҗек алаҗым ёкды. Оларың давасына гошулсам Гүләлеге хас эрбет болҗагыны билйәрдим. Шонуң үчинем күкрегимиң бир еринде дөмен гаты дүвнүң ызасыны ювдуп, гайракы экинчилиге рована болдум.

Мен шондан соң Мухы мирап хөкман чола ерде мениң билен душушар, бар аҗысыны йүзүме пүркер дийип, пикир эдйәрдим. Эмма мен онуң билен энчеме сапар пете-пет габат гелсем-де онуң шол өңки мылакатлыгыды. Эгер-эгер яландан-чындан яңзыданокдам. Мирабың бу болшы мени өңкүденем бетер отлады. Мен шонда онуң иңңән эйменч, рехимсиз, мекир дейюс-

дыгына гөз етирдим-де, Гүләлегиң чекйән жебри-жепалары үчин ондан ар алмагы йүрегиме дүвдүм.

Ине, онсоң, гардаш, бир гүн гүнортанлар чая чыкып, өе гелйәркәм тораңңың бейик шахаларының бириңден асыл-асыл болуп дуран огланжыгың үстүнден гелдим. Чагажык чиркин-чиркин гыгырярды. Мен оны аглаян сесинден бада-бат танадым: хо-ол арада мирап Гүләлеги гынанда ичерден шу чага сеси чыкыпды.

Мен тораңңының астына етип етмәнкәм аңырдан перишан халда Гүләлек ылгап гелди. Мундан озал ол башындан пүренжегини айырмазды, агзындан яшмагыны. Йөне о гезек вели онда не пүренжек барды, не-де яшмак. Гайта ол дарап отуран булут ялы сачларыны йыгнамага-да етишмәндир. Мен зериң үстүнден агажа бөкүп мүндүм-де, асыл-асыл болуп зәхреси ярылан огланжыгы гужаклап алдым. Нерессежик эдил аязлы гиже дашарда галан гүжүжек ялы титир-титир эдйәрди. Эдил элимден учуп барярды. Агачдан чемини тапып дүшейин мейли билен серетдим: мен шонда Гүләлегиң овалары яшдан долы балкылдап дуран гара гөзлерини, тирсилдейән ап-ак алкымыны гөрүп, тас элимдәки чага билен биле ере гайдыпдым. Херне худай саклайды, гардаш. Гарасай, хер нәме-де болса аякларымы сандырадып, оглањы эжесине узатдым. Гүләлегем халыс алжыран болара чемели, оглуна дерек мениң гошарларымдан япышды. Бирденем: «Балажыгым!»... дийип налап, чаганы багрына басды. Билмедим ненеңси бейле боланыны, онуң гөзлеринде булдураян яшларың бир дамжасы гелип мениң хут маңлайыма сычрады... Ол диңе шондан соң непесини дүрседи-де, бу перишан халындан уялды. Йөне янымдан гидиберҗек боланда уят хем нәз билен бакып, бир мылайым йылгырды-да: «Таңры ялкасын, ак гыз ёлдашың болсун» дийди. Гүләлегиң бу сөзлери мениң йүрегиме ханжар болуп санжылды.

Мен гөрешде йыкылан адам ялы алач тапман, атымы сува якмага дурдум. Эмма Гүләлегиң оглуны багрына басып гиденине салым гечмәнкә ичерден ене эжирли агы-пыган эшидилди. Ене шол Мухының пайыш сөзлери, ене шол ызалы «ай-вай», ене шол йүрегиңи дилип барян чага сеси... Мен атым ганманка атландым-да, бу лагнат сиңен гүзерден башымы алып гитдим. Шол гүн өйлән чаям ичмедим, чөрегем иймедим: эдил агзымың ичине өт атылан ялыды.

Шу гүнки ялы ядымда, ол агшамың өң яны гүйчли ягыш ягыпды. Мен гүнузынкы хысырдылардан, ач-сувсузлыкдан яңа сурнугып, мазалы гараңкы гатлышанда өе бардым. Атымы ятакда даңып, өңүне от атдым. Йөне ишикден ичерик әтлән бадыма гожалып халыс саңңылдап отуран какамың хем эжемиң гахарлы бакышларындан бир үйтгешиклигиң боланыны аңдым-да, эрбет иңкисе гитдим. Мен ховул-хара пишик ювнушыны эдип, какамдан дашракда, пенжирәң өңүне гечип отырдым. Вагты билен хич кимден седа чыкмады. Бу ховатырлы, йүрегедүшгүч дымшыгы инди кипарлап угран ягшың ашагында галаныны ёкуш гөрүп гожа гырың кәярым хокранмасы хемем какамың вагт-вагт улудан алян хыжжылдылы деми бозярды.

Мен отуран еримден айратынам какамың болшуны ассырынлык билен сынладым-да, онуң кәсәни зыл бир элинден бейлеки элине гечирйәндигини гөрдүм. Нәмедир гопаныны олардан сораман өз янымдан өлчермәге дурдум. Эйсем нәме болуп билер? Бирденем өңңин гөк чекйән гапанчы яшулы билен яңкалашып, онуң гөвнүне дегеним ядыма дүшди. «Ай, ёк, ол-а болуп билмез» дийдим, себәби, бу гүн гапанчының йүзүнде өйке-кинеден нам-нышан ёкды ахыры. Я өтен гиҗе Мерет готурың огул тоюнда келләм гызып, болгусыз багша ёңсуз пул окланымы бир бихепбе чакайдымыка? Ёк-ла, хенизе ченли пул совупсың дийип, не какамың, не эжемиң яландан-чындан яңзыдан ерем болманды.

Бу нетиҗесиз пал атмак беласындан мени какам халас этди.

— Ери, огул, не бейле йүзүң салык, жаның бери сагмы? — Какамың бу гырыграк чыкан сесине тисгинип гитдим.

— Ай, ёк, кака, жаным-а, шүкүр, саг. Аз-овлак ядалайя дийәймесең — дийдим.

Мен шубела аркайын гүрлеҗек болсамам, сесимиң асылкы сес дәлдигини дуйдум. Какам муны аңан болара чемели, чаларак кинаялы йылгыран ялы этди-де, ене гашыны чытды. Бирденем иңңән сыпайысырап, гөйә диерсиң әхли гүррүңлерини бир яңалак эден адам ялы аркайын:

— Яңы өе Мухы молла-да гелип гитди — дийди.

Мен өр-гөкден гелдим. Маңлайыма шагга инен дери сүпүренми дуйман галыпдырын.

Какам инди маңа тарап гөни жызарлап:

— Не бейле ысытма тутян ялы бирден галпылдадың?— дийди.

Лагшадым. Сүеклем богун-богун сөкүлди. Дызларым сандыраярды. Какамың киная билен айтжак индики сөзлери гөвнүме болмаса мени отуран еримде яндырып ташлайжак ялыды. Вах, шош-шо махал, ганы гызып дуран какам түйс газабына тутуп, алдырып башламанка үмдүзүне баш алып гидәйсем болжакдам велин, бири гелип голтгы берәймесе, менде еримден гобсунмага гурбат-межал галманды.

— Ханы гөниңден гел, шо гүррүң чынмы?— Бу сапар какамың сеси гөк гүрлән ялы болуп эшидилди.

Мен зордан бир:

— Нәме ол, кака? — диймеги башардым.

Какам бир элини ере дирәп гахар билен:

— Сен, эшек, инди меслигиңе чыдаман бир бендәң өйүнде отуран аялына далашык эдип уградыңмы? — дийди.

Ол сөзүни соңлап-соңламанка хәлиден бәри чай-нахарың угрунда хысырдап йөрен эжемем ахыры дил ярды.

— Мекабадыны алла бермиш, хей сен тетелли дейюс илде-ымматда бармыка... Яшымызың соңунда гара ер-ә сокдуң-да... Галман гечен...— дийди-де, ол ере уруберди.

Мен нәмәниң-нәмедигине ымыклы гөз етиренем болсам, энтек өзүмде хич-хили гүнәни дуйман:

— Бу нәме дийдигиңиз болды? Ханы, кака, дүшүнишели-ле?.. Мен-ә... — дийдим.

Какам айтжагымы соңлатман үстүме чыны билен ажысыны пүркүп уграды.

— Гап сесиңи. Сени мирабың гелни билен гөрен бар... Ол адамлар дамагына пычак чекениңде-де галат сөзлежек адамлар дәл. — Какам бирден ысгыны гачан ялы яссыга чөкди-де, ене кәйәп башлады.— Сен, хан огул, гулак ас, шу өңүңде отуран юмрук ялы ики гарры перзент айрачылыгының наласыны чекип, халыс әз-без боландыр. Ики саны нер огул билен мая дек гызы бәгүл жайлан ялы ине, шу эллерим билен, хо-ол илерки өвлүйәде гара ере табшырып гайтдым. Шолара-да чыдап, өлмән галдым... Йөне етмишимден соң хенизе шу гүне ченли чирк етирилмедик намысымы, эжең абрайыны улы иле рысва эдәйдигиң, еке оглум-ов дийип, сылар өйтмегин. Сениң ялы пәлияманы оврадып, ожага

салар отурыберерин. Дагы-дувара габахатлыгың үстүнде гөрнәйжи болмагын. Түркмен оны пис гөрйәндир...

Маңа дымып отурмакдан башга алач галмады. Какамам, эжемем шундан артык бир агзам гүрлемедилер. Ичеримиз эрбет дымык хем дар гөрүнди. Башга алач тапман, пенжегими эгниме атдым-да, даш чыкдым...

Мирабың утанман, гая-гопуз ёк ерден өе гелмеси, үстесине-де гарры атамың мени ите бир сүмек эдип гойбермеси, догрусы, мениң йигитлик намысымы дуршы билен гозгалаңа салды. Шондан соң мен эдил гудуз ачана дөндүм.

...Мухы мирабың ишигине нәхили барандыгымы мен шиндем билип билемок. Эмма бара-бармаша өе гирмәге бирхили богнум ысман, илки пенжирә бардым. Эглип-эглип ичерик серетдим. Пенжирәниң эдил өңүндәки пелтели чыраның ягтысына Гүләлек нәмедир бир зат тикип отыр. Онуң гапдалында болса огулжыгы уклап ятыр. Мен ене чиңерилип-чиңерилип серетдим хем-де ичерде мирабың ёклугына гөз етирдим. Мен онуң ёкдугына бегенжегимем билмедим, гынанжагымам. Ол болманында галмагал-гыкылыксыз, урушсыз-давасыз Гүләлек билен гүрлешип билжекдим. Асыл болаянда-да инди мениң ол бинамыс әрсумакдан буссур-яссыр задым ёкды: келләм этегимдеди.

Мен шол эглип дуршума пенжирәниң айнасына йүзүми берип башардыгымдан ювашжа «Гүләлек!» дийдим. Гүләлек адыны тутанымдан йүзүни галдырды. Мени танан бадына-да зәхреси ярылан ялы элиниң терси билен агзыны тутуп, зордан гыгырман сакланды. Мен ара салым бермән ичерик гирдим-де, барып инди ишикде аңк болуп дуран гөзи яшлы Гүләлегиң гошарындан япышдым. Ол дуршы билен галпылдаярды, гөзүни йүзүмден айырман эдил инди танажак болян ялы сынлаярды. Мениң бокурдагым долуп зордан:

— Басымрак шайыңы тут, мен сени алып гитмәге гелдим — дийдим.

Гүләлек ылла диерсиң мениң шей дийжегими өңден аңян ялы өр-гөкден гелмеди, геңиргенмедем. Гайта бар гөвреси билен гужагыма гайтды-да зарын аглады. Агының арасында-да:

— Сен мениң чекйән жебирлерими бир билседиң. Оңа гара дагларам чыдамаз... — дийип начарлаярды. Мен хем-ә онуң боюр-боюр яш акян йүз-гөзүнден сыпалаярдым хемем башардыгымдан ховлукдырярдым.

Эмма Гүләлек бирнеме көшешенсоң бу теклибиме кес-келле гаршы чыкды. Мен шонда өмрүмде илкинҗи гезек онуң өңүнде дызыма чөкдүм-де, «Маңа сен герек, барыбир сенсиз бу ичерден гитмен, якма... Мени бир җенаятың үстүнден элтмеҗек болсаң ташла мирабы. Ол иру-гич сениң ганыңа галар» диййп, ялбарып ыградым.

Гүләлек ахырсоңы йүрегини бире баглап, оҗук-бу-җугыны яглыга дүвүшдирди-де, оглуны оярмага дурды. Эдил шо вагтам дашардан голайлашян аяк сеси эшидилди.

Гүләлек яңы укудан оянып, нәмәниң-нәмедигини селҗермәге етишмедик оглуны багрына басып доңуп галды. Мен шонда онуң ак эсгә дөнен йүзүни гөрүп хопугдым. Догрусы, өз ягдайымам Гүләлегиңкиден говы дәлди. Ёк, ол горкы болуп горкам дәлди, хас эйменчди. Шонда дүшен гүнүми хич сөзлер билен дүшүндирип билҗек дәл. Диңе бир зат ядымда: мен мирабы өлдүрмеги йүрегиме дүвдүм-де, хайдан-хай дулда дуран мис сокының дашына япышдым. Шол махалам гапы ачылып, өе ардынҗырап Мухы мирап гирди. Гирендем мени гөрүп, эйменч сөгүнди-де, элиндәки пилини ики эли билен асмана галдырды. Гүләлегиң «Вай!» диен сесини эшидип галдым. Мен элимдәки сокы дашының нәдип элимден сыпаныны билемок, пил депәмден инмәнкә оны гарбап тутдум. Гаңрып мирабың элинден алдым. Мухының хайдан-хай эглип, сокы дашына элини етиренине мәхетдел, мен пили айлап бар гүйҗүм хем йигренҗим билен онуң кебзесине индердим. Мирап ах чекип, ере йүзин язылды. Гахарымы саклап билмән, болҗагы болды диййп, үч-дөрт гайра онуң ягырнысына депдим. Мен гардаш, догруданам ондан дынмакчыдым. Йөне шол махал Гүләлек ара дүшди-де: «Чапар, өлдүрдиң оны, бес эт. Маңа-да хайпың гелсин» диййп дурансоң өзүме гелдим. Мирап гүрләнокды, асыл гүрләр ялам дәлди: вагт-вагт эрбет иңлейәрди. Мен газап билен Гүләлеге серетдим. Ол гөзлеримиң нәме диййҗек болянына гүрлетмән дүшүнди-де, оглуның элинден тутуп, гапа йөнелди. Дашарык чыканымызда болса агысызатсыз: «Мен сениңки, нәтсең шоны эт» дийди.

Биз шол гиҗе ёкардан гелйән отла мүнүп, Бәхерденде яшаян дашгын бир гарындашларымыңка гитдик. Ёлда Гүләлегем көшешди, огулҗыгам уклады. Мен дүнъеде хич задың пикирини эдемокдым. Асла пикир этмегем исләмокдым. Болҗак иш болуп, сув сеңрикден геченсоң, диңе баша геленини гөрүбермелиди.

Ёлда баряркак мен Гүләлекден нәдип Мухы ялы езидиң торуна дүшендигини сорадым. Ол бирбада җогап бермеди. Йөне мениң гоймаҗагымы билип, ахыры өз башындан гечен айылганч бир ваканы гүррүң берди...

...Уруш улы илиң бетбагтчылыгы болды. О бела фронтда өлүм хем вейранчылык гетирсе, ызымыздакылара айралык хем ачлык гетирди. Хорлуга хер ким бир хили чыдаяр. Кә адам сыр билдирмән мерт гечирйәр, ене бирлери эҗизләп, ондан басыляр.

Гүләлеклериң машгаласы агырды. Олар пыланча доганды. Ичериң эсасы телекечисем онуң кеселбендирәк какаларыды. 43-нҗиде хасыл дүйпден угурсыз болуп, колхозымыз тас бош диен ялы чыкыпдыр. Илат хорланып башлапдыр. Ачлыгың йигренҗи пенҗеси ахыры Гүләлеклериң бокурдагына япышяр. Бир гүнем Гүләлегиң какасы яныны ере берип, кән ятман, бу дүнйәң азабындан дыняр. Соң доктор оны барлап, онуң өлүмине себәп болан задың күнҗарадыгыны айдяр. Ол гөргүли, халыс чыдаман ийибилен күнҗарасыны иен болара чемели... Какалары өленсоң буларың ягдайы хасам ярамазлашяр. Ине шу ерде-де Мухы мирап оларың «дадына етишйәр». Ол гүнде-гүнаша Гүләлеклере бир окара-ярым окара бугдайдыр арпа элтип берип, ахырында оларың оңат ынамына гирйәр. Эмма агыр машгаланы бейле «хүшүр-зекат» билен агыр гышдан чыкараймак гаты кын дүшйәр. Хас бетерем өз етишен гызының гөзүниң алнында гүн-гүнден саралып солуп бaряныны эҗеси бир өлүп биленок. О петигара алач тапман Гүләлегиң ыкбалы барада Мухы молла маслахат саляр. Ине шонда-да Мухы екелигиң агыр дүшйәндигинден налан болуп, Гүләлекде өзүниң гөвнүниң бардыгыны яңзыдяр. Гүләлегиң эҗеси ойланып-ойланып, угур-дерек тапман, ахыры мирабың айданына разы боляр. Шейдип, гардаш, уршуң үчүнҗи йылы гидип отырка, аңзак гыш гиҗелериниң биринде Гүләлегими бир чувал бугдая чалышярлар отурыберйәрлер...

Мен энем-атамың йүзүне гара чекип Гүләлек билен Бәхердендәки гарындашымызыңка бардым. Мениң аял доганым, ине, шу яңкы бизе чай-нахар эдиберип йөрен, оларың гелниди. Бу гөргүлем, мениң бу эден этмишиме йүзүни тутуп аглады. Ене гараз, доган-да, соң көшешди, кән гаты-гайрым зат диймеди. Йөне олара

барaныма яңы дөрт гүн дийленде, ир билен ики саны милиционер ызымдан барып, мени йыгнадылар. Гетирип суд этдилер. Судда Мухы аялыны гайдып ишигинден гетирмежегини айтды, эмма мениң гүнәми гечмеди. Ол онуң үчин гечер ялы гүнә-де дәлди. Мен оны ураныМы бойнума алдым. Шонда маңа йыл ярым иш бердилер. Хава, гардаш, йыл ярымынам отурып гечирдим. О чака ченли Гүләлегем оглы билен уямың янында яшады. Мен түрмедекәм ызымда какам ёгалыпдыр. Мухы намыс эдип обамызы ташлап гидипдир. Мен гайдып геленимден соң эҗеме төвелла этмәге бардым, өз яныма йыгнамакчыдым. Гелдиңмем диймеди, гидйәмиңем диймеди. Агламадам, гүлмедем, гүрлемедем. Бир йылдан соң о гөргүлем бу дүнйәниң азабындан дынды. Мен Бәхерденде бирки йыл яшадым, йөне йүрегим обамызы күйсейәрди. Онсоң бир гүн обамызың яшулусы, өзүмизиңкилерден бири, ызымдан адам иберип: «Чапар гелсин. Какасының бошап галан ховлусына эелик этсин» дийипдир. Шондан соң мен Гүләлеги хем онуң оглуны алып, ине шу ере гелдим. Йөне ховлымызда яшамага бир хили богнум ысмады, кимдир бири «вейләйҗек» ялы болды дурды. Өңки җайымызы колхоз медпункт этди. Буҗагаз коридорлы җаям өз элим билен салдым.

Мен Гүләлек билен шу җайда он алты йыл яшадым. Онуң оглы мениң элимде йигит чыкды. Окады, өйли-ишикли болды. Оны Мара ише ибердилер, гурлушык угрундан. Бизден башга перзент өнмеди. Мен, догрусы, күйсәбем дурамокдым, себәби мен онуң оглуны өзүмки дийип, хасап эдйәрдим.

Бу йылларың довамында Гүләлек мени агыртмады, ынҗытмады. Ол улы иле-де яраярды.

Эмма бир гүн... Хеммеси өзүмден, гардаш. Хава, ол гүн мен өйледен соң бир оңат гөрүшйәнимиң там тоюна гидип гиҗәниң бир вагтына ченли кейп чекдим. Гараз, той той боляр-да, хер нәче сакланяңам велин, шу авулыкдан ичиләййәр-дә. Инди-хә нәме, шонсуз той тутсаң, хасабам эденоклар. Шо гезегем маңа оңат етипдир. Өе гелсем Гүләлек укламан экен. Чай дийдим. Этмеди. Гайта шу яша барып, гиҗеден-гиҗе ыгып йөрмәңден ирдим дийип гатырганды. Меңем башым думанлап, йүрегим гызып дурансоң оңа хырра гахарым гелди. Узын гиҗесини аглап гечирди. Менем «сени бой йигит халыма езидиң пенҗесинден алып, аял эдин-

дим. Сениң үчин эне-атамың йүзүни ере чалдым, тус-сагда болдум. Сең шол гарры көпекден өнен догмаңы адам этдим» дийип гыгырыбербенми. Гүләлек маңа гайтаргы бермеди. Узын гиҗесини аглап гечирди. Менем бирки кружка сув ичип, уклап галыпдырын.

Эртеси ирден турсам Гүләлек ёк. Мен бада-бат реҗәң говы дәлдигини билдим. Йүрегим ярылан ялы шифоньери ачдым. Гүләлегиң гейимлерине дерек бошап галан эгин-эшик асылян агачлар ыраң атышып дур. Өзүми лампа ере гойбердим-де, ер уруп галдым. Мен ол көшешер, ызына доланып гелер дийип, пикир этдим. Эмма үч гүн гечинден соң Гүләлекден хат алдым. Оны оглы языпдыр, хатындан танадым. Ол хатында шейле дийипдир:

«Чапар! Мен иру-гич шейле болҗагыны билйәрдим. Догрусы муңа хас өңрәклер гарашярдым. Йөне сен ене канагатлы адам экениң. Мениң саңа аял болуп яшан йылларым чекен җебрим Мухының гынамаларынданам агыр болды. Ол-а урар-сөгер дынарды, сен велин, не урдуң, не сөгдүң, не-де адам ялы сөйдүң. Сениң яныңда мениң мыдама дилим гысгады. Шо дили гысгалык өңем уршуң хайхатлы йыллары бир чувал дәнә чалшылан йүрегими эсгә дөндерди. Сен муны гаты гөрме, хич кими гүнәкәрем этҗек болма. Хеммесине шол ганым уруш гүнәкәр. Менем шонуң пидаларының бири.

Сен гайдып мени гөзлеме-де, ызарлама-да, азарам берме. Мен галан өмрүмде эркана яшасым гелйәр. Мен о диен багты ятанам дәл: оглум бар, гелним бар. Агтыга гарашян. Мен шолара гуваныв яшаҗак. Мен шоларың башына бир гайдып уруш беласы инмесин дийип, дога окаҗак. Эне халкының дилеги, көпленч кабул болармыш диййәрлер. Боляр, хош гал. Галан өмрүңде яманлык йүзүни гөрме.

Гүләлек».

Хава, гардаш, мен бу хаты ят тутдум. Гүләлегиң дийши ялам этдим. Оңа ягшыдан-ямандан азар бермедим. Шондан бәрем гечен гүнлеримиң ахыны чекип еке өзүм яшап йөрүн. Бей дийсем эҗизлейәндир өйтме. Эҗизлик адама, онда-да эркек кишә хебесдир. Бу дүнъеде бир дем бир демдир. Өзүме берлен өмрүң гадырыны билйән, гардаш...

* * *

Мен бу махал, бахар паслының эртир чагы пенҗи-

рәниң өңүнде отыркам, Чапарың башындан геченлери ене бир гезек ятладым. Ол адамың шейле кеч ыкбаллы өмрүнден маны гөзлейән. Белли бир нетиҗә гелҗек болян. Эмма хич угур-дерек тапып билемок. Шейле болмалам, себәби адам өмри, адам ыкбалы дүрли-дүрли боляр. Иң эсасы зат такдыра тен бермән, тәлейиң гулы болман гызыклы хем мәхрибан яшамалы. Эдил хол Чапарың экип берип гиден гызыл үлҗеси ялы ялңызлыгыны дуйман, бир геңси гүллемеги башармалы.

Курбанов Ташли

ЖЕЛАННАЯ

Повести и рассказы

На туркменском языке

Издательство «Туркменистан»

Редактор *Р. Алланазаров* Суратчы *Т. Солтанмырадов* Сурат редакторы *Б. Кураев* Техники редакторы *И. Ерофеева* Корректор *Н. Эгенова*

Йыгнамага берилди 6.VI.—83 й. Чап этмәге ругсат эдилди 7.II-84 й. Формат 84×108¹/₃₂. Физ. чап листи 11,5. Чап листи 19,32. Учёт-нешир листи 19,71. Тиражы 18000 экз. ТН № 13769. Заказ 13. Бахасы 1 м. 40 к. И—04235.

«Түркменистан» неширяты, Ашгабат, Совет көчеси, 46 а.
Метбугат өйи, Ашгабат, Атабаев көчеси, 20.